

A VILÁGHÁBORÚ GAZDASÁGI ÉS
TÁRSADALMI TÖRTÉNETE

Mr. JAMES T. SHOTWELL
VEZÉRSZERKESZTŐ
OSZTRÁK ÉS MAGYAR SOROZAT

A
MAGYAR SZOCIÁLPOLITIKA
A VILÁGHÁBORÚBAN

ÍRTA
DR. PAP DEZSŐ
NY. M. KIR. H. ÁLLAMTITKÁR

BUDAPEST, 1934
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
IV. VÁCI UTCA 78 80.

A CARNEGIE-ALAPÍTVÁNY
KIADVÁNYAI

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA. KARCAG

TARTALOMJEGYZÉK.

A vezérszerkesztő előszava	IX
A magyar szerkesztő előszava.....	XV
Történeti előzmények.	
I. A társadalmi viszonyok alakulásának fontosabb történelmi és politikai tényezői	XVII
II. A törvényhozás, az autonómia és a közigazgatás szervezetének befolyása a társadalmi viszonyok alakulására	XXIX
III. Népeesség	XL
I. rész. A háborút közvetlenül megelőző szociális köz- állapotaink.	
I. Az egyes társadalmi osztályok helyzete	1
A) Törpebirtokosok.....	1
B) Kézműiparosok (Kisiparosok).....	7
II. Folytatás: Az egyes társadalmi osztályok helyzete	12
C) Mezőgazdasági, bányászati, ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak és munkások.....	12
Szolgálati viszony	15
Koalíció-jog. Egyesülési jog. Munka viszályok. Békéltetés.....	25
Munkabér és munkaidő.....	37
Munkanélküliség. Munkaközvetítés	44
Munkásbiztosítás,....., ...	48
III. Szegényügy	55
IV. Fogyasztás és lakásügy.....	61
V. Közegészségügy	64
VI. Kivándorlás	66
VII. Az erkölcsi viszonyokra jellemző adatok	69
VIII. A háborúban kialakult társadalmi viszonyokat előkészítő békebeli rendelkezések.....	74
II. rész.	
IX. Bevezetés.....	81
X. Katonai szolgálat. Személyes szolgálati kötelezettség	86
XI. Az egyéni szabadságjogok korlátozása	92
I. Politikai jogok.....	92

VIII

XII. II. Gazdasági korlátozások	100
XIII. Munkaügy	111
A) A munkaidő biztosítására fogantatosított rendszabályok. Szolgálati viszony. Munkabér. Munkaidő.....	112
XIV. Bányászat	119
XV. Ipar és kereskedelem	124
XVI. Gazdasági és ipari tisztviselők, kereskedősegédek	141
XVII. Munkásszakegyséletek.....	145
XVIII. A munkásság egészségi viszonyai	156
XIX. Iparfelügyelet.....	159
XX. Munkásbiztosítás	163
XXI. Munkaközvetítés. Munkanélküliségi segélyezés	172
XXII. Közalkalmazottak	176
XXII. Szegényügy. Hadigondozás.....	180
I. A hadbavonultak gyámolnélküli hozzátartozóinak segélyez.....	181
XXIV. II. Hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák.....	191
XXV. Szegényügy.....	209
XXVI. Lakásügy	216
XXVII. Közegészségügy. Népesedési mozgalom. (Házasságok, születések, halandóság).....	221
XXVIII. Bűnözés	227
XXIX. Adóreform. Földreform. Felekezetek. Nemzetiségek. Vá- lasztói jog	231
XXX. Befejezés.....	240

A VEZÉRSZERKESZTŐ ELŐSZAVA.

Az 1914. év őszén a teória helyett hirtelenül a történetírásra hárult a feladat, hogy kivizsgálja a háborúnak a modern társadalomra való hatásait. Ehhez a változott ténykörülmenyhez kellett a Carnegie-Békealapítványnak is alkalmazni a programot, amely szerint gazdasági és történelmi osztálya a vizsgálódásokat vezesse. Az osztály vezetője ennek folytán azt a javaslatot tette, hogy kíséreltessék meg történelmi oknyomozás útján kideríteni ama gazdasági szolgáltatások és veszteségek nagyságát, amelyek a háborús költségeket alkotják, valamint megállapítani a rombolások mértékét is, amelyek a modern civilizációra nézve a háború következményei. Ha egy ilyen vizsgálódással higgadt megfontolású és megfelelő képzettségű férfiak bizatnának meg, akik tudatában vannak a tudományos igazságosság és történelmi hűség iránti kötelességüknek, úgy bátran föltehető, hogy olyan eredmények kerülnek napfényre, amelyekből egészséges közvélemény alakulhat ki. Remélhető volt továbbá, hogy a világháborúnak ilyen szellemben megírt gazdasági és szociális története előbbreviszi a békegondolatot, amelynek a Carnegie-alapítványt szentelték.

Hogy ilyen hisztórikus szellemben tervezett és eszközölt kutatásra mily nagy a szükség, ez annál világosabb lett, minél tovább tartott a háború, amely minden nemzetnél koncentrált erőket szabadított fel, nemcsak azért, hogy egy rettenetes romboló processzusban elhasználja őket, hanem azért is, hogy a produktív munkát fokozott teljesítmény kifejtésére sarkalja. Ez az új gazdasági élet, amely a béke normális körülményei közt a társadalomra nézve nyereség lehetett volna, továbbá a hadviselő népeknek a hosszantartó és egyre növekvő veszteségek elviselésében megnyilvánult meglepő képessége,

— mind olyan tény, amely külsőleg elég gyakran egy új föllendülés látszatát keltvén — a háborús gazdaság egész területének új átdolgozását követelte. A gazdasági és történelmi szakosztály az előtte jelentkező problémának csak akkor felelhetett meg, ha teljes erejét reá koncentrálja és ha egyúttal a történetíró szellemével és módszereivel veszi azt vizsgálat alá. Valamint hogy a háború maga is különálló esemény volt, amelynek hatásai azonban látszólag teljesen elágazó utakon a világnak legtávolibb területeire eljutottak, éppen úgy a rá vonatkozó tudományos kutatást olyan terv szerint kellett megkezdeni, amely magában véve zárt egész ugyan, de mégis kiterjed ama határokig, ahol használható adatok praktikusan még találhatóak.

A háború alatt azonban tudományos és objektív kutató nem gondolhatott arra, hogy ezt a tervet nagy mértékben és a megbízhatóságra való kilátással keresztülvigye. Helyszíni tanulmányok, részleges kutatások eszközölhetők voltak ugyan a ilyeneket az osztály vezetése alatt folytattak is, összefoglaló történelmi vizsgálódás azonban nyilvánvaló okokból nem volt lehetséges. Elsősorban a hadviselő hatalmak segélyeszközei tanulmányozására kiküldött tekintélyeknek közvetlen összekötetésben kellett volna állaniok a hadsereg vezetőségével a harc-téren, aminek következése csak az lehetett, hogy a hadviselő országok gazdasági adatait a kutató megfigyelő elől lehetősen elvonják, holott békében tudományos feldolgozás céljából ezeket a legnagyobb készséggel bocsátották volna rendelkezésre. Ehhez a nehézséghez, amely a kutatás eszközeit illette, még az a másik is járult, hogy a feldolgozásra hivatott kutatók saját országukban katonai szolgálatra vonultak be és így tudományos munkát nem végezhettek. Ezekből az okokból a háború történelmének tervét el kellett odázni addig az időpontig^ mikor a szóban forgó országokban a viszonyok hozzáférhetővé teszik az illető forrásokat és lehetővé a történettudósok, nemzetgazdászok és közéleti férfiak együttműködését anélkül, hogy közös munkájuk a cél és tartalom tekintetében félre-magyarázható legyen.

A háború befejezése után a Carnégie-alapítvány ismét fölvetette a világháború gazdasági és szociális történetének tervét föllismervén, hogy azt az adott körülmények közt egészen csekély változtatásokkal meg lehet valósítani. A munka 1919 nya-

rán és őszén megkezdődött. A gazdasági és történelmi szakosztály közgazdasági tanácsadó testülete Párizsban értekezletre jött össze. Csakhamar kitűnt azonban, hogy a háború gazdasági és szociális történetének megírását célzó vállalkozáshoz új, tagozott szervezetet kell teremteni, amely nem annyira nemzetközi együttműködésen, mint inkább nemzeti alapon épülne fel. Összehasonlító kutatásokba nem lehetett addig belefogni, amíg minden egyes országban a tényeket ellenvetés nélkül meg nem állapítják. Mennyire sokfélék és bonyodalmasak voltak ezek minden egyes népnél! A régi európai munkabizottságot tehát feloszlatták és határozatba ment, hogy minden nagyobb országban irodalmi vezetőséget állítanak fel, a kisebb országok számára pedig egyes szerkesztő-kiadókat neveznek ki, akiknek működése — legalább egyelőre — csak saját országuk gazdasági és szociális történetére szorítkozik.

Ennek az irodalmi vezetőségnek létesítése volt az első lépés, amelyet a vezérszerkesztőnek tennie kellett minden országban, ahol munkához láttak. S ha a Carnegie-alapítvány munkaterve egyáltalán igazolásra szorul, akkor ezt azoknak a kitűnő tudósoknak és államférfiaknak nevei szolgáltatják, akik a mű vezetésének felelősségteljes tisztét magukra vállalták. Az ő felelőségük nem becsülhető csekélyre, mert az ő feladatuk, hogy a felállított általános alapelveket a nemzeti viszonyok különböző követelményeire és a különböző munkamódszerekre ráalkalmazzák. Annak az odaadásnak és lelkiismeretességnek mértékétől, amelyet a résztvevő országok vezető férfiai az együttműködésben tanúsítanak, fog függni az elérhető siker.

Mihelyt egyszer megvolt a mű kiadásához szükséges szervezet, alig lehetett több kétség aziránt, hogy mi legyen a legközelebbi lépés. Források nélkül történelmi kutatás nem lehetséges. Ezért a háború összes okmányait, a mindenfelé szétszórtan levőket éppúgy, mint a központokban találhatóakat meg kellett őrizni és, amennyire a közérdekekkel összeegyeztethető volt, a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tenni. Ez a tisztán levéltári munka, amely igen nagy munka, igazság szerint a kormányok feladata, valamint azoké, akik történelmi okmányok birtokosai, nem pedig a történetbúvároké és nemzetgazdászoké, akik az okmányokat használni kívánják. A tulajdonos kötelessége ez, mert minden ilyen okirat őrája bízott köztulajdon. A háború történetének ennél a feladatánál a

munkatársak dolga volt, hogy áttekintsék a helyzetet, úgy amint azt találták, hogy további kutatásaik eredményét kézikönyvek vagy útmutatók formájában kiadják s talán az összehasonlításra való ösztönzés által segítségül legyenek abban, hogy végül általánosan a legjobb munkarendszer alkalmaztassák.

Ezzel a tisztán levéltári tevékenységgel a tudományos munka lehetőségei egyelőre kimerítettnek látszottak. Ha a háború történetének terve arra szorítkozott volna, hogy a vizsgálódást hivatalos okmányok alapján irányítsa, úgy aligha lehetett volna sokat elérni, mert ha az okmányon az a jelzés áll, hogy „titkos“, akkor csak kevés tisztviselő fog találkozni, akinek bátorsága és kezdeményező ereje lesz a titok pecsétjét feltörni. A forrásanyagok nagy tömegét, amely a történetíróra nélkülözhetetlen kell hogy legyen, így kivonják a kutatók keze alól, még akkor is, ha egy igen nagy rész teljesen jelentéktelen. Miután a háború érdekei a vizsgálódás akadályozását ilyen módon folytatták és kellett hogy folytassák még éveken át, szükséges volt valamilyen kivezető utat találni.

Szerencsére egy másik járható út mutatkozott oly módon, hogy gazdag forrásanyag alapján oly férfiak hivattak meg előadó gyanánt, akiknek a háború alatt az államügyek vezetésében fontos szerepük volt, vagy akik valamely előkelő állásban mint pontos megfigyelők abban a helyzetben voltak, hogy első vagy legalább másodkézből nyert adatokkal vázolhassák a nagy háború különböző gazdasági fázisainak történetét s a háború befolyását a társadalomra. Így jött létre egyes részletek külön megírásának terve, amelyet középfajnak lehetne nevezni a kékkönyvek és memoárok közt, s amelynek legnagyobb részben nem hivatalos, de azért megbízható eseményvázlatokból, vagy ügycsoportok ismertetéséből kellett állnia. Ezek a monográfiák alkotják az eddig tervezett mű főrészét. Nem csupán a háború idejére vonatkozó tanulmányokra kell ezeknek szorítkozniuk, mivelhogy a háború gazdasági történetének hosszabb időszakokkal kell foglalkoznia, mint ameddig a harc tényleg tartott. Fel kell ölelnie a „leszűrődés“ éveit is legalább addig, amíg a gazdasági felfordulásokra megbízhatóbb mértéket fogunk találni, mint aminő a közvetlen kortársak ítélkezése számára lehetséges.

A munkának ennél a fejezeténél a szerkesztők számára feladatunknak egy új oldala mutatkozott. A monográfiákat el-

sősorban azokra a munkatársakra való tekintettel kellett kiválasztani, akik megnyerhetőek voltak, míg egyébként a rendelkezésre álló forrásanyag a történetíró feladata; mert hisz éppen a munkatársak voltak azok, akik bírták e forrásokat. Ez a körülmény viszont új beállítást hozott a történetírónak nagyratartott ideáljaival: az előadásnak szilárdul zárt voltával és tárgyilagosságával szemben. Lehetetlen volt teljes szigorúsággal meghúzott vonalához alkalmazkodni, ha minden munkatársból csak azt akartuk kihozni, amit mindenekelőtt mondani tudott, bizonyos tényeket ismételt és különböző szempontokból meg kellett vizsgálni, valamint itt-ott fölvenni azt is, ami szigorúan véve nem vág bele a történelembe. A teljes objektivitást e mellett nem mindig lehetett megőrizni. A vádnak vagy az igazolásnak vágya bizonyos nem egy párttekintetet juttatott talán kifejezésre. Ilyen tekintetek azonban az esetek egész sorozatában lényeges elemei a történelemnek, miután a tényeknek a kortársak által való megítélése gyakran éppoly fontos, amily fontosak a tények maguk. Egyébként ez a mi művünk a maga egészében olyan alkotású, hogy önmagát korrigálja — és ahol ezt nem teszi, majd megteszik mások.

A forrásanyagnak ilyen monografikus kezelésén kívül még külön tanulmányok vétettek tervbe, amelyeket technikai, statisztikai vagy szűkebb határok közt mozgó történeti anyagból különleges szakférfiak írnának meg. Ezeknek a tanulmányoknak bizonyos fokig szintén megvan az első kézből származó munka-jellegük, amennyiben a történelmi tényeket annyira gyökerükben vizsgálhatják, ahogyan későbbi korokban ez már nem volna lehető, mivel odatartoznak a fölépítés művéhez, amelyen át a történelem az analízisből a szintézisbe jut. A munka ezen a fáradságos és hosszadalmas művön most kezdődött meg. Amennyiben az első előmunkálatokat szolgáltatjuk egy történelemhez, aminőnek az általunk tervezettnek lennie kell, mi képletesen mondva, a munkához hasonlítunk, aki a gyapot-tokot letöri a cserjéről. Az eseményeknek begubózott fonalait csak azután lehet megszőni a történelem dúsz mintázatú szövetévé és ehhez a teremtő és formáló munkához a tervezésnek és a munkára való egyesülésnek bizonyos sokféle módja lesz szükséges.

Egy műnél, amely oly szélesen megalapozott és változóan összetett munkaközösség szülte, lehetetlen másként, mint

csupán egész általános módon állapítani meg a felelősség mértékét, amelyet a szerkesztő és a szerző az egyes kötetek tartalmát illetően viselni tartoznak. A vezérszerkesztő e történelmi mű általános tervezetéért és eredményes kiviteléért felelős. Minden különleges esetben azonban a különböző irodalmi vezetőségek és egyes szerkesztők nagy mértékben hozzájárultak a vizsgálódás iránti program megállapításához és ugyancsak az ő kötelességük a vezetésük alatt készült munkák elolvasása. Az általuk jóváhagyott monográfiáknál azonban a szerző következtetéseiért és véleményeiért nem lehet őket felelősségre vonni. Amint többnyire minden szerkesztő, ők kezkeskednek ugyan a megjelent sorozatokba felvett művekért ezeknek tudományos értéke, alkalmas volta és használhatósága tekintetében, egyébként azonban a művek szerzőinek teljes az a szabadsága, hogy személyes adalékaikat saját módjukon írják meg. A monográfiák közreadásának fényéből szintén nem vonható az a következtetés, hogy a Carnegie-alapítvány a monográfiákban foglalható összes következtetésekkel egyetért. A Carnegie-alapítvány csupán a történelemnek felelős; a szerzők változó előadásaival és nézeteivel szemben — amennyiben ezek a háborúnak a maga teljes tartalmában való megértéséhez lényegesek — nem kötelezettsége, hogy azokat mint meg nem engedhetőket elutasítsa; hanem inkább kötelessége, hogy azokat hűségesen ápolja és megőrizze.

J. T. SHOTWELL.

A MAGYAR SZERKESZTŐ ELŐSZAVA.

Különböző, a kérdés lényegére nem tartozó körülmények okozták, hogy ez a könyv, amely immár a negyedik a Carnegie-alapítvány megbízásából a világháború gazdasági és társadalmi történetéről írt és eddig megjelent magyar könyvek sorában, csak évekkel azután kerül a nyilvánosság elé, mint a mikor szerzője megírta. Nem kis szerepe van ebben a késedelemben annak a szomorú ténynek, hogy szerzője, aki a magyar szociálpolitika terén úttörő szerepet játszott és egész életét hivatali munkáján keresztül is a közügynek szentelte, évek előtt meghalt, mindenki másra pedig fokozott figyelmet és munkát rótt a könyv sajtó alá rendezése. Egyébként a néhány év elmúlása az ügy szempontjából nem is hátrányos, mert hiszen köztudomású, hogy az események tárgyilagos megítélését megkönnyíti az idő múlása, a távlati szemlélet, amely a részletek tarkaságában meglátja az egyetemes általános képet is. Vájjon e távlati szemlélet alapján nem talált volna-e a könyv szerzője is egy egy vonást, amely többé kevésbé másként mutatta volna a kérdések egyik-másikának jelentőségét a szemlélet szélesebb távlati mezején? Erre csak ő maga felelhetne, a szerző, aki e könyvön túl már nem szólhat, kérdésekre nem felelhet és a háborút közvetlenül követő évek nézőpontjáról vetítve megmerevedett tekintettel mutat reá a világháború magyar szociálpolitikájára, ennek történelmi előzményeire, közvetlen okaira, nagy erőfeszítéseire és lankadt eredményeire. A könyv értékéből azonban ez a tény nem von le semmit. Minden könyv, mint minden író, saját korának szülötte. Helyesen megérteni csak saját korának keretében lehet. És ezért érthető, hogy bármennyire tárgyilagosan igyekszik e könyv megrajzolni azt, amit szerzője a magyar háborús szociálpolitikából látott,

hallott és tudott, keresztülrezeget ezen a szerző szociálisan meleg lelkiülete, az ő együttérzése a szenvedőkkel, az áldozatokkal, végeredményben pedig szenvedő hazájával, nemzetével, akik iránt való hűséges szeretete mindenhol keresi és megtalálja a mentséget ama tényekre, amelyeket alapján ő maga hibáztat. Bármilyen legyen az ítélet igazsága, bizonyos, hogy ez a könyv értékes és maradandó becsű forrásmunkája a magyar háborús szociálpolitikának. Ezért feltétlen dicséret jár a munkának, ezért és a szerző hűséges, értékes életéért áldott emlékezet neki magának.

Budapest, 1934. augusztus 10.

GRATZ GUSZTÁV.

Történeti előzmények.

I.

A TÁRSADALMI VISZONYOK ALAKULÁSÁNAK FONTOSABB TÖRTÉNELMI ÉS POLITIKAI TÉNYEZŐI

Valamely ország szociális viszonyainak alakulása olyan rendkívüli körülmények közt, aminőket a világháború az európai államokra, de különösen a háborúban résztvettekre felidézett, nem érthető meg, vagy legalább is könnyen félreérthető annak az állapotnak és annak a fejlődési irányzatnak ismerete nélkül, amelyben a bekövetkezett rendkívüli viszonyok az illető államot találták.

Az elénk szabott munkának keretei nem engedik meg, hogy Magyarország 1914. évi szociális viszonyainak állapotát, mint a történelmi fejlődés eredményét részletesebben jellemezzük. Mégis félreértések elkerülése végett és a végett, hogy a külföldön csekély kivétellel helytelenül megítélt magyarországi viszonyoknak helyes megítéléséhez némi támpontot szolgáltatunk, Magyarország 1914. évi szociális állapotának leírását néhány történelmi észrevétellel kell bevezetnünk. Érthetetlen volna e nélkül az, hogy ez az ország a szociális problémáknak megoldásához oly szembetűnő kételkedéssel fogott. Hogy míg egyfelől mintaszerűt alkotott, más vonatkozásokban feltűnő habozást tanúsított még oly szociális reformok tekintetében is, amelyeket tőle nyugatra a társadalmi fejlődés kétségtelen követelményeinek ismertek el és amelyek befogadására, úgy látszott, mintha saját viszonyai is már megértek volna. Annál feltűnőbb ez, mert Magyarország több, mint ezer éves múltját éppen a nyugati eszmeáramlatokba való szoros bekapcsolódásnak vágya és ténye jellemezte mindig. Hiszen egész történelmén keresztülvonuló tragikuma ennek az országnak az, hogy míg tejével, gondolkozásával a nyugat világában élt és vágyó te-

kintetét hajlékának nyugat felé vágott ablakára irányította, onnan óhajtván világosságot és levegőt, testét állandóan Keletnek zavaros hullámai mosták, úgy hogy e hullámoknak megdagadt áradata gyakran végelmerüléssel fenyegette. Honnan hát ez a látszólagos kételkedés? Honnan a fejlődési hajlandóság, a legmesszebb menő áldozatkészség az egyik irányban és a talán még megátalkodottnak is nevezhető makacsság a másikon? Mélyen rejlő okok idézhetik csak elő az ilyen ellenmondást. Ezeknek megértéséhez szolgáljon némi magyarázatul az alábbi néhány észrevétel.

Négyszáz évre kell visszamennünk, hogy eljussunk a magyar nemzetnek ahhoz a katasztrófájához, melynek vészes kisugárzásai ott működtek még a 20. század megnyíltával is Magyarország társadalmi viszonyainak alakulásában. Évszázados küzdelem után 1526-ban a mohácsi csata megnyitotta az utat a töröknek Magyarországra. Ez juttatta a Habsburg-házat a magyar koronához. Ez szakította évszázadokra háromfelé az országot — anélkül azonban, hogy az összetartozás érzése és akarása pillanatra is megszűnt volna. A középen a török, nyugaton, északnyugaton és északon a magyar korona jogcímén az egész országra kiterjedő igénnyel a Habsburg volt az úr, míg az egységes magyar nemzeti állam eszméjének letéteményesül, a magyar kultúra gondviselőjéül, a jobb jövő reményéül Magyarország keleti és északkeleti részén nemzeti uraló kodók alatt megalakult az erdélyi fejedelemség.

A nemzetnek a mohácsi vésszel kezdődő ez a szétszakadozottságt sem akadályozta meg azt, hogy mint annak előtte mindig, azután is ne kapcsolódjék bele az európai eszmearamlatokba. A vallási reform, a gondolkodás szabadságának eszméje és az ezt kísérő politikai irányzatok termékeny talajra találtak Magyarországon is. Az erdélyi fejedelemség menedékhelye, az erdélyi fejedelmek pedig európaszerte tisztelt vezérei és harcosai voltak a vallásszabadság gondolatának, Nyugat összes reformtörekvéseinek. A rendiség megszüntetéséért, a jogegyenlőségért, az egyéni szabadságért megindult küzdelmek hullámverése eljutott Magyarországra is és abba a vérözönbe, melyet Európa népei ez eszméknek győzelméért ontottak, belevegült az egyéb küzdelmeiben máris megritkult sorokkal harcoló magyarságnak vére is.

Mert a magyar nemzetnek saját különleges helyzetéből származtak még más, a jelzetteknel még súlyosabb küzdelmek is. A mohácsi vész után 200 évig volt a török benn az országban. Hiszen az előtt is, addigi történelmének egész folyamán Magyarország Kelet és Nyugat egymásba nyíló kapujának, a magyar nemzet pedig Európa kapuórságának szerepét töltötte be. Tatárjárás, törökvész hullámai ennek a kapunak szilárdságán, őrségének önfeláldozásán törtek meg. De a mohácsi vész után magának az országnak területén folytak a védelmi

harcok. 200 évig nap nap után folyó, szüntelen harcok voltak ezek, amelyekben egyik ellensége segítette a magyart másik ellensége ellen — nem a magyarnak, hanem önmagának védelméért, nem Magyarország felszabadításáért, hanem azért, hogy a másiknak bilincse helyett a maga kovácsolta bilincset rakja rá. Állandóan vértől ázott hadszíntér volt az ország, amelyen Nyugat-Európának tapsai közt magyar hősök ontották vérüket azért, hogy a Bécset fenyegető felvonulásában a törököt feltartóztassák. A magyarság önfeláldozása e cél szempontjából nem volt hiábavaló. Magyarországnál nem jutottak tovább az ozmán hadak. Sikerült is végül kiűzésük az országból. De amikor ez bekövetkezett, az ország területének nagy része vadállatoknak és martalócoknak tanyát adó, erdőkkel, mocsarakkal, nádasokkal borított, lakatlan rengeteg lett.

Az a vérvesztés, melyet a nemzet eképen szenvedett, végzetes újabb bajokat eredményezett. A népesség megfogyatkozott sorainak kitöltésére szinte új népvándorlás indult meg az országba. Németországból, Franciaországból, sőt még Spanyolországból is, főképen azonban a még mindig török fenntartás alatt álló Balkánfélszigetről. A Habsburg uralkodók tömegekben telepítették be a szerbeket és a görög kormányzóiknak (a fanariótáknak) kegyetlen zsarnoksága alatt nyögő oláhokat, hogy az országhoz semminő hagyománnyal hozzá nem fűzött, teljes kultúrátlanságban tengődő ezekben a népelemekben keressenek támaszt a magyar és a régebben itt lakó, a magyarsággal mindig együttérző és együttmozduló nem magyar népelemeknek az uralkodói önkény elé szegezett ellenállásával szemben. Így alakult ki az a helyzet, hogy a magyarság, mely a mohácsi vész előtt az ország lakosságának 70—80 %-a volt, 1720-ig lepadt annak 44'9 %-ára, sőt a 18. század végéig 39 %-ára, úgy hogy több mint egy évszázadnak kellett eltelni azután, míg, természetes szaporodásának nagyobb, kivándorlásának kisebb aránya, magasabb rendű kultúrájának beolvasztó hatása révén, száma 1910-ig ismét 54*5 %-ra emelkedett.

Nincs államalkotó nemzet, melynek magatartása a magyarénál türelmesebb és méltányosabb lett volna az országba tóduló bevándorlókkal szemben. Legrégibb időkre visszanyúló törvényei tanúskodnak arról, hogy Magyarország mindig hű maradt az 1000. évtől 1038-ig uralkodó első királyának, Szent Istvánnak I. dekrétumában e részben kifejtett rendelkezéseihez.¹ Amikor a régebbi időben a nemesi rendhez tartozás még

¹ „ . . . Nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est . . . Iubeo . . . ut bona voluntate illos (scilicet: hospites et adventitios viros) nutrias et honeste teneas, ut tecum libentius degeant, quam alibi habitent . . .” Mert gyenge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország. . . Parancsolom . . . hogy jó akarattal taplóid és tartsd tisztességben őket (t. i. a vendégeket és jövevényeket), hadd éljenek nálad örömeztőbb hogyszem másutt lakozzanak . . .“ (Sancti Stephani Primi Regis Hungariae. Decretorum Liber Primus, Caput 6.)

előjogokkal járt, a nemesi rendbe épűgy felemelkedhetett az: idegen, mint a magyar. Nyelvét szabadon használhatta és őrizhette meg. A magyar állam elnézte, hogy a nem magyar anyanyelvűek mindenféle egyesületet, kultúregyesületeket is, alapítsanak, sőt még azt is, hogy azokat külföldről irányítsák. Gazdagon juttatott a nem magyar nyelvű lakosságnak, vallási és kulturális céljai szolgálatára, egyházi javakat.² Nyelvüknek gondozására nemcsak megengedte nekik minden rendbeli iskolának létesítését és azt, hogy azokban oktatási nyelvül saját nyelvüket használják, de igen jelentékeny összegekre rugó évi lámogatással járult ezeknek az iskolának a fenntartásához.⁸ Megadta nekik a gazdasági érvényesülés minden lehetőségét. Nem gördített nehézségeket az idegen anyanyelvűeknek birtokszerezése elé.⁴ Ipariskoláinak jelentékenyebb részét az általuk lakott vidékeken állította fel.⁵ Nem akadályozta meg úgyneve-

² így pl. a túlnyomóan nem magyar nemzetiségű görög katolikusok és az úgyszólván kizárólag nem magyar nemzetiségű görög keletiek túlnyomó részben állami adományokból keletkezelt egyházi és iskolai birtokainak nagysága 238,937 illetőleg 173,236 kai. hold. Mivel szemben a jelentékeny részben magyar nemzetiségű ágostai evangélikusok (luteránusok) és a kizárólag magyar nemzetiségű evangélikus reformátusok (kálvinisták), végűl pedig az unitáriusok egyházi birtoka mindössze 71852, illetőleg 165245 és 1519 kat. hold. Nem is szólva a nemzetiségeknek ugyancsak kulturális céljaikra rendelkezésre álló, jelentékeny részben állami adományokból szerzett, de minden esetre az állam gondoskodása révén megőrzött nagy kiterjedésű alapítványi birtokokról, minők a 275000 kat. hold erdőből és 85 kat. hold hegyilegelőből álló román naszódí, a mintegy 262000 kat. hold román bánási birtok, az erdélyi száz közösségnek mintegy 482000 kat. holdat tevő birtoka.

³ Romániában az 19009/1910 évben a 7.5 millió lakos részére 5073 elemi iskola létezett 7784 tanítóval, ugyanakkor Magyarországon 2,934000 főnyi román anyanyelvű lakos mellett 2471 román nyelvű elemi iskola 3071 román anyanyelvű tangóval (emellett módjukban volt természetesen Magyarországon más nyelvű elemi iskolába is járni). — 1917-ben az összes elemi iskolák közül 14014-ben volt magyar az oktatási nyelv (ebből mindössze 3835 volt állami, 1142 községi. 278 magán, a többi mind felekezeti); 417-ben német (6 községi, a többi felekezeti). 322-ben tót (3 községi, a többi felekezeti); 2578 ban román (168 községi, a többi felekezeti); 256-ban szerb (45 községi, a többi felekezeti); 47-ben ruthén mind felekezeti). — 1917-ben csak a román anyanyelvű elemi iskolákat 2215361 koronával segélyezte az állam, amihez hozzá kell számítani a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskoláknak és ezek közt természetesen a románoknak is juttatott községi segélyeket is. — Igen nagy összegekre rűgott az a segítség, amelyet az állam az egyházaknak a lelkészi fizetések kiegészítésére, a hívők anyanyelvére tekintet nélkül juttatott. Az 1918. évben pl. 9283598 korona volt ez a segély a görög keleti román egyház. 8762231 korona a túlnyomóan szintén nem magyar anyanyelvű hívőköl álló görög katolikus egyház számára.

⁴ Jellemző erre, hogy a mezőgazdasági népességben az önálló birtokosok és birtoktalan proletárok arányszáma a legkedvezőtlenebb éppen a magyar anyanyelvűeknél volt. Míg a magyar anyanyelvű mezőgazdasági népességnek 45.9 %-a addig a németnek csak 25.4, a tótnak 30.9, a romának 27.9, a ruthénnek 20, a horvátnak 19.8, a szerbnek 36.8 %-a volt gazdasági cseléd és munkás, a többi önálló birtokos.

⁵ Jellemző erre, hogy a trianoni békeszerződés folytán Magyarországnak megmaradt területén volt 2 felső ipariskola. 12 ipari szakiskola és 3 ipari tanfolyam, az elszakított területen pedig 1 felső ipariskola, 23 ipari szakiskola és 3 tanműhely, illetőleg tanfolyam.

zett nemzetiségi pénzügyintézeteknek létesítését, noha ezeknek legnagyobb része nyíltan különleges nemzetiségi célok szolgálatába állította pénzügyi tevékenységét.⁶ A közszolgálat vállalásának lehetőségeit ép úgy nyitva tartotta a nem magyar, mint a magyar anyanyelvű állampolgároknak.⁷ A törvényhozó testület felsőházában a magyar anyanyelvűeké mellett ott ültek a nem magyar anyanyelvűek egyházainak főpapjai is, másik házában pedig ugyanolyan, sőt bizonyos tekintetekben még kedvezőbb törvényi feltételek mellett választottak a nem magyar anyanyelvűek, mint a magyarok. És mindezek dacára Magyarország társadalmi problémáinak egyik legsúlyosabbja a nemzetiségi kérdés volt.

A 19. század folyamán új államok alakultak Magyarországnak keleti és déli határain, melyek a fiatal szervezetek mohóságával iparkodtak nőni, belterjes fejlődés helyett kifelé terjeszkedni. Megszületett közben a pánszlávizmus gondolata is, egyik legerősebb támaszát lelvén a büvkörébe vont primitív népeknél a bizanci vallásközösségben. A pánszlávizmus zászlóvivői jól tudták, hogy e gondolat megvalósításának egyik legszívósabb ellenfele, talán legsúlyosabb akadálya a magyarság, mely történelmének legkorábbi idejében választott már Byzanc és Nyugat közt és melynek tudnia kellett, hogy a pánszlávizmus térfoglalása ezer éves történelmi fejlődésben kialakult egyéniségét, létét fenyegeti. Mint Indiában és annak környékén az angolok, úgy érezhették és érezték a magyarok lépten-nyomon — de sokkal veszélyeztetőbb helyzetben, mert létről vagy nem létről volt szó — saját hazájukban és az őket a környező új államokban az orosz kéz munkáját.

De ami mindennél súlyosabbá tette a nemzetiségi kérdést, sőt ebbeli hatásain túl is a legvészesebb következményekkel járt társadalmi viszonyainak alakulására, az az a kapcsolat volt, amelyben Magyarország az egységes nemzeti múlt nélküli, heterogén összetételű, az egységes Magyarországtól teljesen elütő szervezetű Ausztriával és különösen az a viszony, amelyben az uralkodóházzal állott.

A Habsburg-ház Magyarország legszerencsétlenebb órájában szerezte meg a rmagyar koronát. De végzetes szerencsétlensége sem törte meg annyira a nemzetet, hogy ellenállás nél-

⁶ Magyarországon 1915-ben 95 német, 36 tót, 156 román, 30 szerb pénzügyintézet; 271 német, 24 tót, 101 román, 12 szerb hitelszövetkezet létezett.

⁷ Nem bizonyítja ennek ellenkezőjét, hogy a közszolgálatban alkalmazottaknak 91 %-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, mert hiszen a szabad értelmiségi foglalkozásúak közt is 82.3%, sőt egyes gazdasági ágakban alkalmazott értelmiségi keresők (a mezőgazdaságban, iparban, kereskedelemben, stb. alkalmazott tisztviselők és a kereskedősegédek) közt is 84.5 % volt a magyar. Ezek az utóbbi számok is csak azt az alább még közelebről megvilágítandó tényt bizonyítják, hogy a közszolgálatához szükségelt, törvényben megkívánt iskolai végzettség nagyobb arányban volt meg a magyar, mint a más tannenyelvű népelemeknél.

kül engedett volna az uralkodóház ama szívósan érvényesített törekvéseinek, melyekkel a nemzeti alkotmányt félrelökni, a többi; tartományai fölött gyakorolt, ezekben már megszokott abszolút hatalmat Magyarországra is kiterjeszteni és ezt a történelmi múltját nem felejtő, alkotmányát és önrendelkezési jogát féltő gonddal őrző országot — nem is egységében, hanem tartományokra szakítva — többi tartományának közjogi színvonalára süllyeszteni, az „összmonarchiába“ felszívni és általában azt, mint akármelyik más tartományát patrimonialis magántulajdona gyanánt kezelni igyekezett. Rengeteg véráldozatba került az ellenállás ama habsburgi politika ellen, melyet annak egyik legkiválóbb képviselője, Kollonics bíbornok a 17. század második felében e szavakban sűrített össze: „Magyarországot előbb koldussá, azután németté és végre katolikussá teszem.“ A magyarság szüntelenül fegyverrel kénytelen küzdeni alkotmányáért és a vallásszabadságért és e harcokban a császári zsoldosoknak kegyetlenkedései, gyilkolásai és rablásai századokon át* sújtják oly borzalmakkal az országot, aminőket másutt legföllebb a 30 éves háború alatt kellett megélni. A folytonos belviszály, mint mindenütt, Magyarországon is termékeny talaja az ország sorsára oly végzetes olygarchia kialakulásának. Hiszen a „hütlenségnek“ minősített magatartást a jószágok elkobzásával büntetik, a „hűséget“ óriási birtokok adományozásával jutalmazzák. Sőt a helyzet itt annyival súlyosabb, hogy a fejedelmi kegyben sütkérezőknek, a magyarság rovására óriási latifundiumokkal megajándékozottaknak legnagyobb része idegen. Az újabb századokban alig van példa rá, hogy rövidebb vagy hosszabb idő után az idegen dynasztiák is nemzetivé nevé váltak volna. Csak Magyarországnak jutott a Habsburgokban olyan dynasztia, amely viszonyainál, hagyományainál fogva nemzetivé válni sohasem tudott, sohasem is akart. Más országokban is volt olygarchia. A királynak vagy a népnek vagy a kettőnek együtt mindenütt sikerült azonban megtörni ezt. Magyarország volt egyedül az a szerencsétlen ország, melyben a népnek az egymást támogató idegen dynasztiával és nagyobb részt idegen olygarchiával egyszerre kellett kétségbeesett küzdelmet folytatnia.

A 18. század közepe óta egymást követő három nagy Habsburgban, Mária Teréziában, II. Józsefben, II. Lipótban, a felvilágosodott abszolutizmus eme kiváló képviselőiben meg volt a készség és képesség népeiknek boldogítására. Talán sikerült is volna nekik a majd háromszázados vérzivatarban a kor szellemétől kétségkívül elmaradt magyar nemzetet a korszerű társadalmi reform útjára terelni, ha ebbeli törekvéseiket nem kapcsolják össze és így nem gyűlöltetik meg már eleve a Habsburg-hagyományoknak megfelelő azokkal a törekvésekkel, melyek az ország egységének, alkotmányának, önrendelkezési jogának elkobzásával azt az „összmonarchiának“ tar-

tományává, sőt darabjaiban több tartományává, igyekeznek le-
sülyeszteni. A nemzetnek politikai jogokkal rendelkező része
ezeknek az uralkodóknak általános emberi és társadalmpo-
litikai szempontokból kétségkívül elismerésreméltó ama törek-
véseiben, melyek az alsóbb osztályok felemelésére, a nemes-
ség kiváltságainak korlátozására irányulnak, ilyképen csak az
uralkodóház ama törekvéseinek eszközét látja, melyekkel az
nyíltan magát a nemzeti létet igyekszik megsemmisíteni. Ellen-
állása e törekvésekkel szemben viszont a legsúlyosabb vissza-
hatást várja ki az uralkodóháznál. Az általa betelepített nem-
zetiségeknek tett, bár soha be nem váltott Ígéretekkel kijátsza
ezeket a magyarság ellen, egyben pedig abszolút hatalmával
kormányzott, politikájának ellenmondás nélküli eszközévé tett
örökös tartományainak, Ausztriának javára bevezeti a gazda-
sági kizsákmányolásnak olyan rendszerét, melynek mintáját
mintha Angliának a szerencsétlen Írországgal szemben egykor
alkalmazott politikájáról vette volna. így hajtanak ki a nemze-
tiségi viszálynak botorul elvetett magvai. így pusztulnak el a
gazdasági életnek a szüntelen háborúban lefolyt évszázadok
romlásából átmentett még azok a maradványai is, melyek ked-
vezőbb viszonyok közt a gazdasági fellendülés csíráinak, a
társadalmi újjászületés eleven tényezőinek ígértek volna.

A végzetes egyenlenség az uralkodóház és a nemzet
közt a 19. század elejétől fogva azután ismét új alakot ölt. A
békének, a kulturális fejlődés lehetőségének néhány évtizede
elég volt arra, hogy a nemzetet az akkori nyugati civilizáció
eszméinek befogadására megérlelje. Viszont a francia forradal-
mának hatása alatt most meg az uralkodóház vállalja a re-
akció európaszerte egyik legkérlelhetlenebb képviselőjének sötét
szerepét. Az elnyomás, az együteműség hiánya uralkodó
és nemzet között az 1848. évi szabadságharcban újból véres
összeütközésre vezet, mely az európai reakció másik hatalmas
képviseelőjének, az orosz cárnak segítségével egyelőre a dynas-
tia javára dől el. De az európai viszonyok alakulása és e vi-
szonyok révén megingott helyzete végre is arra kényszeríti az
uralkodóházat, hogy a passzív ellenállásba vonult Magyaror-
szággal a megegyezés útját keresse. Az 1867-ben létrejött ki-
egyezés könnyített ugyan a nemzetnek helyzetén, gyökeres
javulást azonban távolról sem hozott.

A kiegyezés Ausztria és Magyarország közös ügyének is-
merte el a külügyet és a hadügyet. Ausztriának túlnyomóan
szláv összetételű lakossága, az uralkodóház hatalmi politikáját
támogatva, különösen a Balkán felé, mindig a külső terjesz-
kedés politikájának híve volt. Ezzel szemben Magyarországnak
szívosan kellett ragaszkodnia és ragaszkodott is tényleg az arra
irányuló politikához, hogy az a túlsúly, mellyel a német és
szláv elemek a magyarság rovására a monarchiában máris ren-
delkeztek, újabb hódítások révén ne gyarapodjék. Szellemében

és vezetésében idegen, sőt ellenséges indulatú volt a magyarsággal szemben a hadsereg is, melynek vezetőségét mindig a magyar elemek úgyszólván teljes kizárásával állították össze. A nemzetnek minden törekvése arra, hogy a hadseregnek abban a részben, melyet magyar pénzen tartottak és a magyar állam területén soroztak, érvényesüljön a nemzeti gondolat, hajótörést szenvedett az uralkodóháznak makacs ellenállásán és — egy-két tagjának kivételével — ennek, valamint a hadsereg vezetőségének Magyarország elleni sötét elfogultságán, ádáz gyűlöletén.

Nem volt szerencsésebb az Ausztria és Magyarország között létesített gazdasági viszony sem. A 18. században bekövetkezett ama gazdasági politikának, mely az ipar és a kereskedelem fejlődését Magyarországon lehetetlenné tette, az ország nyers terményeit minden más elhelyezési lehetőség kizárásával az osztrák örökös tartományokba irányította, az ország fogyasztását pedig minden verseny kizárásával az osztrák örökös tartományok iparának és kereskedelmének szolgáltatta ki, akkorra, mikor az 1867. évi kiegyezés az ország önrendelkezési jogát névleg helyreállította, meg volt már az az eredménye, hogy Magyarország nyerstermelő állam maradt, míg az osztrák örökös tartományok hatalmas ipari állammá fejlődhettek. Ez a hatalmas osztrák ipar a közös vámterületen, csírájában elfojthatta Magyarországnak az iparosodásra irányuló minden törekvését. Ezek a törekvések pedig annál inkább megélénkültek, minél szembetűnőbbé vált, hogy Magyarország, mint kizárólag mezőgazdasági állam, a nagyhatalmi politikával járó pénzügyi terheknek viselésére, de még csak szerencsésen gyarapodó népességének eltartására is képtelen. Magyarország mezőgazdasága ugyanis, részben a birtokmegosztás aránytalanságánál, részben a mezőgazdasági szaktudás hiányosságainál, részben éghajlati viszonyainál fogva, egyáltalán nem fejlődött a népesség szaporodásának megfelelő ütemben. Mindinkább nőtt ehhez képest a teljesen birtoktalan mezőgazdasági proletariátus, melynek megélhetését az ország határain belül csak az iparosodás biztosíthatta volna. A természetes fejlődési lehetőségek e megbénulásának nagy része volt ama kivándorlási folyamat megindulásában, melyhez fogható a népsűrűségnek figyelembevételével az újabb időkben alig találunk.

Ezek a körülmények akadályozták Magyarország társadalmi viszonyainak természetes, egészséges kialakulását. Nem hiányoztak itt sem a küzdelmek az alsóbb osztályok felemelkedéseért. De míg másutt ezeknek a küzdelmeknek alakulását tisztán az egyes országok erőviszonyai döntik el és a belpolitikai szempontokon kívül más szempontok alig gyakorolnak azokra befolyást, Magyarországon a társadalmi reformnak úgyszólván minden kérdésébe belejátszott magának a nemzeti létnek kérdése ama hatás révén, melyet valamely reform, egyfelől a nemzetiségeken át az ezek mögött álló nemzetekhez,

másfelől az uralkodóházhoz és az Ausztriához fűződő viszony alakulására gyakorolhatott.

Az említett bajoknak enyhítése, de a társadalom korszerű fejlődése szempontjából is két lehetőség közt volt ugyanis választás. Az egyik lehetőség a társadalmi erők felszabadítása, — a szabadság — és általában a politikai jogok kiterjesztése felé mutatott. Nemcsak az ellentétes irányzattal járó letagadhatatlan társadalmi bajok követelték e lehetőségnek megragadását. De az abba vetett bizalom is, hogy a már anélkül is meglevő és el nem vitatható, természetes és így huzamos időre szét nem szakítható földrajzi és gazdasági egység mellett éppen a szabadság és csak a politikai szabadságra alapozható kultúra a legerősebb kapocs a nemzet társadalmi erőinek összefoglalására, a legerősebb indíték a szabadság közös tűzhelyének, a hazának szeretetére. A bizalom abban, hogy csak a szabadság nevében küszöbölhetők ki az ország különböző anyanyelvű lakosai közt lappangó, többnyire nem is valóságos, hanem csak vélt ellentétek; és csak ezen az alapon állítható csatasorba az ország minden lakosa azok ellen a veszélyek és korlátok ellen, melyekkel az országot alacsonyabb rendű társadalomra támaszkodó külső hatalmak terjeszkedési vágya fenyegette és az uralkodóháznak családi és Ausztriának gazdasági politikája lenyűgözte. A másik lehetőség ezzel szemben a bizalmatlanság politikája volt. Bizalmatlanság a tekintetben, hogy a politikai jogoknak kiterjesztése miképpen hat vissza a nemzetiségek magatartására, nevezetesen pedig nem fokozza-e még inkább azt a bomlasztó erőt, mely a tömegek fanatizálására törekvő egyes politikusoknak és az ezek mögött álló szomszéd államoknak magatartásából kiárad. Ez a bizalmatlanság kész volt a hazához feltétlenül hű magyar elemektől is inkább megtagadni a politikai jogokat, semhogy politikai jogokhoz legyen kénytelen juttatni az államegység szempontjából kevésbé megbízhatóknak feltételezett idegen anyanyelvűeket. Ez a bizalmatlanság érvényesült még a magyar anyanyelvűekkel szemben is annyiban, hogy az ezek politikai jogainak kiterjesztésétől várható élesebb ellenállás az uralkodóháztól követett politikával szemben esetleg károsan hathatna vissza a nemzetnek és az uralkodóháznak kölcsönös viszonyára és ismét olyan összeütközésekre vezethet, melyek a bár lassúbb, de békés fejlődésnek lehetőségeit mindkét fél kárára, esetleg végleg tönkreteszik.⁸ Az 1867.-i kiegyezéstől fogva a háború kitöréséig, a másik irányzattal szemben a bizalmatlanságnak ez a politikája érvényesült Magyarországon. De a rendszer, melyet ez a politika, alap gondolatának

⁸ Hiszen a magyar nemzetnek legcsekélyebb, törvényes megmozdulására is rögtön felhangzott, sőt jelszóvá is vált a hatalmon levő osztrák politikai pártoknak, különösen azonban a „közös“ hadvezetőségnek köreiben az: „Einmarschieren“, a Magyarországra való fegyveres bevonulás követelése.

következetes érvényesítésére, minden ellentétes irányzat érvényesülésének kizárására, megállapított; a társadalmi és a politikai életnek az a szervezete, melyet céljainak szolgálatába állított: a szemünk előtt elvonult többi súlyos akadály mellett, maga lőn a társadalmi fejlődésnek, a fokozatos társadalmi reformnak legsúlyosabb akadálya.

Ebben a rendszerben ugyanis az államéletnek irányítása, a közhatalomnak az a része, melyet nem absorbeált a király hatalma, mondhatni, kizárólag a nagy- és középbirtokosságnak, vagyis annak a társadalmi rétegnek a kezében maradt, amely azt, habár más jogcímen, a régi rendiség idejében is, egészen 1848-ig gyakorolta. Természetes dolog lehetett ez 1867-ben, amikor az alkotmányos élet lehetősége, hosszú idő után először nyílt meg ismét a nemzet előtt. Természetellenessé vált azonban, mihelyt az időközben bekövetkezett fejlődés során más társadalmi rétegek is megtalálták öntudatukat és keresték érdekeik érvényesítésének lehetőségeit. Annyi bizonyos, hogy az uralkodó konzervatív jellegű politikai irányzat szempontjából csakugyan a nagy- és középbirtokos osztály látszott a legmegbízhatóbbnak. A létező állapotnak fenntartása az összes társadalmi osztályok közt valóban ennek az osztálynak volt leginkább érdeke. Eltekintve ugyanis azoktól az előnyöktől, amelyeket a politikai hatalomnak kézbentartása valamely társadalmi rétegre mindenesetre jelent, legkevesebb panasz a létező állapotok ellen éppen a nagy- és középbirtokosságnak lehetett. Bizonyára voltak némi okai ennek is, különösen az Ausztriával fennálló viszony tekintetében, az elégedetlenségre. Másrészt azonban éppen a közös vámterület biztosította, különösen, miután, a mezőgazdasági vámok is elég magas színvonalra emelkedtek, terményeinek kényelmes és jövedelmező elhelyezését. Ez a társadalmi rétege csak előnyt látott a mezőgazdasági proletariátus folytonos növekedésében. És nem érintette közvetlenül az sem, hogy az a vámvédelmi rendszer, mely az ipari vámok tekintetében elsősorban az osztrák ipar, a mezőgazdasági tekintetében pedig elsősorban mind a két állam nagy- és középbirtokosságának testére volt szabva, a népesség megélhetésének szertelen megdrágításával egyáltalán nem javította a magyar ipar fejlődési esélyeit. Kétségtelen az is, hogy az időközben, különösen a városokban kialakult új polgári osztálynak, az iparosoknak, a kereskedőknek és különösen az értelmiség ama tagjainak érdeke és felfogása, akik ebbe az osztályba az alsóbb néposztályokból emelkedtek fel, egyáltalán nem fedte a nagy- és középbirtokosság érdekeit és politikai felfogását. De ezek az elemek alig jutottak még el addig, hogy érdekeiket és felfogásukat politikai harcban is érvényesítsék. Az ipart és kereskedelmet teljesen lefoglalta még az anyagi és társadalmi érvényesülés lehetőségeinek keresése, melyeket az uralkodó irányzat általános politikájának keretei közt, nyitva is hagyott

számukra, sőt az alsóbb néposztályokkal, különösen a bér-munkából élőkkel szemben, elsősorban saját érdekében erőteljesen támogatott. És így az ipar és kereskedelem — amennyiben egyáltalán nem tanúsított passzív politikai magatartást — a várható gazdasági és társadalmi ellenszolgáltatások fejében legalább egyelőre még, inkább az uralkodó társadalmi rétegek politikai irányzatának szolgálatába szegődött.

A nagy- és középbirtokosságra alapított ennek a számvetésnek azonban meg volt a hibája. Az olyan állami szervezet, mely bár a legjobban átgondolt cél biztosítása érdekében egy bizonyos társadalmi rétegnek kezére adja a politikai hatalmat és nem enged ahhoz hozzáférni senki mást még akkor sem, mikor annak ideje a társadalom fejlődési fokát és szükségleteit tekintve már kétségtelenül elérkezett: előbb-utóbb megrontja azt a kivái'ságos társadalmi réteget, előbb-utóbb oly helyzetbe hozza azt, amelyben elveszítve tisztánlátását, elfeledve a kiváltásból kizártak iránti kötelességeit, összetéveszti magát az állammal, saját érdekeit az államéival és saját érdekében használja fel a rábízott közhatalmat még akkor is, mikor az összességnek valóságos érdeke mást követelne. Nem volt mentes a helyzetéből törvényszerűleg következő ettől a hibától a politikai hatalmat kezében tartó társadalmi réteg Magyarországon sem. Viszont a korlátlan rendelkezés a többi társadalmi osztálynak érdekeivel, az esetleges visszaélés a reábízott hatalommal még hevesebbé forralja az ilyen berendezés ellen azoknak ostromát, akik nem ismerik el még azoknak a céloknak a jogosultságát sem, amelyekre tekintettel az ország politikájának megszabása és irányítása egy bizonyos társadalmi rétegnek kezébe került. Ez a társadalmi réteg az adott esetben liberálisnak nevezte ugyan magát. De az a szociális színezet, mely a 19. század liberális mozgalmait Magyarországon mindaddig jellemezte, míg a nemzetnek és pedig a nemzet egészének, mindenik társadalmi osztályának küzdeni kellett még a politikai érvényesülhetésért, amely küzdelemben egyesíteni kellett a nemzetnek minden eleven erőjét, a birtokosságot úgy mint a városi polgárságot és mint a munkásságot: halványodni kezdett, hogy lassanként majdnem teljesen el is halványuljon, a 67.-1 kiegyezés után, amikor a nemzetnek legfelsőbb rétege a politikai érvényesülésnek, ha nem is *mindert*, de aránylag igen jelentékeny lehetőségéhez hozzájutott. Liberális volt azután is még bizonyos vonatkozásokban ez a társadalmi réteg. Egynémely szélesebb látókörű tagjának vezetése melleit a jövőre nézve is sokat ígérő harcok árán vívta ki pl. az uralkodóházzal és az arisztokráciával szemben az egyházpolitikai reformokat. Ha a kapitalizmus fejlődésbe maga bekapcsolódni nem is tudott, legalább nem akadályozta a fejlődés úttörőinek munkáját. De amikor már az alsóbb osztályok felemelésére irányuló szociális reformok korának is el kellett volna következni.

hatalma előnyeinek élvezetébe annyira beleélte magát, hogy ebbeli érdekeit — talán azért, mert azonosította azokat az állam érdekeivel — föléje helyezte az állam valóságos érdekeinek. Birtokpolitikája, adópolitikája, munkaügyi törvényhozása — egyes kivételektől eltekintve — sem alkotásaiban, sem hiányaiban nem válik a kornak, nevezetesen a háborút megelőző negyedszázadnak dicsőségére. De várhatunk-e mást, nem csupán Magyarországnak különleges helyzetében, — melyben ugyanis a politikai hatalmat kezükben tartó társadalmi rétegek a nemzetfenntartás küldetését tulajdonították maguknak, — hanem akármilyen szerencsésebb, veszélytelenebb viszonyoknak örvendő országban is az olyan törvényhozástól, amelyben éppen és csakis azoké a szó, akiktől az egészséges birtok- vagy adó- vagy munkaügyi, általában a valóságos népjóléti politika áldozatokat, lemondást vagy fokozottabb erőfeszítést követel. Az osztályszempontoknak ez az elfajulása kiélesíti magát a nemzetiségi kérdést is. Amint az egyik oldalon egy bizonyos népréteg hatalmának biztosításával akarják elhárítani e kérdésnek veszélyeit: mi sem könnyebb, mint hogy a másik oldalon viszont nemzetiségi sérelemnek állítják be az osztályérdeknek sérelmét. A tulajdonképeni mozgató erőknek ez a megjelölése odavezet, hogy a politikai hatalmat gyakorló társadalmi réteg az ellene intézett minden támadást az ország létérdeke ellen intézett támadásnak minősíthet. A legmegbélyegzőbb vád, a hazaárulás vádja, sehol sem terem meg olyan könnyen, mint a különben is veszélyeztetett helyzetben levő olyan országban, amelyben a nép egyik részének módjában áll azt, amit ellene és csakis ellene mondanak vagy tesznek, a hon ellen mondottak és tettek gyanánt beállítani. A társadalmi osztályok harcai maguk is megviselik minden országnak szervezetét. Magyarországon azonban e harcoknak hatása annál súlyosabb volt, mert a küzdő feleknek, konzervatívoknak és haladóknak csökönységét és elkeseredettségét egyformán felcsigázta a hazának veszedelme, a nemzetiségi kérdés, az osztrák-magyar viszonyok kérdése, melyeknek kedvezőtlen alakulásáért, elmérgesedéséért mindenik fél a másiknak politikai módszerére háritotta a felelősséget.

Így váltak azok a különleges viszonyok, melyekkel Magyarországnak küzdeni kellett, a szociális fejlődésnek is súlyos akadályává. Úgy látszott már, hogy arról a holtpontról, melyre a társadalmi fejlődésnek így el kellett jutnia, nincsen kimozdulás. De a nemzet életösztone mind erőteljesebb jeleit adta a felébredésnek. A politikai hatalomból többé-kevésbé kizárt, számban és erőben azonban mindinkább meggyarapodott társadalmi osztályok mind erőteljesebben vonultak fel a hatalmon levők hadállásainak támadására. Nem kellett elméleti érvekre szorítkozniok. A mindennapi élet jelenségei: az ország vagyoniának gyarapodása mellett az alsóbb néprétegek megélhe-

tésének nehézségei, a fogyasztási, a közegészségügyi, a lakásviszonyok, a halandóság méretei, a szegényügy állapota, a kivándorlás és mindezzel szemben a közigazgatás gyarlósága bőségesen szolgáltatott számukra a fegyvereket. A tudományos és a napi sajtóban folytatott éles csaták zaja, a kívül folyó létküzdelemnek félelmetes tompa moraja behallatszott végre a törvényhozásba is és, amint az ilyenkor történni szokott, megmozdította a politikai hatalmat gyakorló osztályoknak gondolkozó és az 1867. előtti 19. század politikai hagyományairól teljesen még meg nem feledkezett képviselőit is. A régiek mellé új jelszavak kerültek a régi zászlókra és ezek az új jelszavak voltak felírva az újonnan kibontott zászlók sokaságára is: a politikai jogok kiterjesztésének, a társadalmi reformnak jelszavai. Hevesnek indult a küzdelem, lekötötte a nemzet minden erejét, figyelmét, akarását. Nem távolról integetett már az eredmény: a társadalmilag újjászületett Magyarország. De ekkor megnyílt az ég és abban az időpontban, melyben minden szervezet, így a nemzeté is, a legérzékenyebb: az újjászületés fájdalmainak, az átalakulás küzdelmeinek és vergődésének időpontjában, a nemzet egész szervezetét sokszorosán megrázó hatással, lesújtott a háború.

II.

A TÖRVÉNYHOZÁS. AZ AUTONÓMIA ÉS A KÖZIGAZGATÁS SZERVEZETÉNEK BEFOLYÁSA A TÁRSADALMI VISZONYOK ALAKULÁSÁRA.

Meg kell világítanunk röviden az államéletnek azt a szervezetét, melyről megállapítottuk fentebb, hogy bár maga is csak egyik okozata volt Magyarország különlegesen nehéz viszonyainak, viszont egyik súlyos akadályává lett a társadalmi viszonyok kellő kialakulásának. Megtudjuk így, milyen befolyásuk volt tulajdonképen az egyeseknek és az egyes társadalmi osztályoknak a társadalmi viszonyok kialakulása szempontjából mérvadó jogszabályok megalkotására és e szabályok végrehajtásának, nevezetesen pedig a közigazgatásnak irányítására. Ennek a kérdésnek megvilágítása nélkül alig lehet ugyanis megérteni az államéletben belülről folyó küzdelmek célját, módszerét, alig lehet méltányolni a fejlődésnek elért eredményeit és megállapítani különösen, kit illet ez eredményekért az elismerés és kit terhel viszont a felelősség azokért a hiányokért, amelyek a társadalmi berendezésben megállapíthatók.

A szokástól eltekintve, a jogszabályokat a szoros értelemben vett Magyarországon⁹ a törvények, a kormányrende-

tek és a helyhatósági önkormányzati szerveknek szabályrendeletei tartalmazzák.

A. A törvényhozó hatalmat a király és a két házból, a képviselőházból (alsóházból) és a főrendiházból (felsőházból) álló országgyűlés együttesen gyakorolta.

A háború kitörésének időpontjában az 1910. évben alakult képviselőháznak a törvény szerint öt évre szóló mandátuma még nem járt le. A képviselőket a jelzett évben még az országgyűlési képviselőknek választásáról szóló 1874: XXXIII. te. alapján választották, amely törvény ismét csak értelmezte és végrehajthatóbbá tette az 1848-ban e tárgyban hozott törvénynek rendelkezéseit, úgy azonban, hogy „értelmezésével“ nemcsak nem tágította, hanem egyenesen szűkítette az 1848-ban megállapított választójogot. E törvény szerint választójoga van, — a nőket kivéve, akiknek egyáltalán nincs választójoguk, — minden olyan 20. évét betöltött állampolgárnak, akinek városban saját tulajdonában vagy hitvesével vagy kiskorú gyermekeivel együtt közösen legalább három lakrészt magában foglaló háza vagy legalább 32 korona tiszta jövedelem után megadóztatott földje; községben (az ország különböző részei szerint váltakozó nagyságú és értékű) $\frac{1}{4}$ úrbéri telek¹⁰ nagyságú birtoka;¹¹ mind városokban,

⁹ Kénytelenek vagyunk e fejezetben, mint többnyire azután is, csak a szoros értelemben vett Magyarország viszonyainak ismertetésére szorítkozni és Horvát-Szlavonországok viszonyainak, ezúttal nevezetesen törvényhozási, lendelet- és szabályrendelet-alkotási autonómiájának ismertetésétől eltekinteni. A magyar birodalomnak (Szent István koronája országainak) törvényhozása ugyanis az ügyek jelentékeny részére nézve különben is kihatott Horvát-Szlavonországokra is, melyeknek csak az azontúl fennmaradó ügyekre volt meg autonóm törvényhozása. A Magyarország és Horvát-Szlavonországok közt fennforgó közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezményt becikelyező 1868: XXX. te. szerint meg kellett különböztetni továbbá az egész magyar birodalomra nézve a magyar törvényhozás hatáskörébe tartozó ügyeket a szerint, amint azoknak végrehajtása a magyar kormánynak, illetve a horvát-szlavón autonómiának és az ezt képviselő bánnak hatáskörébe tartozott. Azoknak a törvényeknek meghozatalában, melyeknek hatálya Magyarországi a és Horvát-Szlavonországokra egyaránt kiterjedt, ez utóbbiaknak autonóm országgyűlése a magyar képviselőházba saját kebeléből 40. a magyar főrendiházba 3 tagot küldött ki.

¹⁰ Úrbéri telek az a vidékenként különböző nagyságban megállapított parasztbirtok, amelyből az 1848-ban megszüntetett jobbágyi rendszer idejében a paraszt — bizonyos esetektől eltekintve — eltávolítható nem volt ugyan, de amelynek saját céljaira szolgáló művelhetéseért aránylag óriási, őt magát örökös szegénységre kárhóztató szolgáltatásokkal tartozott a földesúrnak. Az 1848. évi törvényhozás ezeket az úrbéri telkeket, illetőleg az azokat terhelő szolgáltatásokat megváltotta a földesuraktól.

¹¹ E meghatározás folytán a választójog alapjául szolgáló földadómimum községenként 0 68 K. és 8717 K. közt váltakozik. Sőt mi több, a választójog az ugyanazon választókerülethez tartozó községekben is a legkülönbözőbb mérvű földadó fizetésétől függ. Van pl. választókerület, melynek egyik községében 3.60. másikában 48.28. olyan, melynek egyik községében 1.08, másikában 2420, olyan, melynek egyik községében 8.70, másikában 63.52 stb. stb. a földadónak az a minimuma, amelynek alapján választójoga van a tulajdonosnak.

mind községekben, akinek legalább 210 korona tiszta jövedelem után megadóztatott földje¹² vagy háza van, vagy aki, mint bérlő, nyugdíjas vagy a járadékok bizonyos fájának élvezője vagy mint kereskedő, iparos avagy más szabad foglalkozású személy legalább 210 korona évi jövedelem¹³ után vagy mint kisiparos legalább egy segéd után fizet adót vagy aki mint magánalkalmazott legalább évi 1400 korona, mint közalkalmazott legalább 1000 K. szolgálati jövedelem után fizet adót. Jövedelmükre való tekintet nélkül választójoguk van ezenkívül a magyar tudományos akadémia tagjainak, az akadémiai művészeknek, a tudoroknak, ügyvédeknek, közjegyzőknek, mérnököknek, orvosoknak, gyógyszerészeknek, az okleveles gazdáknak, erdészeknek és bányászoknak, a valamely egyházközségben hivatalos alkalmazásban levő lelkészeknek és segédlelkészeknek, a községi jegyzőknek, végül a kinevezett vagy megválasztott tanároknak, tanítóknak és okleveles kiseddóvóknak. Viszont nincsen választójoguk, még ha az említett kellékeknek megfelelnek is, az atyai, gyámi vagy gazdái hatalom alatt állóknak és ez utóbbiak közt a köz- és magánszolgálatban álló szolgáltnak és cselédeknek (így a gazdasági cselédeknek sem).¹⁴

E választójognak hatását annyiban, hogy a 20 éven felüli kereső férfinépességből az 1910. évben hánynak volt választójoga foglalkozásonként, a XXX. oldalon levő táblázat mutatja. E táblázat számai önmaguk beszélnek. A 20 éven felüli kereső férfi népességnek mindössze 212 %-a (de a 24 éven felüli kereső férfiaknak is csak 25.1 %-a, az össznépességnek meg éppen mindössze 5.8 %-a) választó. A földbirtkosoknak mindössze 28.9%-a választó (ami azt jelenti, hogy a kisbirtkosok nagy tömegének nincs választójoga), de ezek maguk adják az összes választóknak 59.5 %-át. A mezőgazdasági és ipari munkásság alig jut egyáltalán választójoghoz, de a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi tisztviselők választójoga sincsen arányban e társadalmi osztálynak fejlett értelmi-ségi színvonalával. Ezzel szemben a választóknak mintegy 14 “%-a (170.000 választó) analfabéta.

¹² A földadót nem a valóságos jövedelem, hanem az úgynevezett kataszteri tiszta jövedelem után állapítják meg, mely általában alig éri el egy-negyed részét is a valóságos tiszta jövedelemnek. A földbirtok után élvezett az a valóságos jövedelem, melynek alapján valaki választó lehetett, e szerint legalább 1000 korona kellett, hogy legyen.

¹³ Míután a szóban levő adót a törvény a tényleges jövedelemnek (keresetnek), minden progressio nélkül 10, tehát aránylag igen magas százalékában szabta meg, a pénzügyi igazgatás a nem alkalmazotti viszonyban állók adóalapjának megállapításánál a tényleges jövedelemnek (keresetnek) jó, ha a felét figyelembe vette. Ahhoz tehát, hogy valakit 210 korona évi jövedelem (kereset) alapján adóztassanak meg, az illetőnek tényleg legalább 420 K. évi jövedelme kellett, hogy legyen.

¹⁴ Erdélyre vonatkozólag a választójog feltételei az imént előadottaktól némiben eltérően voltak megállapítva. Ezekre a részletekre azonban itt nem férhetünk ki.

Foglalkozási csoport	A 20 éven felüli kereső férfiak összes száma	A választók száma	100		
			20 éven felüli ke- reső férfi közül választó joggal bír	választó közül az oldalt megjelölt foglalk. csoportba tartozik	
I. Őstermelés.					
1. Földbirtokos, napszámos, bérlő	2.239.668	635.907	28.9	59.5	
2. Őstermelők családi kisegítője		13.271		1.2	
3. Mezőgazd. és erdészeti tisztv.		11.085		5.784	0.5
4. Mezőgazdasági cseléd		334.390		5.228	0.5
5. Mezőgazd. és erdészeti napsz. I. összesen		797.178		22.694	2.8
	3.382.321	682.884	20.2	63.8	
II. Bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés.					
6. Önálló	445.355	164.860	37.0	15.4	
7. Kereső családtag		634		0.1	
8. Tiszviselő		78.880		38.875	3.6
9. Munkás és egyéb segédszem. II. összesen		697.183		43.604	5.9
	1.221.418	247.973	20.3	23.2	
III. Közszolgálat és szabad foglalkozások.					
10. Önálló tisztviselő és napidíjas	134.266	96.234	71.0	9.0	
11. Szolga	55.573	4.114	7.4	0.4	
III. összesen	189.839	100.348	52.8	9.4	
IV. Egyéb foglalkozások.					
12. Háztulajdonos, magánzó, stb.	80.270	28.795	35.8	2.7	
13. Házi cseléd	18.319	305	1.3	0.0	
14. Napszámos köz. megn. nélkül	113.293	1.959	1.7	0.2	
15. Egyéb és ismeretlen foglalk. .	37.236	7.216	19.3	0.7	
IV. összesen	249.118	38.275	15.4	3.6	
Mindössze:	5.042.696	1.069.480	21.2	100.0	

Abból a szempontból, hogy az egyesnek milyen befolyása van a törvényhozó testület megalakítására, nem csekély jelentősége van a választókerületek beosztásának, nevezetesen annak a kérdésnek, hogy egy-egy kerületben hány polgár választ egy-egy képviselőt. Az országgyűlési képviselők választásánál e tekintetben is a legnagyobb szélsőségek érvényesültek és pedig nemcsak egy-egy választókerület átlagos népessége, hanem a választók átlagos száma tekintetében is. A 413 választókerület közt van olyan, melyben a választók száma nem haladja meg a 125-t, a másokban eéri a 15500-t. 1908-ban 9 kerületben 500 nál kevesebb, 54 kerületben 4000 nél, 7 kerületben 7000-nél is több a választók száma. Vegyük ehhez, hogy a szavazás nyílt; a választási eljárás egy központban folyik

le, ahova gyakran 30—40 községből kell összeseregleni a választóknak szavazatuk leadhatása végett; és hogy végül tárt ajtón vonulnak be így a választási visszaélések, melyek ellen csak az 1899: XV. te. hozott teljesen kielégítőnek ugyan egyáltalán nem mondható védelmet. Nem ugyan a jelzett körülmények következményeként — mert bekövetkezhetnék az a polgárok választójogának teljes egyenlősége, a legpontosabb kerületi beosztás és a legtisztább választási eljárás mellett is —, mégis a helyzet jellemzésére érdemes megemlíteni, hogy pl. az 1910. évi választáson a 413 képviselőre leadott 807.636 szavazatból az 1867. óta majdnem állandóan kormányon levő párt a reá eső összesen 379,899 szavazattal vagyis a leadott összes szavazatoknak 47.5 %-ával 255 mandátumot, az összes mandátumoknak 61,7 %-át tudta magának biztosítani.

A szűkkörű választójog; a különböző mérték, mely a választói jogosultság szempontjából a polgárokkal szemben nemcsak foglalkozásuknak, hanem lakóhelyüknek különbözősége szerint is érvényesült; az egyes szavazatok súlyának mesterségesen előidézett vagy fenntartott különbsége az országgyűlés összetétele és így a törvényhozási akarat kialakulása szempontjából; a visszaéléseket tenyésztő választási eljárás: mindez végzetes hatással volt az ország társadalmi viszonyainak alakulására. A legnagyobb mindenesetre az volt, hogy az így alakult parlamentben nem nyertek képviselőket az érdekeiknek már tudatára ébredt, ez érdekeknek érvényesítésére is képes, tehát a kellő politikai érettséggel már rendelkező széles néprétegek. Miután a törvényeket, — legtöbbször ellenük vagy kárukra — meghallgatásuk nélkül hozzák, érvényesülést a törvényhozáson kívül kell keresniök. Ez a törekvés viszont annál veszélyesebb, minél inkább lehanyaglott e néprétegekben a velök szemben állandósított igazságtalanság hatása alatt a törvénytisztelet. A törvényen kívül vagy azzal szemben keresett érvényesülés fokozza a törvényhozásnak és az abban képviselt néposztályoknak visszahatását. Az ellentétek még inkább kiélesednek. Míg végre is az államhatalmat, mely gyökereivel csak a felszínbe kapaszkodik és nem bocsájtja le azokat a befogadásukra kész és képes, befogadásukkal az államhatalomnak nagyobb biztonságot is nyújtó rétegekbe, ledönti az első nagyobb vihar. A magyar parlamentarizmusnak ezt a veszélyét jól látták a nemzetnek legjobbjai. Folyton növekvő hévvel és elkeseredéssel, a parlamenten belül és kívül, évtizedekig folyt a harc a választójog kiterjesztéséért és a választási eljárás megjavításáért.

A háborút megelőző utolsó évtizednek politikai küzdelmeit elsősorban a parlamenti reform jegyében vívták. Balul kiütött két előző kísérlet után megszületett végre az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1913: XIV. t. c. De a hosszú harc hevében felgyülemlett elkeseredést ez a későn jött

és jöttekor a szükséges jogkiterjesztés szempontjából már idejét is múlt törvény nem volt képes enyhíteni. Nem is került sor alkalmazására. A háború alatt nem volt választás. Ellenben a háborúban szenvedő, szenvedéseit jogainak, önrendelkezésének hiányára vissza vezető, a jogokat gyakorló felsőbb osztályoktól már mi jót *sem váró* tömegekben elemi erővel támadt fel a törekvés a választójognak korszerű kiterjesztésére. És mikor ez a törekvés, melyet trónjának jól felfogott érdekében pártolt maga a király is, annak a többségi pártnak elvakult ellenállása folytán, mely a magyar törvényhozást évtizedeken ét magának sajátította ki, meghíúsult: a vihar, melynél nagyobb az *ezer éves Magyarországra* eddig még *nem* szakadt, elborította és eltemette — nem kímélve semmiféle hagyományt, nem kímélve még a kétségtelen értékeket sem, — az összetételében 70 év óta megkövesedett és a 70 év alatt lényegesen megváltozott Magyarországhoz már nem illő, a fejlődést egyenesen megakasztó magyar parlamentet is.

Pedig a magyar képviselőháznak korszerű reformját már csak azért sem lett volna szabad annak idején elmulasztani, mert az országgyűlésnek másik alkotó része: a főrendiház, noha szervezetét 1885-ben állapították meg újra, túlnyomó részben még mindig a rendiség ismérveit viselte. A főrendiház tagjainak megválasztásába ugyanis a nép semmiképen neim folyt be. Tagjai túlnyomó részben örökös jogon, tisztán a család leszármazás vagy a családi leszármazás és bizonyos nagyságú földadó fizetésének feltétele mellett foglalnak ott helyet. Előbbiek az uralkodóház főhercegei, utóbbiak a hercegi, grófi, bárói családoknak azok a leszármazói, akik legalább 6000 K. évi földadót fizetnek.¹⁵ Hivatalból tagjai az egyházi főméltóságok, a horvát-szlavon-dalmátországi bán, a fiumei kormányzó, az öt legmagasabb bírói méltóság, néhány zászlós úr, mint a múltban tényleg nagy hatáskörű, később azonban már csak címükben létező méltóságok viselői, a horvát-szlavón országgyűlés 3 kiküldöttje. Végül a király által gyakorolt kinevezés útján is lehet legfőleg 50 tagja a főrendiháznak. így pl. az 1910. évben megalakult főrendi háznak tagja volt: 16 főherceg, 49 egyháznagy, a horvát-szlavon-dalmátországi bán, és még 12 zászlós úr (mind a 12 gróf), az 5 legmagasabb bírói méltóság, a fiumei kormányzó, 240 herceg, gróf és báró, végül 44 kinevezett tag (7 volt közigazgatási tisztviselő, 2 volt bíró, 7 volt politikus, 11 művész, tudós, író, 1 pap, 7 gazda, 3 iparos, 2 bank- és biztosítóintézeti férfiú, 4 katona.)

B. Magyarországon az önkormányzat jelentősége nem mérül ki a helyhatósági jog megalkotásában és végrehajtásában.

¹⁵ Az 1885. évi törvény életbe lépte után hercegi, grófi vagy bárói rangra emelt családok tagjai ezen a réven nem válnak a főrendiháznak örökös tagjaivá, hanem csak akkor, ha a főnemesség adományozásával kapcsolatban a király ezt a kiváltságot is külön adományozta a családnak.

A két alsó fokon az állami közigazgatásnak ellátása, a törvények végrehajtása is túlnyomó részben az önkormányzatnak, illetőleg az önkormányzat szerveinek a feladata. Többszörösen fontossá válik így az a kérdés, mily szerepük van az egyeseknek és az egyes társadalmi osztályoknak az önkormányzatban, az önkormányzati szervek megválasztásában.

Eltételezve Budapest székesfővárostól és Fiume városától, melyek tekintetében különleges szabályok állottak fenn, az önkormányzat Magyarországon kétfokú: nevezetesen törvényhatósági és községi. A törvényhatóságok kétfélék: vármegyék és törvényhatósági joggal felruházott városok. A községi önkormányzatot gyakorló községek háromfélék: rendezett tanácsú városok, nagy és kisközségek. Ez utóbbiak abban különböztek egymástól, hogy a nagyközségek, bár rendezett tanácsuk nincsen, a törvény által a községekre ruházott teendőket saját erejükből képesek ellátni és különösen a maguk erejéből tartják a községi közigazgatásnak legfontosabb szervét: a jegyzőt. A kisközségek ellenben teendőik elláthatása és különösen jegyző tarthatása végett más községekkel kénytelenek szövetkezni. A rendezett tanácsú városok és a községek által a törvény korlátai közt saját hatáskörükben alkotott szabályrendeleti jog csak akkor érvényes, ha azt a vármegye, ennek és a törvényhatósági joggal felruházott városnak szabályrendelete pedig csak akkor érvényes, ha azt a miniszter jóváhagyja. A vármegyének azt a határozatát, mellyel a rendezett tanácsú város vagy község szabályrendeletének jóváhagyását megtagadja, a miniszterhez meg lehet fellebbezni. A vármegyében levő nagy-és kis községek a vármegye nagysága szerint több-kevesebb járásba tömörülnek. A járásoknak, mint olyanoknak, nincsen saját autonómiájuk, jelentőségük csak közigazgatási természetű, nevezetesen pedig az, hogy míg az I. fokú közigazgatást a rendezett tanácsú városokban ezeknek saját maguk által választott előljárásiáguk látja el, addig a községek tekintetében a vármegyének a járás élén álló tisztviselője az I. fokú közigazgatási hatóság. A községi szervek túlnyomó részben csak a járás élén álló vármegyei tisztviselőnek előkészítő és végrehajtó szervei. A II. fokú közigazgatási hatóság a vármegye, illetőleg annak ilyen hatáskörrel megbízott első tisztviselője. A vármegye és a törvényhatósági joggal felruházott város II. fokú közigazgatása felett a III. fokú közigazgatási hatóság a miniszter, illetőleg saját tárcájuk hatáskörében a miniszterek, akik alá tartoznak természetesen az önkormányzatnak át nem adott ügyekben eljáró állami hatóságok is. 1910-ben a törvényhatósági Joggal felruházott városokban 2,195.717; a vármegyei fennhatóságaié tartozó rendezett tanácsú városokban 1,530.944, nagy- és kisközségekben pedig 14,537.872, vármegyei fennhatóság alatt tehát összesen 16,068.816 ember élt.

A törvényhatósági, és pedig mind a vármegyei, mind a

városi törvényhatósági önkormányzatnak legfontosabb szervei: a törvényhatósági bizottság és a törvényhatósági tisztviselők. A törvényhatósági bizottság képviseli a törvényhatóságot és, amennyiben a törvény kivételesen másképen nem rendelkezik, ez a bizottság gyakorolja a törvényhatóság nevében a hatósági jogokat is. A bizottság három elemből áll: a legtöbb adót fizetőkből, a törvényhatóság közönségének választottaiból, végül a törvényben megjelölt tisztviselőknek meglehetősen hosszú sorából. A legtöbb adót fizetők (virilisták) és a választott bizottsági tagok száma egyenlő, adott esetben tehát a döntés a tisztviselőkön fordulhat meg. A legtöbb adót fizetők a vármegyékben túlnyomó részben a nagy és középbirtokosok közül kerülnek ki, miután a tehetősebb ipari vállalatok nagyobbbré.szének a törvényhatósági joggal felruházott városokban van a telephelye. A második csoportba tartozó bizottsági tagokat viszont az országgyűlési képviselőválasztásra nézve megállapított választójog alapján választják. A törvényhatósági bizottság ilyképen egyesíti magában azokat a hiányosságokat, melyek az országgyűlés két házát együttesen — és hatványozott mértékben azokat, melyek az országgyűlés alsó házát jellemzik. Fokozza e hiányosságokat a tisztviselők döntő szerepe a bizottságban, a tisztviselői állások betöltésének ama rendszerénél fogva, mely magát a törvényhatósági, különösen azonban a vármegyei közigazgatást is a legsúlyosabban megmételjezi.

A tisztviselőknek egy részét ugyanis — életfogytiglan — a főispán nevezi ki, másik, nagyobbik részét pedig — ugyancsak a főispán döntő befolyásának biztosításával — a törvényhatósági bizottság közgyűlése 6 évre választja. A főispán maga a kormánynak a törvényhatóság élére kinevezett politikai bizalmi embere. Nem rendes közigazgatási tisztviselő, mert, miként a miniszter, a köztisztviselőktől megkívánt minősítésre való tekintet nélkül nevezhető ki, viszont, mint a miniszter, állásától bármikor fel is menthető. A főispánokat rendszerint a kormány szolgálatában érdemeket szerzett politikusok, földbirtokosok és közigazgatási tisztviselők közül szokás kinevezni. Hatalma, jogköre — és pedig a törvényhatóság területén működő tisztviselők és ezek közt nem csupán az önkormányzatiak, hanem még az államiak tekintetében is — igen nagy. E hatalmának gyakorlásában pedig minden egyébnél előbbrevaló szempontja a kormánynak politikai és pedig pártpolitikai szempontja. A törvényhatósági bizottság a törvényhatóság tisztviselőjévé csak olyan pályázót választhat, akit a kijelölő választmány a jelöltek sorába felvett. A kijelölő választmány pedig áll a törvényhatósági bizottságtól saját tagjai közül választott 3 tagból és a törvényhatósági bizottságnak a főispán által meghívott 3 tagjából, magának a főispánnak elnöklete alatt. Szavazategyenlőség esetén a főispánnak, mint elnöknek szava a döntő. Az ily alapon kinevezett és választott tisztviselők alkotják a törvényhatósági bizottságnak harmadik csoportját.

A községi önkormányzatnak legfontosabb két szerve: a községi képviselőtestület és a tisztviselőkar. A községi képviselőtestület, miként a törvényhatósági bizottság, a tagoknak szintén három csoportjából: a legtöbb adót fizetőkből, a község közönségének választottjaiból és a tisztviselőkből alakul. A két első csoportbeli tagoknak u száma itt is egyenlő. Az első csoportba tartoznak a legtöbb egyenes állami adót fizető községi lakosok, illetőleg a község területén fekvő ingatlanuk után legtöbb adót fizető nők és jogi személyek meghatalmazottai, és az ilyen kiskorúak gyámjai és gondnokoltak gondnokai. A községi képviselőtestületi tagok második csoportjának választásánál a választójog jóval szélesebb körű annál, amelynek alapján az országgyűlési képviselőket, illetőleg a törvényhatósági bizottsági tagokat választják. Választó ugyanis minden 20. évét betöltött községi lakos — még ha külföldi is,¹⁶ aki a községben legalább 2 év óta fizet államiadót — kivéve mégis azokat a „gazdái hatalom“ alatt állókat, elsősorban a gazdasági cselédeket, akik csak szolgálati illetményeik után fizetnek adót; meghatalmazottja után választó továbbá a község területén fekvő ingatlan vagyon után adót fizető minden testület, intézet, társulat, cég és általában jogi személy is. Ennek a szélesebb körű választójognak hatását azonban erősen lemersékli nemcsak a legtöbb adót fizetőknek a községi képviselőtestületben is biztosított szerepe; nemcsak a törvénynek az a különleges rendelkezése továbbá, hogy a 111 rendezett tanácsú város közül mintegy 60-ban a képviselőtestület választásánál az országgyűlési képviselőválasztásra vonatkozólag megállapított szabályokat kell alkalmazni, hanem általában a községi önkormányzatnak a vármegyei fennhatóság túlsúlya folytán aránylag különben is csekélyebb jelentősége. A rendezett tanácsú városnak és a községnek tisztviselői is csak előzetes jelölés alapján választhatók. A községekben a jelölés jogát valamennyi fontosabb állásra a vármegyének a járás élén álló tisztviselője egyedül gyakorolja, a többi állásra nézve pedig az ő elnöklete alatt a községi képviselőtestület. Rendezett tanácsú városokban a jelölés olyan bizottságnak a feladata, amelynek elnöke a vármegye első tisztviselője, amelynek 4 tagja közül továbbá kettőt a képviselőtestületből ő hív meg, kettőt pedig a képviselőtestület saját kebeléből választ és amelyben szavazategyenlőség «setén az elnök szava dönt. Ha figyelembe vesszük, hogy a vármegyének és a járásnak első tisztviselőjét időről-időre olyan kijelölés alapján választják, melyben a döntő szó a kormány politikai bizalmi emberét, a főispánt illeti, megállapíthatjuk, hogy a kormánynak döntő befolyása kiterjed szinte az utolsó

¹⁶ Sőt a külföldi, ugyanazzal a feltétellel, mint a magyar állampolgár, beválasztható még a községi képviselőtestületbe is, ha nevezetesen 24. évét betöltötte és rendezett tanácsú városban ezen kívül, ha írni és olvasni tud.

községi alkalmazott állásának betöltésére is. Az autonómia tisztviselőinek ez a függési viszonya a kormánytól, az egész népeiséget függésbe hozza attól és attól a szűk társadalmi rétegtől, mely minden más befolyás kizárásával maga alkotja a törvényhozást, az autonómiát, a törvényhozás révén a kormányt, ennek és az autonómiának révén a közigazgatást. Pedig a közigazgatásnak volt és pedig nem csekély bíraskodási hatásköre is, büntető bíraskodási hatásköre a hozzáutalt kihágási ügyekben, magánjogi bíraskodási hatásköre a szolgálati viszony többrendbeli ágazatából származó peres ügyekben.¹⁷

Íme ez az a rendszer, mely a magyar nemzetet szoros és~ feszes államegységbe foglalta össze.¹⁸ Egy négy évszázad óta élet halálharcot vívó, sokszor megcsalt, óriási túlerőkkel szemben csak a maga erejére utalt, minden bizonytalan elemet a számításból kiküszöbölni igyekvő, céltudatos nemzetnek a védekezése volt ez a külső és belső ellenség ellen. Nem a sza-

¹⁷ A közigazgatási hatóságok által gyakorolt büntetőbíráskodás mérvére és szellemére jellemző, hogy 1913-ban a közigazgatási hatóságok előtt jogerősen befejezett kihágási ügyek száma 652,574 volt 914,599 személlyel, akik közül elítéltek összesen 675,997 személyt, az összes terhelteknek 73.91 %-át, mivel szemben azokban a büntető ügyekben, melyeket a független rendes bíróságok előtt 514,586 személy ellen tettek folyamatba, marasztaló ítéletet, illetőleg büntető parancsot 125,932 személy, tehát az összes terhelteknek 25 %-a ellen hoztak. És az elítéltek arányszáma nem nagyobb ennél azokban; a kihágási ügyekben sem, amelyekben az ítélkezés nem a közigazgatási hatóságoknak, hanem a rendes bíróságoknak hatáskörébe tartozik.

¹⁸ A fentiekben nem térhettünk ki természetesen a magyar közigazgatási szervezet egészének ismertetésére. Feladatunk itt csak azoknak a hajtóerőknek ismertetése, amelyek az államszervezetben egyáltalán érvényesülnek, nevezetesen pedig annak ismertetése, mennyiben áll módjukban az egyeseknek és az egyes társadalmi rétegeknek e szervezeten belül az, hogy a többieké mellett a saját érdekeiket is érvényesíthessék. Ezért nem tértünk itt ki a Magyarországon mér 1896. óta meglevő közigazgatási bíraskodás rendszerének ismertetésére sem. Általános közjogi és közigazgatási szempontból kétségkívül igen fontos ez a bírósági intézmény, mely Magyarországon a törvényben taxatív felsorolt közigazgatási intézkedések jogossága fölött akként ítélkezik, hogy azokat érdemben is megváltoztathatja. De ez a bíróság természetesen csak a létező jogszabályok alkalmazása fölött ítélkezik, már pedig fentebb éppen a jogalkotási szervezet hiányosságairól van szó. Másfelől pedig ha a közigazgatási bíróság kétségkívül korlátozza is a közigazgatási hatóságokat a tekintetben, hogy az egyesekkel, a kormányt pedig, hogy a törvényhatóságokkal szemben jogtalanságot ne kövessenek el: ez a jogsegély íz ügyeknek csak meglehetősen szűk körére és — a községi illetőségnek, a községi választói névjegyzék összeállításának kérdésétől, továbbá egynemely közegészségügyi és közoktatásügyi kérdéstől eltekintve — túlnyomó részben oly kérdésekre szorítkozik, melyekhez a vagyontalan elemeknek mi érdekük sem fűződik. Mit ér pl. ezeknek az elemeknek közvetlen érdekei szempontjából annak a törvényhatósági autonómiának megvédése, amelyben ők maguk jogokat nem gyakorolhatnak. Mit ér a jogvédelem a vízjogokkal, közutakkal, a mezőgazdasággal és mezőrendőrséggel, az állategészségüggyel, az erdőszettel, halászattal, vadászattal összefüggő vagyonjogok tekintetében, mikor ezeknek az elemeknek vagyon hiányában ilyen jogaik nincsenek. Többet érnek nekik pi. a törvénnyel nem biztosított, a hatósági önkénynek teljesen kiszolgáltatott egyesületi jognak a védelme, csakhogy a közigazgatási bírói védelem éppen erre nem terjed ki.

badságnak, nem a haladásnak a gyűlölete szülte, mert hiszen azok, akik ezt a szervezetet megteremtették, elkövetek mindent azért, hogy nemcsak a nemzetnek azt a részét, amelynek vállain ez a szervezet nyugodott, hanem ennek vezetése mellett az egész nemzetet, annak minden társadalmi rétegét a fejlődésnek útjára tereljék, a szabadságnak, a kultúrának, a jólétnek részeseivé tegyék. És valóban addig, míg ez a szervezet alkalmas volt arra, hogy némi állandóságot biztosítson a belső viszonyokban és az osztrák örökös tartományokkal fennálló viszonyban, az ország gazdasági és szellemi fejlődése szinte meglepő volt. Azonban éppen ez a fejlődés tette hovatovább tarthatatlanná ezt a szervezetet. Azok a társadalmi rétegek ugyanis, amelyeknek vállain ez a szervezet nyugodott, a fejlődéssel lépést tartani, a feltörekvő alsó osztályok pedig, melyeknek a szervezetben csak passzív szerep jutott, ezzel a szereppel tovább is beérni nem voltak képesek. Azok az eszközök, melyek a nép vezetésére annak primitívebb gazdasági és műveltségi állapotában még megfelelhettek, most már egyfelől elégtelenekké, másfelől helytelenekké váltak és így csak a nép elégedetlenségét keltették fel és ellenállását hívták ki maguk ellen. A gazdasági és társadalmi fejlődésnek rohanó kocsi a politikai hatalom hagyományos gyakorlásától lefoglalt vezető néposztályokon keresztülrobogott anélkül, hogy ezek csak kísérletet is tettek volna arra, hogy a vezetést e részben is magukhoz ragadják, sőt anélkül, hogy a fejlődés áradatába egyáltalán bekapcsolódjanak. Megértés nélkül állottak a gazdasági fejlődés követelményeivel szemben, sőt ellenszenvvel az iránt a fejlődés iránt, mely elborítással fenyegette kezdetlegesebb viszonyok közt rendíthetetlennek látszott gazdasági túlsúlyukat és megingatással politikai hatalmukat is, amely éppen korábbi, de immár veszélyeztetett gazdasági túlsúlyukon nyugodott. Megértés nélkül, ellenszenvvel, sőt egyenesen gyűlölettel állottak szemben azokkal a társadalmi mozgalmakkal is, melyek a gazdasági átalakulást elmaradhatatlanul kísérik. Az ő feladatuk az volt, hogy vihartól, véstől óvják a gondjaikra bízott, sokat hányt—vetett hajót és megijedtek már a vitorlákba kapaszkodó szellőtől is, mely a hajót csak gyorsabban vitte volna előre. Bevonták inkább a vitorlákat, vesztegetették a hajót, nem gondolva arra, mi történik akkor, ha a szellőből vihar támad, mely ott éri azt a nyílt tengeren. De azért, miként a választójognak, azonképpen az állam szervezetének, nevezetesen pedig az autonómia és a közigazgatás újjászervezésének kérdése maga nem nyugodott. A reform szükségessége közmeggyőződéssé vált már. A reform korszerű megvalósításának is elébe vágott azonban a háború.

A NÉPESSÉG.

Az alkotmányos életnek 1867-ben történt helyreállítása óta tartott öt népszámlálás adatai szerint a magyar birodalom *polgári népessége* az (XLI. oldalon levő) a) táblázat szerint alakult.

A *népsűrűség* (a lakosságnak 1 km²-re eső száma) 1910-ben 64.2 (Magyarországon 64.6, Horvát-Szlavon országokban 61.6), holott 1900-ban még csak 59.2, 1870-ben meg épen csak 47 volt. Ha a népesség számát a megművelhető területhez viszonyítjuk, a népsűrűség arányszáma még kedvezőbben alakul, mert a magyar birodalomnak összesen 324,855 km² területéből 16,782 km² egyáltalán nem termő terület.

A népesség megoszlását *foglalkozások* szerint a két utolsó népszámlálás adatainak és a fejlődési irányzatnak is feltűntetésével az alanti táblázat mutatja.

A népesség foglalkozási megoszlása az össznépesség %-ában.

Foglalkozási csoport	Magyarország			Horvát-Szlavonországok			Magyarbirodalom		
	1900	1910	Több (+) kevesebb (-)	1900	1910	Több (+) kevesebb (-)	1900	1910	Több (+) kevesebb (-)
I. Őstermelés	66.5	62.4	- 4.1	82.0	78.8	- 3.2	69.4	64.5	- 3.9
II. a) Bányászat	0.9	1.2	+ 0.3	0.1	0.1	- —	0.9	1.0	+ 0.1
b) Ipar	14.3	17.0	+ 2.7	8.3	9.7	+ 1.4	13.5	16.1	+ 2.6
c) Keresk. és hitel	3.1	3.7	+ 0.6	1.5	1.9	+ 0.4	2.9	3.6	+ 0.6
d) Közlekedés	2.4	3.2	+ 0.8	1.4	1.7	+ 0.3	2.3	3.0	+ 0.7
III. Közszolg. és szabad foglalk.	3.1	3.4	+ 0.3	2.0	2.1	+ 0.1	3.0	3.3	+ 0.3
IV. Véderő	0.8	0.8	- —	0.8	0.9	+ 0.1	0.8	0.8	- —
V. Napszámos köz megj nélk.	3.6	2.5	- 1.1	1.4	1.8	+ 0.4	3.3	2.4	- 0.9
VI. Házi cseléd	2.4	2.2	- 0.2	0.9	1.0	+ 0.1	2.2	2.0	- 0.2
VII. Egyéb és ismeretlen fogl.*	2.9	3.6	+ 0.7	1.6	2.0	+ 0.4	2.7	3.4	+ 0.7
Összesen	100.0	100.0	- —	100.0	100.0	- —	100.0	100.0	- —

Szembetűnik e táblázat adataiból az ipari és kereskedelmi foglalkozású népesség arányszámának emelkedése, a mezőgazdasági népesség arányszámának pedig hanyatlása. Az életviszonyoknak a foglalkozási viszonyok változásait kísérő módosulása lényegesen befolyásolja természetesen a társadalmi viszonyokat. Az a szellem, mely az iparból és a kereskedelemből sarjad ki, ezeknek haladásával fokozódó mértékben visszahat a mezőgazdaságra is. E szellem érvényesülésének egyik legszembetűnőbb

* Ezek között vannak a nyugdíjasok, tőkésék, járadékosok, háztulajdonosok, magánzók is.

a)

Közigazgatási alkatrész	Polgári népesség						A polgári népesség szaporodása ‰/o-ban					
	1869-ben		1890-ban		1910-ban		1880-1890-ig		1900-1910-ig		1869-1910-ig	
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Magyarország	13.579.129	13.749.603	15.162.988	16.721.574	18.142.200	1,3	10,3	10,8	8,5	8,5	33,6	
Horvát-Szlavon országok	1.841.122	1.892.499	2.186.410	2.400.766	2.602.544	2,8	15,5	9,8	8,4	8,4	41,4	
Magyarbirodalom	15.420.251	15.642.102	17.349.398	19.122.340	20.744.744	1,4	10,9	10,2	8,5	8,5	34,5	

b)

Közigazgatási alkatrész	Kereső			Ellátott		Kereső				100	
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	férfi	nő	az összes		kereső férfire	kereső nőre
								férfi	női		
Magyarország	5.920.554	1.830.419	7.750.973	3.142.381	7.371.179	65,3	19,9	42,5	136	178	
Horvát-Szlavon országok	793.751	412.198	1.205.949	488.647	927.378	61,9	30,8	46,0	117	178	
Magyarbirodalom	6.714.305	2.242.617	8.956.922	3.631.028	8.298.357	64,9	21,3	42,9	133	178	

c)

Közigazgatási alkatrész	A földművelő népességből volt ‰/o-ban																	
	közép-birtokos		kisbirtokos		kisbirtokos és kishirtokos-napszám		középbérlő		kisbérlő		kisebirtokos és kishirtokos-napszám							
	kat. holdon fölül	kat. holdig	50-100	20-50	10-20	5-10	1-5	200-1000	100-200	50-100	20-50	10-20	5-10	1-5	1 kat. hold fölül	1 kat. holdig		
Magyarország	0,10	0,31	0,45	1,55	9,69	19,93	26,49	34,13	3,55	0,05	0,12	0,06	0,11	0,36	0,46	0,49	0,82	0,08
Horvát-Szlavon orsz.	0,02	0,04	0,09	0,48	6,15	20,32	30,91	38,32	2,98	0,01	0,01	0,01	0,03	0,05	0,15	0,22	0,02	0,18
Magyarbirodalom	0,08	0,26	0,38	1,36	9,06	20,00	27,28	34,88	3,45	0,04	0,10	0,05	0,09	0,30	0,38	0,45	0,71	0,07

¹ A kataszteri hold = 0,575465 hektár. A hektár = 1,737726 kat. hold.
² A résztes földműves a bérlőnek válfaja. A bérletnek ez a módja az országnak csak némely vidéken szokásos és általában mindinkább kiszorul a gyakorlatból.

fokmérője, *a városok fejlődése*. 5000-nél kevesebb lélekszámmal bíró községben 1900-ban Magyarország össznépeességének 71.1, Horvát-Szlavon-országokénak 39.6 %-a lakott, míg 1910-ben Magyarország össznépeességének csak 66.2, Horvát-Szlavon-országokénak csak 37.4 %-a. Míg továbbá a városok össznépeességének szaporodási aránya a Magyarbirodalomban 1890—1900: 21.6. 1900—1910: 15.4, 1890—1910: 40.4 %, addig a vidéki járások szaporodásának megfelelő arányszámai mindössze: 8.1, 7.0 és 15.6 %. Annál feltűnőbb ez, mert a természetes szaporodás a vidéki járásokban aránylag kedvezőbb. A városi népeesség tényleges szaporodásának magasabb arányszámai tehát kizárólag a városok felszívó erejére, a városba vándorlásra vezethetők vissza.

A társadalmi tagozódást az egyes foglalkozásokban és a nők részvételét a kereső munkában az 1910. évben a Melléklet A) táblázata tünteti fel.

Ha e táblázatnak adatait kiegészítjük azzal, hogy az eltartottak közt mennyi volt a férfi és a nő, akkor megállapíthatjuk egyúttal azt is, hogy a kereső férfiak és a kereső nők száma miként viszonylik az összes férfi, illetőleg az összes női népeességhez (1. XLI. old. b.).

Magyarországon eszerint *a nőknek* mintegy 20, a Magyarbirodalomban meg éppen több mint 21 %-a folytat kereseti tevékenységet. A gazdasági és társadalmi viszonyok kedvezőtlen alakulására még jellemzőbbek azonban azok az adatok, melyek arról számolnak be, milyen arányban kell, hogy részt vegyenek *a gyermekek és az aggok* a kereseti munkában. így megállapítható, hogy különösen a bér munkából élő társadalmi rétegek gyermekei már igen korán kénytelenek beállni a kereseti munkába. A szoros értelemben vett Magyarországon a mezőgazdasági cselédek 7—14 éves fiainak 33.8, leányainak 4.2; a mezőgazdasági munkások 7—14 éves fiainak 21.4, leányainak 10.2; az ipari munkások 7—14 éves fiainak 44.5, leányainak 17.8; a házi cselédek 7—14 éves fiainak 26.6, leányainak 79.5; a különböző munkát végző napszamosok 7—14 éves fiainak 14., leányainak 6%-a; az összes 7—14 éves fiúknak 20, az összes ilyen korú leányoknak 10.6, az összes ilyen korú gyermekeknek 15.4 %-a már kereseti munkát végzett.

Aggkori biztosítás hiányában nem volt könnyű az aggoknak a dolga sem az országban. Az életben levő agg férfiak hozzávetőlegesen 77 éves korukig dolgoztak. E ténynek súlyát — ha szabad azt mondani — csak az az egy körülmény mérsékeli, hogy a bér munkából élők közül aránylag kevesen érik el ezt a kort, az önállók kereseti munkája pedig, tekintettel nagyobb vagyoni függetlenségükre és arra, hogy segédszemélyzetet alkalmazhatnak, mégis kevésbé terhes. Jellemző egyébként, hogy a 60 évesnél idősebb mezőgazdasági férficselédek 86.4, az ily korú gazdasági munkásoknak 91.8, a gazdasági

munkásnőknek 29.4, az ilykorú ipari férfimunkásoknak 90.3; a különböző munkát végező ily korú napszámosoknak 90.3, napszámosnőknek 50; az ily korú házi-cselédek közül a férfiaknak 75.5, a nőknek 86.4; a hatvanévesnél idősebb valamennyi férfinak pedig 80.8 %-a még mindig dolgozik.

A népesség társadalmi tagozódására annál a csoportosításnál, melynek alapja a foglalkozás és az ennek körében elfoglalt állás (önálló, tisztviselő, munkás stb.), nem kevésbé fontos a *népesség vagyoni tagozódása*. A nagybirtokos, a nagyiparos, a nagybankár, bármilyen nagyok is közöttük bizonyos vonatkozásokban az érdekellentétek, közelebb állanak egymáshoz a társadalmi viszonyok felfogásában, könnyebben meg is egyeznek a követendő társadalmi politika elveit illetőleg egymással, mint nagybirtokos a kisbirtokossal, a nagyiparos a kisiparossal. A választójog ismertetésénél láttuk, hogy az annak alapjául szolgáló nem magas census mellett a 20 évesnél idősebb kereső férfiaknak mintegy 21%-a választó. Más alapon végzett számítások, melyeket itten nem részletezhetünk, arra a megállapításra vezetnek, hogy a szoros értelemben vett Magyarország összes keresői közül csak mintegy 15.5 %-nak évi jövedelme haladja meg az 1000—1200 K.-t és hogy ezeknek jövedelméből él legfőllebb 38 millió ember, míg a többi keresőnek legfőllebb az említett összeget elérő, leggyakrabban azonban még annak is alatta maradó jövedelmére van utalva legalább 14.5 millió ember, az összes lakosságnak legalább 79.2%-a. Bizonyos egyébként, hogy az igen éles társadalmi rétegződést előidéző nagy vagyoni és jövedelmi eltérések — eltekintve a magántisztviselőktől — nem a segédszemélyzet, de sokkal inkább az önállók körében jelentkeznek. A népesség társadalmi elhelyezkedésének teljes megismertetése végett meg kell ismernünk tehát az önállók körében jelentkező tagozódást, és pedig legalább is amint az a földbirtokosság és az iparosság körében jelentkezik, tehát a birtokmegoszlás és az ipari koncentráció állapotát is.

A *földbirtokosok megoszlását* birtokaik nagysága szerint az 1910. évben a (XLI. oldalon levő) c) táblázat tünteti fel, mely egyébként az itt tárgyalt kérdés természetének megfelelően, nem terjed ki az összes őstermelőkre, hanem csak azokra szorítkozik, akik földművelésből élnek.

Arra nézve, hogy a földbirtokosoknak az előbbi táblázatban feltüntetett csoportjai egyenkint milyen tényleges gazdasági és társadalmi erőt képviseltek, az 1895. évben utoljára tartott mezőgazdasági összeírásból származó és az egész Magyarbirodalomra vonatkozó következő adatok nyújthatnak némi tájékoztatást:

Gazdaság nagysága	A gazdaságok	
	számának	területének
	megoszlása az oldalt megjelölt nagyságok szerint %-ban	
1 kat. holdnál kisebb	22'06	0'61
1—10 kat. holdig terjedő	50'53	15'41
10—100. kat. holdig terjedő	26'52	38'51
100—1000 kat. holdig terjedő	0'62	14'22
1000 kat. holdnál nagyobb	0'13	31'19 ¹⁹

Ezeket az adatokat természetesen nem szabad fenntartás nélkül összemérni az előző táblázat adataival. És pedig nemcsak azért, mert 15 év választja el keltöket egymástól, hanem főképen azért, mert az utóbbi táblázat a *gazdaságoknak* számát mutatja ki, kimutatja tehát ezek közt a jogi személyek, a főfoglalkozásként nem mezőgazdasággal foglalkozók, a külföldiek birtokait is, mivel szemben az előbbi, mint népszámlálási adat csak a mezőgazdasági birtokkal rendelkező és a mezőgazdaságot főfoglalkozásként üző *természetes* személyeknek számát tüntetik fel. Bizonyos következtetések azonban mégis vonhatók a két táblázat összehasonlításából. Így, ha azt látjuk, hogy 1910-ben a kizárólag földművelésből élő 1 — 10 holddal rendelkező személyeknek arányszáma jelentékenyen nagyobb, mint az 1 — 10 holdas gazdaságoknak összes száma 1895-ben, noha ilyen nagyságú birtokkal főfoglalkozásként nem földművelést, hanem más keresetet folytató személyek is aránylag nagy számban rendelkeznek, ebből biztosan megállapíthatjuk, hogy az ilyen nagyságú gazdaságok száma időközben lényegesen emelkedett. Ugyanez áll a 10—100 holdas gazdaságokra is. Viszont egyáltalán nem válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy a jelzett időközben a birtokosok, illetőleg a gazdaságok számával kapcsolatban nőtt-e és ha igen, mennyiben a megfelelő birtokkategóriák által elfoglalt terület is. Hogy nevezetesen a szóban levő kategóriákba tartozó birtokosok számának szaporodása mennyiben következménye a felsőbb nagyságú kategóriákhoz tartozó gazdaságok felaprózásának és 1 holdnál kisebb gazdaságok összesítésének és így mennyiben mondható a szóban levő birtokosok számának szaporodása legalább is társadalompolitikai szempontból egészséges tünetnek, avagy ellenkezőleg mennyiben következménye ez maguknak az 1—10, illetve 10—100 holdas birtokok további elaprózódásának. A magyar örökösödési rendszer és a kisbirtokok nagy eladósodott-

¹⁹ A *tisztán* erdő- vagy legelőgazdaságok itt teljesen figyelmen kívül maradnak. Figyelembevételük természetesen még inkább növelné a nagybirtok arányszámait.

sága²⁰ mellett ugyanis ennek az utóbbi lehetőségnek is megvan a valószínűsége.

Társadalompolitikai szempontból a birtokmegoszlásra vonatkozó fentebbi adatokból annyi mindenestre megállapítható, hogy, még ha a fejlődési irányzat maga kedvező is lett volna, a tényleges helyzet egyáltalán nem volt megnyugtató. Nem megnyugtató ugyanis az olyan birtokmegoszlás, mely mellett a törpebirtokosoknak oly jelentékeny száma a termőterületnek aránylag olyan kis részét foglalja le; mely mellett a középbirtokosság sem számbelileg, sem az általa elfoglalt területet illetőleg nem képes megfelelő jelentőségre emelkedni; ellenben kevés számú nagybirtokos az ország termő területének majd $\frac{1}{3}$ részét foglalja le; és mely mellett főképp a mezőgazdaságból élő népességnek nagy tömege saját földdel egyáltalán nem rendelkezik. Az ilyen birtokmegoszlásnak társadalmi hátrányait csak kevéssé enyhíthette az a körülmény, hogy a szántóföldből, kertből, szőlőből, rétből a nagybirtokra aránylag jóval kisebb terület esett, mint a kisebb gazdaságokra. Mert kétségtelen, hogy viszont a történelmi alakulás folytán, a jobb minőségű földekben a nagybirtok nagyobb arányban részesedett a kisbirtoknál. Nem képes ellensúlyozni a helytelen birtokmegoszlást az a körülmény sem, melyet egyébként nemcsak gazdasági, hanem társadalompolitikai szempontból sem szabad kicsinyíteni, hogy t. i. a nagybirtoknak egy részét belterjesebben művelik, mint a kisbirtokoknak jelentékeny részét. És pedig nemcsak azért, mert a föld belterjes műveléséhez szükséges tudásnak és tőkének a kisbirtokosság jelentékeny részére oly jellemző hiánya éppen a nagybirtok túltengéséből származó társadalmi viszonyoknak a következménye. Hanem azért sem, mert a nagybirtokoknak jelentékeny részén is, különösen azon, mely holt kéznek tulajdonában van, ugyancsak a lehető legrosszabb gazdálkodás folyt. A holt kézi birtokok kiterjedése azonban, különösen a szoros értelemben vett Magyarországon igen jelentékeny volt. Az 1914. év közepe táján pl. az összes, 100 kat. holdnál nagyobb szabad forgalmú birtok területe a szoros értelemben vett Magyarországon 10,845,866 kat. hold volt, a 100 kat. holdnál nagyobb kötött forgalmú birtokok területe ellenben 15,680,839 kat. hold. Ezek a kötött forgalmú birtokok pedig a jeltett időpontban következőképen oszoltak meg:

²⁰ A földbirtok eladósodottsága a háború elott általában igen nagy volt. Jellemző erre, hogy a telekkönyvi birtoktestekre bekebelezett új terhek összege a megszűnt terheket az 1901—1905. években évenként átlag 207,737,000, az 1906—1910. években évenként átlag 463.145,000. 1911-ben 806.128.000, 1912-ben 565.635.000. 1913-ban 523.727,000, 1914-ben 421,159,000 koronával múlta felül. Végrehajtás útján bekebeleztek pl. 1913-ban 163,022,000, 1914-ben 115.433,000 K.-t. Hagyaték átszolgáltatása révén keletkezett 1913-ban 16,886.000, 1914-ben 14.069.900 K. új teher. Végrehajtás folytán cserélt gazdát a birtok 1913-ban 23,019. 1914-ben 17,578 esetben. L. az 1914. évre vonatkozó Statisztikai Évkönyvet 75. és 76. l.

A birtokok jellege	A birtokok száma	A birtokok területe kat. holdakban
Kincstári birtokok	83	2.824.492
Községi birtokok	3973	4.127.122
Alapítványi birtokok	107	401.473
Iskolai birtokok	86	63.349
Egyházi:		
latin szert. kath. birtokok	424	1.461.649
görög szert. kath. birtokok	133	187.106
református birtokok	220	55.392
ágostai h. ev. birtokok	146	49.536
görög keleti birtokok	122	63.164
unitarius birtokok	22	10.496
izraelita birtokok	4	1.451
együtt	1071	1.828.794
Hitbizományi birtokok	147	2.267.672
Közbirtokossági birtokok	5878	3.606.269
Részvénytársasági birtokok	489	561.668
Összesen:	11834	15.680.839

Azt, hogy a foglalkoztatott segéd személyzet számával mért *nagyság szerint* miként oszlottak meg 1910-ben az egész Magyar birodalomban *a szoros értelemben vett ipari vállalatok* és hogy a jelzett évit megelőző utolsó népszámlálás óta mennyire haladt az ipari koncentráció, az alábbi táblázat mutatja.²¹

Az ipari vállalat nagysága	Az ipari vállalatok									
	száma		munkáslétszáma		száma		munkáslétszáma		számá- nuk	munk. létsz.
	abszolút számban				‰-ban				szaporodás ‰-ban az elő- ző népszámlá- láshoz képest	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910		
Segéd személyzet nélkül	301.025	330.975	—	—	64'1	62'1	—	—	10'0	—
1)	88.001	98.305	88.001	98.305	18'8	18'4	14'9	11'0	11'7	11'7
2)	38.598	45.323	77.196	90.646	8'2	8'5	13'0	10'2	17'4	17'4
3—5)	30.016	39.059	107.328	140.990	6'4	7'8	18'1	15'8	30'0	31'4
6—10)	7.025	10.991	51.486	80.663	1'5	2'1	8'7	9'1	56'5	58'7
11—20)	2.633	4.523	37.654	64.562	0'6	0'8	6'4	7'2	71'8	71'5
20-nál több)	2.261	4.020	230.641	416.513	0'4	0'8	38'9	46'7	77'8	80'6
Összesen:	469.559	533.196	592.306	891.709	100'0	100'0	100'0	100'0	13'6	50'5

²¹ Az ipari vállalatok száma természetesen nem fedi a népszámlálással kimutatott iparosoknak a számát. A népszámlálás ugyanis csak a természetes személyek foglalkozását mutatja ki, nem terjed ki ellenben a jogi személyekre. Van azután számos olyan ipari vállalat, melynek tulajdonosa a népszámláláskor nem az ipart jelenti be tulajdonképpeni főfoglalkozásának. Csak az ipari részvénytársaságoknak a száma pl. 1914-ben 1035 volt, 1.138.826.000 K. részvény- és 33.866.000 K. kötvénytőkével.

Foglalkozási csoport megnevezése	leg	
	8	
	férfi	nő
Magyarország		
I. Őstermelés		
A) Mezőgazdaság és kertészet	12.487	1.617
B) Erdészet	1.191	90
C) Egyéb őstermelés	16	3
II. Bányászat, kohászat, ipar és keresk.		
A) Bányászat és kohászat	1.056	95
B) Ipar	18.422	3.343
C) Kereskedelem és hitel	25.475	3.798
D) Közlekedés	15.224	1.557
III. Polgári és egyh. közszolg. és u. n. szabad foglalk.	110.014	23.882
IV. Véderő	10.936	798
V. Különböző ágbeli napszámosok	11	4
VI. Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirt., magánzók	14.138	3.989
VII—VIII. Egyéb és ismeretlen fogl.	2.937	352
Házi cselédek az I—VIII.-ban	25	74
Mindössze :	211.932	39.602
Horvát-Szlavonországok		
I. Őstermelés		
A) Mezőgazdaság és kertészet	805	230
B) Erdészet	310	64
C) Egyéb őstermelés	4	—
II. Bányászat, kohászat, ipar és keresk.		
A) Bányászat és kohászat	29	4
B) Ipar	969	528
C) Kereskedelem és hitel	1.663	790
D) Közlekedés	1.000	414
III. Polgári és egyh. közszolg. és u. n. szabad foglalk.	8.375	3.204
VI. Véderő	1.373	210
V. Különböző ágbeli napszámosok	6	—
VI. Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirt., magánzók	1.465	1.107
VII—VIII. Egyéb és ismeretlen foglalk.	466	71
Házi cselédek I—VIII.-ban	1	42
Mindössze :	16.466	6.664
Magyarbirodalom		
I. Őstermelés		
A) Mezőgazdaság és kertészet	13.292	1.847
B) Erdészet	1.501	154
C) Egyéb őstermelés	20	3
II. Bányászat, kohászat, ipar és keresk.		
A) Bányászat és kohászat	1.085	99
B) Ipar	19.391	3.871
C) Kereskedelem és hitel	27.138	4.588
D) Közlekedés	16.224	1.971
III. Polgári és egyh. közszolg. és u. n. szabad foglalk.	118.389	27.086
IV. Véderő	12.309	1.008
V. Különböző ágbeli napszámosok	17	4
VI. Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirt., magánzók	15.603	5.096
VII—VIII. Egyéb és ismeretlen foglalk.	3.403	423

Az 1910. évi népszámlálás szerint

középiskola				egyéb		összes			
6	4	írni és olvasni tudók száma							
t végezte		nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	együtt
2,696	13,703	13,243	3,117,156	2,646,197	3,148,796	2,663,753	5,822,549		
196	1,893	1,089	31,954	26,048	35,539	27,423	62,962		
4	29	21	2,674	2,056	2,735	2,084	4,819		
143	1,101	853	59,691	45,320	62,170	46,411	108,581		
5,059	43,021	36,845	1,148,055	924,963	1,219,235	970,210	2,189,445		
5,694	33,417	34,992	204,783	190,105	272,647	234,589	507,236		
2,459	16,751	18,632	177,286	164,533	214,139	187,181	401,320		
13,773	23,535	49,560	108,291	161,894	257,268	249,109	506,377		
916	5,304	2,406	94,728	8,237	112,041	12,357	124,398		
14	75	101	105,643	99,460	105,749	99,579	205,328		
4,701	7,628	21,159	60,526	121,419	86,660	151,268	237,928		
435	3,291	2,736	67,629	80,819	75,482	84,342	159,824		
169	203	1,315	23,170	275,644	23,451	277,202	302,653		
36,259	149,951	182,952	5,201,586	4,746,695	5,615,912	5,005,508	10,621,420		
161	930	595	444,294	336,181	446,405	337,167	783,572		
26	108	122	3,273	2,287	3,761	2,499	6,260		
—	9	6	919	683	939	689	1,628		
2	26	19	1,158	766	1,223	791	2,014		
392	1,978	1,332	96,183	65,057	99,798	67,309	167,107		
359	1,901	1,458	16,459	12,668	20,779	15,275	36,054		
141	1,013	778	12,465	11,205	14,856	12,538	27,394		
773	1,961	2,586	12,318	13,970	23,771	20,533	44,304		
79	759	199	15,095	1,073	17,424	1,561	18,985		
1	25	8	9,575	9,988	9,615	9,997	19,612		
485	660	1,262	4,858	8,948	7,456	11,802	19,258		
38	304	130	5,183	5,577	6,144	5,816	11,960		
42	14	205	1,650	13,677	1,670	13,966	15,635		
2,499	9,688	8,700	623,430	482,080	653,841	449,943	1,153,784		
2,857	14,633	13,838	3,561,450	2,982,378	3,595,201	3,000,920	6,596,121		
222	2,001	1,211	35,227	28,335	39,300	29,922	69,222		
4	38	27	3,593	2,739	3,674	2,773	6,447		
145	1,127	872	60,849	46,086	63,393	47,202	110,595		
5,451	44,999	38,177	1,244,238	990,020	1,319,035	1,037,519	2,356,552		
6,053	35,318	36,450	221,242	202,773	293,426	249,864	543,290		
2,600	17,764	19,401	189,751	175,738	228,995	199,719	428,714		
14,546	25,496	52,146	120,609	175,864	281,039	269,642	550,681		
995	6,063	2,605	109,823	9,310	129,465	13,918	143,383		
15	100	109	115,218	109,448	115,364	109,576	224,940		
5,186	8,288	22,421	65,384	130,367	94,116	163,070	257,186		
473	3,595	2,866	72,812	86,396	81,626	90,158	171,784		
216	217	1,500	21,000	200,000	25,000	200,000	216,000		

A népesség társadalmi tagozódására és a társadalmi osztályoknak kölcsönös viszonyára nagy jelentősége van annak a kérdésnek is, hogy ha nem is a szakképzettség, amelynek kimutatása nem áll módunkban, de legalább is *az általános műveltség* — az erre nézve irányadóul vehető szempontok szerint — mennyire terjedt el egyes foglalkozási csoportokban; más szóval miképen oszlik meg a népesség az általános műveltség szempontjából.

1910-ben a 6 évesnél idősebb népességből írni-olvasni tudott a szoros értelemben vett Magyarországon a lakosság 68.7 %-a (1900-ban 61,4%-a); Horvát-Szlavonországokban 52.6%-a (1900-ban 44.4 %-a); a Magyarbirodalomban 66.7%-a és pedig a férfiaknak 71.9, a nőknek 61.6%-a. Azt a kérdést, hogy legalább is az iskolai végzettséggel mérhető műveltség miképen terjedt el az egyes foglalkozási csoportokban, a Melléklet B) táblázata mutatja.

Arról, hogy az egész népességnek, tehát nem csupán a keresőknek, hanem az eltartottaknak is milyen hányada végzett egyáltalán középiskolai tanulmányokat, a következő összeállítás tájékoztat:

Nem	Magyarországon						Horvát-Szlavon-országokban					
	a középiskolának											
	4		6		8		4		6		8	
	osztályát végezte											
	abszolút számban	0/0	abszolút számban	0/0	abszolút számban	0/0	abszolút számban	0/0	abszolút számban	0/0	abszolút számban	0/0
Férfi	414.326	4'6	264.375	2'9	211.932	2'3	30'411	2'4	20.723	1'6	16.466	1'2
Nő	258.813	2'8	75.861	0'8	39.602	0'4	17'863	1'3	9.163	0'7	6.664	0'6
Összesen:	673 139	3.7	340.236	1'9	251.534	1'4	48 274	1'8	29.866	1'1	23 130	0'9

Nem foglalkozhatunk itt részletesebben a társadalmi viszonyoknak megítélésére egyébként annyira jellemző művelődési viszonyokkal. De már az eddig bemutatott számok is élénken beszélnek arról a szellemi erőről, melyet az egyes foglalkozási ágak és társadalmi osztályok az egész társadalomnak és saját helyzetöknek javításáért is harcba tudnak vinni. Élénken beszélnek e számok pl. arról, hogy a szabad hivatást gyakorlók és a köztisztviselők mellett az ország népességének legképzettebb eleme a magántisztviselői kar. Ami ismét rávilágít arra, hogy a nagybirtoknak fölényét a kisbirtokkal, a nagyiparét a kis iparral szemben nemcsak a nagyobb tőkeerő, nemcsak továbbá magának a nagybirtokosnak és nagyiparosnak, hanem az általuk alkalmazott, a nekik dolgozó tisztviselőkar-
nak szellemi fölénye is biztosítja. Rávilágítanak továbbá e szá-

mok arra, hogy a kisbirtokosságban és a mezőgazdasági munkásságban lappangó óriási társadalmi erőnek jobb értékesíthetése végett mennyi volt még a tenni való A társadalmi küzdelmek alakulása szempontjából jellemzők azok a számok is, amelyek szerint a bányászatban, iparban, kereskedelemben, közlekedésben nemcsak a tisztviselőknek, hanem még az egyéb segédszemélyzetnek is, legalább az írni-olvasni tudásban kifejezésre jutó, átlagos műveltsége magasabb színvonalon állott az önállókénél. Ami viszont annál súlyosabbnak tünteti fel annak a helyzetnek veszedelmét, amelyben a jog a jogalkotás tényezői gyanánt az előbbieknél teljes kizárásával, majdnem kizárólag csak az utóbbiakat ismeri el.

Ezekkel a megfontolásokkal kapcsolatban lehetetlen azonban figyelembe nem venni, hogy a jelzett számok már maguk is jelentékeny fejlődési eredményeket jeleztek és éppen biztató ígéretei voltak a jövő fejlődésnek. Tisztán látjuk ezt akkor, ha korcsoportonként vesszük figyelembe az írni-olvasni tudóknak és a középiskolát végzetteknek arányszámait.

Korcsoport	A Magyarbirtadalomban az oldalt megjelölt korcsoportban írni, olvasni tudó		
	férfiak	nők	férfiak és nők
	száma ‰-ban ²²		
6—11 éves	65.4	62.9	64.1
12—14 „	83.9	79.7	81.8
15—19 „	81.3	76.4	78.8
20—29 „	80.3	71.4	75.7
30—39 „	77.5	64.9	71.1
40—49 „	68.8	52.6	60.7
50—59 „	61.8	43.4	52.7
60—69 „	55.8	36.3	46.0
70—79 „	47.4	29.1	38.1
80 éves és felüli	38.9	23.9	30.8
Összes 6 éven felüli átlag	71.9	61.6	66.7

A népműveltség terjesztésére irányuló óriási erőfeszítésről és az írni-olvasni tudásnak a fiatalabb nemzedékekben mindinkább növekvő terjedéséről tanúskodnak e számok, melyeknek még kedvezőbb alakulását, — eltekintve az országban mindenhol jelentkező nehézségektől, így különösen azoktól, melyeket az elszigetelt tanyáknak távolsága a városoktól és falvaktól, a járhatatlan utak, a szegény ember gyermekének kényszer okozta korai munkába állítása gördítenek a közműveltség térfoglalása elé — csak egy-egy nemzetiségnek elmaradtabb kultúralapota akadályozza.

²²L. 1910. évi Népszámlálás VI. köt. 87. 1.

A közműveltség terjedéséről tanúskodnak azok a százalékszámok is, melyek korcsoportok szerint tüntetik fel, hányan végeztek a Magyarbirodalomban középiskolát. Eszerint:

Korcsoport	100								
	férfi			nő			lakos		
	közül legalább								
	4	6	8	4	6	8	4	6	8
középiskolai osztályt végzett									
70 éves és feletti	3'8	2'7	2'1	1'1	0'4	0'2	2'4	1'5	1'1
60—69 éves	4'3	3'1	2'6	1'4	0'4	0'2	2'8	1'8	1'4
50—59 „	5'1	3'5	2'8	2'1	0'7	0'4	3'6	2'1	1'6
40—49 „	6'4	4'3	3'6	3'0	1'0	0'6	4'7	2'7	2'0
30—39 „	7'6	5'2	4'5	4'5	1'5	0'9	6'0	3'3	2'6
20—29 „	8'0	5'7	5'0	5'6	1'6	1'2	6'8	3'7	3'0

Látuk már fentebb, hogy Magyarország társadalmi viszonyainak alakulására nagy befolyása volt a történelmi fejlődés során bekövetkezett annak az állapotnak, hogy a lakosság nem volt egy anyanyelvű. Indokolt tehát legalább futó pillantással áttekintenünk, miképen tagozódtak ennek foglalkozási ágak és társadalmi osztályok szerint alakuló csoportjai az anyanyelv szerint, milyen anyagi és szellemi erőt képviseltek e csoportok, miképen alakult ennek következtében a különböző anyanyelvűeknek kölcsönös társadalmi viszonya és a társadalmi küzdelmekben elfoglalt helyzete.

A polgári népesség megoszlását a különböző anyanyelvűek közt 1910-ben és összehasonlításként 1880-ban, a polgári népesség százalékában kifejezve, a következő táblázat mutatja.

Közjogi alkatrész	A polgári népességből volt														
	magyar		német		lót		oláh		ruthén		horvát-szerb	horvát	szerb	egyéb és ismeretlen	
	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910	
Magyarország	46'6	54'5	13'6	10'4	13'5	10'7	17'5	16'1	2'6	2'5	4'6	1'1	2'5	1'6	2'2
Horvát-Szlavon orsz.	2'2	4'0	4'4	5'1	0'5	0'8	0'1	0'0	0'1	0'3	90'5	62'6	24'6	2'2	2'6
Magyarbirodalom	41'2	48'1	12'5	9'8	11'9	9'4	15'4	14'1	2'3	2'3	15'0	8'8	5'3	1'7	2'2

Az előbbi táblázatban feltüntetettnél még kedvezőbb volt a magyar anyanyelvűek arányszáma az 1910-ben 3,726,661 lakost számláló 139 magyarországi és 237,045 lakost számláló 17 horvát-szlavonországi törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városban, melyekben ugyanis a különböző anyanyelvűek arányszáma 1910-ben és összehasonlításként 1900-ban a következőképen alakult:

Közjogi alkatrész	A polgári népességből volt															
	magyar		német		lót		oláh		ruthén		horvát		szerb		egyéb, ismeretlen	
	anyanyelvű															
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Magyarország	72,5	76,6	12,4	9,7	5,2	4,3	3,7	3,6	0,2	0,1	0,4	0,5	2,4	2,3	3,2	2,9
Horvát-Szlavon-orsz.	5,2	7,0	16,3	12,6	0,3	0,4	0,2	0,1	0,2	0,2	59,4	62,9	11,7	11,3	6,7	5,5
Magyarbirodalom	68,6	72,5	12,7	9,9	5,0	4,0	3,4	3,4	0,1	0,1	3,9	4,3	2,9	2,8	3,4	3,0

Kitűnik ebből, hogy különösen a szoros értelemben vett Magyarország városi lakossága túlnyomó mértékben magyar anyanyelvű volt. Ez a körülmény, annál a hatáznál fogva, melyet a városok a társadalmi viszonyok alakulására általában gyakorolnak, már önmagában is jellemző arra a hatásra, melyet a viszonyokra a magyar anyanyelvűek gyakoroltak. Figyelemmel továbbá arra, hogy a városi népesség szaporodása jóval nagyobb volt a vidékinél, a városoknak túlnyomó magyarsága alapján joggal lehetett remélni, hogy ha a természetes fejlődést mi sem zavarja, a többnyelvűséggel járó szétforgácsoltág aránylag nem távoli időben a szociális viszonyok alakulására is bizonyára nagy hatású kulturális egységbe olvad és pedig olyanba, mely eltekintve a németekétől, az összes többi nem magyar anyanyelvűekénél magasabb színvonalon állott. Megerősíteni látszott e feltevést a nem magyar anyanyelvűek magyar nyelvtudásának is nagy arányú fejlődése, különösen a szoros értelemben vett Magyarországon, amint ezt a Melléklet C) táblázatának számai mutatják.

A különböző anyanyelvűek megoszlását az egyes foglalkozási ágakban — és pedig kizárólag a szoros értelemben vett Magyarországon — a foglalkozási viszonyt is feltüntetett Melléklet D) táblázata mutatja.

E táblázat adatai, összevetve azokkal a fentebb közölt adatokkal, amelyek a polgári népesség megoszlását anyanyelv szerint tüntetik fel, a következő érdekesebb megállapításokra vezetnek. Bár a magyar anyanyelvűek a nagy- és középbirtokosok közt népességbeli számarányuknál jóval nagyobb arányban vannak képviselve, viszont messze elmarad ebbeli számarányuk a széles népréteget képviselő kisbirtokosok közt, amely csoportban viszont különösen a németek, románok, sőt még a ruthének és szerbek is felülmúlják népességi arányszámukat. A teljesen vagyontalan gazdasági proletariátusban azután ismét fölébe kerekedik a magyarság arányszáma népességi arányszámának, ami az egyéb anyanyelvűekkel szemben bizonyára elég kedvezőtlen tünete a magyarság gazdasági elhelyezkedésének és többek közt egyik oka annak, hogy viszont az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, a szabad foglalkozásokban és a közszolgálatban a magyarság népességi arányszámánál jóval magasabb arányban részesedik. Ami az őstermelést

általában illeti, megállapítható, hogy a magyarság nem részesedik abban oly arányban, mint a népességben, ami összefügg azzal a már említett jelenséggel, hogy a városok lakosságának túlnyomó része magyar. Ezzel függ össze az is, hogy az említett, magasabb műveltséget feltételező foglalkozások közt a magyarságnak számaránya oly erős. A németek nagy arányú részesedése az iparban és kereskedelemben bizonyára szintén erre a körülményre vezethető vissza. De legjellemzőbb e tekintetben, amenyiben legerősebben világít rá a magyarságnak a németével vetélkedő, a többi anyanyelvűekéhez képest jóval magasabb műveltségi színvonalára az a rendkívül magas arányszám, mellyel nemcsak a szabadfoglalkozásokban és a közszolgálatban, de a gazdasági, erdészeti, bányászati, ipari, kereskedelmi és közlekedési tisztviselők közt — ebben, mint már láttuk, legműveltebb néprétegben — szerepel. Kétségtelen, hogy csakis értelmiségüknek ez a magasabb színvonala biztosította a magyar anyanyelvűeknek túlnyomó részvételüket a közszolgálatban is. A magyarságnak erre a fejlettebb műveltségi állapotára, mely, ismételjük, összefügg azzal, hogy a városi lakosság túlnyomó része a magyarságból kerül ki, rávilágítanak különben a különböző anyanyelvűek műveltségi viszonyait ismertető következő adatok is:

Közjogi alkatrész Anyanyelv	Az oldalt megjelölt anyanyelvűekből											
	1 0 0											
	6 éven felüli			férfi			nő			férfi és nő		
	férfi	nő	férfi és nő	közül a középiskola								
	közül irni-olvasni tudott			4	6	8	4	6	8	4	6	8
	o s z t á l y á t v é g e z t e											
Magyarország :												
Magyar	83.0	75.7	79.3	6.9	4.5	3.6	4.4	1.3	0.7	5.6	2.9	2.1
Német	86.1	78.9	82.4	4.0	2.2	1.7	2.9	0.9	0.4	3.4	1.5	1.0
Tót	75.7	64.5	60.7	0.6	0.3	0.2	0.2	0.0	0.0	0.4	0.2	0.1
Oláh	41.4	24.7	33.1	1.2	0.8	0.6	0.3	0.1	0.0	0.8	0.4	0.3
Ruthén	31.9	23.1	27.3	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1
Horvát	78.2	69.4	73.9	1.6	0.4	0.8	0.6	0.2	0.1	1.1	0.6	0.4
Szerb	66.8	52.4	58.8	1.8	1.1	0.9	1.2	0.3	0.2	1.5	0.8	0.6
Egyéb	56.1	47.8	52.0	2.5	1.4	1.1	1.9	0.9	0.5	2.2	1.1	0.8
Horvát-Szlavon országok :												
Magyar	72.3	60.8	66.7	5.0	3.2	2.5	2.3	0.9	0.6	3.7	2.1	1.6
Német	83.7	76.7	80.0	4.6	2.9	2.3	3.3	1.6	1.1	3.9	2.2	1.7
Tót	67.9	57.9	63.0	0.9	0.6	0.5	0.4	0.1	0.1	0.6	0.4	0.3
Oláh	41.7	27.9	37.8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ruthén	62.7	52.2	57.5	1.0	0.7	0.6	0.3	0.2	0.1	0.6	0.4	0.4
Horvát	62.4	46.0	53.9	2.3	1.6	1.3	1.3	0.7	0.5	1.8	1.1	0.9
Szerb	50.9	27.8	39.2	1.6	1.1	0.9	0.7	0.3	0.2	1.1	0.7	0.6
Egyéb	68.7	63.7	66.2	4.4	2.8	2.2	2.6	1.3	0.9	3.5	2.1	1.6

Ez összeállításból látható mindenekelőtt, hogy az átlagod műveltségben és pedig mind az olvasni-írni tudásban, mind a középiskolai végzettségben a magyar és a német elem együttesen vezet és pedig nemcsak a szoros értelemben vett Magyarországon, hanem Horvát-Szlavonországokban is. Hogy a tanulás lehetősége minden anyanyelvűnek egyképen nyitva állott Magyarországon, arra jellemző, hogy a horvát és szerb anyanyelvűek olvasni-írni tudása általánosabb volt itt, mint magukban Horvát-Szlavonországokban. Hogy a románság elmaradottsága sem vezethető vissza talán a nem magyar anyanyelvűekkel szemben követett különleges politikára, arra jellemző nemcsak a tótoknak, horvátoknak, szerbeknek jóval magasabb szellemi színvonala, hanem az, hogy a román olvasni-írni tudóknak arányszáma Horvát-Szlavon-országokban sem igen áll magasabban, mint Magyarországon, de mindkét helyen magasabban áll, mint magában Romániában. Sőt, míg a középiskolát végzettek közt a románok Horvát-Szlavon-országokban egyáltalán nem szerepelnek, Magyarországon a műveltségnek általában magasabb színvonala jelentkezik annyiban is, hogy ilt habár aránylag nem nagy számban, a románok is kiveszik részüket a középiskolai oktatásból.

Annak összefoglaló megvilágítására végül, hogy milyen volt az osztályképződés a különböző anyanyelvűek közt és neveziesen, hogy milyen arányban vettek részt a különböző anyanyelvűek a 20.886,487 főnyi össznépeségnek az önállók, a tisztviselők és az egyéb segédszemélyzet (munkásság) szerint különülő nagy társadalmi osztályaiban, a Melléklet E) táblázatában foglalt számok szolgáljanak.²³

Ezek szerint ellentétben az összes más anyanyelvűekkel, a magyarság körében jóval kevesebb az önálló és jóval több a munkavállaló, mint az az össznépeségnek ily irányú megoszlásából következnek, úgy hogy ellentétben az összes más anyanyelvűekkel, a magyarság körében a munkavállalók száma lényegesen felülmúlja az önállókét. Ugyanígy az összes önállók közt jóval kevesebb, az összes munkavállalók közt pedig jóval több a magyarság, semmint az a magyarságnak az össznépeséghez viszonyított arányszámából következnek. Ha fogyatékos volt a munkatügy rendezése az országban, ennek hátrányait elsősorban a magyarság szenvedte meg és pedig annál inkább, mert magasabb műveltségi színvonalánál fogva legérzékenyebb is volt az ebbeli hiányok iránt. Másfelől természetes, hogy a társadalmi ellentétekből előálló küzdelmekben a magyarságnak jutott így a vezető szerep. De az egész nemzet javára való szociális haladásnak reményeit éppen az fokozta, hogy e haladásnak zászlóvivői a nemzetnek számban és műveltségben vezető szerepet játszó nemzetiségéből kerültek ki.

²³ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi Népszámlálása. VII. k. 190. I.

I. RÉSZ.

A háborút közvetlenül megelőző szociális közállapotaink.

I.

AZ EGYES TÁRSADALMI OSZTÁLYOK HELYZETE

A) Törpebirtokosok. B) Kisiparosok.

Az egyes társadalmi osztályok helyzetének leírásával kapcsolatban mellőznünk kell a kedvező vagyoni viszonyok közt élő és helyzetüket saját erejükből is biztosítani képes néprétegek társadalmi viszonyainak ismertetését. Viszont nem merülhet ki feladatunk abban sem, hogy kizárólag a bérmunkából élő néprétegek helyzetének és viszonyainak ismertetésére szorítkozzunk. Vannak ugyanis társadalmi osztályok, amelyeknek helyzete, ha látszólag önállósággal dicsekedhetnek is, alig kevésbé súlyos a nem önálló és teljesen vagyontalan proletár-osztályénál és amelyeket csak hajszal választ el attól, hogy vagyontalanságuk, vagy nagyon is csekély vagyonuk mellett, különben is inkább csak látszólagos önállóságuknak teljes elvesztésével, proletársorsra kerüljenek. Két ilyen társadalmi osztállyal kell itt, habár csak röviden, foglalkoznunk: egyik a törpe ; birtokos, másik a kisiparos-osztály.¹

¹ Bármily érdekes volna is, a rendelkezésünkre álló hely nem engedi, hogy a szellemi munkával foglalkozó társadalmi réteg, az ügyvédek, orvosok, mémőkök stb. helyzetének ismertetésére is kiterjeszkedjünk. Épöly kevésbé tehetjük ezt, mint ahogyan nem lehetünk tekintettel alább a bérmunkából élő társadalmi osztály valamennyi csoportjára, a köztisztviselőkre, az újságírókra, a színészekre, a zenészekre, a hajósokra, a betegápolókra stb. sem. A társadalmi viszonyokra ugyanis elsősorban mégis csak a nagy tömegeket felölelő társadalmi rétegek és foglalkozási ágak helyzete jellemző. Ezeknek ismeretéből némi következtetés vonható egyébként a többinek helyzetére is.

A) Törpebirtokosok.

Törpebirtokosoknak, kiscgazdáknak a háború előtti Magyarországon a 10 kat. holdnál nem nagyobb területen átlagos minőségű földön átlag szokásos módon gazdálkodó birtokosokat kell tekinteni. Ilyen nagyságú területen ugyanis a család — még ha a birtok, ami ritkább eset, teljesen adósságmentes is, — legfőlebb évi 1000—1200 K.-t, tehát a létminimumot alig elérő összeget, illetőleg az összegnek megfelelő értéket tud önmagának előteremteni; abban az esetben azonban, ha a birtok kisebb, vagy meg van terhelve, avagy a család nagyobb létalapjának megteremthetése végett, a kiscgazda és hozzátartozója saját földjének művelésén kívül még bérmunkát is kénytelen végezni.

Az ilyen törpebirtokosnak helyzete a háború előtti Magyarországon egyáltalán nem volt irigylésreméltó. Nagyon kevés olyan vidéke volt az országnak, ahol helyzete némileg is megszilárdultnak volt mondható. Egyébként pedig, ha a legnagyobb önmegtadással, a legnagyobb erőfeszítéssel túrta is a földet, rendkívüli véletlenektől eltekintve, alig volt módja arra, hogy vagyonát gyarapítsa, ellenben egyetlen ballépés, egyetlen sorscsapás — és hány ilyen rejtegetett már maga az országnak megbízhatatlan éghajlata, a hegyekből a síkságra rohanó, ugyancsak megbízhatatlan számos folyója — elég arra, hogy a föld teljesen kicsússzék lába alól és családjával együtt a teljesen vagyon-talanok sorába süllyedjen. Eltekintve az ellenséges természeti erőktől, azok közt a tényezők közt, amelyek a törpebirtokosnak helyzetét ilyen súlyossá és bizonytalanná tették, első helyen áll tanulatlansága. Ennek hiányában nem képes belterjesebb művelési mód alkalmazására; minden idejének gazdaságos felhasználására; ez akadályozza terményeinek megfelelő értékesítésében; azokat a szükségleti tárgyakat, amelyeket nem önmaga termel, ezért vásárolja drágán és ezért vezethető olyan könnyen tévútra még abban a tekintetben is, hogy tényleg mire van szüksége; ez drágítja meg neki a hitelt és teszi egyáltalán veszedelmessé számára annak igénybevételét; ez teszi ki őt és családját ezernyi egészségügyi és erkölcsi veszélynek; ez drágítja meg neki a jogkeresést; jobbára ez teszi őt védtelenné a közigazgatás önkényével szemben; egyáltalán ez avatja őt könnyű prédájává az élelmesebb, a műveltebb, a közhatalom kegyéhez közelebb álló többi társadalmi osztálynak.

Nagy baj volt az is, hogy ennek a számban is folyton gyarapodó néprétegnek nem volt terjeszkedési lehetősége. Útját állotta mindenfelől a korlátolt forgalmú közép- és nagybirtok. Kicsinyke földjén munkaerejét megfelelően gyümölcsöztetni, sőt abból gyakran megélni sem tudván, minden vágya még egy darabka földnek a megszerzése. Ennek érdekében az állam folytat ugyan némi telepítési tevékenységet, de ezt is jobbára átengedi a magánnyerészkedésnek. Ez a parcellázási tevékeny-

ség, ha földhöz is juttat évenként egy-két ezer birtoktalant, elsősorban csak arra jó, hogy emelje a földárakat, egyébként pedig messze marad attól, hogy a munkáskezeknek nagy tömeget földhöz segítse. Közben pedig az állam mind több és több nagybirtokot köt meg egy-egy családnak kezében² és elnézi, hogy máskülönben is mind nagyobb és nagyobb területek kerüljenek ki a szabad forgalomból, hogy tehát a nőttön növä kereslettel szemben így csökkenjen folyton a kínálat lehetősége. Teszi pedig ezt akkor, amikor nincs semmi akadálya annak, hogy a kisbirtok, a törpebirtok, az örökösödési osztály révén még tovább aprózódjék vagy ha nem is, hát megterheltezzék úgy, hogy a gazdaságban megmaradó örökösnek lehetetlen abból megélni. Megkísérlik időnként a törzsöröklési rendszer behozatalát, az otthon mentesítését: ezek a törekvések azonban nem valósulnak meg. A kisbirtokosságot a törzsöröklés révén megerősíteni kívánó Le Play-vel szemben diadalmaskodott Saint-Simon szelleme, aki éppen a társadalomnak ahhoz fűződő érdekében, hogy a kisbirtokosság számban is minél erősebb legyen, az átöröklésnek teljes szabadságát kívánja. Tényleg azonban mind a két rendszer eredményes érvényesülhetésének megvannak az elengedhetetlen feltételei. Törzsöröklésnek csak ott van helye, ahol a földbirtokban nem részesedő leszármazóknak bőségesen nyílik más munkaalkalom; a szabad örökösödési rendszernek pedig csak ott, ahol bőségben van a föld, vagy legalább a népben megvan a tudás és a képesség arra, hogy csekély darab földön is megteremtse tisztességes létfenntartásának feltételeit. Magyarországon azonban hiányoztak egyelőre e rendszerek mindenképp feltételei. Az extensív módon művelt nagybirtok, míg egyrészt lehetlenné tette a kisbirtokosnak terjeszkedését, másrészt nem volt alkalmas a föld nélkül maradt mezőgazdasági népességnek emberséges megélhetést biztosító foglalkoztatására. Es nem volt erre alkalmas az országnak ipara sem, amely a lakosságnak, első sorban éppen magának a kisbirtokos osztálynak és a mezőgazdasági proletariátusnak nagyon csekély vásárlóképesége és — közös vámterületen a már jóval előbb megerősödött osztrák iparral — ennek versenye miatt csak korlátolt lehetőségekkel fejlődhetett. És így Magyarország mezőgazdasági népessége kénytelen volt, a köznek kárára és veszélyére, kerülő úton megteremteni magának a jelzett feltételeket. Nem volt törzsöröklés, de az ország számos vidékén a népesség szaporodásának rovására mind feltűnőbben harapózott el a kisbirtokosság körében az „egygyermekrendszer.“ Az ország határain belül nem volt elég szabadforgalmú föld és nem volt elég más munkaalkalom: megteltek hát a kivándorlókat szállító hajók és tíz éven át milliónyi erős kart szál-

² A hitbizományi birtokok terjedelme 1870-ben még 463,352 kat. hold volt, 1914-ben már 2,267.672 kat. hold.

lítottak a tengeren túlra, saját hazájuké helyett más országok gazdaságának az adott viszonyok közt súlyos és veszélyes szolgálatára. Természetes, hogy egyfelől a földbirtok megosztásának, másfelől a népesség szaporodásának és a társadalmi viszonyok alakulásának jelzett viszonya a földbirtokreformot már előbb is, de különösen a háborút közvetlenül megelőző évtizedben az ország egyik legégetőbb ügyévé avatta. A tudomány és a publicisztika legkiválóbb képviselői hallatták vészkiáltásaikat. Egymást érték a megoldási javaslatok. Az ország minden baját a nagybirtok gazdasági és hatalmi túlsúlyára visszavezető haladóbb elemek meg a választójog kiterjesztése mellett éppen a birtokreformban vélték megtalálni azt az archimedesi pontot, amelyből a közhatalmat eddig kezökben tartó társadalmi rétegeknek hatalmi állását megingathatni, az ország demokratizálásának, iparosodásának, kulturális emelkedésének feltételeit megteremthetni remélték. A kérdés forrt. Jelentősége a tudományos megmunkálás, az agitáció és a viszonyoknak az agitációra elég okot adó elmérgesedése következtében egyre nőtt. Csak az állam állott tettekben megnyilvánuló gondolat nélkül a kérdéssel szemben, hogy jelentőségének csak akkor ébredjen tudatára, amikor a háború végén már reászakadt a forradalom vihára.

Az állam és a közigazgatás más vonatkozásokban sem volt tekintettel a kiscgazdaközönségnek súlyos helyzetére. Amíg az állam politikáját a nagybirtok tekintetében a legszélsőbb konzervativizmus szempontjai vezetik, a kisbirtokkal szemben úgyszólván fenntartás nélkül érvényesülnek a manchesteri liberalizmus jelszavai. Tetézte az igazságtalanságot a kisbirtokosságot súlyosan terhelő és igazságtalanságánál fogva kétszeresen súlyosnak is érzett adópolitika. A földadóban nincs progresszivitás, a kisbirtokos elvileg éppen annyit fizet földjének egy-egy holdja-után, mint a sok ezer holdas nagybirtokos. Kérdés lehet talán, I helyes-e ez már önmagában is. Semmiesetre sem lehetett helyes | azonban, hogy még ez az egyenlőség is csak elvileg létezett, j míg tényleg a földnek osztályozása révén a kiscgazdának földjét ; aránylag jóval nagyobb adó terhelte. A fejadószerű egyenes adóknak, államiaknak és egyháziaknak egész sorozata nyomja öt és rá hárul ezenkívül a falusi községi adók terhének túlnyomó része is, amelyek alól a nagybirtokos, a magyar községi törvény rendelkezése folytán, — miként egyéb közterheket megmegállapító törvények rendelkezései szerint ezek alól a közterhek alól is, — elsősorban éppen a kisbirtokosság rovására egészen vagy legalább részben olcsó szerrel mentesül.

Nevelésre, oktatásra, szociális gondoskodásra, méltányos bánásmódra volt szüksége ennek a jobbágyi sorból még alig kikerült és szabadságát az adott súlyos viszonyok közt kel-lőképen felhasználni még alig tudó, nemcsak számánál, de tulajdonságainál fogva is igen becses néprétegnek. A mondottak

szerint bármennyi is azonban a hiány e részben, azt állítani, hogy e követelményeknek nyomát sem találjuk, mégsem lehet. Nem szólva az államnak a mezőgazdaság általános emelése érdekében tett és ezen a réven a kisgazdáknak is javára való közérdekű tevékenységéről: találkozunk olyan fejleményekkel is, amelyeket egyenesen a kisgazdák érdekeinek szolgálatára irányuló törekvés indított meg. Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból az államnak pl. az a tevékenysége, hogy olyan vidékeken, amelyeknek kisgazdaközönségét az elemi csapások, az uzsora elharapózása, a kulturális elmaradottság teljes elmerüléssel fenyegették, maga látott hozzá a küzdelemhez az inség ellen. Az ilyen vidékeken „kirendeltségeket“ létesített, amelyek hitelnyújtással, pénzsegéllyel, az okszerű gazdálkodás feltételeinek megteremtésével, oktatóintézeteknek és más kulturális célú intézményeknek (szakiskoláknak, tanfolyamoknak, gazdaköröknek) létesítésével egészségügyi intézkedésekkel (pl. kutak fúrásával) iparkodtak a végszükségben levő népen segíteni.³

Az államé mellett, részben annak megindítója és mozgatója gyanánt figyelemreméltó társadalmi munka is folyt a kisgazda közönség felemelésére. Ennek a tevékenységnek legkiválóbb képviselője az 1896-ban alakult „Magyar Gazdaszövetség.“ E szövetség tevékenységének eredménye volt a „Hangya“ nevű fogyasztási szövetkezeti központnak és az abba kapcsolódó hatalmas fogyasztási szövetkezeti hálózatnak a megteremtése. Nagy része volt a gazdasági hitelszövetkezetek hálózatainak a kiépítésében és abban, hogy ezeknek a hitelszövetkezeteknek irányítására és pénzügyi táplálására az állam által 1898-ban jelentékeny állami támogatással létesített „Országos Központi Hitelszövetkezet“ tovább fejlődhetett. Hatalmas szövetkezeti propagandája révén gyümölcsértékesítő és szeszfőző szövetkezetek alakultak. Tevékeny részt vett a „Gazdák Biztosító Szövetkezetének“ megalakításában és megteremtette 1904-ben a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségét. A gazdaszövetség munkásságának eredménye továbbá a falusi gazdaköröknek egyre sűrűsödő hálózata, a falu népének társadalmi tömörítése önművelésének, oktatásának előmozdítása érdekében. Nagy érdeme végül az a kiterjedt szabad oktatási tevékenység, amellyel évenként százszámra tartott előadásokat a vidéken, gondoskodván róla, hogy ezek az előadások az illető vidék népességének anyanyelvén szóljanak hallgatóságukhoz.

A kisgazdanépesség szociális viszonyainak, kulturális és gazdasági fejlődése néhány feltételének ismertetésére szolgáljanak az 1914. évre vonatkozó következő adatok:

1. A szoros értelemben vett Magyarországon a mindennapi elemi népiskola látogatásának kötelessége a 6. életév be-

³ 1914-ben pl. az ország különböző vidékein 7 ilyen kirendeltség működött — legtöbbször nem magyar anyanyelvűektől lakott területen.

töltésétől a 12.-nek betöltéséig tart, ettől az időponttól fogva pedig 15. évének betöltéséig, ha más iskolát nem látogat, ismétlőiskolába köteles járni a gyermek. A jelzett évben az országban volt összesen 16929 elemi népiskola közül 14065 mellett megvolt ugyan szervezve az ismétlőtanfolyam, de *gazdasági tanfolyamként* vagy akként is csak 2870 iskola mellett. Ezenkívül 1271 ismétlőtanfolyammal nem bíró elemi népiskola végzett tanulóinak módjukban volt a községben más iskola mellett vagy önállóan szervezett gazdasági ismétlőtanfolyamot látogatni. A gazdasági ismétlőiskolák tanulóinak száma különben az 1913/14 iskolai év végén 89,366 fiú és 95,078 leány volt.

2. Az 1914. évben a szoros értelemben vett Magyarországon 2968, Horvát-Szlavonországokban 652 *hitelszövetkezet* létezett, az előbbieken összesen 1,149.857, az utóbbiakban 141,526 taggal, akik közül mezőgazdasággal foglalkozott Magyarországon 690,820, Horvát-Szlavonországokban 107,280. E szövetkezeteknek törzsbetét-, üzletrész- és tartaléktőkéje Magyarországon 288,674,000, Horvát-Szlavonországokban 21,916,000; takarékbetétje Magyarországon 223,178,000, Horvát-Szlavonországokban 16,444,000, kölcsönvett tőkéje Magyarországon 170,534,000, Horvát-Szlavonországokban 17,020,000 korona volt. Kölcsönadtak Magyarországon 710,609,000, Horvát-Szlavonországokban 49,044,000 K-t. Nyereségük volt 14,200,000, illetőleg 1,219,000 K. Kötelékben állott közülök Magyarországon 2108 szövetkezet, mégpedig 1893 az állam által létesített és támogatott Országos Központi Hitelszövetkezet, 183 a Raiffeisen szövetkezetek kötelékében és 32 két más kötelékben; Horvát-Szlavonországokban 566 szövetkezet, mégpedig 286 az Országos Központi Hitelszövetkezetnek, 280 a horvát szövetkezeteknek kötelékében.

3. A *fogyasztási szövetkezetek* száma 1914-ben a szoros értelemben vett Magyarországon 1854 volt, amelyek közül önállóan működött 326 — 130,826 taggal, a „Magyar Gazdák Szövetsége“ által létesített „Hangya“ kötelékébe tartozott 1249 — 190,371 taggal; a Keresztény Szövetkezetek Központjához tartozott 219 — 34,115 taggal, az Országos Központi Hitelszövetkezethez 1 — 29 taggal, végül a Raiffeisen-szövetkezetek Szövetségéhez 59 — 4126 taggal.

4. A *mezőgazdák szakszövetkezeteinek* száma 1914-ben a szoros értelemben vett Magyarországon: mezőgazdasági terményeket termelő vagy értékesítő szövetkezet 45—9300 taggal (ezek közül szőlő-, bor- és gyümölcsértékesítő szövetkezet 29 — 2615 taggal); állatbiztosító szövetkezet 710 — 44451 taggal; egyéb mezőgazdasági szövetkezet 31 — 4344 taggal; összesen 786 szövetkezet 58,105 taggal.

5. *Tejszövetkezet* volt a szoros értelemben vett Magyarországon 469, amelyek közül azonban 40 az 1914. évben nem működött. A mintegy 46730 tag közül 1 tehene volt 26090-nek,

2 14,676-nak, 3—5 tehene 5349-nek, 5-nél több 615-nek. A szövetkezetekhez beszállított tej mennyisége volt 107,521,000 liter, amiből elárusítottak tejet és tejterméket összesen 20,188,000 K. értékben.

B) Kézműiparosok. (Kisiparosok).

A kézműiparosoknak helyzete, ha más okokból is, majdnem vagy éppen olyan nehéz, mint a kisbirtokosoké. A kisbirtokra nézve ma már eldöntöttnek tekinthető az a sokat vitatott kérdés, termelékenység szempontjából képes-e a nagybirtokkal szemben megállani. Megállapítható ugyanis, hogy egyenlő gazdasági szakműveltség mellett bizonyos művelési ágakban sikerrel versenyez a nagybirtokkal, másokban pedig a szövetkezés pótolja a nagybirtok előnyeit, különösen tőkeerejét. Ezzel szemben a kisipar gazdasági előnye a nagy fölött legfőlegb csak egyes szakmákban és általában csak meglehetősen szűk határok közt érvényesül. Másfelől pedig a szakmai elkülönülés, az egyazon szakmát űzőknek gyér száma, elszigeteltsége és az a tény, hogy a kisiparosnál a vállalkozás sajátlagossága, a termelt árúk különbözősége aránylag inkább érvényesül, mint a kisgazdánál, lényegesen megnehezíti, különösen a termelő szövetkezeteket illetőleg, a szövetkezeti eszmének értékesítését is. Magyarországon azonban a kisipar nehézségeinek ezeken az általános okain kívül voltak különleges okai is. A népesség túlnyomó része íalusi népesség, amelynek vásárlóképessége a háborút megelőző időben igen gyenge, de amely különben is igénytelen. Szükségleteit még olcsóbb gyáripari termékekkel is alig képes fedezni, míg az egyéni izlés kielégítése, amire a kisipar volna hivatva, alig áll módjában, — hacsak nem a művészetnek gyakran magas fokára emelkedő saját háziipari készítményei útján. Annak továbbá, hogy, mint másutt, a kisiparos fokozatos megerősödés révén lassanként közép-, és esetleg még gyáriparossá is felküzdje magát, a fejlett osztrák gyáripar nyomása alatt, amely még a tőkeerős gyári alakulásokat is megnehezíti, alig van lehetősége. Másutt, ha a gyáripar előzőnli a kisipart, a szakképzett kisiparosság a munkásság legértékesebb eleme gyanánt elhelyezkedhetik a gyárakban. Magyarországon még ez a lehetőség sem volt meg, mert hiszen a gyáripar, amely előtt a kisipar hátrálni kénytelen, jórészt nem is hazai, hanem idegen ipar.

Ezeket a gazdasági bajokat Magyarországon még bizonyos lelki mozzanatok is súlyosbítják, a helyzetének javításáért folytatott küzdelemben olyan irányzatba terelvén a kisipart, amelyből valósgos segítség számára nem kínálkozik, de amely irányzat ábrándképeinek követésében boldogulásának reális feltételeiről is megfeledkezik. Tudnunk kell ugyanis, hogy a magyar kézműipar sokszázéves, a 12.—13. századig nyomon követhető múltra te-

kinthet vissza. A háború kitörésének idejében tekintélyes számmal léteztek még a szoros értelemben vett Magyarországon olyan ipartársulatok, amelyek keletkezésüket a 13., 14., 15., 16., és még többen természetesen, amelyek a 17. és a 18. századra vezették vissza, — nem is szólva azokról az ipartársulatokról, amelyek csak azért szűntek meg, hogy tagjaik az újabb törvényhozás által rájuk is kötelezővé tett újabb társulási alakulatban tömörüljenek. Természetes, hogy az ezernyi viszontagságtól megtépt tisztes múltnak a távolsággal növekvő fényben ragyogó emléke élénken hat még ma is a nehéz viszonyokkal küzdő leszármazókra. És ha akadtak nagy gondolkodók (Ruskin), akik a gyáripar térfoglalását kísérő társadalmi veszélyeket csak úgy vélték megelőzhetőeknek, ha az ipari munkának oroszlánrészét a kézműipar veszi át; és ha akadtak nagy államférfiak (Bismarck), akik e gondolatot csak a kisipar célszerű kényszermegszervezése és a céhrendszabályok bizonyos mérvű alkalmazása révén vélték megvalósíthatónak: csodálható-e, ha a szorongatott kisipar a változott gazdasági viszonyok követelményeinek, saját boldogulása feltételeinek teljes félreismerésével szintén csak a verseny szabadságát korlátozó bizonyos célszerű szabályoknak általánosításától és a kisiparnak kényszermegszervezésétől várja sorsának jobbrafordulását. A magyar törvényhozás engedett az ebből származó nyomásnak és miután már 1848-ban kimondta az iparüzés teljes szabadságát, 1884-ben kénytelen volt e szabadságot ismét olyképp megszorítani, hogy kézműiparokat nem gyárszerűleg, csak az előzetesen megszerzett szakképzettségnek, mégpedig a törvényben meg nem határozott idejű tanonckodásnak és 2 évi segédi gyakorlatnak vagy tanonckodás nélkül legalább 3 évi segédi gyakorlatnak kimutatása, ennek hiányában pedig csakis az említett követelményeknek megfelelően képesített üzletvezetőnek alkalmazása mellett szabad gyakorolni; hogy továbbá az iparosoknak egyébként érintetlenül hagyott társulási szabadsága mellé, városokban és olyan községekben és járásokban, amelyekben legalább 100 kézműiparos van, ezek $\frac{2}{3}$ -ának kívánságára megalakítani rendelte és valamennyire kötelezővé tette azoknak kényszerszabályait; a tagjai felett hatósági jogokat is gyakorló ipartestületet.

Mondani sem kell, hogy ez a rendszer a kisipar helyzetén mit sem javított. A tanszerződés megfelelő szabályozása, tanoncotthonok létesítése, az ipari szakoktatás fejlesztése, a közműveltségnek emelkedése hatásosabb biztosítéka a kisiparosok szakképzettségéhez, a hitel megszervezése és a közjólét emelkedése a kisiparosság termelésének megkönnyítéséhez és termévényei kelendőségéhez fűződő érdekeknek. A kényszerszabályokért folytatott propagandát sem igazolta a gyakorlat. 1911-ben, mint amely évben az ipari érdekképviselésekről a háborút megelőzőleg utoljára készült hivatalos statisztikai felvétel, Magyarországon 394, Horvát-Szlavonországokban 10 volt az ipar-

testületeknek nevezett kisipari kényszertestületeknek a száma. Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon, Budapesten kívül 138 volt a városok száma, amelyekben ugyanis a törvény szerint mindenesetre fel kellett állítani az ipartestületet, hogy továbbá Budapesten minden szakmára külön fel kellett azt állítani, úgy hogy egyedül Budapesten 25 ipartestület létezett, megállapíthatjuk, hogy a legerősebb propaganda dacára is mindössze 231 ipartestület alakult magának a helyi iparosságnak a kezdeményezésére. Az ipartestületek a kézműiparosságnak Magyarországon mindössze 33.1, Horvát-Szlavon-országokban 97, a Magyar birodalomban pedig 30.9 %-át egyesítették. A bennük tömörült iparosok a kézműiparosok által foglalkoztatott összes segédeknek Magyarországon 57.1, Horvát-Szlavon-országokban 24.7, a Magyar birodalomban 54.4 %-át foglalkoztatták. Segélyezési célokra kiadtak összesen 40.389 K-t, ami bizonyára nem pótolhatta a kisiparosok betegségi, baleseti, rokkantsági és különösen aggkori biztosításának, illetve az erre szolgáló intézményeknek hiányát. Iparos-intézmények támogatására kiadtak 73,604 K.-t, úgy hogy ez a támogatás megoszlott 43 szakiskola és tanfolyam, 224 szakcsoport, 67 kiállítás, 72 olvasóköri, 105 könyvtár, 31 munkaközvetítő és 85 munkásszálló közt. Ebben a 73.604 K.-ban is Budapest 25 ipartestülete 30577, 22 törvényhatósági joggal felruházott városé 15.942 K.-val szerepel, úgy hogy az ország többi 347 ipartestülete e célra mindössze 27.085 K.-t áldozott. Hasonlítsuk össze ezeket az összegeket azokkal, amelyeket a munkásságnak törvényi kényszertől mentesen, szabadon alakult egyesületei tagjaik áldozatkészsége alapján azok gazdasági és kulturális emelkedésének céljaira fordítottak. Nyilvánvalóvá válik így, hogy a törvényi kényszer egyáltalán nem pótolja az egyesülés célszerűségébe vetett hitnek, a helyes célkitűzésnek és a célok helyességéről meggyőződött önkéntes áldozatkészségnek hiányát. Csak egy vonatkozásban nem kicsinyelhető az ipartestületek működése. Az ipari munkaviszonyból származó perekben, mielőtt azokat a felek a rendes bíróságok elé vihették volna, a közigazgatási hatóságnak, az ipartestület kötelékébe tartozó munkaadók és segédszemélyzetük közt felmerülő perekben pedig a velők szemben hatósági jogokat gyakorló ipartestületnek határozatát kellett kieszközölni. Az ipartestület e feladat ellátására pártatlan elnök vezetése alatt egyenlő számú munkaadóból és alkalmazottból álló békéltető bizottságot köteles felállítani. 1911-ben e békéltető bizottságoknak az eléjük vitt peres ügyek 46.9 %-át sikerült békés úton elintézni. De ha ez a körülmény élénken bizonyítja is annak a célszerűségét, hogy a munkaügyi bíraskodás magukra az érdekeltekre bízás, egyáltalán nem bizonyít annak szükségessége vagy célszerűsége mellett, hogy az érdekeltek olyan kényszertestületekbe tömöríttessenek, aminők az ipartestületek, amelyeknek jórészt természetlen igazgatási költségei ugyanis bevételeiknek mintegy felét

felemésztik. De a sikertelenség korántsem rendítette meg a kisiparosságnak magába a rendszerbe vetett hitét. Helyzete nem javult ugyan annak uralma alatt. De nem ismerte fel, hogy helyzete javulását a megkezdett úton el sem érheti. Ellenkezőleg, külön célkitűzés helyett, igyekezetének javát a megkezdett téves irányzat további kiépítésének kiküzdésére pazarolta — mígnem azt a visszahatásnak az a kora, amely a háborút követő forradalmakat lezárta, tényleg meg is valósította.

A jelzett irányzat nem akadályozta meg azért teljesen a gazdasági önsegélynek megkísérlését sem. A hitelszövetkezetek tagjai közt⁴ Magyarországon 289,086, Horvát-Szlavon-országokban 21.438 foglalkozott iparral vagy kereskedéssel. Erős kísérletezések folytak ipari szakszövetkezeteknek: nyersanyagbeszerző, értékesítő, termelő szövetkezeteknek, közös gépműhelyeknek létesítésére. Saját iparfejlesztési tevékenysége körében az állam messzemenő támogatásban részesíti ezeket a szövetkezeteket, amelyeknek száma 1914-ben a szoros értelemben vett Magyarországon 172 volt (mégpedig 95 önálló, 76 az Országos Központi Hitelszövetkezetnek kötelékében, 1 más kötelékben). E szövetkezetek működése nem volt egyenlő értékű. Kellő vezetés, a szövetkezeti szellemnek kellő érvényesülése révén némelyek szép eredményeket értek el, sok viszont, e feltételek hiányában, nem tudott megállni. Az önsegély gondolatával, mint a szövetkezeti eszme alapgondolatával ellenkező állami támogatás és a szövetkezeti gondolatral még inkább ellenkező, de a támogatás fejében felülről mégis érvényesített irányításnak helytelensége maga vált gyakran a balsiker legfőbb okozójává.

Kétségtelen egyébként, hogy az állam más vonatkozásokban is sokat tett — és többnyire eredményesebben is, mint a szövetkezetek pénzbeli támogatásával — a kisipar helyzetének javítására és arra, hogy azt az ország ipari termelésének számottevő fokozására képesítse. A támogatás módzatai és mérve tekintetében megemlítjük a következőket:

1. Az 1884-ből származó ipartörvénynek a háború kitörése idejében még érvényben volt rendelkezései szerint minden község, amelyben a *tanoncok* száma 50-t elért, köteles ezek iskolai *oktatásáról* külön tanfolyam berendezésével gondoskodni. A tanonc egész tanideje alatt köteles iskolába járni, amelyben az évi szorgalmi idő legalább 10 hónapig tart, hetenként legalább 7 órával (4 az általános ismeretekre, 3 a rajzra) és 1 órai vallástanítással. A község a tanonciskola fenntartási költségeinek fedezésére a községben fizetendő egyenesadó 2%-a erejéig külön adót vethet ki és a tanonciskola fenntartásában a községet az állam is támogathatja. Ezen az alapon az 1913/1914. tanévben a szoros értelemben vett Magyarországon 633 iparos- (és 99 kereskedelmi-) tanonciskola volt 4812 (a kereskedelmiek-

⁴ L. fentebb a 6. lapon.

ben 555) tanítóval és az év végén 102,486 (a kereskedelmiekben 7174) tanulóval. Ezek közül 586 (kereskedelmiek közül 93), olyan nem állami tanonciskola volt, amelyeket az állam a jelzett évben 665,246 (a kereskedelmieket 51,090) koronával segélyezett.

2. Bár nem csupán a kisipar, de mindenesetre ennek is érdekében, mintaserűt alkotott az állam — és ezekben az alkotásaiban nem szünetelt egy pillanatig sem — az *ipari szakiskolákban*. A háború kitörésének idejében a szoros értelemben vett Magyarországon 52 (köztük 37 állami), Horvát-Szlavonországokban 30 (köztük 13 országos jellegű) ipari szakiskola létezett. Volt pedig ezek közt a szoros értelemben vett Magyarországon 1 iparművészeti iskola 35 tanárral és az év végén 169 tanulóval, 4 felsőipariskola 103 tanárral és 1469 tanulóval, az összes ipariskolákban a szoros értelemben vett Magyarországon 492 tanárral és 5854 tanulóval, Horvát-Szlavonországokban 140 tanárral és 1650 tanulóval.⁵

3. Az 1913/1914. tanévben egyenesen a *kisiparosoknak továbbképzésére* a szoros értelemben vett Magyarországon 633 tanfolyamot tartottak 18,866 tanulóval. E tanfolyamok közül 331-t az ipari szakoktatásnak és a kisipar támogatásának céljait szolgáló „technológiai iparmúzeum“ nevű állami intézmény rendezett, míg a többieknek túlnyomó része az állandó jellegű oktatási intézetekkel volt kapcsolatos.

4. Nem szólva a *közszállítási* szabályzatnak a kisipar előnyét több tekintetben megállapító rendelkezéseiről, az 1914-ben kisipari célokra államsegélyképen lekötött összeg 3.513,496 K. volt, amely összegből ez említett évi részlet gyanánt tényleg ki is utaltatott 872,801 K. szövetkezeteknek és egyes kisiparosoknak segélyezésére, különösen gépadományozás alakjában, tanoncotthonoknak, közműhelytelepeknek, a vándortanítás céljaira stb. Ebben az összegben nem foglaltatnak benne egyes iparművészeknek, iparosmestereknek, ipariskolai tanulóknak juttatott tanulmányi ösztöndíjak, az ipari és különösen a tanoncmunkakiállításoknak juttatott pénzbeli segélyek.

⁵ A szoros értelemben vett Magyarország 52 ipariskolájából 35 a háború folytán elszakított területekre esik.

II.

FOLYTATÁS: AZ EGYES TÁRSADALMI OSZTÁLYOK HELYZETE.

C) Mezőgazdasági, bányászati, ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak és munkások.

Az a szellemi újjászületés, amely a török uralomnak, a több évszázadon át dúló polgári és vallási háborúknak megszűnése után megindult és amely alig 100 évvel azután, hogy a kulturális élet fejlődési lehetőségei újra megnyíltak, a 19. század második negyedében már teljes szépségében ki is bontakozott, a munkaügy terén is a legszebb hajtásokat termelte. Szabaddá lett a jobbágy, megszűntek a céhek és megindult a mai értelemben vett törvényi munkásvédelem. A Magyarország szellemi életét ez időtájt uraló nemes veretű szocial liberalizmus avatta pl. ezt az országot már a 19. század negyvenes éveinek legelején egyikévé azoknak az európai államoknak, amelyek először korlátozták a gyermekek és a fiatalok munkások munkaejének kihasználását a gyárakban. Ez a szellem, sajnos, nem sokáig érvényesülhetett. Az 1848/49. évi dicsőséges szabadságharcot követő abszolútizmus megakasztotta annak további kibontakozását és midőn az alkotmányosság 1867 ben úgy, ahogy helyre állott, az új viszonyok közt a szociálliberalizmusból csak a liberalizmus, ennek is rövidesen már csak a neve maradt meg. Legszembetűnőbben nyilvánul meg ez éppen a munkaügy terén, ahol a haladás politikáját mihamar tespedés, a szociális szellemet a munkásság iránti bizalmatlanság, elfogultság, sőt gyakran igazságtalanság szelleme váltotta fel. Ez az irányváltás, ha nem is menthető, könnyen megmagyarázható.

Magyarország ugyanis időközben olyan túlnyomóan mezőgazdasági jellegű országgá változott, amelyben, a birtokviszonyoknál fogva, a földbirtok jelentékenyebb részét bérmunkásokkal kellett megdolgoztatni. Annak a felfogásnak, amely a mezőgazdasági munkaügy terén érvényesült, szükségképpen vissza kellett hatni a munkaügy más területeire is, mégpedig annál inkább, mert a törvényhozás túlnyomóan éppen bérmunkásokat dolgoztató mezőgazdákból vagy azoknak érdekképviselőiből állott. Van ugyan számos példa arra, hogy erőteljes munkásvédelemre szánja rá magát az ilyen törvényhozás is ha nem is magában a mezőgazdaságban, de legalább azokban a termelési ágakban, amelyekben a munkásvédelem hiányának társadalmi veszélyei élesebben kidomborodnak. Még több azonban a példa arra, hogy az ilyen összetételű törvényhozás azt a rendszert kevésbé haladó szellemet, amelyet a mezőgazdasági munka-

ügyi politikában érvényesít, érvényesíti a munkaügynek egész területén, saját szempontjából helyesen indulván ki a tapasztalat által sokszor megerősített abból az igazságból, hogy nem lehetséges huzamos időn át eltérő szellemű munkaügyi politikát folytatni a különböző termelési ágakban, mert a haladás az egyikben szükségszerűen haladásra kényszerít a másokban is. A különböző termelési ágakban foglalkoztatott munkásság a közlekedő csövekben levő folyadék módjára abból a termelési ágból, amelyben nagyobb nyomásnak van kitéve, átszivárog a másikba és az egyensúly állapotát csak addig őrzi meg, míg a nyomás valamennyi termelési ágban egyenlő. A túlnyomóan mezőgazdasági jellegű Magyarországnak túlnyomóan bémunkásokkal dolgozó földbirtokosok érdekeit képviselő törvényhozása ezt a szempontot érvényesítette munkaügyi politikájában.

E szempontnak érvényesítése az adott viszonyok közt annál természetesebb, mert hiszen Magyarországnak nem volt még olyan ipara, amelynek kellő munkaügyi politika híján való társadalmi veszélyei közletről fenyegettek volna. Ellenkezőleg, meg kellett még előbb teremteni az ipart. Az országnak létérdeke fűződik ahhoz, hogy ipari munkára kiválóan alkalmas, tanulékony népességének a sok száz éves elnyomás alatt eddig kizárólag az őstermelésbe fektetett munkája az iparban is gyümölcsözőzzék. Ipart kellett teremteni a nemzeti vagyon növelésére; azoknak a terheknek elviselhetésére, amelyek a halottaiból feltámadt nemzetre nem önként vállalt nagyhatalmi állásából folyólag hárultak; az ország fizetési mérlegének javítására; a népesség eltartására; a kultúrának emelésére — amire mindre az adott birtokviszonyok közt, az ország földrajzi helyzetében, az ipar megerősítésén kívül más út nem kínálkozott. Követésre méltó cél volt az valóban, hogy az országnak nyersterményeit feldolgozás végett ne vigyék külföldre, de magában az országban dolgozzák fel az ott szükségelt iparcikkékké. Helyes volt valóban a törekvés, amely a hazai nyers termények ipari megmunkálásával járó hasznot az ország népességének kívánta fenntartani, hogy így óvja azt a kivándorlástól, így emelje annak fogyasztóképességét és így szolgáljon ösztönzésül a mezőgazdaságnak is a többtermelésre. Gondoljunk másfelől az ipar megerősítésének és fejlesztésének nehézségeire olyan területen, amelyet másik államnak már erősen fejlett ipara évszázadokon át megszokott saját fogyasztási területének tekinteni és amelyen az ország zsenge iparát a fejlettebb ipar ellen vámvédelemben részesíteni nem lehetett. (Az állam milliókra rugó pénzbeli segélyekkel,⁶ adómentességgel, fuvarozási és egyéb kedvezményekkel volt kénytelen az alakuló gyáripari vállalatok

⁶ Az 1914. évben csak gyáripari vállalatoknak pénzbeli támogatására le volt kötve 27.742,906 K. és a jelzett évre eső részlet gyanánt ki is utaltak 3.553.088 K.-t.

számára a vámvédelemnek hiányát pótolni. Az a mindenhol érvényesülő szempont, hogy az ipari vállalatok boldogulása államérdek, kézzelfoghatóvá vált és kettősen érvényesült így Magyarországon.) És ha a legtöbb helyt a gyakorlatban másutt is uralkodó volt még akkor az a meggyőződés, hogy a legjobb munkásvédelem is csökkenti a vállalatok versenyképességét és ha a versenytársakra tekintettel az iparban vezető államok is csak a legnagyobb óvatossággal és aggályoskodással próbálgatták összeegyeztetni a munkásvédelemhez fűződő, általuk már felismert nagy közérdeket a vállalataiknak versenyképességéhez fűződő érdekekkel: érthető, ha a magyar hivatalos politika az adott viszonyok közt szinte fenntartás nélkül a vállalkozóknak jól-rosszul felfogott érdekei mellé állott. Hiszen, ha a népsűrűség nem is volt valami jelentékeny, az *embernek* nem volt ritkasági becse Magyarországon — bizonyítja ezt a nagymérvű kivándorlás —, nem úgy, mint a tőkének és a vállalkozónak, amelyeknek hiánya nagyon is érezhető volt.

Vegyük mindehhez, hogy a magyarországi munkásmozgalom, mint megindulásakor minden más országé is, kezdetben a szélsőségekre hajlott. Nemcsak azért, mert az elnyomott tömegekben általában előbb érik meg a felszabadulás vágya, mint a felszabadulás eszközeinek és ezek célszerű alkalmazásának ismerete. De azért is, mert minél kezdetlegesebb az ilyen mozgalom, minél kevésbé hatotta még át a tömegeket, annál kevésbé mellőzheti az agitációt és ennek céljaira oly jelszavaknak hirdetését, amelyek nem állnak meg a realitások határainál, de a hit rajongásával töltik el a megváltásért sóvárgó avagy már tompa fásultságba sülyedt tömegeket. Minél erőteljesebbek voltak azonban a jelszavak, annál erőteljesebb volt a visszhang: az uralkodó társadalmi rétegeknek reakciója. Míg a demokráciának megerősödése, a törvényhozásnak és a közigazgatásnak szociális elemekkel gazdagodása lassanként mérsékeltebb irányba szokta terelni a szélsőségeseknek indult munkásmozgalmakat is: Magyarországon e feltételek hiányában nem került sor a közeledésre. A reakció csak igazolta és fokozta a munkásság elkeseredését, a munkásság ebből következő magatartása viszont igazolta és fokozta a reakciót. Annyi bizonyos, hogy a munkásság megmozdulása a belső meghasonlás egyik újabb forrásaként jelentkezett olyan nemzetnek életében, amelynek annál nagyobb szüksége volt a belső koncentrációra, minél nagyobbak voltak a veszélyek, amelyek létét más oldalakról fenyegették. Bölcs politika, még anyagi és meggyőződésbeli áldozatok árán is, legalább a meghasonlásnak ezt a forrását vezette volna le. Még ha kétségtelen is lett volna ama meggyőződésnek helyessége, hogy az ország helyzete, annak egyéb érdekei a demokrácia térfoglalása ellen szólnak, akkor is, éppen a létező államrendnek érdekében ennek az államrendnek alapján kellett volna erőteljesebb, habár konzervatív szociálpoliti-

kát, áldozatkészebb munkaügyi politikát kifejteni Magyarországnak a politikai jogokat gyakorló társadalmi rétegei — a munkaügyben maguk is érdekelt felek — nem bizonyultak erre képeseknek. Keveset tettek és amit a nekilendülés egy-egy időszakában tettek, gyakran azt is visszafejleszteni igyekeztek. Ha a háború közbe nem jön, a demokrácia térfoglalásával bizonyára másképen alakul a munkaügyi politika is. Nem hiányoztak e részben a biztató jelek. De Magyarországnak jobban kellett volna ezzel sietni, mint más, szerencsésebb viszonyok közt élő országoknak, amelyeknek több idejük volt a viszonyok kiérlelődésének bevárására és a fejlődés irányvonalainak megállapítására. Jobban is siethetett volna, ha figyelembe veszi a más országokban bekövetkezett fejlődést és felismeri abban azt a törvényszerűséget, amelynek érvényesülését lehet siettetni, lehet lassítani, de véglegesen megmásítani vagy megakasztani úgy sem lehet. Magyarországon döntő okok a társadalmi és nevezetesen a munkaügyi politikában gyorsabb ütemet javasoltak. Az ebben elkövetett mulasztás és az, hogy a vezető társadalmi rétegek ennek következtében az alsóbbak előtt elvesztették hitelüket, az ország legszerencsétlenebb óráiban szomorúan megbosszulta magát.

Szolgálati viszony.

a) *Mezőgazdaság.* A különböző munkálatokkal foglalkoztatott mezőgazdasági alkalmazottak szolgálati viszonyát a törvények egész sorozata szabályozta.⁷ Eltekintve azonban a mezőgazdasági cselédeknek és bizonyos mérvben a gazdaszteknek szolgálati viszonyáról szóló törvényektől, mindezek a törvények *csak magánjogi* természetűek, kizárólagos céljuk és tárgyuk az, hogy biztosítsák mindkét részről a szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítését, ami mellett helyes rendelkezéseket tartalmaznak egyfelől a teljesített munka mérésére, a megszolgált munkabér szolgáltatására nézve, másfelől pénzbüntetésen kívül elzárást is megállapító szigorú büntető rendelkezéseket a vállalt munka teljesítésének biztosítására. Ha valami, hát éppen a magánjogi követeléseknek büntetőjogi védelem alá helyezése és nem törvénynél fogva kötelező munkásvédelmi szabályoknak felállítása kölcsönöz e törvény rendelkezéseinek némi közjogi jelleget. A megszolgált munkabér védelmén kívül ugyanis akár az alkalmazottak személyi viszonyai, akár az üzem

⁷ Az 1898: II. t. c. a gazdasági (szakmány-) munkásoknak és napszámósoknak (időbérrel alkalmazott munkásoknak); az 1899: XLI. t. c. a vízi munkálatoknál, az út- és vasútépítésnél alkalmazott napszámósoknak és munkásoknak; az 1899: XLII. t. c. a cséplőgépvállalkozó segédmunkásainak, továbbá a gazdasági munkások által felfogadott segédmunkásoknak; az 1900: XXVIII. t. c. az erdei munkásoknak; az 1900: XXIX. t. c. a dohánykertészeknek; az 1907: XLV. t. c. a gazdasági cselédeknek; végül az 1900: XXVII. t. c. a gazdaszteknek szolgálati viszonyáról.

természete által megokolt munkásvédelmi rendelkezéseket e törvények úgyszólván egyáltalán nem tartalmazzak.

Lényeges haladás jelentkezik e részben a szóban levő törvények sorozatát lezáró abban a törvényben, amely a mezőgazdasági cselédek *szolgálati viszonyát rendezi*. (1907: XLV. t. c.) E haladásban része van bizonyára a munkaügyi követelmények iránti érzék időközben bekövetkezett fejlődésének is. Nagyban hozzájárultak azonban, legalább a törvény rendelkezéseiben megnyilvánuló haladáshoz, a gazdasági viszonyok is. A iolyton növekvő *kivándorlás* következtében jelentkező munkáshiány ugyanis mind érezhetőbbé tette annak a szükségét, hogy a mezőgazdáknak a gazdasági cselédekben legalább az állandó munkásoknak bizonyos létszáma álljon rendelkezésére.⁸ Hogy azonban ez az érdek a gazdasági cselédek szolgálati viszonyára vonatkozólag a szóban levő törvény meghozatala előtt érvényben volt törvényi rendelkezésekkel nem volt biztosítható, arról élénken tanúskodtak a gazdasági cselédeknek szigorúan tilalmazott, az 1907. évet megelőző években azonban mégis minduntalan kitört sztrájkmozgalmai. Eltekintve ezúttal a törvénynek ama rendelkezéseitől, amelyek ugyancsak a szerződési kikötések pontos teljesítésének biztosítására, viszont azonban a gazdasági cseléd hátrányára addig szokásban volt egyes uzsoraszerű kikötéseknek tilalmazására irányultak: a törvény szellemének jellemzésére szolgáljanak annak következő rendelkezései. Ez a törvény már megállapítja a cselédi minőségben foglalkoztatás alsó korhatárát (a betöltött 12. életévben) — ami természetesen nem akadályozza azt, hogy nem cselédi minőségben ne alkalmazzanak mezőgazdasági munkára fiatalabb gyermekeket is. Megtiltja a cselédnek foglalkoztatását olyan munkával, amely testi erejét meghaladja vagy egészségét veszélyezteti. Olyan cselédek tekintetében, akiknél a szolgálat természete ezt nem zárja ki, kötelezővé teszi elegendő éjjeli pihenőidőnek biztosítását. Kötelezővé teszi a munkaszünetet vasárnapon és a cseléd főbb ünnepnapjain. Ezekben a napokon csak az állatok etetésével, gondozásával, férőhelyeiknek tisztántartásával és a majorság rendbehozatalával szabad a cselédet foglalkoztatni. A munkaadó egyébként elkerülhetetlen súlyos megkárosodásának megelőzésére köteles ugyan a cseléd egyéb munkát is végezni, de a munkaadó is köteles a szünnapon végzett ily rendkívüli munkát haladéktalanul, mégpedig az illető vidéken szokásos napszámmal külön is díjazni. A cselédnek vagy a legalább egy évre szegődött cseléd feleségének és 12 évesnél nem idősebb gyermekének megbetegedése esetére — ha ez a szolgálatba lé-

⁸ A kivándorlás ugyanis éppen az 1905., 1906. és 1907. évben érte el tetőpontját és a mezőgazdasági cselédek és munkások részvétele a kivándorlásban, amely más években is nagyobb volt, mint az a népességhez viszonyított arányszámukból következett volna, szintén éppen ezekben az években volt a legnagyobb.

pest követő 15 nap elteltével következett be, az orvosi kezelésnek, az orvosságnak és a szükséges fuvarnak költségét a munkaadó viseli. Ha a munkaadó évi egyenes államadója 200 koronát meg nem halad, felét, ha pedig a jelzett összeget meghaladja, egy tizedét annak az összegnek, amelyet a cseléd feleségének vagy gyermekének gyógykezelésére törvény szerint költött, a cseléd béréből levonhatja.⁹ A munkaadó köteles a cselédnek egészséges lakást adni. A törvény életbelépte után a cselédlakásokat úgy kell építeni, hogy minden családos cselédnek legalább egy szobája és konyhája legyen. A törvény életbelépését követő 10 év elteltével minden cseléd elhelyezése a szabályoknak megfelelő kell, hogy legyen.¹⁰

Ugyancsak haladottabb szellemű magánjogi elveket érvényesít a gazdasági tisztviselők szolgálati viszonyáról szóló törvény is. Az alkalmazott jólétéhez fűződő és a munkaadót terhelő köteleességek jellemzésére szolgáljanak a következő rendelkezések. A szolgálat közben vagy következtében megbetegedett tisztviselőnek gyógyíttatásáról hat hónapig és ha az ily körülmények közt meghal, temetési költségeiről is a munkaadó gondoskodik. Ha a munkaadó a nyugdíj vagy a végkielégítés tekintetében messzebb terjedő kötelezettséget nem vállalt, a szolgálati idő alatt meghalt tisztviselő özvegyének vagy kiskorú árváinak végkielégítéssel tartozik. A végkielégítés összege 5 évnél rövidebb szolgálat esetében az évi járandóságok pénzértékének $\frac{3}{4}$ -e 5 évnél hosszabb, de 10 évnél rövidebb szolgálat esetén annak fele, végül 10 évnél hosszabb szolgálat esetén az egész évi járandóságnak megfelelő pénzösszeg. A végkielégítésre irányuló igény fennforgásának, továbbá a végkielégítés összegének szempontjából azonban csak a törvény életbelépése után eltöltött szolgálati idő vehető számításba. A munkaadó az elhalt tisztviselő családjának legalább 3 hónapra köteles megfelelő lakást rendelkezésére bocsátani vagy annak értékét készpénzzel megváltani, de az elhalálozás napjától számított 30 napig ez utóbbi esetben sem követelheti a család elköltözését. Mindenesetre köteles továbbá a legközelebbi vasút- vagy hajóállomásig vagy ennek megfelelő távolságig, legfőlegb azonban 50 km-ig a családnak az elköltözéshez szükséges fuvar rendelkezésére bocsátani. Más megállapodás hiányában ez az utóbb jelzett köteleesség terheli a munkaadót a szolgálati viszony megszűnése miatt elköltöző tisztviselővel szemben is.

b) Bányászat.¹¹

A szolgálati viszonyra vonatkozó jogszabályoknak főforrása

⁹ A gazdasági cselédek, valamint általában a mezőgazdasági munkások a képesített gépkelők (vizsgázott gépészek) kivételével betegség esetére nincsenek biztosítva.

¹⁰ E 10 évből a 3 utolsó már a háború idejére esett, ami a törvény szövegben levő rendelkezésének végrehajtását nem kevésbé hátráltatta.

¹¹ A bányászat közvetlenül a magyar királyságnak megalakulása után

az 1854-ben kibocsátott osztrák bányatörvény, amelyet Magyarországon az alkotmányos életnek 1867-ben bekövetkezett helyreállítása után is fenntartottak. E törvény munkaügyi rendelkezései hiányosak és elavultak. Többször megkísérelték a háború előtt a bányajognak és ezzel kapcsolatban a bányák munkaügyének is korszerű szabályozását, a vonatkozó tervezetek azonban sohasem kerültek törvényhozási tárgyalásra. A létező törvény rendelkezéseinek hiányosságait több tekintetben sikerült ugyan pótolni ama rendelkezése alapján, amely szerint a kötelezően előírt munkarend érvényességéhez a felügyelő bányai szakhatóságoknak jóváhagyása szükséges. A munkarend jóváhagyásának joga módot adott ugyanis a hatóságoknak a törvényben foglaltakon túlterjedő egyes munkásvédelmi rendelkezéseknek érvényesítésére is. Ez alapon tiltották el pl. a 14 évesnél fiatalabb gyermekeknek és a nőknek földalatti foglalkoztatását. A bányauzemmel járó egészségügyi veszélyek, pl. az anchylostomiasis elleni védekezésre az 1876: XIII. t. c-be iktatott közegészségügyi törvény szolgáltatja az alapot és az eszközöket. — A vasárnapi munkaszünetet elrendelő 1891: XIII. t. c. hatálya kiterjed a bányászatra is. — Végül, miután a nők éjjeli munkájának tilalmazása iránt 1906-ban Bernben kötött egyezményt Magyarország már 1908-ban ratifikálta, ennek az egyezménynek korlátai közt tilos a nők éjjeli foglalkoztatása a bányászásban is.

c) A szolgálati viszony az iparban és a kereskedelemben.¹²

a) Az iparban és a kereskedelemben foglalkozó összes alkalmazottakra vonatkozó rendelkezések.

A munkaadó az alkalmazottól csak az illető ipari vagy kereskedelmi üzemhez tartozó munkát és ezt is csak az alkal-

fontos foglalkozási ágként jelentkezik az országban. Már a XI. század elején nagy számmal telepített az első magyar király, Szent István Magyarországra, különösen német földről, bányászokat. A XI. század végétől fogva számos város kapott szabad királyi bányavárosi jogosultságot. Nagy számmal maradtak fenn már az első királyok idejéből a bányászoknak, illetőleg a bányamunkásoknak kiváltságos helyzetét megállapító statútumok. A magyarországi bányászat régebbi fejlettségére jellemző, hogy midőn VI. Henrik angol király a bányaművelés fejlesztése érdekében 1452-ben Európa legnevezetesebb bányavidékeiről szakértő bányászokat hívott Angliába, meghívott ezek közt magyarországi bányászokat is. (Th. Rymers: Foedera, Conventiones, Litterae etc. inter Reges Angliæ et alios quos vis Imperatores, Reges etc. XI. köt. 310. K London, 1710., — idézve Wenzel Gusztáv: A Magyar és Erdélyi Bányajog c, Budán 1866-ban megjelent művének 2. lapján.

¹² Az iparban és a kereskedelemben való munkaügyre vonatkozó törvényes rendelkezések az 1884: XVII. t. c-ben becikkelyezett ipartörvényben vannak, továbbá az ipari munka vasárnapi szüneteléséről szóló 1891: XI11-törvényekben, az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyeletről szóló 1893: XXVIII. t. c-ben, a fehér és sárga foszfornak a gyufagyártásban való alkalmazása eltiltásáról szóló 1911: V. t. c-ben, a nők éjjeli munkájának tilalmáról szóló 1911: XIX. t. c-ben, az üzleti záróráról szóló 1913: XXXVI. t. c-ben és az ezen törvények alapján kibocsátott kormányrendeletekben.

mázott testalkatának és erejének megfelelő mértékben követelheti. Köteles az alkalmazottnak ünnepnapjain elegendő időt engedni az Istentisztelet látogatására. Ha lakással látja el, erre egészséges és lakályos helyiséget kell rendelkezésre bocsájtani és erre vonatkozó panasz esetében köteles az eljáró hatóság a vizsgálatot mindenkor tisztiorvos közbenjöttével foganatosítani és haladéktalanul segítséget nyújtani. A törvényben és a törvény alapján kibocsátott rendeletekben meghatározott kivételektől eltekintve, a munkának vasárnapokon és Szt. István napján, mint nemzeti ünnepnapon, legalább 24 órán keresztül, mégpedig az ünnepnap reggelének 6 órájától kezdve szünetelnie kell. A munkaadó köteles a törvényben és a rendeletekben részletesen megállapított határozmányok értelmében a berendezkedésben mindent megvalósítani és fenntartani, ami a berendezkedés és az üzem természetéhez képest a munkás életének, testi épségének és egészségének lehető biztosítására szükséges. Fehér vagy sárga foszfornak a gyufagyártásban való alkalmazása és foszforral készült gyufával való kereskedés tilos.

b) A *gyári munkásokra* vonatkozó különös rendelkezések kiterjednek a truck-tilalomra, továbbá a munkaközi szünetek engedélyezésére vonatkozó kötelezettségre, mégpedig ebéd idején egy óra és délelőtt és délután $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ óra mértékében, de azzal a korlátozással, hogy abban az esetben, ha a napi munkaidő 10 órát nem halad meg, a délelőtti és a délutáni munkaszünet, ha pedig a munka nem kezdődik meg reggel 7 óra előtt, a délelőtti munkaszünet elmaradhat. A munkaidőre vonatkozik az a rendelkezés is, amely szerint ott, ahol nappali és éjjeli üzem-menet van, a munkaadó az éjjeli munkával foglalkoztatott munkások megfelelő leváltásáról gondoskodni köteles és hogy „a munkaidő reggeli 5 órától esti 9 óráig (tehát a munkaközi szünetekkel együtt 16 óráig) tarthat. A munkahelyiségben munkarendnek kell kifüggesztve lennie.¹³ Csak a gyárakra, illetőleg a vonatkozó rendelkezések szerint az elemi erővel hajtott gépekkel vagy legalább 20 munkással dolgozó üzemekre, továbbá ezekre való tekintet nélkül a törvényben és a törvényt kiegészítő rendeletekben kimerítően felsorolt berendezésekre, — még abban az esetben is, ha ezek egyébként nem minősíthetők gyárakká, — vonatkozik az ipari munkásvédelmi rendelkezések megtartásának ellenőrzésére hivatott állami iparfelügyelőknek törvényben meghatározott hatásköre.

c) *Csak a kereskedő segédekre* vonatkozik az a rendelkezés, hogy amennyiben véletlen megbetegedés folytán szolgál-

¹³ A munkaadó nem köteles a munkásokat a munkarend tekintetében meghallgatni. A munkarendet bármikor megváltoztathatja és tartalma tekintetében — eltekintve attól, hogy maga a törvény írja elő azokat a tárgyakat, amelyeket abban mindenesetre szabályozni kell — csak az az egy korlátozás áll fenn, hogy semmit sem tartalmazhat, ami a törvény rendelkezéseivel ellentétes. Ennek biztosítása végett az iparhatóság által láttamozandó.

latuk ellátásában akadályozva vannak, fizetésükre és ellátásukra hat héten át igényük fennmarad. Csak a nyílt elárusító üzletek és az ezekkel kapcsolatos irodák és raktárak személyzetére vonatkozik a munkaadónak az a kötelezettsége, amely szerint az említett üzleti helyiségek este 8 órától reggel 6 óráig, azok az elárusító helyiségek pedig, amelyekben túlnyomóan élelmiszereket és állami egyedárúsági tárgyakat (dohányt) árusítanak, este $\frac{1}{2}$ 9 órától reggel 5 óráig, szombaton pedig az összes nyílt elárusító üzletek este $\frac{1}{2}$ 10 órától kezdve és bizonyos kivételek fenntartásával és a további korlátozások megengedésével zárva tartandók.¹⁴

d) Különleges védő rendelkezések állottak fenn az iparban alkalmazott gyermekek, fiatalkorúak, tanoncok és nők tekintetében. Ezek szerint 10. életévüket meg nem haladott gyermekeket egyáltalában nem szabad az iparban alkalmazni, 10. életévüket betöltött, de 12. életévüket még el nem ért gyermekeket pedig csak a hatóság engedélyével és csak azzal a feltétellel szabad foglalkoztatni, amely szerint 12. életévük betöltéséig a mindennapi elemi iskolát szabályszerűen látogathatják. Azokat a gyermekeket, akik 14. életévüket nem töltötték be, a kézművességben és a kereskedelemben naponként 10 óránál, a gyárakban 8 óránál, fiatalkorúakat 14 óránál, de olyanokat, akik 16. életévüket még nem töltötték be, a kézművességben és a kereskedelemben 12 óránál, gyárakban pedig 10 óránál hosszabb időn keresztül foglalkoztatni nem szabad. Az iskolában eltöltött időt a foglalkoztatás időszakába be kell számítani. Éjjeli munkában (este 9 órától, reggel 5 óráig) 14. életévüket be nem töltött gyermekeket egyáltalán nem, 14. és 16. életévük között levő fiatalkorúakat pedig csak a megszakítás nélkül dolgozó üzemekben és csak a hatóság engedélyével szabad foglalkoztatni, mégpedig napi munkaidejük felén, vagyis legfeljebb 5, illetőleg 6 órán keresztül. A 16. életévüket meg nem haladott munkásokat gyárakban csak olyan munkánál szabad foglalkoztatni, amely egészségüknek és testi fejlődésüknek szempontjából nem hátrányos. Az egészségtelen, vagy veszélyesnek nyilvánított gyári üzemágakban egyáltalán nem, vagy csak meghatározandó feltételekkel szabad őket foglalkoztatni. E feltételek meghatározását, sőt általában az egészségtelen és veszélyes gyári üzemek jegyzékének felállítását azonban teljesen elmulasztották.¹⁵

A nők éjjeli munkájának eltiltásáról érvényben van a vonatkozó berni egyezmény, minthogy Magyarország egyike volt ama 14 államnak, amelyek ezt az egyezményt megkötötték. A nők tekintetében az egyedüli további védő rendszabály az volt,

¹⁴ A háború kitöréséig az üzleti záróráról szóló rendelkezések csak Budapest székesfővárosra és környékére voltak irányadók.

¹⁵ A 16 éven aluli fiatalkorúak alkalmazása csak a nem fertőtlenített állati szőrökkel foglalkozó munkáknál és a gyufagyárak tűzveszélyes helyiségeiben volt tiltva.

hogy ezek a lebetegedést követő 4 héten a munkától tartózkodhatnak anélkül, hogy e miatt szolgálati viszonyuk felbontható volna.

e) Az ipari és a kereskedelmi alkalmazottak szolgálati viszonyaira vonatkozó további törvényes rendelkezések vagy az ellenőrzés célját — mégpedig inkább a munkások, mint a munkaadók ellenőrzését — szolgálják és részint magánjogi, részint büntetőjogi természetűek, vagy pedig végül a tanoncok Jehető szakszerű iskolai kiképzetésének biztosítását célozzák. így ellenőrzési célokat szolgálnak azok a rendelkezések, amelyek szerint az iparban csak olyan munkásokat szabad alkalmazni, akiknek munkakönyvük van, továbbá amelyek a munkakönyv kiállítására és használatára vonatkoznak, végül amelyek a munkaadókat és a hatóságokat az ipari munkások nyilvántartásba vételére kötelezik.

Magánjogi természetűek azok a rendelkezések, amelyek a szolgálati, illetőleg a tanoncszerződésnél való eljárást szabályozzák, (pl. tanoncszerződéseket csak a hatóság előtt és csak írásban szabad megkötni), vagy pedig a szerződés megszüntetésével kapcsolatosak. Ilyenek pl. azok, amelyek a felmondási határidőket megállapítják. E határidő, ellenkező megállapodástól eltekintve, iparossegédeknél és gyárimunkásoknál 2, kereskedősegédeknél 6 hét, fontosabb munkálatokkal megbízott alkalmazottaknál pedig 3 hónap. Végül kimerítően felsorolják e rendelkezések azokat az eseteket, amelyekben a szerződés a felmondási idő megtartása nélkül a felek által felbontható és megállapítják a szerződés megszegésének jogkövetkezményeit is. Ezek közé tartozik az a rendelkezés, amely szerint azzal a munkaadóval szemben, aki a munkást törvényes alap nélkül a felmondási idő eltelte előtt elbocsájtja, az egyedüli jogkövetkezmény az, hogy az időelőtt elbocsájtott munkásnak a felmondási időre járó bérét kifizetni köteles, viszont a jogtalanul kilépő munkást a hatóság visszavezetheti, kötelezettségének teljesítésére kényszerítheti és azonfelül meg is büntetheti.¹⁶ Ide tartozik a koalíciók jogi érvénytelenségére vonatkozó meghatározás, vagyis azoknak az összebeszéléseknek érvénytelenítése, amelyeknek alapján a munkaadók az üzem működésének megszüntetésével, vagy a munkások elbocsájtásával ezeket kedvezőtlenebb munkafeltételek vállalására kényszeríthetik, különösen pedig bérüket leszállíthatják, vagy pedig a munkások a munka közös megszüntetésével a munkaadókat kedvezőbb munkafeltételek, különösen pedig magasabb bér szolgáltatására kényszeríteni igyekeznek, valamint azok a megállapodások, amelyek azoknak támogatását célozzák, akik a megjelölt összebeszélések mellett kitartanak, vagy azoknak megkötését, akik attól elállanak.

¹⁶ A munkások visszavezetése már a háború kitörése előtt csaknem teljesen gyakorlaton kívül helyeztetett, miután ez a rendszabály a munka tömeges beszüntetése esetében egyébként sem hajtható végre.

Büntetőjogi rendelkezések fenyegetik végül a munkásoknak már említett szerződészegésén kívül azoknak a rendelkezéseknek és hatósági intézkedéseknek a megszegését, amelyek a tanoncok, a munkások és az alkalmazottak felvételére, alkalmazására és a velük való bánásmódra, iskolai tanításuk biztosítására és életük, testi épségük és egészségük megóvására vonatkoznak, vagy történnek, valamint azok, amelyek a munkaadók és a munkások előbb említett érvénytelen koalíciójának érdekében őket akarati szabadságukban erőszakkal befolyásolni igyekeznek.¹⁷

A törvényes munkásvédelem, amely az itt előrebocsájtott leírásból kitűnik, bizonyára nem felelt meg azoknak a gazdasági és szociális körülményeknek, amelyekben Magyarország a háború kitörése idejében volt. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a nagyipari fejlődés, amely a háború kitörése előtt egyedül szolgáltatott ösztönzést a törvényes munkásvédelemre, Magyarországon még igen fiatal volt, csak néhány évtizedre terjedő múltra tekinthetett vissza és ezalatt az idő alatt is többször visszatérő közökben esztendőkön át tartó válságok korlátozták fejlődésében. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy habár az említett rendelkezések nagy része még az 1884. évből származik, amely időben még a kézművesség körülményei voltak elsősorban irányadók, az iparban és a kereskedelemben való munkaügynek időszerű reformja a jelen század kezdetétől fogva megszakítás nélkül napirenden volt, mégpedig nemcsak a tudományos és a szakirodalomban, valamint a napisajtóban, hanem az egymást felváltó kormányok programjában is. A vonatkozó törvényjavaslatoknak egész sorozata jelent meg, sajnosán anélkül, hogy a törvényhozás a világháború katasztrófája előtt azal foglalkozhatott volna. A törvényhozás egész erejét abban az időben a választójog, a közigazgatási reform, az Ausztriával és az uralkodóházzal való viszony tekintetében kirobbant harcok kötötték le. Még szerencse volt, hogy ilyen körülmények között legalább néhány, többnyire nemzetközi kezdeményezésre napirendre került részletkérdés az idő szellemének megfelelően megoldható volt. Arra is utalni kell, hogy a törvényes rendelkezéseket a tényleges viszonyok messze meghaladták. A közigazgatás gyakorlata hatályon kívül helyezte egyes időszerűtlen rendelkezések alkalmazását, (mint pl. a szerződészegő munkások visszavezetését), ellenben a jogalkotó bírói gyakorlat elismerésre méltó módon kiegészítette a törvény hézagait, külö-

¹⁷ A végrehajtási törvény rendelkezései, amelyek az élet fenntartásához szükséges, törvényesen meghatározott legkisebb bérösszeget a végrehajtási foglalkozás alól mentesítik, továbbá a csódtörvény rendelkezései, amelyek a bérköveteléseknek bizonyos elsőbbséget biztosítanak, természetesen az ipari és a kereskedelmi alkalmazottakra is vonatkoznak. Ezekkel itt részletesen éppoly kevésbé foglalkozhatunk, mint pld. a szabadalmi jognak az alkalmazott felaláló jogának védelmére vonatkozó rendelkezéseivel sem.

nösen a magántisztviselők és a kereskedelmi alkalmazottak szolgálati viszonyai tekintetében. Minden akadály dacára megerősödtek a munkások és az alkalmazottak szakszervezetei és bár gyakran súlyos harcok árán, a törvényben megállapítottakkal szemben sokkal jobb munkafeltételeket sikerült biztosítaniok. Végül a törvény holt betűit legalább azon a területen, amelyet a törvény számára megnyitott, való életre keltette az iparfelügyelők mindinkább tökéletesedő kiváló tevékenysége.¹⁸

d) Forgalom.

A törvény csak a közforgalmú és a gőzerővel hajtott vasutak munkaügyét szabályozza. (1914: XVII. t. c. A vasúti szolgálati pragmatikáról). A többi vasút, valamint a hajózási üzemek munkaügyére vonatkozólag nincs törvény. Ezek csak arra vannak kötelezve, hogy üzemük részére szolgálati pragmatikát készítsenek és ezt a kereskedelmi miniszternek jóváhagyás végett bemutassák.

Az előbb említett törvény részletesen megállapítja az alkalmazás és az elbocsátás feltételeit és az alkalmazottak jogait és kötelezettségeit. Munkaidő tekintetében azonban a törvény csak azt a rendelkezést tartalmazza, amely szerint a munkában eltöltött idő átlaga általában nem lehet több, mint a pihenési idő átlaga, amikor is a munkaidő átlagának kiszámításánál legfeljebb 1 hónapot kell alapul venni. A szolgálat teljesítése felváltás nélkül csak abban az esetben engedhető meg, ha a szol-

¹⁸ A háború kitörését megelőző 1913. évben Magyarországon (Horvátország nélkül) 41 iparfelügyelői kerületben 72 iparfelügyelő működött. Ezek között volt egy vegyész, egy építész, egy orvos, a többiek gépészmérnökök voltak. A tulajdonképeni munkásvédelmen felül feladatuk volt a kazánvizsgálat, az ipari tanműhelyekben és az alsófokú ipari és különösen tanonciskolákban való tanítás vizsgálata és ellenőrzése, az állami támogatásban részesülő gyárak ellenőrzése abban a tekintetben, hogy a támogatás feltételeinek megfelelnek-e, a házi ipar fejlesztése tekintetében rájuk bízott feladatok ellátása, a kereskedelemügyi miniszter megbízásából az egyeztető eljárás munkaviszály esetében stb. Tevékenységüknek sokfélesége könnyen akadályozhatta volna tulajdonképeni munkásvédelmi tevékenységüket. Bizonyos mértékben nem is maradt el ez a kihatás. Annál inkább elismerésre méltók azok az eredmények, amelyeket az iparfelügyelők munkásvédelmi tevékenysége, ily nehéz körülmények között is, elért. Az iparfelügyelők tevékenységéről szóló és évenként megjelenő gazdag tartalmú jelentések (1000 nyomtatott oldalt meghaladó kötetek) ezt meggyőzően bizonyítják. így pl. az 1913. évben az iparfelügyelők hatásköre a tulajdonképeni Magyarországon kiterjedt 15 859 ipari telepre 445.768 alkalmazottal és egyszersmind valamennyi építkezésre. Ebből megvizsgáltak 11.435 telepet (ebből 705-öt ismételtén), mégpedig összesen 395 363 alkalmazottal (ezek közül 318.866 férfi, 76.497 nő és 36.603 16 éven aluli fiatalok), megvizsgáltak továbbá 339 építkezést 27.299 munkással. Intézkedéseik száma az ipari üzemekben 21.831, az építkezéseknél 508 volt, az előbbieik közül 10 941 a balesetelhárítás, 4921 az egészségvédelem, 3897 az ipartörvény (munkarend, munkásjegyzék, tanszerződés, bérfizetések stb) ellen elkövetett kihágásokat és 2072 egyéb szabálytalanságokat érintett. A kihágási eljárás megindítását 829 munkaadó ellen kellett kérniök, annak dacára, hogy az iparfelügyelők ezt az eszközt csak mellőzhetetlen szükség esetén szokták igénybevenni.

gálát részben csak a jelenléti kötelességben vagy készütségben jelentkezik és legalább 6 órai, egyhuzamban való pihenési idő az éjszakai időszakra esik. Ilyen szolgálat esetében, legalább kéthetenként egyszer, teljes 24 órás munkaszünet engedélyezendő. Az egyhuzamban megkövetelhető szolgálat, valamint pihenés legmagasabb és legrövidebb időtartamát a kereskedelemügyi miniszter az egyes vasutak jellegére, a vonalak helyi és forgalmi viszonyaira és a szolgálat követelményeire tekintettel rendelettel szabályozza.

A törvényben biztosított szabadság naptári évenként a tisztviselőknél az első 10 szolgálati évben 14, a 20. szolgálati évig 21, 20 évi szolgálati idő után 28 nap, a többi évi fizetéses alkalmazottaknál az első 10 szolgálati évben 8, azután 10, illetőleg 14 nap, a havi és napibéres alkalmazottaknál és a munkásoknál 3 évi szolgálati idő után 8 nap. Indokolt esetekben ezenfelül a szolgálati felsőbbség rövid szabadságot engedélyezhet, de ha az így engedélyezett rendkívüli szabadságoknak tartama valamely naptári évben 6 napot meghalad, az ezt meghaladó részt a szabályszerű évi szabadságba be kell számítani. A betegségben töltött időt az évi szabadságba beszámítani nem lehet,

A törvény az alkalmazottak politikai jogainak szabad gyakorlását biztosítja, annál inkább korlátozza azonban az alkalmazottak egyesülési jogát.¹⁹ Részletesen szabályozza az alkalmazottak szolgálati vétsége esetében követendő eljárást és az ezen az alapon megállapítandó rend- és fegyelmi büntetéseket. A rendbüntetéseket a hivatali főnök szabja ki, de ez ellen a felsőbbséghez panasszal lehet élni. Fegyelmi bünteléseket csak a törvényben megállapított fegyelmi eljárás útján lehet kiszabni. Egyebek között fegyelmi eljárást von maga után a munkabeszüntetésben való részvétel, vagy a szolgálatnak tömegjelenségképpen abból a célból való lanyha ellátása, hogy a forgalom megnehezíttessék, vagy megállíttassék, továbbá az erre való izgatás, lázítás, összebeszélés, az alkalmazottaknak erőszakkal való fenyegetése vagy befolyásolása arra, hogy valamely egyesületbe be, vagy abból kilépjenek. Ennek alapján az alkalmazott el is bocsájtható, de ha ez törvényellenesen történik, az alkalmazott magánjogi igényeit a bíróságnál érvényesítheti. Minden vasútnál három fegyelmi bíróságot kell felállítani. Az egyik végérvényesen határoz a napibérrel alkalmazottak és a munkások fegyelmi ügyeiben. A másik kettő közül az egyik mint elsőfokú, a másik mint másodfokú fegyelmi bíróság ítélik a többi alkalmazott felett. A két első az igazgatóság által kinevezett elnökből, továbbá felerészben az igazgatóság által kinevezett, fe-

¹⁹ Az alkalmazottak körében bármilyen egyesületet és intézményt, a jótékony célú szövetkezeteket is ideértve, csak a kereskedelemügyi miniszter előzetes engedélyével szabad alapítani. Az alkalmazottak nem lehetnek olyan egyesület tagjai, amelynek törekvései, a kereskedelemügyi miniszter megítélése szerint a vasúti szolgálat érdekeivel össze nem egyeztethetők.

terésben az alkalmazottaktól titkos szavazással választott elnökökből áll, a harmadik pedig a kereskedelemügyi miniszter által kinevezett elnökből és kizárólag az igazgatóság által az alkalmazottak közül kinevezettekből alakul.²⁰

Koalíció-jog. Egyesülési jog. Munkaviszályok. Békéltetés.

a) A háború előtti magyar munkaügyi politikának legsajnálatosabb fejezete az, amely a koalíció- és az egyesülési jogot, tehát a munkásság önszegélyének lehetőségeit tárgyalja. A magyar törvényhozás már 1872-ben megszüntette ugyan az *iparban és a kereskedelemben* a koalícióknak büntetését, de még jogérvényteleneknek jelentette ki mégpedig mind a munkaadóknak, mind az alkalmazottaknak, illetőleg munkásoknak a munkafeltételek befolyásolása céljából a munka megszüntetésére vagy a munkabeszüntetésben résztvevőknek támogatására irányuló összebeszéléseit. Az 1872. évi ipartörvénynek ezeket a rendelkezéseit megismétlő 1884. évi ipartörvény büntetést (mégpedig 600 koronáig terjedhető pénzbüntetést és 30 napig terjedhető elzárást) állapít meg az ellen, aki ily összebeszélés létrehozása, terjesztése vagy végrehajtása céljából munkaadókat vagy munkásokat akaratszabadságuk érvényesítésében fenyegetéssel vagy tetteles bántalmazással akadályoz vagy akadályozni igyekszik. Már a *mezőgazdasági munkások* szolgálati viszonyáról szóló 1898: II. t. c. és az annak mintájára készült többi törvény,²¹ ideértve a mezőgazdasági cselédekről szólót is, a koalíció jogérvénytelenségét megállapító rendelkezést csak a munkások tekintetében ismétli meg és büntető rendelkezése is súlyosabb és átfogóbb. A büntetés t. i. itt már 60 napig terjedhető elzárás és 800 K.-ig terjedhető pénzbüntetés. És ez a büntetés nemcsak azt éri, aki ily összebeszélés céljából a munkást akaratszabadságának érvényesítésében akadályozza vagy akadályozni igyekszik, hanem azt is, aki a szerződött munkások közt hamis híreket terjeszt vagy pénzt gyűjt, vagy a szerződött munkásokkal összejöveteleket tart, vagy helyiségét ilyen összejövetelek céljára átengedi vagy azokon résztvesz. A *bánya-*

²⁰ Olyan alkalmazott-, és munkáscsoport, amelynek szolgálati viszonyát külön törvények szabályozzák, az ebben a fejezetben említettekén kívül csak kettő van: a háztartási alkalmazottak (1876: XIII. t. c.) és az időszaki lapok szerkesztőségének tagjai (1914: XIV. t. c. sajtótörvény), de csak az említett alkalmazottak és a kiadók közötti szolgálati viszony megszüntetése tekintetében. Minden egyéb alkalmazotti csoport szolgálati viszonyaira vonatkozólag a magánjog általános rendelkezései az irányadók. Magyarországon azonban általában még nincs polgári törvénykönyv (ámbar annak előkészítő munkálatai már évtizedekre visszanyúlnak) és így széles területe van a bírói gyakorlatnak, amely éppen a szolgálati viszony feltételeinek megállapítása tekintetében eddig is sok értékeset alkotott.

²¹ L. 15. 1. 7. jegyzet.

törvény a szóban levő összebeszélések és az ilyen összebeszélésekre vonatkozó izgatás szempontjából az annak idején Magyarországon is érvényben volt osztrák büntetőtörvényre utal. Miután e törvény Magyarországon hatályát veszítette, a szóban levő összebeszélések büntetethősége a bányászatban is megszűnt.

Maga a munkabeszüntetés az iparban és a kereskedelemben csak akkor büntethető, ha a munkás azzal szerződésszegést is követ el. Szerződésszegésről viszont csak akkor lehet szó, ha a munkaviszony felbontása a törvényben előírt vagy a szerződés szerint azt helyettesítő felmondási időhöz volt kötve és a munkás a szerződést ennek megtartása nélkül szünteti meg. De még ebben az esetben sem lehet szó szerződésszegésről, ha a munkás olyan okra hivatkozhatik, amely a törvény szerint feljogosítja őt arra, hogy a szolgálati viszonyt rögtöni hatállyal felbontsa. Különösen a gyárakban mind általánosabbá válik az a kikötés, hogy a szerződés felmondási idő megtartása nélkül bármikor felbontható. A szerződésszegés büntetése az iparban különben is igen enyhe és — különösen tömeges munkabeszüntetésnél — még ezt a büntetést is mind ritkábban alkalmazzák.

Máskép áll a dolog a mezőgazdaságban. A munkásnak az átvett munkát itt mindenesetre be kell végezni. Avégből, hogy a szolgálati viszonyt rögtöni hatállyal felbonthassa, nem hivatkozhatik másra, mint csak arra, hogy a munkaadó vagy hozzátartozója vagy tisztviselője erkölcsét veszélyezteti, őt tetteleg bántalmazza vagy testi épsége, élete vagy vagyona ellen büntetendő cselekményt követ el; vagy, ha a szerződés megkötése és teljesítésének megkezdése közé eső időben a munkaadónál szolgált, ez a szolgálata alapján neki járó munkabért jogtalanul visszatartja; vagy végül, hogy betegség miatt szolgálatképtelenné vált vagy a katonasághoz behívták. Es a szerződés haladéktalan felbontásának joga még ezeknek az okoknak valamelyike alapján is csak abban az esetben illeti meg őt, ha az illető ok bekövetkezésétől (tehát még csak nem is tudomásul vételétől!) számított 24 óra alatt a szerződés felbontására irányuló szándékát a munkaadóval közölte. Arról, hogy szolgálatait azért tarthassa vissza, mert a munkaadó a folyamatban levő szolgálati viszony alapján reá háruló kötelezettségeket nem teljesíti, nem lehet szó.²² A munkásoknak legfőleg csak panaszt lehet emelni emiatt.²³ E végből is legfőlegbb két meghatalmazottjuk jelenhet meg a hatóság előtt. Ha többen

²² A mezőgazdasági cselédek felmondási jogát az 1907: XLV. t. c. már jóval méltányosabban szabályozza. Ennek ismertetésére azonban nem terjeszkedhetünk ki

²³ Annál a közigazgatási hatóságnál, amelynek egész szervezetét a kormánytól és azon keresztül a birtokos osztálytól való feltétlen függő viszony jellemezte.

hagyják ott e végből a munkát, olyan elbánás alá esnek, mintha jogtalanul szakítanak meg azt. Azt a munkást pedig, aki jogtalanul megszakítja a munkát, karhatalommal vezetik vissza és szigorúan²⁴ megbüntetik. Ezt a büntetést pedig nem szabják ki enyhébben amiatt, hogy a cselekményt összebeszélés alapján követték el, ellenben igenis súlyosabban, ha az illető munkásról kitűnik, hogy az összebeszélés létrehozásában neki cselekvő szerepe volt.²⁵

A vasúti szolgálati rendtartásról szóló 1914: XVII. t. c. szerint a *vasúti alkalmazottak és munkások* a büntetőtörvények alkalmazása szempontjából köztisztviselőknek tekintendők. Ha a köztisztviselő szolgálati kötelességének teljesítését összebeszélés alapján megtagadja, 3 évig terjedhető börtönnel büntendő. Megállapítja ezenkívül a vasúti szolgálati rendtartás, hogy a munkabeszüntetésben való részvétel vagy az erre irányuló megállapodás vagy az ily megállapodásra vagy a munka beszüntetésére való izgatás vagy felbujtás olyan fegyelmi cselekmény, amelyet a vasútigazgatóság a többi fegyelmi cselekményre nézve megállapított eljárás mellőzésével azonnali elbocsátással büntethet. A munkabeszüntetést szervező bizottságnak a szolgálatból elbocsátott tagjait vasúti szolgálatban alkalmazni többé egyáltalán nem szabad.

Kitűnik az eddigiekből, hogy a munkabeszüntetésre irányuló összebeszélés, még inkább azonban maga a munkabeszüntetés a mezőgazdaságban, az erdészetben, a víz-, út- és vasútépítkezéseknél, a közforgalmú géperejű vasutak szolgálatában szigorú büntetés terhe alatt tilos. Az iparra és a kereskedelemre ez a tilalom ugyan csak bizonyos minősítő körülmények fennforgása esetében áll (szerződésszegés!), a munka beszüntetésére és a munkabeszüntetésben résztvevőknek támogatására irányuló összebeszélések azonban itt is érvénytelenek. A sztrájk büntethetlenségének elismerése az iparban hosszú ideig nem jelentette az ipari munkások sztrájk-szabadságának tényleges elismerését. Megnyilvánult ez első sorban, amint azt még látni fogjuk, a munkások egyesülési jogának olyan kezelésében, amely a munkás-egyesületeknek a sztrájk szervezését, irányítását, a sztrájkban résztvevőknek támogatását egyáltalán lehetetlenné tette. Ha a munkásság az állandó szervezetek alakításában korlátozva van, vagy ha az állandó szervezet nem irányíthatja a sztrájkpolitikát, a munkásság nem tehet mást, mint hogy a munka folytatásának vagy abbahagyásának kérdését, különösen ha több üzem munkásáról van szó, gyűlésen beszéli meg. De hogy tarthat-e

²⁴ 15, 30, illetve 60 napig terjedhető elzárással.

²⁵ Hogy a magyar törvényhozás mily szigorúan vette a mezőgazdasági munkások koalíciójának tilalmát, kitűnik a mezőgazdasági munkások biztosításáról szóló 1900: XVI. t. c. ama rendelkezéséből, amely szerint az oly munkást, akit a koalíciótilalomba ütköző cselekmény miatt megbüntettek, összes hetifizetésének elvesztésével a biztosító intézményből ki lehet zárni.

gyűlést vagy sem, annak eldöntése, a gyülekezési jogot biztosító törvény híján, a rendőrhatalóság megítélésére van bízva. Sőt 1904-ben belügyminiszteri rendelet utasítja ezeket a hatóságokat, hogy „oly nyilvános gyűlések, melyekben egy munkaszünetelés egész állása és annak érdekében tett intézkedések adatnak elő, az összebeszélés módozatai állapíthatnak meg és a munkabeszünetelés szervezetei — nem engedélyezendők, illetőleg, ha más cél alatt bejelentett gyűlések ilyen összebeszélésekre használhatók fel, azok feloszthatók.“ A sztrájkhoz pénz kell — és ha a szakszervezetnek tilos adnia, máshonnan kell azt előteremteni. Belügyminiszteri rendelet szigorú büntetés terhe alatt tiltja azonban a nem engedélyezett adománygyűjtést (és e rendelkezésnek az adott viszonyok közt más szempontokból bizonyára meg voltak jó okai): hogyan kérjen azonban pénzügygyűjtési engedélyt sztrájkcélokra az a munkásság, amelynek egyesületei nem foglalkozhatnak sztrájksegélyezéssel és amelynek a sztrájk kérdésében való határozás végett még gyűlésezni sem szabad. Nem kért hát engedélyt a gyűjtésre, de, ha más nem, az e címen kiszabott büntetések nagy száma tanúsodik róla, hogy mégis gyűjtött. Kiűt a sztrájk: alkalmazásra kerül a toloncszabályzat, amely megmondja ugyan, hogy a benne foglalt rendelkezések csak csavargók, szokásos munkakerülők, engedély nélküli koldusok, a közbiztonságra alaposan gyanús személyek ellen alkalmazhatók, de amelyet mégis felhasználnak arra, hogy a nem helybeli illetőségű sztrájkvezetőket és sztrájkolókat lakóhelyükről, munkahelyükről illetőségi helyükre toloncolják. Azt gondolná az ember, hogy ilyen körülmények közt egyáltalán nem lehet sztrájkolni. Tényleg azonban e szabályokat túlnyomó részben még oly időben hozták, mikor a sztrájkok aránylag nem is voltak jelentékenyek és igazán csak akkor szaporodtak el, mikor a munkásság minden megmozdulását e szabályok súlyával akarták elnyomni. A sztrájkoló munkásokkal szemben alkalmazott rendszabályok sympáthia-sztrájkokra készítették más szakmák munkásait és végül is egyenesen a sztrájk céljára olyan szervezet kiépítésére vezettek, amellyel szemben minden hatósági ténykedés tehetetlennek bizonyult. Közlebről ezzel az egyesülési jog ismertetésével kapcsolatban is foglalkozunk.

b) Az egyesülési jogot törvény nem szabályozza, korlátait miniszteri rendeletek állapítják meg. E rendeletek szerint minden egyesület megalakulásának főkövetelménye, hogy alapszabályait a belügyminiszterhez láttamozás végett felterjessze. Ha a miniszter az alapszabálytervezet beérkezésétől számított 40 nap lefolyása alatt nem tett rá észrevételt, az egyesület működését *ideiglenesen* megkezdheti, *véglegesen* megalakítottnak azonban csak akkor tekinthető, ha a belügyminiszter az alapszabályokat láttamozásával ellátta. A láttamozás csak akkor következik be, ha az alapszabályokat azoknak a feltételeknek megfelelően ál-

lapítják meg, amelyeket a miniszter esetenként előír. Munkásegyletek alapszabályainak jóváhagyását pl. a belügyminiszter többek közt attól teszi függővé, hogy az alapszabályok sztrájksegélynek nyújtását mindenestre kizárják. Ha az egyesület az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást meg nem tartja, — amennyiben működése az államnak érdekeit vagy a tagok vagyoni érdekeit veszélyeztetné —, a belügyminiszter az egyesület működését haladéktalanul felfüggeszti és a *felfüggesztés után* elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest azt végleg fel is oszlathatja. Sőt munkásegyletnek működését nemcsak a belügyminiszter, hanem a helyi hatóság is felfüggeszheti, mindazonáltal azzal a kötelezettséggel, hogy a vizsgálati iratokat végleges döntés végett a belügyminiszterhez terjessze fel. E rendelkezések szerint a belügyminisztertől, ha nem éppen a helyi hatóságtól függ bármely egyesület alakulása és létezése. A vizsgálatot az egyesület olyan magatartása miatt, amely állítólag a reája oktroyált alapszabályokba ütközik, nem pártatlan bíróság, hanem a közigazgatási hatóság fogatosítja és az ilyen vizsgálat eredményéhez képest minden birói jogorvoslat lehetősége nélkül maga ez a közigazgatási hatóság határoz az egyesület léte vagy nem léte fölött.²⁶

A vasúti szolgálati rendtartásról szóló 1914: XVII: t.-c-be foglalt különleges szabályok rendelkeznek a közforgalmú gépjármű vasutak alkalmazottainak egyesülési jogával. E szerint vasúti alkalmazottak körében egyesületet (vagy bármely intézményt, még jótékonycélú szövetkezetet is) csak a kereskedelemügyi miniszter engedélyével szabad alapítani. Az alapszabályokat jóváhagyás végett az érdekelt vasútigazgatóság útján jóváhagyás végett a kereskedelemügyi miniszterhez fel kell terjeszteni. Vasúti alkalmazottak nem lehetnek oly egyesületek tagjai, amelyeknek céljai a kereskedelemügyi miniszter megítélése szerint hazafiatalnok vagy nemzetellenesek, vagy a vasúti szolgálat érdekeivel össze nem egyeztethetők. Ha az alkalmazott az ilyenképpen tilalmazott egyesületből 15 nap alatt nem lép ki, minden további eljárás nélkül törölni kell a létszámból.

A munkásság tömörülése a korszerű értelemben vett gazdasági szakegyletekbe Magyarországon csak a múlt század kilencvenes éveiben következett be. Léteztek már előbb is munkásszakegyletek, de a jelzett idő előtt kevés kivétellel magánál a munkásságnál is hiányoztak még az igazi szakszerve-

²⁶ Viszont a miniszter jóvoltából megalakult egyesület teljes magánjogi jogképességet élvez anélkül, hogy a jogi személyek jogképességének legelemibb feltételeit teljesíteni köteles volna, illetőleg az e részben szükséges intézmények hiányában anélkül, hogy azokat egyáltalán teljesíthetné is. Így nem köteles alapszabályait, a nevében eljáró személyeket, ezek megbízatásának terjedelmét nyilvánosságra hozni; az egyesület feloszlása vagy feloszlata esetére a vagyon felszámolására és hováfordítására vonatkozó eljárás nincsen szabályozva stb.

zeti munka lehetőségének szellemi és anyagi előfeltételei. Az iparnak, különösen a gyáriparnak fejlődése, a munkásságnak valóban nyomasztó helyzete, a megélhetés drágasága és ezzel szemben a munkabérek alacsonysága, a túl hosszú munkaidő, az állam közömbössége a munkásvédelem követelményeivel szemben csak lassanként érlelték meg a munkásság tudatában a gazdasági szakegyesületekbe való tömörülésnek és a bevált szakszervezeti politika érvényesítésének szükségességét. Az addig nagy számmal létezett, de csak tengődő munkásegysületek lassanként átalakulnak azonban szakegyesületekké, a helyi szakegyesületek lassanként országos szakszövetségekbe tömörülnek, amelyek nem egy szakmában kölcsönösségi viszonyba lépnek az illető szakmák nemzetközi központjaival, egyben pedig megalakítják egymással a szakegyesületeknek országos szervezetét. A helyi szervezetek és az országos szervezetek helyi fiókjai helységenként *szakszervezeti bizottságokat*, e bizottságok fölé pedig, a munkásszervezetek központi képviselőit, a szakszervezeteknek legalább háromévenként tartott *kongresszusán szakszervezeti* tanácsot választanak, e tanácsnak ellenőrzését pedig rábízják az országos szakszervezeteknek és a budapesti helyi szervezeteknek kiküldötteiből álló *szakszervezeti választmányra*.

A tulajdonképeni szakszervezeti mozgalom megindulását itt is, mint mindenhol, visszahatásként azoknak az okoknak, amelyek azt szükségképen előidézik és a szakszervezetek további fejlődésének feltételeként nagy arányú sztrájk hullámok kísérik. Támadó sztrájkok ezek a fellendülés rövid időszakaiban, védelmi sztrájkok a közben szintén mind erőteljesebben megszerveződő munkaadóknak a munkaadói szervezetek minden fegyverét harcra vivő uralmi törekvéseivel szemben, a vajmi gyakori pangásnak, a válságoknak időszakaiban. A közhatalom, igen helyesen, a munkásszakegyesületekben látja a munkaviszályok elharapódzásának tényezőit, nem ismeri fel azonban a munkaviszályok ható okait, nem akarja meglátni és megtanulni a szükségszerű fejlődésnek változhatatlan törvényét. Nem gondol arra, hogy a munkásság életviszonyain maga javítson, nem arra sem, hogy megfelelő intézményekkel akadályozza meg az adott viszonyok közt elkerülhetetlen munkaviszályok elfajulását munkabeszüntetéssé, de hatalmát egyedül a szakszervezetek erejének megbénítására, ellenállóképességének letörésére igyekszik felhasználni. Megkísérli előbb e szervezetnek atomizálását azzal, hogy nem engedi meg a helyi szervezetnek országos szervezetbe tömörülését. Ez a gyakorlat 1903-ig tart, amennyiben 1890-től fogva a jelzett időpontig mindössze egy-két szakmának adta csak meg az országos szervezkedés lehetőségét. Kezdetől fogva végig törölteti a szakszervezeti alapszabályokból a szakszervezet feladatai közül az állásfoglalást a munkabeszüntetés kérdésében és a munkabeszün-

etésben részvevőknek segélyezését. Ha valamely, szakszervezet e tekintetben mégis túllépi hatáskörét, feloszlatják. Kimondani rendeli az alapszabályokban, hogy a szakegyesület tagja csak magyar állampolgár lehet; hogy a szakegyesület vezetőségének tagja nem lehet olyan egyén, „aki akár a szakegyületen belül, akár *azonkívül* oly tevékenységet folytat, mely a szakegyület alapszabályszerű rendeltetésével ellenkezik és az illető egyén a vezetőségből haladéktalanul eltávolítandó.“ Az alapszabályokat, amelyeknek jóváhagyása nélkül a szakegyesület véglegesen meg nem alakulhat, *évekig* heverteti elintézetlenül. Vannak időszakok, amikor százával oszlatja fel a helyi csoportokat és egyremásra felfüggeszti az országos szervezetek működését. Különösen nagyok a föld- és a bányamunkások szervezkedésének akadályai. Az előbbieket 1906-ban alakítanak országos szövetséget, a vidéki hatóságok azonban egyszerűen nem veszik tudomásul a helyi csoportok megalakítását. Az utóbbiak tíz éven át egyáltalán hiába szervezkednek, a miniszter következetesen megtagadja alapszabályaik jóváhagyását.²⁷ A háború kitörése idejében a bányászoknak mindössze csak egy-két helyi szervezete létezett.

A nyílt szervezkedés elé gördített ezek az akadályok, különösen pedig a szervezeteknek eltiltása attól, hogy a munkafeltételeknek alakulására, esetleg a munkabeszüntetésnek elhatározásával és a sztrájkolóknak segélyezésével is, befolyást gyakorolhassanak, a munkásságot a szervezkedés különleges módjának igénybevételére kényszerítik. Miután a szakegyesület kénytelen tevékenységét a megengedett feladatokra korlátozni, a szakegyesület lényegéből folyó, de meg nem engedett feladatokra létesítenek az egyesületi jogon kívül álló, nyilvánosan nem létező, úgynevezett „szabad szervezetet“ és már most ez a két szerv együtt teljesíti, sőt ahol a tulajdonképeni szakegyesületet felfüggesztették vagy feloszlatták, vagy mint a bányászoknál megalakulni sem engedték, a szabad szervezet teljesíti egyedül a tulajdonképeni szakszervezet hivatását. A szabad szervezet kristályosodási pontja rendszerint valamely szakmabeli munkás-szaklap,²⁸ amelynek előfizetési díja fejében kapja meg a

²⁷ Jellemző az e részben követett politikára az az indokolás, amellyel egyik helyi bányászszervezet alapszabályainak láttamozását a belügyminiszter 1913-ban megtagadta. Az egyesület alapszabályaiban sztrájksegélyről természetesen nincs szó, a munkások csak a segélyezés egyéb ágazatait és a jogvédelmet akarják maguknak a szervezkedés útján biztosítani. A határozat szerint: „A bányaműveknél a munkásoknak és hátramaradottaknak segélyezéséről « társpénztárak gondoskodnak, a munkából folyó ügyekben való jogvédelemben pedig törvényszerűleg a bányahatóság által részesülnek, úgy hogy az egyesület megalakítására szükség egyáltalában nincsen.

²⁸ Hogy ezek a szaklapok nem állnak nagy kegyben a közigazgatási hatóságoknál, az könnyen érthető. Vannak bányavidékek, ahol csendőrök vigyáznak a postára és a csomagban érkező lapot elkobozzák, a szétosztással megbízott címzettet pedig büntetik.

munkás mindazt a szolgáltatást, amelyet a tulajdonképeni szakszervezet nem nyújthat neki. A szabad szervezet vezetősége és tagjai a műhelyenként választott bizalmi férfiak közvetítésével érintkeznek egymással.

Teljesen téves volna azonban az a feltevés, mintha ennyi akadály elég lett volna a munkásszervezetek fejlődésének megakasztására. A szakszervezeti tanács kötelékébe tartozó (szociáldemokrata irányzatú) szakszervezetek²⁹ tagjainak létszáma például (mindig az év utolsó napján) a következőképen alakult:

Év	Taglétszám	A taglétszám-ban nő	Év	Taglétszám	A taglétszám-ban nő
1901	9,999	--	1907	130,120	6654
1902	15,270	--	1908	102,054	5490
1903	41,138	--	1909	85,266	5171
1904	53,169	2099	1910	86 478	5577
1905	71.173	--	1911	95,180	5731
1906	153,332 ³⁰	5503	1912	111,966 ³¹⁻³²	6568
			1913	107,486	6542

A tömörülés irányzatára jellemző, hogy míg 1906-ban 25 országos szövetség és 12 önálló helyi szervezet tartozott a szakszervezeti tanács kötelékébe, 1913-ban az országos szövetségek száma 32, a helyi szervezeteké 8. A szakszervezetek tevékenységének irányzatát megvilágítja az 1904—1913 évi időszakra eső főbb kiadásoknak az alábbi táblázatba foglalt részletezése (koronákban, a fillérek elhagyásával):

²⁹ A szociáldemokrata irányzatú, illetőleg a szakszervezeti tanács kötelékébe tartozó munkásszakszervezeteken kívül más irányú szakszervezetek is léteztek. Ezek azonban, eltekintve a magántisztviselők és a kereskedőségek egy-két szakszervezetétől, a munkásmozgalmakban a háború kitöréséig nagyobb jelentőségre nem emelkedtek. Nem mondható más a háború befejezése után bekövetkezett viszonyok hatása alatt nagyobb lendületet vett, bár már a háború előtt is létezett keresztény-szocialista irányzatú szervezkedési mozgalomról sem.

³⁰ E számból 24000 az 1906. évben alakult földmunkás-szövetségre esik. Ez a szövetség azonban a jelzett létszámot nem képes tartani, mert 1907-ben lecsökkent 11910-re, 1908-ban 3563-ra, 1909-ben 1542-re, hogy 1910-ben lassan újra emelkedni kezdjen 2950-re, 1911-ben 2988-ra, 1912-ben 4988-ra és 1913-ban ismét lefogyjon 3430-ra.

³¹ Az 1908-ban kezdődő taglétszám-csökkenés az országot ez időben sújtó súlyos gazdasági válságnak a következménye. 1908—1909-ben egyes nagyobb szervezetek bevételeiknek 80—85%-át voltak kénytelenek munkanélküliségi és utassegélyre fordítani. A hanyatló konjunktúra természetesen jól alátámasztotta a munkaadóknak a szakszervezetek ellen irányított és a kritikus időnek felhasználásával megkettőzött erejű támadását is. — Az 1913. évi hanyatlás a Balkán-háborút kísérő gazdasági válságnak a következménye.

³² 1913-ban a tagok közül Budapesten és környékén lakott: 59,133 (55.2%), a vidéken: 48,353 (44.8 %).

A kiadás címe	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	Összesen
Munkanélküliségi segély	123,946	165,451	185,261	259,635	378,438	327,256	313,539	258,165	363,650	686,838	3,062,183
Utazási és költözőkódási segély	37,336	39,553	44,368	56,070	75,303	40,818	34,334	33,471	47,106	63,998	472,362
Rendkívüli	—	10,204	10,688	29,610	30,830	40,309	23,875	22,017	26,034	76,432	270,003
Beteg- és szülési	99,000	117,891	141,371	202,449	233,684	271,592	247,335	263,447	247,737	279,721	2,188,467
Temetkezési	—	—	—	—	—	—	—	30,711	26,696	26,792	—
Ózveggy-, árva- és rokkant segély	100,560	82,707	90,539	103,465	108,480	32,781	140,638	130,990	128,986	141,896	1,061,047
Jogvédelem	5,804	7,329	12,814	29,283	27,021	16,469	21,106	31,367	42,169	34,257	227,623
Oktatás és könyvtár	59,017	69,552	174,592	310,143	145,141	92,924	86,378	37,354	65,748	53,970	1,410,501
Szaklap	—	—	—	—	—	—	—	49,608	134,286	131,780	—
Lakbér és lakás fenntartás	48,212	64,911	85,462	131,339	180,760	111,784	110,284	167,372	240,392	217,169	1,321,694
Kezelési költség	38,531	179,110	307,223	532,418	467,124	317,369	494,580	203,045	256,442	300,055	4,279,138
Leltár-ingatlanörlesztés és egyéb	194,110	141,654	277,881	365,062	285,437	169,805	173,416	55,455	86,987	106,649	1,856,460
Agitáció, nyomtatványok	—	—	—	—	—	—	—	30,701	28,267	31,798	90,767
Mulatságok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen :	706,520	878,367	1330,208	1819,480	1932,224	1421,116	1645,508	1767,098	2201,893	2537,831	16,540,250

A szóban levő munkás-szakegyesületek tiszta vagyona az 1913. év végén 3,442,852, pénztári állománya 638,914 K. volt. Az önszegélyben annyira megbénított munkásságnak ez a teljesítménye annál nagyobb figyelmet és méltánylást érdemel, mert a jelzett kiadások a munkaviszályok révén a szabad szervezetekre háramló költségeket és a szaklapoknak jó részben ugyancsak a szabad szervezetek által viselt költségeit nem foglalják magukban.

c) A munkaviszályok története, mint mindenütt, Magyarországon is szoros összefüggésben áll, egyfelől a munkaadó és a munkásszervezeteknek, másfelől a gazdasági életnek, a fellendülés és a hanyatlás váltakozó korszakainak történetével. A szakszervezkedés megindulásával szaporodnak el a munkabeszüntetések, amelyek a szervezkedés első idejében, a követeléseknek viszonylagos szertelensége, a kellő előkészítésnek és az eredményesség egyéb feltételeinek, egyszóval a megfelelő szervezeti politikának hiánya következtében rendszerint kudarccal végződtek. A viszonyok csak az 1900-as évek elejétől fogva változnak meg e tekintetben. A háború előtti sztrájkmozgalmak, különösen a munkabeszüntetések számát tekintve, az 1905. és az 1906. évben már tetőpontjukat is érik. A szakszervezetek szellemi és anyagi fejlődése pedig a sztrájkok eredményeiben is mindinkább éreztetni hatását. Az 1907. évben hanyatlás áll be a gazdasági viszonyokban, megszervezkedtek már a munkaadók is, az előző évek sztrájkjai már bizonyos könnyebbülést hoztak a munkásság helyzetében és így fokozatosan lepad a munkaviszályok száma. Az 1911. évben egyfelől újból nekilendül a gazdasági élet, másfelől lényegesen fokozódik a drágaság, ami ismét megélelénkíti a sztrájkmozgalmakat, hogy az 1912-ben bekövetkezett és 1913-ban még fokozódó nagy üzemredukciókkal és munkanélküliséggel járó válság ismét lecsendesítse azokat. A gazdasági válság mellett bizonyára nagy mértékben hozzájárult a sztrájkok számának csökkenéséhez az a körülmény, hogy az éles fegyverekkel folytatott harcok és mindkét fél szervezkedésének előrehaladása után a munkaviszony feltételeinek megállapításában mind nagyobb és nagyobb jelentőségre emelkedtek a békés úton megállapított kollektív szerződések.

A sztrájkmozgalomnak hirtelen fellobbanása és elhatalmasodása igen nagy ellenhatást váltott ki annak idején mind a munkaadóknál, mind a közhatalomnál. Ez az ellenhatás a munkaadóknál szükséges és így hasznos, az államhatalomnál, bárha érthető, egyenesen káros volt. Szembetűnő volt ugyanis már akkor, hogy ezekben a sztrájkokban csak a fejlődésben tovább meg nem akasztható gazdasági és társadalmi éle! nyilatkoztatta ki immár mellőzhetetlen követelményeit. Ezek a sztrájkok terelték a közfigyelmet a munkásságnak szinte már túrhetetlen helyzetére, az alacsony munkabérekre, a szertelenül hosszú munkaidőre, az

egészségtelen műhelyekre, a munkásokkal szemben alkalmazott rossz bánásmódra, ezek érlelték meg a tudomány képviselőinek mind hangosabban megnyilatkozó azt a meggyőződését, hogy az állam, a törvényhozás úgy, mint a közigazgatás, a munkásvédelemmel, a munkaviszony feltételeinek emberséges kialakításával hátralékban van. A törvényhozásnak késedelmeskedő, a háború kitöréséig alig is érvényesülő beavatkozásáig, habár súlyos áldozatok árán, csak a sztrájkok könnyítettek a munkás-ság helyzetén. Ezeknek eredményei alapján győződhetett meg róla, hogy az uralkodó társadalmi és gazdasági rend keretén belül is nyílik lehetőség helyzetének javítására; ezek terelték mozgalmait a reménytelen elkeseredés szülte és az államra csakugyan veszélyes utópisztikus eszmeáramlatok chaosából a közre nemcsak veszélytelen, de egészséges, reális célok felé. Ezekből győződött meg az önszegély erejéről, ezek győzték meg a szervezkedésnek célszerűségéről, közvetve ezek juttatták tehát az anyagi, a kulturális és az erkölcsi felemelkedésnek azokhoz a lehetőségeihez, amelyeket az állam és az uralkodó társadalom saját kárára is eladdig nem nyitott meg előtte. A sztrájkok késztették magukat a munkaadókat is szervezkedésre, hogy a két fél szervezeteinek ide-oda hullámzó, de döntő győzelemmel el nem intézhető harcai után egyengessék az útját a munkafeltételek olyan megállapításának, amely nem egyoldalúan alkalmazott kényszer, hanem a mindenkori gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodó kölcsönös jogbiztosítás és köteleességvállalás. A fejlődés vonalába estek ezek a sztrájkok, de a közhatalom nem ismerte fel ezt. Ahelyett, hogy a fejlődés gyorsításával, a munkaviszályokat megelőző és elhárító, a kitört munkaviszályok súlyát enyhítő intézmények megteremtésével iparkodott volna a haladásnak e kétségkívül fájdalmas állomásán minél kevesebb fennakadással, minél gyorsabb ütemben átsegíteni a társadalmat, minden erejét nem a sztrájkok révén szemlélhetővé vált szükségleteknek enyhítésére, hanem maguknak a sztrájkoknak elfojtására és a sztrájkokért felelőssé tett szakszervezetek megrendszabályozására fordította. Beavatkozásával nem érte el, nem is érthette el célját, de útjába állván a törvényszerű fejlődésnek, csak még inkább elmérgesítette a viszonyokat. Magatartását az ipari termelés állandóságához fűződő közérdekkel iparkodott megindokolni. Elfogadható-e azonban ez az indok, amikor pl. az 1910. évben a valamely okból szünetelő gyári üzemeknek csak 2.4%-ánál, de még a legerősebb sztrájkhullám idejében: 1905-ben is csak 8.8%-ánál volt munkaviszály (sztrájk vagy kizárás) a szünetelés oka.³³

A munkabeszüntetések számáról és terjedelméről az 1910—1914 években a hivatalos adatokat (és zárjelben a Szakszerve-

³³ A Magyar Szent Korona Országai Gyáriparának Üzemi- és Munkásstatisztikája az 1910. évről. Kiadja a Kereskedelemügyi Miniszter, 1915. 76 l.

zeti Tanácsnak a szakszervezeti kongresszusok elé terjesztett adatait) feltüntető következő táblázat tájékoztató.³⁴

Év	A sztrájkok	A kizárások	A sztrájkokban	A kizárásokban	Az összes munkaviszályokban
	száma		szünetelő munkások száma		
1910	268 (162)	12 (27)	21 184	2.620	23.804 (29.884)
1911	232 (206)	13 (21)	28.342	4 311	32.673 (21.517)
1912	243 (236)	6 (22)	18.707	2.033	20.740 (37.085)
1913	141 ³⁵ (133)	36 ³⁵ (42)	23.570 ³⁵	10.786 ³⁵	34.356 ³⁵ (19.948)
1914	96 ³⁶	9 ³⁶	11.981	639 ³⁶	12.620 ³⁶

c) Törvényi rendelkezés a békéltetés lehetővé vagy kötelezővé tételéről a magyar törvénytárban csak kettő volt. Egyiket az 1884. évi ipartörvény tartalmazza. Eszerint, ha a hatóság a munkabeszüntetésre irányuló összebeszéléstől értesül, ennek megszüntetésére haladéktalanul békéltető bizottság alakítását rendeli el, illetve ha a munkaviszály az ipartestületekhez tartozó kézműveseknél tört ki, eljárásra az ipartestületnél szervezett bizottságot utasítja. A békéltető bizottság a törvény szerint az illető iparág önálló iparosai és segédei által külön-külön választott 6 iparosból és 6 segédből, illetőleg az ipartestület békéltető bizottságánál a bizottság 6 iparos-, és 6 segédtagjából áll. A bizottság elnöke az elsőfokú közigazgatósági hatóság. Ezen kívül az iparfelügyelőkről szóló 1893: XXVIII. t. c. akként rendelkezik, hogy az iparfelügyelő a munkaviszályok békés elintézését a kereskedelemügyi miniszter esetenkénti utasítására megkísérelni köteles. — A mezőgazdaságban, az erdőszetben általában a földmunkáknál, a bányászatban, a közlekedésben kitört munkaviszályok békés elintézésének megkísérlésére egyáltalán hiányzik minden törvényi rendelkezés.³⁷ De az iparra vonatkozólag említett rendelkezések sem igen alkalmasak eredményes békéltetési eljárásnak folytatására és különösen tartós eredményeknek elérésére, mégpedig annál kevésbé, mert nemcsak a feleknél, de maguknál a békéltető szerveknél is hiányzik a kellő jogismeret arra, hogy az eljárás eredményét a feleket kötelező kollektív szerződés formájába öntsék. Ez a hiba különben annál fogva

³⁴ A Magyar Központi Statisztikai Hivatal az 1905. évtől fogva évenként, majd az 1910—1912-ig terjedő három évre egyszerre, külön kötetben számolt be az időközben előfordult munkabeszüntetésekről és kizárásokról. Ezek a hivatalos kiadványok igen gazdag anyagot tartalmaznak, amely azonban a sztrájkstatisztika természeténél, nevezetesen az anyag tisztázásának és feldolgozásának nehézségénél fogva csak kellő körültekintéssel használható.

³⁵ Az 1913. évi Statisztikai Évkönyv adata: 142 l.

³⁶ Az 1914. évi Statisztikai Évkönyv adata: 142 l.

³⁷ E foglalkozások legtöbbjében, mint láttuk, egyáltalában tilos a munkabeszüntetés.

hogy a tételes jog a kollektív szerződéseket egyáltalán nem szabályozza, könnyen meg is érthető. Még kevésbé létezik törvényi rendelkezés abban a tekintetben, mennyiben képviselheti a munkaviszályok elrendezésénél szakegyesület a feleknek, vagy azok valamelyikének érdekét. E tekintetben a tényleges helyzet az, hogy a munkaadók hosszabb ideig a legmerevebben ellenállottak annak, hogy a békéltetési tárgyalásokban a munkások szakegyesületei szóhoz jussanak, illetőleg egyenesen visszautasították a tárgyalást a munkások szakegyesületeivel. A háború kitörésének időpontjáig csak az iparban látunk e részben némi engedményeket. Hogy az iparban és a bányászatban előfordult munkaviszályoknál (sztrájkoknál és kizárásoknál) volt-e békéltetés és ha igen, mely tényezők közreműködésével, azt a már említett hivatalos statisztika³⁸ alapján összeállított következő táblázat tünteti fel:

Év	Egyezkedési tárgyalás nem történt		A felek közvetlenül tárgyaltak		A z e g y e z k e d é s i t á r g y a l á s														
					a munkaadó	a munkavállaló	mindkét fél	az ipar- testületi békéltető biz. előtt folyt le	hatóság előtt vagy hat. közeg	ipar- felügyelő	magán személy								
	részéről a szakszervezet vagy egyesület vezetősége által folytatott					közbenjárásával folyt le													
	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val	sztrájkban sztrájkoló- val						
1910	33	6.263	144	8.399	5	83	11	293	34	2.878	27	3.122	59	5.440	4	1.096	19	2.089	
1911	25	3.961	139	10.964	6	2.050	29	2.050	11	812	32	6.580	71	13.128	—	—	—	6	2.801
1912	20	1.294	138	10.780	13	1.888	33	4.069	16	1.032	37	1.820	80	7.416	—	—	12	587	

A kollektív szerződések fokozatos térfoglalására vet világot a szakszervezeti tanács jelentéséből vett az az adat, hogy 1910-ben kötöttek 34,121 érdekelt munkással 107, az 1911—1913 években 77,672 érdekelt munkással 259 kollektív szerződést.

Munkabér és munkaidő.

a) Munkabérek.

A mezőgazdaságban a tényleg munkában töltött időért fizetett munkabérekről hozzávehetőlegés képet nyújt az évszaki napszámbéreket országos átlagban feltüntető alábbi táblázat:³⁹

³⁸ L. 36. lap, 34. jegyzet.

³⁹ A mezőgazdasági munkabérekről a földművelésügyi miniszter kiadásában évről évre „A mezőgazdasági munkabérek Magyarországon“ címmel kiadott munka tájékoztat. A fenti táblázat adatai az utoljára 1914-ben megjelent ilyen összeállításból valók. Ezek a kiadványok járasonként és városonként tájékoztatnak külön-külön a négy évszakban fizetett férfi-, női- és gyermek-napszámbérekről; azonkívül az egyes mezőgazdasági és a különböző szőlőművelési munkálatokért (kapálás, aratás, cséplés, takarmánykaszálas, répaszedés, tengeritörés) fizetett férfi- és női-napszámbérekről; a különböző munkálatokért fizetett szakmánybérekről; a munkások évi keresetéről, végül a

Év	Férfiak					Nők					Gyermekek				
	n a p i b é r e														
	tavasszal	nyáron	ősszel	télen	évi átlagban	tavasszal	nyáron	ősszel	télen	évi átlagban	tavasszal	nyáron	ősszel	télen	évi átlagban
ellátás nélkül fillérekben															
1904	119	194	139	101	139	86	122	93	69	93	59	82	64	48	63
1905	130	209	148	109	149	95	139	107	80	105	66	91	73	55	71
1906	146	259	185	131	180	110	165	125	92	123	76	109	86	66	84
1907	181	283	204	151	205	126	181	140	106	138	90	123	98	74	96
1908	180	276	205	151	203	128	182	142	107	140	87	121	97	71	94
1909	181	271	199	149	200	125	177	138	104	136	85	117	93	70	91
1910	185	293	211	155	211	129	187	147	109	143	88	127	98	74	97
1911	196	308	225	161	221	136	198	154	111	150	95	135	104	76	102
1912	212	343	269	183	251	148	221	182	125	169	101	148	122	86	114
1913	209	221	238	172	235	146	204	163	118	158	101	139	111	80	108

A mezőgazdasági munkások évi keresetéről a szoros értelemben vett Magyarország 63 vármegyei törvényhatóságában az 1913. évre vonatkozó következő táblázat tájékoztat:

Évi kereset koronákban	Vármegyék száma, amelyekben		
	az őstermeléssel foglalkozó		a házas gazdasági családok évi bére és természetbeni járandóságainak pénzbeni évi egyenértéke együttvéve
	férfiaknak	nőknek	
	évi keresete		
az oldalt megjelölt összeget érte el			
300 K-nál kevesebb	—	28	—
300—350 K.	—	17	—
350—400 "	4	14	—
400—450 "	10	4	—
450—500 "	10	—	8
500—550 "	12	—	10
550—600 "	12	—	17
600—650 "	11	—	17
650—700 "	3	—	8
700—750 "	1	—	2
750—800 "	—	—	1

munkásviszonyokról, nevezetesen arról, volt-e elegendő munkás, volt-e elegendő munkaalkalom, volt-e szükség idegen munkásokra, mi okozta a munkáshiányt stb. az illető járásban, illetőleg városban. Ez az összeállítás élénken megvilágítja azt a munkanélküliséget, amelyben az ország mezőgazdasági munkássága gyakran oly fájdalmasan szenved és a dolgozni akaró népesség keresetének fokozódását, létszínvonalának emelkedését lehetetlenné teszi. Élénk színekkel világítja meg továbbá azt a nagymérvű vándormozgalmat is, amely az ország mezőgazdasági munkásságát állandó hullámban tartja és amely nem áll meg az országhatároknál, de kivándorlás alakjában egyre észrevehetőbben apasztja a munkára annyira rászoruló ország munkásainak számát.

A *bánya- és kohómunkások* munkabére országos átlagban egy műszakra (egy munkanapra) és egy évre 1913-ban következőképpen alakult:⁴⁰

A bánya és kohó üzemág megjelölése	Egy-egy üzemágban volt a							
	vájár	férfi (vájárt is bele- értve)	nő	gyermek (16 éven alul)	vájár	férfi (vájárt is bele- értve)	nő	gyermek (16 éven alul)
	átlagos napi (műszak-) keresete				átlagos évi keresete			
	fillér				korona			
Feketeköszén bányászat	414'1	321'5	135'5	121'6	1.342'1	1.071'8	436'6	364'8
Barnászén „	480'4	367'5	142'1	125'5	1.400'8	1.069'6	417'7	370'6
Vas „	397'6	319'0	133'6	122'7	1.133'7	896'3	300'0	340'8
Fém „	273'6	220'7	132'6	83'8	757'5	651'7	356'0	231'5
Só „	359'6	242'5	—	93'8	937'9	599'9	—	145'1
Bithumen „	447'1	329'1	160'0	122'7	1.341'6	1.032'4	522'6	368'3
Vaskohászat	—	355'4	124'8	126'0	—	1.141'7	341'2	389'1
Fém „	—	222'4	163'7	89'3	—	689'7	522'0	277'4
Bányászat általában	423'9	330'4	136'9	114'4	1.240'1	965'9	402'9	329'3
Kohászat általában	—	335'2	145'5	121'8	—	1.073'1	437'4	376'5

1910-ben a *gyáripari munkások* munkabére mégpedig amennyiben az nem időbér volt, időbérré és minden esetben *heti-bérre* átszámítva és összehasonlítva a gyári munkásoknak az 1901. és az 1906. évben ugyanily módon átszámított munkabérével a következőképpen alakult:⁴⁰

Heti kereset	100								
	férfi			nő			munkás ⁴² közül általában		
	munkás ⁴² közül								
	az oldalt megjelölt heti keresettel birt								
	1901	1906	1910	1901	1906	1910	1901	1906	1910
10 K.-nál kevesebb	18'8	12'7	10'0	60'7	54'4	45'4	29'1	22'7	18'8
10—14 K.	23'4	19'8	16'6	21'9	29'5	32'4	23'1	22'1	20'5
14—20 „	26'2	29'1	28'3	6'8	11'7	19'3	21'4	24'9	26'1
20—30 „	19'6	23'3	25'7	0'6	3'8	2'4	14'9	18'6	19'9
30—40 „	6'4	10'0	11'5	0'3	0'3	0'3	4'8	7'7	8'8
40—50 „	2'2	3'4	5'1	—	0'0	0'1	1'6	2'6	3'8
50 K.-nál több	0'9	1'4	2'7	—	—	0'0	0'7	1'1	2'0
Ismeretlen keresetű	2'5	0'3	0'1	9'7	0'3	0'1	4'4	0'3	0'1

⁴⁰ L. Wahlner Aladár. „Magyarország bánya- és kohóipara az 1914 évben.“ A Bányászati és Kohászati Lapok 1916. évi június 15-én megjelent 12. száma.

⁴¹ „A Magyar Birodalom Gyáriparának Üzemi és Munkásstatistikája az 1910. évben.“ 114 l. Ezt a statisztikát öt évenként legutoljára az 1910. évről vette fel a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal és 1915-ben adta ki a kereskedelemügyi miniszter.

⁴² Tanoncok nélkül.

Az egész gyári munkásságnak, férfiaknak, nőknek, tanoncoknak béradatait összefoglalva megállapítható, hogy

Év	Az egész gyári munkásság		
	napi	heti	átlagos munkabére növekedett ‰-ban
	átlagos bére volt fillér		
1901	258	1,550	—
1906	285	1,710	10'5
1910	314	1,880	10'2

Ha már most figyelembe vesszük, hogy a gyárak 1910-ben átlag csak 273 napon dolgoztak, a gyári munkás átlagos évi keresetét legfőlebb 857 koronára tehetjük.⁴³

A *kisiparban* (kézműiparban) foglalkoztatott munkások bérvizonyairól közelebbi adatok nem állnak rendelkezésre. Vannak azonban adatok az összes ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak, ezek között tehát a kisipari segédszemélyzetnek is bérvizonyairól, amennyiben ezeknek az alkalmazottaknak keresete a napi 8, havi 200 és évi 2400 K.-t *meg nem* haladja. Ezeket az adatokat az ipari és a kereskedelmi alkalmazottak kötelező' biztosítását ellátó Országos Munkásbetegsegélyező és Bal-
esetbiztosító Pénztár tárja elénk, amely ugyanis az alkalmazottakat a biztosítás terheihez való hozzájárulás és a betegség esetén járó készpénzsegélyezés szempontjából 8 csoportba, úgynevezett napibérosztályba sorozta. Eszerint

I.	napibérosztályba tartoznak, akik	1 K.-ig	bezárólag	terjedő	napibért	kapnak		
II.	"	"	"	1—2	"	"	"	"
III.	"	"	"	2—3	"	"	"	"
IV.	"	"	"	3—4	"	"	"	"
V.	"	"	"	4—5	"	"	"	"
VI.	"	"	"	5—6	"	"	"	"
VII.	"	"	"	6—7	"	"	"	"
VIII.	"	"	"	7—8	"	"	"	"

Már most az Országos Pénztár taglétszámából esett szá-
lélékban:

⁴³ Legnagyobb az átlagos évi kereset a gép- és a műszeriparban: 1445 K., azután a sokszorosító iparban: 1242 K. és a vasiparban: 1085 K., legkisebb a fonóiparban: 589 K., azután a kő-, föld- és agyagiparban: 608 K., a papírosiparban 706 K., a faiparban 712, az ételmezésiben: 748, a ruházati-
tiban: 785, a vegyészetiben: 841, a bőriparban: 863 K. — Ezek a számok itt csak a gyárak évi szünetelésének figyelembevételével adódnak; kellő adatok hiányában nem vehetjük itt figyelembe a munkás keresetének nem a gyár szüneteléséből, hanem a munkás más okból származó munkanélküliségéből előálló csökkenését.

Év	Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár betegség esetére biztosított átlagos évi taglétszámából							
	az I	a II	a III	a IV	az V	a VI	a VII	a VIII
	napibérosztályba tartozott ‰-ban							
1908	19.7	29.1	25.4	13.3	6.3	3.7	1.4	1.1
1909	20.0	28.8	25.8	12.8	6.6	3.8	1.2	1.0
1910	19.2	28.5	26.1	13.3	6.4	4.1	1.4	1.0
1911	18.1	26.6	26.3	14.3	6.9	4.6	1.9	1.3
1912	17.2	24.5	27.2	15.3	7.2	4.9	2.1	1.6
1913	17.2	23.2	27.9	15.6	7.1	5.0	2.2	1.8

Ha figyelembe vesszük, hogy az összes biztosított munkásságnak (beleértve a biztosított magántisztviselőket és kereskedősegedeket) átlagos napibére még 1913-ban is 2.63 koronával a III. napibérosztálynak felel meg, míg ellenben a fentebbiek szerint a gyári munkásságnak átlagos napibére már 1910-ben (3.14 K.-val) a IV. napibérosztálynak: ebből joggal következtethetünk arra, hogy a kisiparban fizetett munkabérek általában még alacsonyabbak a gyáripariaknál.

Annak megvilágítására, hogy a fentebb megállapított munkabérek mennyiben alkalmasak a munkás megélhetésének biztosítására, a Szakszervezeti Tanács hivatalos közlönyében: a Szakszervezeti Értesítőben a létminimum költségeire vonatkozólag közölt adatok szolgáljanak. Ezek szerint 5 tagú munkáscsalád (férj, feleség, egy 12 éves, egy 7 éves egy 2 éves gyermek) *legnélkülözhetetlenebb* szükségleteinek fedezésére (élelmezésre 71,400 kalóriát számítva) Budapesten (a Központi Vásárcsarnok árjelzése szerint) az 1914 évi július hó 31-i árak alapján hetenkint *legalább* 42.68 korona kellett, mégpedig élelmezésre 16.75, tüzelésre és világításra 276, háztartási cikkekre 1,80, ruházódásra 7, lakásra 10.40, egyéb kiadásokra (és ez utóbbiak közt csak az iskolaszer, a betegsegélyzés, a rokkantbiztosítás, az egyleti illeték, az újság, a borbély és a dohány van számítva, tehát nincs számítva pl. még a közlekedési eszközök költsége sem) 3.97 K. — Az évi keresetre vonatkozó fentebbi adatok tanúskodnak róla, hogy a létminimumra szükséges évi 2220 koronát a munkásoknak csak igen csekély töredéke kereste meg, míg a munkások túlnyomó részének keresete a legelemibb szükségletek kielégítésére sem volt elegendő.

b) Munkaidő.

A *mezőgazdaságban* a napi munkaidő, amint azt az 1898: II. t. c. a mezőgazdasági napszámások tekintetében más megállapodás hiányának esetére megszabja, napkeltétől napnyugtáig tart. A mezőgazdasági cselédnek akad azonban dolga még azontúl is.

A *bányákban* 1909-ben⁴⁴ a munkásság 64.1%-a 12 órás, 22.4 %-a 8 órás, műszakban dolgozott és csak 11.7%-a dolgozott más időtartamú műszakban. A föld alatt dolgozó munkások közül meg éppen csak 48.8% dolgozott 12 órás, ellenben 36.4 %-a dolgozott 8 órás és 14.8%-a más időtartamú műszakban. Kétségtelen, hogy a 8 órás normál munkanap kötelező bevezetésére irányuló állandó törekvés következményeképpen a 12 órás műszakok arányszáma a háború kitöréséig még inkább csökkent, a föld alatt dolgozó munkásoknak meg éppen legalább 50 %-a dolgozott már 1914-ben 8 órás műszakban.

Az ipari munkások közül csak a *gyári munkások* tekintetében állnak szabatos adatok rendelkezésre.⁴⁵ Ezek szerint 1910-ben az effektív, vagyis a munkaközi szünetek levonásával számított munkaidő a gyárakban a következőképpen alakult

A napi munkaórák száma	Télen				Nyáron			
	naponként az oldalt megjelölt számú munkaórát teljesítő							
	üzemek		munkások		üzemek		munkások	
	s z á m a							
	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban
14 óránál több	6	0'1	48	0'0	24	0'5	351	0'1
14 óra	7	0'2	53	0'0	25	0'6	1,049	0'3
13½ "	5	0'1	72	0'0	29	0'6	755	0'2
13 "	20	0'5	305	0'1	79	1'7	2,025	0'6
12½ "	28	0'7	820	0'2	117	2'6	6,295	1'7
12 "	115	2'7	4,742	1'3	332	7'2	18,308	5'0
11½ "	78	1'8	3,445	1'0	189	4'1	8,523	2'3
11 "	318	7'5	19,003	5'3	444	9'7	25,027	6'9
10½ "	745	17'5	72,576	20'2	846	18'5	69,655	19'1
10 "	1,212	28'5	133,719	37'2	1,382	30'1	144,406	39'6
9½ "	506	11'9	38,530	10'7	454	9'9	36,918	10'1
9 "	566	13'3	42,291	11'8	420	9'2	37,335	10'2
8½ "	320	7'5	25,325	7'0	179	3'9	10,977	3'0
8 "	181	4'3	11,427	3'2	38	0'8	1,506	0'4
8 óránál kevesebb	145	3'4	7,087	2'0	30	0'6	1,873	0'5
Összesen	4,252	100'0	359,443	100'0	4,588	100'0	365,000	100'0

A gyári munkásság zöme, 58.7 %-a e szerint 10 és 10½ órai effektív munkaidővel dolgozott. A 10 óránál rövidebb munkaidővel dolgozó munkások száma (24.2 %) pedig nagyobb, mint a 10½ óránál hosszabb munkaidővel dolgozóké (17.1%). Összehasonlítva az előzetes felvételek adataival, az

⁴⁴ Ebben az évben a háború előtt utoljára állapították meg a munkaidőre vonatkozó adatokat.

⁴⁵ L. a 35. l. 33 jegyzetét.

irányzat a túl hosszú munkaidő folytonos rövidülésére kétségtelenül megállapítható, ami az 1884: XVII. t. c-be foglalt ipartörvénynek ama rendelkezése mellett, amely szerint a nappali munkaidő a reggeli 5 és esti 9 órák közti időben korlátlanul megállapítható, kétségtelenül a munkásszervezetek harcainak eredménye.

A gyári üzemi és munkásstatisztikának a háborút megelőző utolsó felvétele idejében a nők éjjeli foglalkoztatása még nem volt tilos. Magyarország csatlakozott ugyan a nők éjjeli munkájának tilalmazása végett létrejött berni egyezményhez, e tilalom azonban Magyarországon csak 1912. január 1-én lépett életbe. Az 1910. évi felvétel szerint e tilalom révén mintegy 3063 nő kapcsolódott ki az éjjeli munkából, akik közül azonban a nyers-répacukorgyárakban dolgozó 909 nő átmenetileg még további 10 évig volt éjjel is foglalkoztatható. Az 1910. évi felvétel szerint a Magyar birodalomban volt gyárak közül 752-ben állandó volt az éjjeli munka. Ezekben, valamint az éjjel is dolgozó többi gyárban az éjjeli munkaidő a következőképpen alakult:

Tiszta éjjeli munkaidő (Éjjeli munkaidő a munkaközi szünetek levonásával)	Ipartelepek megoszlása % -ban		
	1901	1906	1190
10 ¹ / ₂ –12 óra	71·5	62·6	60·3
8 ¹ / ₂ –10 „	19·3	26·2	24·5
8 óra vagy kevesebb	9·2	11·2	15·2

Annak a megvilágítására, hogy az éjjeli és a nappali csapat felváltása alkalmával a munkások napi munkaideje hány órára terjed, a következő összeállítás szolgál:

Év	24		18		12		6	
	órás munkaidő melletti felváltással dolgozó ipartelepek száma							
	abszolút számban	% -ban	abszolút számban	% -ban	abszolút számban	% -ban	abszolút számban	% -ban
1901	154	28·8	197	36·6	169	31·4	18	3·2
1906	199	21·3	156	16·7	493	52·7	87	9·3
1910	196	27·5	233	32·7	266	37·4	17	2·4

Ha a fejlődés a gyáriparban már az említett utolsó felvétel idejében is elég biztatónak ígérkezik, annál hosszabb volt még a munkaidő, különösen a vidéken, a *kisiparban*. Számos helyen és iparágban, természetesen olyan helyeken és iparágokban, amelyekben a munkásság még nem szervezkedett meg kellően, nem ritka a napi 16 órás munkaidő sem, sőt találko-

zunk még 18 órás napi munkaidővel is. Hogy a fiatalok munkaideje tekintetében felállított törvényi védelmi rendelkezések sem igen érvényesülhetnek a kisiparban, amelyre ugyanis az iparielügyet egyáltalán nem terjed ki, azon alig csodálkozhatunk, ha tudjuk, milyen nehézségekkel jár e rendelkezések végrehajtása még a külön iparfelügyelet által ellenőrzött gyár-
iparban is.⁴⁶⁾

Nem jobb a helyzet a *nyílt árusítási üzletekben* sem, amelyekben a személyzet munkaidejét az üzletnyitás és a zárás időpontja szabja meg. Ezen az alapon a munkaidő a szokás szerint délben 1, legfőleg 2 órában megállapított munkaszünettel együtt 12—18 órára rúgott, ami mellett a 18 órás munkaidő bizonyos szakmákban, különösen a vegyeskereskedésekben, még nagyvárosokban is gyakori volt. A munkaidőnek ez a szeretlen elnyújtása vezetett 1913-ban az üzleti záróráról szóló törvénynek megalkotására. A háború kitöréséig azonban e törvénynek hatálya még csak Budapestre és közvetlen környékére szorítkozott.⁴⁷⁾

Biztosító vállalatoknál a munkaidő 7—9; *gyári vállalatok irodáiban* általában 9; *a nyílt árusítási üzletekkel kapcsolatos irodákban* 11—12; *a szállító cégeknél* 10—12; végül a *képviseleteknél* 6½—7 óra; az évi és félévi záratok idejében azonban külön díjazás mellett néhány héten át, éjfélig is, 5—6 órai túlmunkát is végeznek. Bizonyos szakmákban mindinkább terjed a munkaközi szünettel meg nem szakított és a délutánt szabadon engedő, átlag 6½ órán túl nem is igen terjedő, úgynevezett folytonos munkaidő is.⁴⁸⁾

Munkanélküliség. Munkaközvetítés

A munkanélküliség *hullámszerűsége* a háború előtt számszerűen nem mutatták még ki Magyarországon. A munkanélkülieket legfőleg egy-egy időpontra nézve, egyáltalán nem a munkanélküliség mértékének megállapítására végzett statisztikai fel-

⁴⁶⁾ Jellemző erre, hogy Magyarországon már 1872 óta tilos a fiatalok gyári munkásokat a napi munkaidőnek rájuk nézve törvényben megállapított leghosszabb tartamának felénél, tehát a 14 évesnél fiatalabbakat 4, a 14 évesnél idősebb, de 16. évüket még be nem töltött munkásokat 5 óránál tovább éjjel (vagyis az esti 9 és reggeli 5 órák közt) foglalkoztatni. Ezzel szemben az 1906-ban megjelent hivatalos összeállítás (az akkoriban előkészítés alatt állott újabb ipartörvény tervezete anyaggyűjteményének a Statisztikát tartalmazó 10. kötete) maguknak a munkaadóknak bemondása alapján 248 olyan 14 évesnél fiatalabb és 1569 olyan 14—16 éves munkást mutat ki, akik éjjel 8—12 órán át, mégpedig a 14 évesnél fiatalabbak közül 166, a 14—16 évesek közül 1090 éjjel 12 órán át dolgoznak. Az iparfelügyelet legnagyobb erőfeszítése sem volt elegendő tehát a visszaéléseknek meggátlására, amelyeket a munkaadók egy része, valószínűleg mert tudatában sem volt annak, hogy törvénybe ütköző cselekményt követ eh nyíltan beismert.

⁴⁷⁾ L. e törvény rendelkezéseinek ismertetését fentebb a szolgálali viszony ismertetésénél a 20. lapon.

⁴⁸⁾ L. az ipartörvénytervezet anyaggyűjteményének 10. kötete gyanánt kiadott, a 46. jegyzetben már említett Statisztikát.

vételekkel kapcsolatban, szinte mellékesen számolták össze. Így történt ez az 1900. és az 1910. évi népszámlálás alkalmával. Már az előző években kezdődött, de az 1913. évben tetőpontjára jutott nagy munkanélküliséggel járó gazdasági válság készítette Budapest székesfőváros hatóságát arra, hogy a szakszervezetek bevonásával először olvastassa össze a munkanélkülieket és tájékoztójék azoknak számáról, helyzetéről, segélyreszorultságáról. A szóban levő nagy munkanélküliség vezette először az államot és a városok egynémelyikét, különösen pedig a székesfővárost a munkanélkülieknek ideiglenes pénzbeli segélyezésére, anélkül azonban, hogy ez a segélyezés, bár a székesfővárosban igyekeztek annak megfelelő szervezetet kölcsönözni, a tulajdonképeni szegénységélyezéstől lényegileg különbözött volna.

A háború előtt a *munkaközvetítés* sem volt még kellően megszervezve.⁴⁹

A mezőgazdasági munkásokról és napszámosokról szóló 1898: II. t. c. felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy a *mezőgazdasági munkások* közvetítésének ügyét rendelettel szabályozza. A földművelésügyi miniszter ezen az alapon hármastagozatú szervezetet létesített. Minden község köteles ugyanis a mezőgazdasági munkások közvetítés céljaira hatósági közeget kijelölni. Az általa ki nem elégített keresletet és kínálatot a községi közvetítő köteles a törvényhatósági (vármegyei) munkások közvetítőnek és egyúttal a földművelésügyi minisztérium munkaközvetítő osztályának hetenként bejelenteni, amelyek viszont a rendelkezésükre álló adatokat közlik az egyes községi közvetítőkkel. Ugyanez a rendelet szabályozta a mezőgazdasági munkaközvetítés üzletszerű gyakorlását, amelyre az engedélyt a földművelésügyi miniszter adja meg. — A községeknek mezőgazdasági munkaközvetítő tevékenysége a háború előtt — egykét községtől eltekintve — nem emelkedett nagyobb jelentőségre. Ezek a hatósági közvetítők egyáltalában be sem rendezkedtek egyes munkások elhelyezésére és feladatukat kimerítve látták abban, hogy a tömeges gazdasági-, erdő- vagy földmunkákra szállítsák a szükségelt munkáscsapatokat. A földművelésügyi minisztérium munkaközvetítő osztályának tevékenysége is jórészt abban merült ki, hogy aratás idejére munkástartalékokat gyűjtött a magángazdaságokban esetleg sztrájkba lépő munkások azonnali helyettesíthetése végett. Ezeket a tartalékokat, amennyiben ily természetű alkalmaztatásukra nem került sor, rendszerint legelőjavítási munkálatokkal foglalkoztatták. — A mezőgazdasági munkaközvetítésnek a teljes szervezetlenségénél nem sokkal jobb ez a szervezete nem akadályozhatta meg a munkapiac anarchiája miatt jelentkezni szokott visszás tüne-

⁴⁹ A munkaközvetítés állapotáról I. a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületének igen tanulságos kiadványait, különösen pedig ezeknek 1914-ben megjelent „A munkaközvetítés helyzete Magyarországon” című 3. számát.

teknek elhatalmasodását. A mezőgazdasági munkásságnak vándorlási mozgalma a nagy mezőgazdasági munkák idején, a munkásság megtorlódása az egyik helyen, a munkahiány a másikon, jórészt annak a következménye, hogy ez a szervezet a nyilvánosság követelményének semmiben sem tett eleget, de különösen nem tájékoztatott az elérhető munkabérek iránt. A nyilvánosság hiánya akadályozza ugyanis a munkabéreknek megfelelő országos arányosítását. Viszont ez készíti a munkásokat vándorlásra, jobban fizető munkaalkalmak keresésére, nem ritkán azzal az eredménnyel, hogy a vándorlás célpontján a munkafeltételek rosszabbak még a saját lakóhelyükön kínálkozóknál is.

Még szervezetlenebb a *bányásziparnak* munkapiaca. A fejlődő szénbányák a szükségelt munkástömegeket gyakran a legprimitívebb eszközökkel gyűjtik össze. A más vidékről hozott, de az ígéretekben gyakran csalódott munkásság természetesen nem marad meg a munkahelyén és a vállalat nemcsak a munkást, hanem a megszerzésére fordított, gyakran tetemes költségeket is elveszti. Az állandó nagy hullámzás az egyes bányák munkásállományában — eltekintve a munkaviszony szabályozásának hiányosságaitól — elsősorban a munkaközvetítés szervezetlenségére és az ezzel visszaélő közvetítő ügynököknek tevékenységére vezethető vissza.

A munkapiac szervezetlensége érezteti hatását az *iparban* is. A munkahely változtatása más ipari államokhoz képest szinte megdöbbentően gyakori. Bizonyára összefügg ez azzal, hogy az ipari munkásságnak jelentékeny része az évnek egy részében mezőgazdasági munkát végez. Egyéb okok mellett hozzájárulhat éhez az is, hogy az a munkás, aki talán nemrég még mezőgazdasági munkás volt és mint ilyen, a viszonyok kényszere alatt megszokta a vándorlást, a munkahelynek bizonytalanságát, ezt a megszokását az iparban sem képes egyhamar levetkőzni. Egyébként pedig az ipari munkapiac, ha távolról sem volt még tényleg megszervezettnek mondható, a háború előtt a mezőgazdaságnál vagy a bányászatnál lényegesen előrehaladottabb állapotban volt. Eltekintve az üzletszerű munkaközvetítéstől, amely foglalkozás az ipartörvény értelmében csak hatósági engedély alapján volt üzhető, az ipari munkaközvetítésben versenyeztek egymással a hatósági munkaközvetítők, a munkaadótestületeknek (ipartestületeknek) és egyesületeknek és a munkásegysületeknek munkaközvetítői.

Hatósági munkaközvetítő intézete a háború előtt három városnak volt: Budapestnek, Temesvárnak és 1912 óta Pozsonynak. Ezeket az intézeteket az állam és az illetékes kereskedelmi és iparkamara támogatásával az illető város tartotta fenn. Vezetésükben a város, illetőleg az állam által kijelölt pártatlanok mellett a munkaadók és az alkalmazottak egyenlő számban vesznek részt. Budapesten pl. a végrehajtó bizottságban 5 pár-

tatlan mellett 4 munkaadó és 4 munkás, a választmányban 10 pártatlan mellett 20 munkaadó és 20 munkás. Tevékenységük eredménye:⁵⁰

Év	A budapesti			A temesvári			A pozsonyi		
	munkaközvetítő intézetnél volt								
	munkát keresők	munka-helyek	elhelyezett munkások	munkát keresők	munka-helyek	elhelyezett munkások	munkát keresők	munka helyek	elhelyezett munkások
s z á m a									
1910	71,889	60,580	45,954	3,365	2,612	2,005	—	—	—
1911	77,821	69,482	53,664	3,125	2,790	2,067	—	—	—
1912	74,901	57,610	45,246	3,071	2,561	1,917	7,378	5,969	3,546
1913	63,958	37,547	26,964	3,552	1,982	1,711	8,072	5,296	3,931

A magyarországi szakszervezeti tanács kötelékébe tartozó szakszervezetek közvetítési eredményei:⁵¹

Év	Munka-keresők	Elhelyezettek
	s z á m a	
1910	33,076	26,280
1911	46,380	38,741
1912	58,590	48,566
1913	60,424	37,412

A magyarországi keresztényszocialista szakszervezetek központjának munkaközvetítő hivatala által kimutatott közvetítések száma: 1910: 2,385, 1911: 3,318, 1912: 3,355.

Az 1911-ben létezett 394 ipartestület közül 31 (ezek közt 11 Budapesten) foglalkozott munkaközvetítéssel.⁵² Az ezeknél munkát kereső segédek száma 51,231 (Budapesten 42,962), a munkást kereső munkaadóké 16,936 (Budapesten 12,895), a sikerült közvetítéseké 20,371 (Budapesten 15,460).

Ha a munkaközvetítés eredményei tekintetében már a fentebbi adatok is csak nagy óvatossággal mérlegelhetők és hasonlíthatók össze egymással, mert hiszen a legkülönbözőbb szempontok érvényesülhetnek és egységes szabályozás hiányában érvényesülnek is abban a tekintetben, mikor könyvelhető el eredményesnek a munkaközvetítés: az említett adatokkal egyáltalán nem hasonlíthatók össze a munkaadó-egyesületek munkaköz-

⁵⁰ Statisztikai Évkönyv az 1914. évről.

⁵¹ A szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1911 —1913. A magyarországi szakszervezeti tanács jelentése.

⁵² Ipari érdekképviseltek a Magyar Szent Korona országában 1911-ben. Kiadja a Kereskedelemügyi Miniszter 1921.

vetítési adatai. Ezeknek az egyesületeknek, ha folytatnak is t. i. munkaközvetítést, főtörekvésük elsősorban mégis csak arra irányult, hogy a kötelékükbe tartozó munkaadó által bármely úton íelvett munkás munkába állíttatása előtt megforduljon az egyesület munkaközvetítőjében, ott nyilvántartásba legyen vehető, illetőleg e nyilvántartás alapján megállapítható legyen róla az, hogy a múltban tanúsított magatartásánál fogva egyáltalán munkába állítható-e vagy sem és munkába tényleg csak akkor legyen állítható, ha a munkaközvetítő az erre vonatkozó igazolványt neki kiadja (hamburgi rendszer). A munkaadószervezetek azonban minden egyes ilyen igazolvány kiállítását tényleges munkaközvetítésnek könyvelik el, noha az általuk végzett tényleges munkaközvetítések száma a kiállított igazolványokénál a mondottak szerint mindenesetre jóval csekélyebb. Az 5 munkaadó egyesületi közvetítő közvetítéseinek száma, — saját adataik szerint — 1910:86403, 1911: 103,781, 1912: 92,804.

Munkásbiztosítás.

Eltekintve a magánbiztosító intézeteknek, a biztosító egyesületeknek és szövetkezeteknek e téren aránylag csekélyebb jelentőségű tevékenységétől, továbbá a munkásszakegyletek idevonatkozó tevékenységének már jelzett adataitól, e helyen a törvénnyel létesített munkásbiztosító intézmények rövid ismertetésére szorítkozunk. Három rendbeli ilyen intézményről lehet szó. Külön biztosító intézetük volt a mezőgazdasági munkásoknak, külön a bányamunkásoknak és külön ily intézetük volt végül az ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottaknak.

a) *A mezőgazdasági munkások* biztosítását a szoros értelemben vett Magyarországon az 1900-ban létesített és azután többrendbeli törvénnyel szabályozott *Országos Gazdasági Munkáspénztár* látja el. A szóban levő törvények szerint ez az intézmény látja el a mezőgazdasági cselédeknek, a mezőgazdasági gépeknél dolgozó, továbbá a vízszabályozási munkákat végző munkásoknak *kötelező balesetbiztosítását*, ellátja továbbá a főfoglalkozásban mezőgazdasági munkával foglalkozó személyeknek *önkéntes nyugdíj- és rokkantsági biztosítását, halál esetére a hátramaradottaknak biztosítását*, végül pedig olyan mezőgazdasági munkások tekintetében, akiknek balesetbiztosítása nem kötelező, azoknak *önkéntes balesetbiztosítását*. Eltekintve attól, hogy a mezőgazdasági munkások *betegségi biztosításáról* egyáltalán *nem* gondoskodik,⁵³ ennek a biztosítási rend-

⁵³ A mezőgazdasági alkalmazottak egynémelyik kategóriájának betegségi ellátását a rájuk vonatkozó különleges szabályok a munkaadó kötelességévé teszik. A munkaadónak ez a kötelessége a mezőgazdasági munkások és napszámosok — de csak az idegen községbeliek tekintetében — 8 napig tart. A betegség következtében elmaradt keresetet pótló táppénzről azonban nincsen szó. A munkaadónak a mezőgazdasági cselédek betegségével kapcsolatos kötelességeit 1. fentebb a 16. és a 17. lapon. A vízi társulatok munkásainak megbetegedése esetében a munkaadó ugyanoly szolgáltatásokkal tartozik, mint az ipari munkásoknak az ezeket biztosító intézmény.

szernek nagy hiánya az, hogy aszerint milliányi mezőgazdasági munkásnak balesetbiztosítása és valamennyi ily munkásnak nyugdíj-, rokkantsági- és családbiztosítása csak az érdekeltek önkéntes belépésétől függ. Már pedig nagy optimizmussal várható csak eredmény az önkéntes biztosítástól oly népréteg körében, amelynek anyagi és szellemi színvonala az előrelátásnak és az önségélyre képességnek azt a mértékét, amely nélkül az önkéntes biztosítás elképzelhetetlen, teljesen kizárja. Ezeket a hiányokat nem pótolja a biztosítási intézménynek még oly tökéletes szervezete sem. Pedig a mezőgazdasági munkások biztosításának szóban levő szervezete maga is távol áll attól, hogy tökéletesnek legyen mondható. Természetes tehát, hogy ilyen berendezés mellett az „Országos Gazdasági Munkáspénztár“ csak megfelelően szerény eredményeket mutathat íel. Fennállásának 13. évében, 1913-ban, a baleset ellen kötelezően biztosított gazdasági cselédek száma 401,326, az ugyanígy biztosított gépmunkások száma 248,310, összesen 649,626. Ellenben a baleset ellen önkéntesen biztosítottak száma csak 33,153; a halál esetére önként biztosítottaké 4,558; a nyugdíjra, illetőleg rokkantság esetére önként biztosítottaké 34,880. A munkásság szempontjából azonban még ezeknek a számoknak is csökken a jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy a biztosítottak egy része nem munkás, hanem önálló gazda.

A *kötelező balesetbiztosítás* költsége a munkaadót terheli, aki ezen a címen minden cseléd után évenként 1.20 K-t, minden gépmunkás után 1 K-t fizet. Az *önkéntes balesetbiztosítás* évi díja 1 K. A balesetbiztosítás fejében járó szolgáltatások: a) baleset esetében: orvosi gyógykezelés, gyógyszer, kötszer, műszer, továbbá 1 hétnél továbbtartó olyan munkaképtelenség esetében, amelynél fogva a biztosított a helyi ugyanoly nemű és korú munkás keresetének felét sem képes megkeresni, a munkaképesség helyreálltáig, de legfőllebb 10 hétig, napi 1 K. segély;⁵⁴ b) baleset miatti rokkantság esetében teljes munkaképtelenség esetében⁵⁵ évi 240 K. járadék, részleges munkaképtelenség esetén ennek oly hányada, amely a munkaképesség részleges csökkenésének megfelel; 25%-osnál kisebb munkaképességcsökkenés egyáltalán nem jogosít járadék igénylésére; c) baleset miatti halál esetében a családnak egyszersmindenkorra szóló 400 K. segély, amely, ha kettőnél több 14 éven aluli gyermek maradt, a harmadik gyermektől fogva minden ilyen gyermek után 100 koronával emelkedik, 800 K.-nál több azonban semmi esetre sem lehet. Ha feleség vagy gyermek nem maradt, 100 K. temetkezési segély.

⁵⁴ Ha a munkást szolgálat közben éri a baleset, mindezt a munkaadó köteles előlegezni, sőt ha évi cselédről van szó, ennek napi 1 K. segély helyett járandóságát ½ évig (13 hétig) köteles szolgáltatni. Ha a baleset nem a munkaadó hibájából következett be, a pénztár ennek költségeit megtéríti, azonban, ha a munkaadó ellátási költsége 13 hétig tart, csak a 15. naptól fogva.

⁵⁵ A 10, illetve 13 heti ellátás után.

Az önkéntes biztosítási ágak közül álljanak itt a *nyugdíj-biztosítás feltételei*. Biztosíthatja magát nyugdíjra minden 14 évnél idősebb, főkeresetképpen gazdasági munkával ioglalkozó személy. A felvételi díj 1 K., az évi díj 10 K., amely mindaddig fizetendő, míg a tag a járadék élvezetébe nem lép. Bekövetkezik ez akkor, ha a tag 10 évi tagság után munkaképességének több mint $\frac{2}{3}$ -át elvesztette, vagy 65. évét betöltötte. Ilyen esetben a járadék 10 évi tagság után évi 60 K., minden további év után 6 K-val több, legfőlebb azonban évi 240 K. Ha a tag 10 évi tagság után meghal, családjá a járadéknak 1 évi összegét egyszer-smindenkorra, ha 10 éven belül hal meg, a család a befizetett díjak felét kapja segélyül. Ez a segély, ha 2 évi tagság után 14 évesnél fiatalabb gyermek hátrahagyásával hal meg, 100 rínál kevesebb nem lehet. Ha család nélkül hal meg, temetkezési költség jár, amely azonban 50 K-nál több nem lehet. A nyugdíjra önként biztosítottak mindazt a segélyt, amelyet a baleset ellen kötelezően biztosítottak igényelhetnek, baleset esetén szintén megkapják.

Az Országos Gazdasági Munkáspénztár *szervezete* röviden a következő. Élen a 12 tagú igazgatóság áll, amelynek 4—4 tagját a földművelésügyi miniszter, az alapítók⁵⁶ közgyűlése és a helyi bizottságok kiküldöttei választják. Helyi bizottságot kell választani mindenütt, ahol a Pénztárnak legalább 50 tagja van.⁵⁷ Áll pedig a helyi bizottság a községi képviselőtestület által kijelölt 4 adófizetőből, a munkaadók és a tagok által választott 4—4 képviselőből, a községi bíróból, jegyzőből, orvosból, közgyűlésekből, az Országos Központi Hitelszövetkezet⁵⁸ kötelékébe tartozó községi szövetkezet elnökéből, végül pedig a központi igazgatóság kiküldöttjéből. Ahol nincs helyi bizottság, ott az igazgatóság megbizottja, vagy a községi előljáróság látja el a helyi bizottság teendőit, amelynek hatáskörébe tartozik a tagok felvételére, kizárására, segélyezésére vonatkozó ügyek elsőfokú ellátása. Határozata ellen az igazgatósághoz, ennek határozata ellen pedig a földművelésügyi miniszterhez lehet fellebbezni. Ha a biztosított munkások maguk már a helyi bizottságokban nem juthatnak szóhoz, még kevésbé lehetséges az e szervezet mellett az igazgatóságban, amelynek a biztosítottak közül általában egyetlenegy tagja sem volt, rhert az 1—2 országgyűlési képviselő mellett kizárólag nagybirtokosokból állott. Még nagyobb hiányossága azonban e szervezetnek, hogy a biztosítottaknak igényeik érvényesítésére a bírói út nem állott rendelkezésére.

Fennállásának 13. évében, 1913-ban, az Országos Gazda-

⁵⁶ Alapító tag az, aki a pénztárba egyszer-smindenkorra egyszerre legalább 50 K-t befizet. Többnyire tehetősebb munkaadók.

⁵⁷ A kötelezően biztosított munkások nem tagok. Tagok csak az önkéntesen biztosított személyek, akik közt, mint már említettük, túlnyomó számban vannak az önállók.

⁵⁸ L. 5. lap.

sági Munkáspénztárnak összes évi bevétele 1,757,488 K. (ebből 200.000 K. államsegély); összes évi kiadása pedig 1.177,974 K. Ez utóbbi összegből tulajdonképeni segélyezési költség 884,817 K. (az összes kiadások 75.1%-a), igazgatási költség 206,716 K. (17.5%), egyéb kiadás, mint leírás, árfolyamvesztés 86,441 K. (7.3%). A különböző díjtartalékok, alapítványok és adományok fedezésére szolgáló vagyona 9,601,148 K.⁵⁹

A *bányamunkásoknak* a törvényben előírt *kötelező* biztosítását a bányaművek mellett felállított *társpénztárak* látták el. Ezeknek szervezetét, a munkaadóknak és a munkásoknak járulékait, a társpénztárak szolgáltatásait stb. a törvény maga nem írja elő, csak kötelességévé teszi a bányavállalatoknak, hogy a társpénztárak részére alapszabályokat alkossanak és ezeket jóváhagyás véget mutassák be a bányahatóságnak. Az 1913-ban tényleg létezett 107 (a nem működő és csak névleg létező, az állam által kezelt jelentéktelen vagyonnal rendelkező 22 társpénztárral együtt 129) társpénztár mindenikének saját külön joga van e szerint, különbözőképen megszabott külön járulékokkal és segélyezési feltételekkel. Kapcsolat közöttük nincsen és így ha a munkás az egyik bányából a másikba átlép, az előbbiben teljesített összes befizetéseit elveszti és az utóbbiban újból kezdheti a befizetést. Ezeket a pénztárakat, amelyekben összefolyik a betegségi, baleseti, rokkantsági és nyugdíjbiztosítás, matematikailag felépíteni ilyenképen nem is lehetséges és valóban alig is volt közöttük magánvállalati pénztár olyan, amelynek matematikai mérlege rendben volt. Vagyonállapotuk kedvezőtlenységének, fizetőképességük gyakori kétségének egyik legfőbb oka az, hogy bevételeik elégtelenek, különösen pedig ki nem elégítő az a mérték, amellyel a biztosítás terheiben a munkaadók részt vesznek. E tekintetben azonban éles különbséget kell tenni egyfelől a 27 kincstári, másfelől a magánvállalati társpénztárak közt. Az előbbieknél a munkaadó a munkások által fizetett járulékoknak legalább 100 %-ával, rendszerint azonban még ennél is jóval többel járul a biztosítás terhehez, míg a magánvállalatiaknál a munkaadó járuléka sohasem éri el a munkások járulékanak 100 %-át, túlnyomórésztben annak még 50, sőt gyakran még 10%-át sem, úgy hogy az ilyen vállalatoknál valamennyi biztosítási ágazatnak úgyszólván egész költsége a munkásságra nehezedik. A munkaadó hozzájárulása az összes kincstári társpénztáraknál a munkások járulékaiknak 14.61%-a, a magánvállalatiaknál pedig a munkaadók összes hozzájárulása a munkások járulékaiknak 45.1 %-a, sőt, ha eltekintünk egyik magánvállalati pénztártól, amelyben a munkaadó hozzájárulása kivételesen megközelíti a munkásokét, a többiekénél mindössze 32.6%-a. — A társpénztári tagok átlagos évi járuléka 45.9 K., az összes férfimunkások átlag 97.3 K.-ra tehető évi keresetének átlag 5.3 %-a.

⁵⁹ Statisztikai Évkönyv 1913.

Az összes társpénztárak *vagyona* az 1913. év végén 47.828,726 K. *Bevételek* a jelzett évben: 16.500,502 K. (5.820,899 K. a munkások, 4.021,709 K. a munkaadók hozzájárulása, 1.932,953 K. a tőkék kamata és jövedelme, 858,919 K. egyéb bevétel, 3.866,021 K. átfutó bevétel); *kiadásai*: 12.978,502 K. (férfimunkások nyugbéré és végkielégítése 3.260,533, özvegy nők nyugbéré és végkielégítése 1.563,437, árvák nevelési segélye 265,280, betegsegélyezés mégpedig táppénz, gyógykezelési és temetkezési költség 3,164,411, egyházi és iskolai kiadás 34,577, segélyezés és munkások javára fordított egyéb kiadás 200,956, kezelési költség 203,102, egyéb kiadás 683,184, átfutó kiadás 3.603,019 K.). A társpénztári *tagok száma*: 119,425 (80,293 állandó, 39,132 ideiglenes⁶⁰). A tagok *hozzátartozóinak száma*: 192,554 (65,284 feleség, 127,270 gyermek). A végellátásban részesülők száma: 8909 férfi (átlag 365.9 K. évi nyugbérrel), 11,419 özvegy nő (átlag 136.9 K. évi nyugbérrel), 5912 árva (átlag 44.8 K. évi segéllyel), összesen 26,240 személy.⁶¹

Az *ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak* betegségi biztosítása már 1891 óta kötelező volt Magyarországon. A biztosításnak ezt az *ágát* új alapokra helyezte és egyúttal a szóban levő alkalmazottaknak a balesetbiztosítását is kötelezővé tette az 1907: XIX. t. c. E törvény szerint a betegségi biztosítási kötelezettség csak annyiban érvényesült, amennyiben az alkalmazottak napi munkadíja 8, illetőleg évi munkadíja 2400 koronánál nem magasabb; míg a balesetbiztosítás alá vont alkalmazottakat⁶² bérük nagyságára való tekintet nélkül kell ugyan biztosítani, azonban munkadíjukat mind a járulék, mind a kártalanítási összeg megállapításánál csak évi 2400 K.-ig veszik számításba.

A betegség esetére biztosítottakat a kezelés egyszerűsítése végett a tényleg élvezett munkadíj szerint bérosztályokba sorozzák és a járulékokat és a készpénzsegélyeket az illető bérosztályra megállapított átlagos napibér szerint fizetik.⁶³ A betegségi biztosítási járulék a törvény szerint az átlagos napibér 2%-ánál kevesebb és 4 %-ánál több nem lehet. A járulékokat a munkaadó fizeti be, ezek azonban csak felerészben terhelik őt, miért is a járulék másik felét az alkalmazott béréből levonhatja. — A betegségi biztosítás alapján a tagnak igénye van ingyen orvosi gyógykezelésre a betegség tartama alatt egyfolytában 20 hétig, szülés esetén szülészeti támogatásra és orvosi gyógy-

⁶⁰ Állandó tagok azok, akik nyugbértbiztosítás alá is, ideiglenesek azok, akik csak betegségi biztosítás alá esnek.

⁶¹ L. Wahlner Aladárnak a 39. lapon id. művét.

⁶² A betegségi és a baleseti biztosításra kötelezettek köre nem fedti teljesen egymást. Vannak betegségi biztosításra kötelezettek, akiknek baleseti biztosítása nem kötelező (pl. a kereskedősegédek, a balesetbiztosításra nem kötelezett üzemek irodai alkalmazottai stb.).

⁶³ L. a 40. lapot.

kezelésre, továbbá gyógyszerekre, fürdőkre, gyógyvizekre, gyógyászati segédeszközökre (szemüveg, mankó, sérvkötő, műláb, stb.) 20 héten át szintén ingyen; ha a betegség keresetképtelenséggel jár és 3 napnál tovább tart, a betegség első napjától a keresetképtelenség egész tartama alatt 20 hétig táppénzre mégpedig az átlagos napibér íele összegében; gyermekágy esetében a táppénzzel egyenlő összegben 6 hétig gyermekágyi segélyre; a biztosított családtagjai részére ingyenes orvosi gyógykezelésre, gyógyszerekre és a szükséges gyógyászati segédeszközökre 20 hétig, szülés esetén a szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre; végül halálozás esetében temetkezési segélyre az átlagos napibér húszszoros összegében. Ha a tag a segélyezést teljesen kimerítette, ugyanabból a betegségből íolyóan újabb segélyezést csak akkor igényelhet, ha a segélyezés lejárta után 8 hétig ismét olyan munkában állott, amely a biztosítási kötelezettséget megállapítja. A biztosító intézmény anyagi eszközeinek mérvéhez képest az említett segélyeket a törvényben közelebbről megállapított határig felemelheti.

A balesetbiztosítás szempontjából a biztosításra kötelezeit üzemeket veszélyességük szerint osztályozzák. A veszélyességi arányszám és a munkaadó által évenként kifizetett munkabér összege szolgál a balesetbiztosítási járulék kiszámításának alapjául, mégpedig olyképen, hogy a biztosító intézmény összes balesetbiztosítási kiadásait az egyes munkaadókra üzemük arányszáma és az általuk az évben kifizetett munkabér arányában felosztja és kirója (felosztó-kirovó-rendszer). E szabály alól a törvény csak két kivételt ismer. Nevezetesen azok a munkaadók, akik öt munkásnál többet rendszerint nem alkalmaznak, minden biztosított munkás után évi 5 K. díjat fizetnek. Az iparszerű építési üzemek tulajdonosai, illetőleg vállalkozói pedig, továbbá a székelyüket külföldön tartó oly üzemek tulajdonosai, akik az ország területén csak ideiglenesen folytatnak valamely biztosításra kötelezett üzemet, az előfordult balesetek alapján fizetendő járadékok tőkeértékének megfelelő biztosítási járulékot fizetnek (tőkefedezeti díjfizetés). — A balesetbiztosítás összes költségei a munkaadókat terhelik. — A baleset alapján a biztosítottnak a következő kártalanítás jár: ingyenes orvosi gyógykezelés, gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök, amely szolgáltatások költségeit azonban az első 10 héten át a betegségi biztosítás fedezi; a biztosított munkaképtelensége, illetőleg munkaképességének csökkenése tartamára járadék, amely teljes munkaképtelenség esetén a biztosított évi keresetének 60 %-a, a munkaképesség részleges csökkenése esetén pedig a teljes járadéknak az a hányada, amely a munkaképesség csökkenésének megfelel. Ilyen részleges kártalanításnak azonban csak akkor van helye, ha a munkaképesség csökkenése 10%-t meghalad. Viszont ha a sérült nemcsak munkaképtelenné, hanem önmagával tehetatlenné is vált, úgy hogy állandó ápolásra vagy gondozásra szorul, jára-

déka a kártalanítás alapjául szolgált évi keresmény egész összegére felemelhető. Ha a biztosított a baleset következtében meghal, olyan mérvű temetkezési segély jár, mintha az elhalálozás betegség következménye lett volna, az elhalt hozzátartozói pedig járadékot kapnak. Az özvegy évi járadéka az elhalt férj évi munkakeresményének 20 %-a, minden gyermeké (a törvényteleneké és örökbefogadottaké is) 16. évüknek betöltéséig az elhalt évi munkakeresményének 15, ha pedig a gyermek teljesen árván maradt, 30%-a, túlnyomóan az elhalt keresetéből eltartott szülőké és nagyszülőké az elhalt évi munkakeresményének 20%-a és 16. évük betöltéséig együttvéve ugyancsak ennyi a túlnyomóan az elhalt keresetéből eltartott unokáké is. A hátramaradottak évi járadékának összege nem haladhatja túl az elhalt évi munkakeresményének 60%-át. Ha a járadékok összege ennél nagyobb, a házastárs és a gyermekek évjáradékait nagyságuk arányában kell csökkenteni. Szülők és nagyszülők csak akkor és addig igényjogosultak, míg a házastárs és a gyermekek járadékai a legmagasabb összeget el nem érik, unokák csak akkor, és addig, míg az özvegy, a gyermekek, a szülők és a nagyszülők nem veszik a teljes járadékot igénybe.

A biztosítást, mégpedig mind a betegségi, mind a balesetbiztosítást egyazon intézmény: az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár látta el. Ennek az országos intézménynek helyi szervei, mégpedig a törvényben megállapított feladatkörre mind a betegségi, mind a balesetbiztosítás tekintetében: a kerületi pénztárak, ellenben csak a betegségi biztosítás tekintetében: a vállalati és a magánegyesületi pénztárak, A törvény mind az Országos Pénztár, mind helyi szerveinek igazgatása tekintetében a lehető legtágabb teret engedti az érdekeltek autonómiájának, amelyben a munkaadók és a biztosítottak az egész vonalon paritásos alapon vesznek részt. Érvényesül ez a paritás még a jogszolgáltatásban, illetőleg annak a különleges bíróságnak szervezetében is, amely a segélyezés, illetve a kártalanítás iránt folyamatba tett perekben ítélik. Az ilyen ügyekben eljáró bírói tanács ugyanis hivatásos bíró elnöklete alatt egyenlő számú munkaadó- és munkásülnökből áll. Az állami felügyeletet az egész intézmény fölött külön e célra rendelt hivatal, a bírói függetlenséggel felruházott Állami Munkásbiztosítási Hivatal gyakorolta. E hivatal két osztálya közül az egyik: a biztosítási osztály a biztosítási igazgatási ügyeknek, a másik: a bírói osztály az első fokú bíróságtól felkerülő pereknek másod- illetve végső fokú elintézésére volt hivatva. A bírói osztály maga is az érdekelteknek paritásos részvételével ítélt.

A biztosító intézmény működésének eredményéről az 1913. évre vonatkozó következő adatok nyújtanak némi tájékoztatást.⁶⁴ Az Országos Pénztárnak 97 kerületi munkásbiztosító

⁶⁴ L. az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár jelentését az 1913—1914. évről. Budapest 1916.

pénztárban, 83 vállalati és 3 magánegyesületi pénztárban összesen 183 helyi szerve és napi átlagban 1,203,834 betegségre és 960,814 balesetre biztosított tagja volt. A betegségi biztosítási ágazatban kiadott segélyezési költség: táppénz 12,290,777, gyermekágyi segély 236,074, szülésznői díjazás 446,781, orvosi díjazás 6,132,826, gyógyászati ellátás 4,246,155, temetkezési segély 559,838, kórházi költség 2,725,133, fürdő-, és szanatóriumi költség 1,280,402, összesen 27,918,000 K., mivel szemben a jövedelem volt: járulékokban 33,232,927, kamatokból 209,941, különféle forrásokból 1,424,602, összesen 34,867,472 K. — A balesetbiztosítási ágazatban kiadott segélyezési költség: járadékok 4,499,157, gyógyászati ellátás 11,618, fürdő-, és szanatóriumi költség 7,610, kórházi költség 29,394, temetkezési segély 22,480, orvosi költség 374,685, összesen 4,944,858, tökefedezet 1,746,094, kezelési költség 1,277,643 K. Jövedelem kirótt járulékokból 9,308,585, baleseti díjakból 358,591, államsegélyből 989,611 K.

Az állandó járadékot élvezőknek száma és az ezeknek az év folyamán kifizetett járadékok összege az 1913 év végén:

Járadékok megjelölése	Személyek száma	A járadék évi	Az átlagos
		összege	járadék
		koronában	
Sérültek	9.292	2,562.220	276
Özvegyek	1.638	366.586	224
Árvák	2.871	448.216	156
Felmenők	512	127.124	229
Özvegyen maradt munkaképtelen férjek	1	131	131
16 évesnél idősebb munkaképtelen árvák	1	187	187
Összesen :	14.315	3,504,464	245

III.

SZEGÉNYÜGY.⁶⁵

Miként a magyar szociálpolitika általában, a szegényügyi politika is egyenlőtlenül fejlődött. Van a szegényügynek olyan ága, amelyben az állam és a társadalom mintaszerűt alkotott, és van viszont olyan is, amelyben a céltudatos politikának csak elemei találhatók még meg. A megértés a kor eszméi iránt kétségtelenül megvan, egyes vonatkozásokban kiváló alkotások

⁶⁵ Miután a szegényügy Horvát-Szlavon-országoknak teljesen autonóm ügye volt, e fejezetben kizárólag a szoros értelemben vett Magyarország viszonyainak ismertetésére szorítkoznak.

bizonyítanak mellette, arra azonban, hogy ez a megértés az egyenletes, arányos Fejlődés feltételeit az egész vonalon megteremtse, a háború kitöréséig rendelkezésre álló idő nem volt elég.

Különösen áll ez a szegényügynek arról az ágáról, amely nem a *beteg* szegényeknek vagy az elhagyott gyermekeknek ellátására vonatkozik. A szegényügy ezen ágának egyetlen jogforrása a községi törvény (1886: XXII t. a), amely a községely nélkül magukat fenntartani nem képes szegényeknek ellátását a helyi viszonyokhoz képest csak annyiban teszi a községnek feladatává, amennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradománya arra nem volna elég. A szegényügy szóban levő ágazatának ellátása tehát elsősorban a magánjótékony-ságnak feladata, és csak kiegészítő tevékenységgel vesznek abban részt a *községbeli illetőségűek* tekintetében „a helyi viszonyokhoz képest“ a községek, míg az állam úgyszólván teljesen kivonja magát a szóban levő szegények ellátásának feladata alól. A törvény lehetővé teszi ugyan, hogy a község, amennyiben a szegényeket csak lakosainak rendkívüli túlterhelésével láthatná el, kivételesen a törvényhatóságnak és ha ez sem bírná el, az államnak segélyét vegye igénybe, tényleg azonban az, amit az állam e részben nyújt, alig több a semminél. E rendszer mellett, amely a szegényügynek szóban levő ágát úgyszólván kizárólag a magánjótékony-ságra és a községekre bízta, még súlyosabb hiba azonban, hogy az állami amaszt nem szervezte meg, a községeket pedig a rájuk hárított feladatnak ellátásában, ennek nagy kárára, minden irányítás nélkül magukra hagyta. A belügyminiszter 1899-ben megkísérelte ugyan, hogy a szegényügy néhány alapelvének érvényesítésére rendelettel kötelezze a községeket. E rendeletnek intézkedései azonban komolyan sohasem érvényesültek.

Jobban gondoskodott a törvényhozás a *beteg* szegényeknek ellátásáról — ami azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szegényügynek ez az ága a követelményeknek megfelelő állapotban volt. Ami nevezetesen a nem gyógyintézeti, úgynevezett *nyílt betegápolást* illeti, a törvény⁶⁶ kötelességévé teszi ugyan az illetőségi *községnek*, hogy mindazokban az esetekben, amelyekben az illetők maguk és hozzátartozóik is szegények és más fizetésre kötelezett (pl. munkaadó) nincsen, gondoskodják a kórházi vagy gyógyintézeti ápolásban nem részesülő vagy arra nem minősített szegény betegekről, továbbá a kórházakból és a gyógyintézetekből elbocsátott gyógyíthatatlan szegény betegekről, úgyszintén a gyógyíthatatlan, de nem veszélyes szegény elmebetegekről, végül a szegény és ártalmatlan hülyék, némák, siketnémák és nyomorékok ellátásáról. Belügyminiszteri rende-

⁶⁶ A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898: XXI t. c. és a közegészségügy rendezéséről szóló 1908: XXXVIII. t. c.

let⁶⁷ elég tág értelmezését is adja annak, hogy az ingyenes gyógykezelés és az ingyenes gyógyszerekkel ellátás szempontjából kit kell szegénynek tekinteni.⁶⁸ A betegellátás azonban a községi orvosnak a feladata és, mint a közegészségügy tárgyalása meg fogja mutatni, a városokon kívül igen nagy az orvoshiány, másfelől pedig ott is, ahol van községi orvos, a törvényileg köteleltetésévé tett egyéb feladatai annyira lekötik, hogy a szegény betegek gyógyítására alig marad ideje. Gondoskodik a törvény⁶⁹ a gyógyintézeti, úgynevezett *zárt betegápolásra* szoruló szegényekről is. Ennek a feladatnak ellátása a törvény szerint az *államnak* kötelessége. Az állam fedezte — részben az e célra rendelt, az egyenesadók után kivetett pótdadókól fenntartott külön alapból, az úgynevezett országos betegápolási alapból — a bei- és külföldi kórházakban gyógykezelt szegény magyar állampolgárok után felmerült ápolási és szállítási költségeket; a hatóságilag igazolt szegények részére a hatósági orvos vagy a belügyminisztertől e részben felhatalmazott magánorvos által rendelt gyógyszereknek és gyógyászati segédeszközöknek (szemüveg, mankó, sérvkötő stb.) költségeit; a kórházakban szülő nőknek és szülöttnek, a kórházakban és a gyógyintézetekben vagy hatósági megbízásból házilag kezelt bujakóros vagy trachomas szegényeknek, úgyszintén az így kezelt szegény elmebetegeknek; a hontalanoknak valamint az olyan külföldieknek ápolási és szállítási költségeit, akik tekintetében államegyezmény vagy viszonzási gyakorlat követeli meg ezt; végül pedig az egyetemi korodákon és az országos bábaképezdekben gyógykezelt szegény betegek ápolási költségeit. A közegészségügy tárgyalásánál azonban látni fogjuk, hogy zárt gyógyintézetek, kórházak, elmeorvosintézetek stb. egyáltalán nem álltak kellő számmal és kellő befogadóképességgel rendelkezésre, ami természetesen súlyos visszahatással volt a szegény betegek zárt gyógyintézeti ápolására. A nyílt betegápolás hiányossága, aminek következtében ugyanis zárt betegápolásban kellett részesíteni olyanokat is, akiktől ez utóbbit egyébként mentesíteni lehetne, csak fokozta ennek zavarait, ami viszont a feladatainak megfelelni amúgy sem képes nyílt betegápolásra utait olyanokat is, akik az említett okokból, bár állapotuk a zárt betegápolást követelné, abból kiszorultak.

A szegényügynek említett ágazataival szemben rendkívül magas fokon állott az *elhagyott gyermekeknek* védelme. Már a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi

⁶⁷ A 118,956/1898 sz. belügyminiszteri rendelet.

⁶⁸ A szegényügyi hatóságnál (a községeknél) nyilvántartott szegényeket, továbbá azokat, akiknek jövedelme a hatóság véleménye szerint a létfenntartásra nem elegendő, valamint azokat is, akik nem tartoznak ugyan az előbbi két csoportba, de megbetegedésük idején a gyógyszerek árát a legjobb akarral sem képesek megfizetni.

⁶⁹ L. a 66. jegyzetet.

XX. t. c. elrendelte, hogy a kiskorút, aki nem áll atyai hatalom alatt, gyámság alá kell helyezni, a gyám pedig gondoskodni köteles arról, hogy a vagyontalan gyámoltat a rokonok vagy más jótevők, vagy valamely jótékony intézet vagy a község tartsa el mindaddig, míg munkával maga nem tarthatja el magát. Ez a rendelkezés azonban, amely a szegényügy általános helyzetének megfelelően elsősorban szintén csak a magánjótékonyosság feladatává teszi a szegény gyermekeknek ellátását, miután olyan jótékony intézmények, amelyekben az ilyen gyermekek elhelyezhetők lettek volna, csak igen csekély számban állottak rendelkezésre, a gyermekvédelem szempontjából alig jelentett valamit. Az Országos Betégápolási Alap létesítéséről szóló, fentebb említett 1898: XXI. t. c. már az állam feladatává tette a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeknek viselését, a községek feladatává pedig, hogy az ilyen gyermekek ápolásáról, tartásáról és neveléséről 7 éves korukon túl is gondoskodjanak. Azon a bajon azonban, hogy nem léteztek megfelelő szervek és intézmények az elhagyott szegény gyermekek elhelyezésére, gyökeresen csak 1901-ben segítettek, amikor a törvény rendelte el az *állami gyermekmenhelyek* felállítását⁷⁰ és azt, hogy minden 7 évesnél fiatalabb elhagyott gyermeket fel kell venni az állami gyermekmenhely kötelékébe és ugyancsak törvény rendelte el,⁷¹ hogy az állami gyermekmenhelyen levő azok a gyermekek, akik 7 éves koruk betöltése után valamely más jótékony intézetben vagy egyesületnél el nem helyezhetők, továbbá azok, akiket 7 éves koruk elérése után nyilvánított a hatóság elhagyottaknak és akiket ezen az alapon a gyermekmenhely kötelékébe felvettek, 15 éves koruk betöltéséig a menhely kötelékében maradnak. Sőt a kiválóan tehetséges gyermekekről még 15. évük betöltése után is gondoskodik az állam, mégpedig aképen, hogy a menhely közbenjárására őket kiképzés céljából az állami tanintézeteknél levő ingyenes ellátási helyekre felveszi. Az állami gyermekmenhelybe felvett 7 évesnél idősebb gyermekek gondozási költségei a községet terhelik, de az állam saját költségvetése terhére támogatja a községeket e feladataik ellátásában; elrendeli továbbá, hogy a gyámhatóságoknak kezelési feleslegét⁷² az illető törvényhatóságban, illetőleg városban vagy községben illetőséggel bíró 7 éven felüli elhagyott gyermekeknek gondozására kell fordítani és végül módot ad arra, hogy amennyiben az e célra fordítandó költségeket az arra felhasználható alapítványok és adományok sem fedezik, a vármegye az egyenes állami adók után azoknak 1°/₀-át meg nem haladó külön pótdadót vethessen ki.

⁷⁰ 1901: VIII. t. c.

⁷¹ 1901: XXI. t. c.

⁷² A gyámhatóság, az u. n. árvaszék ugyanis a kiskorúaknak általa kezelt vagyona után bizonyos kezelési díjat szed.

Az állami gyermekmenhelyek mintaszerű működésének alapelve, hogy elhagyottnak kell nyilvánítani és ehhez képest az állami gyermekvédelem részesévé kell tenni a 15 évesnél fiatalabb mindazt a vagyontalan gyermeket, akiknek nincsen arra képes szülője, hogy őt eltartsa és felnevelje és akinek eltartásáról és neveléséről sem a szülők, sem jótékony személyek, sem jótékonyági társaságok és intézmények nem gondoskodnak *megfelelően*. Annak a kérdésnek eldöntésénél, hogy megfelelő-e a gondoskodás, nemcsak az anyagi, hanem az erkölcsi szempontok is mérvadások. Nemcsak az anyagiakban szűkölködő, hanem az erkölcsileg veszélyeztetett gyermeknek is törvényes igénye van az állami gyermekvédelemre, a menhely kötelékébe való felvételre. A gyermeknek ezt a jogát adott esetben a gyámhatóság állapítja meg, a menhely igazgatója azonban a gyámhatóság határozatának meghozataláig is felvehet bármely jelentkező vagy odavezetett gyermeket, sőt bármely hatóság értesítésére vasúti jegyet is küld a gyermeknek és kísérőjének, esetleg ruhát és, ha anyját elvesztett csecsemőről van szó, küld azonnal dajkát is. A menhelyen elhelyezett gyermek azonban csak abban az esetben és addig marad a menhelyen, amíg beteg. Egyébként pedig kihelyezik a menhely állandó ellenőrzése alatt álló nevelő szülőkhöz, földművesekhez, vagy kisiparosokhoz mégpedig a csecsemőt lehetőleg az édesanyjával együtt. A kihelyezés csak bizonyos helységekre történik, hogy a védett gyermekek így alakult telepei (kolóniái), illetőleg az odatartozó nevelő szülők felügyelése és ellenőrzése könnyebb legyen. Külön-külön intézmények szolgálnak a testi és az erkölcsi bajokban szenvedő gyermekek elhelyezésére és gyógyítására, illetőleg javítására. Az állami gyermekvédelem intézésében intézményszerűleg nagy szerepe van a társadalomnak. Részt vesz nevezetesen a társadalom első sorban az állami gyermekvédelem szerveinek, a kolóniáknak, az ezek fölé helyezett menhelyeknek működését ellenőrző és felügyelő bizottságoknak, végül annak az országos bizottságnak munkájában, amely a belügyminiszter tanácsadó szerveként az egész gyermekvédelem irányítására hivatott. Miniszteri rendelettel megállapított szervezeti szabályzatuk szerint az e bizottságokba a társadalmi szervezetek által választott tagok legalább felének nőnek kell lenni. A gyermekvédelemmel foglalkozó összes társadalmi alakulatok, magánjótékonyági egyesületek ezenkívül, mint a gyermekvédelem legfőbb társadalmi szervében, az Országos Gyermekvédelmi Ligában egyesülnek, amely egyfelől szervezi a társadalmat az állami hatáskörbe még be nem vont gyermekvédelemre, másfelől ellátja az állami gyermekvédelem számára végzendő társadalmi feladatokat; gondozásába veszi nevezetesen a 15 évesnél idősebb és még védelemre szoruló gyermekeket, intézményeket tart fenn továbbá a testi vagy erkölcsi fogyatkozásban szenvedő, a nyomorék, vak,

süket, stb. gyermekek elhelyezésére és gondozására.⁷³

Annak hozzávetőleges megvilágítására, hogy az állam, a városok és a községek háztartásában a szegényügyi és a gyermekvédelmi kiadások mily megterhelést jelentettek, szolgáljanak a következő adatok:⁷⁴

Az *államnak* szoros értelemben vett szegényügyi kiadásai az 1914–1915. évi költségvetés szerint összesen 29,008,751 K.-ra rúgnak. Ebből 259,138 K. jótékonyági egyesületek és egyéb jótékony és emberbaráti intézmények segélyezésére, 19,750,000 K. betegápolásra és szegények gyógykölttségére, 8,640,613 K. az állami gyermekmenhelyekre, 350,000 K. a 7 évesnél idősebb gyermekek gondozása céljából községek és egyesületek segélyezésére esik. A *városok* 1910-ben összesen 9,733,500 K.-t költöttek a szegényügyre (ebből 557,600 K.-t a 7 évesnél idősebb elhagyott gyermekek gondozására.) Egy-egy városi lakosra esett e címen évi 270 K. megterhelés. A *községek* 1908-ban összesen 2,014,262 K.-t adtak ki e célra (ebből 889,897 K.-t a 7 évesnél idősebb gyermekek gondozására.) Egy-egy községi lakosra esett e címen évi 0,15 K.⁷⁵

A szegényügy állapotának jellemzésére szolgáljon még: 26 törvényhatósági joggal felruházott és 111 rendezett tanácsú város 1908-ban *nyílt szegény segélyben* részesített 58,417 személyt 1,839.930 K. értékű segéllyel. E 137 városban volt felnőttek részére 92 községi és 66 egyéb *zárt jótékonyági* intézet 4756, illetőleg 1314 bennlakó intézeti taggal. *Gyermeküdelmi intézmény* volt az 1913/1914. iskolai évben: árvaház (állami, vármegyei, községi, felekezeti, egyleti és alapítványi) 108—4503 növendékkel, állami gyermekmenhely 17—56117 gyermekkel, az Országos Gyermekvédő Ligának 12 intézete 667 gyermekkel, szeretetház 17—1302 gyermekkel, javító intézet 8—2348 gyermekkel. Vakok intézete volt 10—793, siketnémáké 16—1632, hülyék intézete 8—699 növendékkel.⁷⁶

⁷³ A magyar gyermekvédelem részletes ismertetésére nézve l. Zoltán de Bosnyák et Comte L. Edelsheim-Gyulai: „Le Droit de l'Enfant abandonné et le Systeme Hongrois de Protection de l'Enfance“ c. művét, Budapest 1909

⁷⁴ A szegényügyi kiadásoknak pontos kimutatása, annak folytán, hogy azok gyakran más természetű kiadásokkal folynak egybe, majdnem lehetetlen.

⁷⁵ L. Buday László: Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben és Dr. Laky Dezső: Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Mind a két kötet a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal kiadványa.

⁷⁶ A vakok összes száma 1914-ben 16,106, a siketnémáké 28,110, a hülyéké 36,598.

IV.

FOGYASZTÁS ÉS LAKÁSÜGY.

A. A legfontosabb *élelmiszerek fogyasztásának* megvilágítására szolgáljon a magyar birodalomban a fejenkénti fogyasztást feltüntető alábbi néhány adat:⁷⁷

Gazdasági év (aug. 1-július 31)	Buza	Rozs	Burgonya	Cukor	Sör	Bor	Szesz
	kg-okban				literekben		
1910/1911	142'02	35'71	232	7'69	13'97	10'27	4'4
1911/1912	142'03	32'80	178	7'20	15'26	17'27	4'3
1912/1913	139'21	40'59	214	8'95	15'89	12'73	4'4
1913/1914	129'02	35'85	191	9'70	15'63	16'09	4'4

A kávé és a tea fejenkénti fogyasztása a következőképen alakult:

Év	Kávé kg.	Tea gram
1911	0'56	19
1912	0'55	18
1913	0'56	19
1914	0'66	23

A húsfogyasztást illetően csak Budapestre nézve állanak teljesen szabatos adatok rendelkezésre.⁷⁸ Az összes húsнемűekből, beleértve a szárnyast és a vadat, fogyasztottak Budapesten fejenként 1910-ben 49.8, 1911-ben 48,3, 1912-ben 50.6 kg.-ot. Az egész ország népességének fejenkénti *hús- és szalonna* fogyasztása, a szárnyas és vad számítása nélkül, 1912-ben mintegy 29 kg.⁷⁹

Kedvezőknek az élelmi cikkek fogyasztására vonatkozó ezek az adatok egyáltalán nem mondhatók, amint tényleg a nép táplálkozása általában, de különösen az ország egyes vidékein alig üti meg az élet fenntartásához szükséges mértéket. Az alacsony munkabérek nem engedik meg az egészséges, kielégítő táplálkozást, de nem engedi meg azt az önálló termelők túlnagy részének a létminimumon alul maradó keresete sem. A termelők nagy része kénytelen az általa termelt élelmiszereket (tej, vaj, tojás, baromfi stb.) árúba bocsátani, maga az ország pe-

⁷⁷ L. a Statisztikai Évkönyvet az 1914. évről.

⁷⁸ L. Budapest székesfőváros közigazgatása és közállapotai 1900—1912.

⁷⁹ L. Balkányi Béla: „A magyar föld termése“ a „Huszadik Század“ 1913. évi XXVIII. kötet 37. 1.

dig külföldre szállítani, hogy a nélkülözhetetlen iparcikkeket beszerezhesse és adósságait törleszthesse.

B. Annál a képnél, amelyet az élelmi cikkek fogyasztásának vizsgálatával nyerünk, talán még kedvezőtlenebb az, amelyet a lakásviszonyok tárnak elénk. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 100 lakásra 141 lakásszoba, 2 cselédszoba, 84 konyha és 65 egyéb helyiség jut. Minden szobára 3.1 lélek esik: 2.4 a városokban, 3.2 a községekben — ami azonban egyáltalán nem jelenti, hogy a városokban jobbak a lakásviszonyok, hanem csak azt, hogy a városokban a túlszűfolt proletárlakásokat ellensúlyozzák a sok szobás kényelmes lakások. Az ország legnagyobb városának, Budapest székesfővárosnak lakásviszonyairól 1910-ben a következő táblázat nyújthat némi tájékoztatást: '

Lakás megjelölése	Az összes	A lakott	Az összes lakók száma		Egy lakásra eső lakók száma	Albérleti			A lakások átlagos évi bére korona
	lakások száma	lakások száma	abszolút számban	%-ban		lakások	lakásokban élők	lakók	
Szoba nélküli	523	475	1,448	0.2	3.05	104	437	195	220
1 szobás	94,739	92,825	402,326	50.0	4.33	30,029	163,908	72,384	337
2 "	42,587	41,376	207,270	25.8	2.50	14,015	86,505	35,269	702
3 "	19,197	18,324	95,465	11.9	1.74	4,881	30,765	10,498	1,196
4 "	9,810	9,192	52,228	6.5	1.42	1,885	12,852	4,339	1,707
5 "	3,947	3,684	22,337	2.8	1.21	501	3,489		2,299
6 "	1,644	1,524	10,119	1.3	1.11	166	1,236		2,925
7 "		727	5,145	0.6	1.01			2,146	3,569
8 "	1,809	377	2,707	0.3	0.90	160	1,449		4,022
8-nál több		530	4,783	0.6	0.77				5,025
Összesen	174,256	169,034	803,828	100.0	—	51,741	300,641	124,831	—

A tényleges laksűrűséget Budapesten a jelzett időben a következő oldalon levő táblázat mutatja.

Ha túlszűfoltnak kell tekintenünk minden olyan lakást, amelyben szobánként négynél többen laktak, akkor az előbbi számok szerint Budapestnek tényleg lakott 169,034 lakása közül túlszűfolt volt 41,487 (mintegy 25%) és 803,828 lelket számláló lakosságából ilyen túlszűfolt lakásban élt 290,468 (33 %).

A viszonyok a vidéki városokban sem sokkal kedvezőbbek, különösen kedvezőtlenek azonban a törpebirtokosságnak, a mezőgazdasági cselédeknek és a munkásoknak lakásviszonyai. A közegészséget és a közerkölcsöket oly súlyosan veszélyeztető ezekkel a viszonyokkal szemben, amelyek városokban túlnyomóan a telekspekulációból, vidéken a nép tudatlanságából, általában a tökehiányból és a szegénységből származnak, az állam és a városok közül Budapest a háborút megelőző 7-8 évben elég erélyes munkához láttak. Budapest székesfőváros egymás után építi ebben az időben a városi házaknak és ezekben kü-

Lakásonként lakó	Lakások száma szobánként az oldalt megjelölt számú lakóval	Lakók száma a szobánként az oldalt megjelölt számú lakóval bíró lakásban
1	22 156	54.306
2	48.020	186.461
3	33.890	152.020
4	23.481	120.573
5	16.262	93.175
6	10.806	69.373
7	6.646	4.169
8	4.065	33.136
9	2.195	19.979
10	1.123	11.344
11	530	5.956
12	294	3.702
13	142	1.895
14	79	1.187
15	52	780
16	31	511
17	24	408
18	14	269
19	8	152
20	3	60
20-nál több	13	372
Összesen:	169.034	803 828

lönösen a kislakásoknak egész sorát, szemmel látható jótékony hatást gyakorolván ezzel a lakás piacra. Az állam hathatós kedvezményekkel bátorítja a fővárosnak ezt a tevékenységét és más vonatkozásokban is igyekszik előmozdítani elsősorban a kislakásoknak, nevezetesen pedig a munkáslakásoknak építését, így a hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907: III. t. c. jelentékeny kedvezményeket biztosít a munkásházakat építő iparvállalatoknak és létesül is ez alapon mintegy 1000 munkáslakás. Maga az állam kezdi meg továbbá 1908-ban Budapesten és környékén a mintegy 8—10 ezerre tervezett munkáslakásnak építését és a háború kitöréséig fel is épít abból mintegy 4000-et, megteremtven az államnak ezt a tevékenységét megindító, a lakásprobléma megoldása körül általában nagy érdemeket szerzett miniszterelnökről elnevezett mintaszerű Wekerle-telepet. Lakásokat épít az állam a vasúti alkalmazottaknak. Az 1907: XLVI. t. c.-kel messze menő anyagi támogatást biztosít, illetőleg igénylés esetében maga az állam nyújt megfelelő biztosítékot azoknak a törvényhatóságoknak és községeknek, amelyek mezőgazdasági munkásoknak a házépítést megkönnyítik, vagy azoknak házakat építenek. A háború kitöréséig ennek a törvénynek mintegy 12,000 mezőgazdasági munkásház köszöni felépítését. És meg kell végül itt is emlékezni a mezőgazdasági cselédek szolgálati viszonyát szabályozó 1907: XLV. t. c.-ről, amely azáltal,

hogy a gazdákat megfelelő cselédlakások szolgáltatására és ezzel építésére kötelezte,⁸⁰ különösen a háború közbejötté nélkül, szintén nagy mértékben enyhíthetett volna az égető lakásnyomorúságon. Amint általában az említett kezdeményezések és eredmények mindenesetre bizonyítják azt a tényt, hogy a közhatalom megindult már azon az úton, amely, ha a háború közbe nem lép, a lakásügy súlyos szociális problémájának megoldásához vezethetett volna.

V.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY.⁸¹

A közegészségügyi viszonyok, bár a javulás szemmel látható, még 1914-ben sem mondhatók kedvezőknek. Vannak ugyan olyan közegészségügyi törvények, amelyek a kereteket a közegészségügynek megíelelő alakulására kitűnően megadják. Természetes azonban, hogy az olyan ország közegészségügyi viszonyai, amelyben a népesség jelentékeny része szegénységénél fogva nem táplálkozik és nem lakik megfelelően; a kellő műveltség hiányánál fogva nem ismeri az egészségügyi ártalmakat, amelyektől óvakodnia kell; szegénységénél vagy tudatlanságánál fogva csak végső esetben vagy egyáltalán nem fordul orvoshoz; az orvos a népsűrűségi, területi és közlekedési viszonyoknál fogva különben is csak nehezen hozzáférhető; amelyben a városok és a községek maguk sem tanúsítanak mindig kellő érzéket és áldozatkészséget a közegészségügy követelményei irányában és ha mégis, csak kivételesen rendelkeznek a kellő anyagi eszközökkel: ez az ügy magának az államnak még aránylag nagy áldozatkészsége mellett sem fejlődhetik kellőképen.

Jellemző ebben a tekintetben mindenekelőtt a *halálozásoknak* nagy arányszáma, amely ha évről-évre csökken is, 1914-ben 1000 lélekre még mindig 23.5 (Magyarországon 23.4, Horvát-Szlavonországokban 24.7). Az *átlagot* is messze túlhaladja a mezőgazdasági munkásoknak (a földművelési napszámosoknak) halálozási arányszáma, amely az 1910/11. két évnek 24.3 %-o-t tevő átlagával szemben 39.8 %, valamint az egyéb napszámosoké 38.2 %-o-
kel, az őstermelésé általában 26.6 és a bányászaté 25 %-o-
kel. Ezzel szemben az önálló iparosok halálozási arányszáma 207, az ipari munkásoké pedig nyilvánvalóan ezek elég jól működő betegségi biztosításának eredményeképpen csak 19.4 %o.

⁸⁰ L. e. törvénynek a cselédlakásokról szóló rendelkezéseit a szolgálati viszony ismertetését is adó II. fejezetben a 17. lapon.

⁸¹ Bár a közegészségügy Horvát-Szlavon országoknak autonóm ügye volt, az alábbiakban ezeknek az országoknak közegészségügyi viszonyait is megvilágítjuk néhány adattal.

Jellemző továbbá az egészségügyi viszonyok kedvezőtlen alakulására a nagy *gyermekhalandóság*, amennyiben 100 halott közül 7 éven aluli 44.3 (Magyarországon 44.1, Horvát-Szlavonországokban 46), 1 éven aluli pedig 28.8 (Magyarországon 29.1, Horvát-Szlavonországokban 26.9). 100 élve születtire esik 19.5 egy éven aluli halott.⁸²

Az állam kötelezi a városokat, a vármegyei székhelyül szolgáló községeket, továbbá mind a községet, amelynek legalább 5000 lakosa van, hogy városi, illetve községi *orvosi*, a többi községet pedig arra, hogy a vármegye által megállapított orvosi körönként többen együtt körorvost alkalmazzanak. Az állam vállalja a községi és a körorvosoknak törzsfizetését, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy e fizetést maguk a községek ki ne egészítsék. Kötelezi a községet a lakosság számarányának megfelelő számú szakképzett bábának alkalmazására és megállapítja ezeknek a község által viselendő legkisebb fizetését, ami mellett ott, ahol ez szükséges, saját költségvetése terhére pótlékot is fizet a bábának. Mintaszerű egyetemi klinikákat és bábaképzőket tart fenn, — de az orvosok száma a vidéken mindezek dacára aránytalanul kevés. Az orvosok száma 1914-ben Magyarországon 5805, Horvát-Szlavon országokban 387, összesen 6192. Eszerint 10.000 lakosra jut tehát átlag 2.88, mégpedig Magyarországon 3.06, Horvát-Szlavon országokban 1.44. De az összes orvosoknak majdnem fele, 43.2 %-a, a törvényhatósági joggal felruházott 26 magyarországi és 4 horvát-szlavón országai városban él, aminek következtében ezekben 10.000 lélekre átlag 10.9, Budapesten meg éppen 17.1 orvos jut, míg ellenben a vármegyékben (a rendezett tanácsú városokat is beleértve) csak 1.9. Ezzel az állapottal jár együtt, hogy a szoros értelemben vett Magyarország 12,418 községe közül mindössze 1380-ban volt községi, *illetőleg* körorvos, míg a többi község közül 2473 0-5, 4297 5-10, 2433 10-15, 991 15—20 és 690 meg éppen 20 km-nél is nagyobb távolságra esik a körorvos székhelyétől. Ugyanilyen az aránytalanság a gyógyszerterek tekintetében is. Ennek az állapotnak tudható be, hogy a Magyar birodalomban elhaltak közül orvosi kezelésben mindössze 51.5 (Magyarországon 53.8, Horvát-Szlavon országokban 27.9) % részesült és a halál okát is orvos a haláleseteknek mindössze csak 60.0 (Magyarországon 62.1, Horvát-Szlavon országokban 20.1%-ában állapította meg.

⁸² A fentjelzett halálozási arányszám jelentőségét csak úgy méltányolhatjuk kellőképen, ha figyelembe vesszük, hogy a halálozási arányszám 1000 lélekre az 1881—90. évek átlagában 32.6 (Magyarország 32.8, Horvát-Szlavon országok 31.3); az 1891—1900 évekében 29.9 (Magyarország 29.6, Horvát-Szlavon országok 31.6); az 1900—1905 évek átlagában 26.4 (Magyarország 26.2, Horvát-Szlavon országok 27.7); végül az 1905—1910 évek átlagában 25.0 (Magyarország 24.9, Horvát-Szlavon országok 26.1) volt.

Nem kedvezők a *kórházi viszonyok* sem. Nyilvános jellegű kórház van Magyarországon (állami, törvényhatósági köz-kórház, elmeógyintézet, klinika, bábaképző, nyilvános jellegű magánkórház): 269 — 34723 ágygal, Horvát-Szlavón országokban 32 — 5942 ágygal; fegyintézeti és börtönkórház: 74—1591 ágygal, Horvát-Szlavon országokban 3—153 ágygal; nem nyilvános jellegű magánkórház 157 — 6663, Horvát-Szlavon országokban 3 — 29 ágygal. Ebből állami és magán elmeógyintézet Magyarországon 6 — 2726, Horvát-Szlavon országokban 1 — 600 ágygal, mivel szemben az *elmebetegek* száma ugyanabban az időben 19059, illetőleg 1499. A *gümőkórban* elhaltak száma 55,359, illetőleg 10,823, összesen 66182, ami az összes halálesetek 13,09 %-ának felel meg (Magyarországon 12“58, Horvát-Szlavon országokban 16.36 %) és azt jelenti, hogy minden 1000 lélekre esik gümőkóros haláleset 3.08 (Magyarországon 2'94, Horvát-Szlavon országokban 4.03).

A szoros értelemben vett Magyarországon azokon a kiadásokon felül, amelyekről már a szegényüggyel kapcsolatban megemlékeztünk, az állam az 1914/1915 évi költségvetés szerint a közegészségügyre 14,909,532 K-t. (mégpedig a 3 egyetemi klinikára 7,641,212, egyéb közegészségügyi kiadásra 7,268,320 K-t) költött. A városok 1910-ben kiadtak erre a célra 15,908,000, végül pedig a községek 1908-ban 5,119,365 K-t.⁸³

VI.

KIVÁNDORLÁS.

Említettük már a mezőgazdasági munkaüggyel kapcsolatban, hogy a belső vándorlások időszaki munka keresésében igen jelentékenyek. Bizonyos, hogy ezek a belső vándorlások maguk is nagymértékben fejlesztik a hajlamosságot a kivándorlásra. Azok a kedvezőtlen gazdasági és társadalmi viszonyok, amelyeket az eddigiekben vázoltunk, kapcsolatban a hajózási vállalatok és a kivándorlási ügynökségek mesterkedéseivel, megindítják azután tényleg, különösen az évszázad kezdete óta elhatalmasodott, nemcsak az ország népsűrűségéhez, hanem más európai államok mozgalmához viszonyítva is nagyarányú kivándorlást. A rendelkezésre álló, a kivándorlók összességét mardék nélkül aligha felölelő statisztikai adatok alapján megállá-

⁸³ Ezek az összegek nem foglalják magukban a közegészségügyet érdeklő összes kiadásokat. így pl. különösen a népbetegségek (tuberkulózis, alkoholizmus stb.) elleni küzdelemben igen jó szolgálatokat tevő, mintaszerű Társadalmi Múzeumnak költségei az államnak jelzett költségeiben, az utcatisztítás, a csatornázás, a vízszolgáltatás stb. költsége a városok és a községek jelzett kiadásaiban nincsen benne.

pítható, hogy az 1901—1914 években kivándorolt a Magyar Birodalomból:⁸⁴

Év	Kivándorolt (csalágtagokkal együtt)			1000 lélekre esett kivándorló	Kivándoroltak közül				
	férfi	nő	össz.		magyar	német	tót	oláh	ruthén
					anyanyelvű volt				
1901—1905	62.421	22.427	84.848	4.3	23.126	12.963	22.275	8.525	4.053
1906—1910	87.107	37.044	24.653	6.1	37.274	23.034	23.438	17.364	4.178
1912	62.308	42.356	104.763	5.0	31.478	16.803	17.029	18.620	3.761
1913	46.307	50.413	196.921	4.5	29.301	14.124	14.827	20.656	3.002
1914	61.107	31.322	92.999	4.3	29.686	14.390	10.081	26.960	2.952

Év	Kivándoroltak közül								
	horvát	szerb	egyéb	Német-országba	Romániába	más		Ameri kába	más világ-részbe
	anyanyelvű volt					Balkán	európai		
						államba		vándorolt ki	
1901—1905	12 879		1.027	2.125	6.682	1 322	1.853	72.575	291
1906—1910	10.898	7.443	1.324	4.390	7.026	1.238	2.458	109.204	637
1912	9.961	5.808	1.103	2.607	7.291	435	1.534	92.644	132
1913	8.805	4 592	1.114	2.170	8 868	563	946	84.084	90
1914	4.178	3.518	634	3.566	14.323	845	1.433	72.106	126

Annak dacára, hogy a magyar vándorlási statisztika a háború előtti időben az addig e téren általában elért fejlődésnek igen magas fokára emelkedett, amint általában a magyar állam a kivándorlás ügyére, a kivándorlók gondozására és védelmére törvényhozásában is megnyilvánuló igen nagy figyelmet fordított (amit nem lehet mondani a kivándorlás okainak megszüntetésére vonatkozólag is): a fenti szám adatokkal a kivándoroltak tényleges létszáma kimerítettnek egyáltalán nem tekinthető. Jellemző erre, hogy az európai kikötőknek és az illető bevándorlási államoknak adatai szerint csupán a tengerentúlra is többen vándoroltak ki Magyarországból, mint a fenti számok szerint a tengerentúlra és az európai kontinensre együttvéve. Ez adatok szerint pusztán a tengerentúlra kivándorolt Magyarországból az 1901-1905. években évenként átlag 110,187, az 1906-1910. évek átlagában 137,188, 1912-ben 120,516, 1913-ban 119,159, és 1914-ben végül 73,067 ember. Pedig nyilvánvaló, hogy azok, akik az európai szárazföld valamely államába

⁸⁴ L. az egyes évekről szóló Statisztikai Évkönyveket és különösen a Magyar Statisztikai Hivatal kiadásában: „A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása az 1899—1913. években.” 1918.

vándoroltak, még könnyebben elkerülhették a kivándorlási statisztikának figyelmét, mint azok, akik a tengeren túlra igyekeztek.⁸⁵

A bennünket itt érdeklő szempontokból különösen jellemzők az arra vonatkozó adatok, hogy az egyes foglalkozási ágak és társadalmi osztályok milyen mérvben és arányban vettek részt a kivándorlásban.

Foglalkozási csoport	Kivándorolt a Magyar-birodalomból (családtagok nélkül)						Népességi arányszám 1910-ben a Magyar-birodalomban
	1905-1907 években			1911-1913 években			
	összesen	évenként	átlag	összesen	évenként	átlag	
	számszerint	‰ban		számszerint	‰ban		
Önálló őstermelő	76.834	25 611	17'0	41.817	13.939	21'0	41'3
Mezőgazdasági cseléd és napszámos	233.882	77.961	51'6	94.447	31.482	47.4	20'4
Bányász és bányamunkás	5 429	1 810	1'2	1.888	630	0'9	0'8
Önálló iparos	9.946	3.315	2'2	5.925	1.975	3'0	5'5
Önálló kereskedő	1.137	379	0'3	842	281	0'4	1'5
Ipari, kereskedelmi, forgalmi segédmunkás és napsz.	51.021	17.007	11'3	16.759	5.586	8'4	13'7
Értelmiség	2.203	734	0'5	1.374	458	0'7	4'5
Közelebről meg nem nevezett napszámos	43.010	14.337	9'5	20.323	6.774	10'2	2'6
Házicseléd	23.463	7.821	5'2	10.549	3 516	5'3	4'4
Egyéb és ismeretlen foglalk.	5.763	1.921	1'2	5.385	1.795	2'7	5'3
Összesen :	452.688	150.896	100 0	199.309	66.436	100.0	100 0

Ezek az adatok azok után, amiket az egyes társadalmi osztályok gazdasági és társadalmi helyzetéről már elmondottunk, különösen a mezőgazdasági munkásoknak nagy arányú kivándorlását illetően alig igényelnek közelebbi magyarázatot.

Kétségtelen, hogy állandó a visszavándorlás is az országba. Ennek mérve még annyi pontossággal sem mutatható ugyan ki, mint a kivándorlásé. Megemlítjük mindazonáltal, hogy a magyar statisztikai adatok szerint a visszavándoroltak száma az 1905—1907. évek átlagában az ez években kivándoroltaknak mintegy 18,3, az 1908—1913. évek átlagában pedig mintegy 32,9 %-a volt. Csökken ugyan ilyképen a kivándorlással járó nemzeti veszteség. Számbavehető előny a kivándoroltaknak haza irányuló pénzküldeményei révén a hozzájuk tartozók életszínvonalának némi megjavulása. Kétségtelenül javul ezen a réven az ország fizetési mérlege is. Még számbavehetőbb előny a munkaerő némi megritkulása, sőt pusztán már az elvándorlás veszélyének megjelenése révén is, az itthon maradtak helyzetének

⁸⁵ A Magyar Statisztikai Hivatal fentebb jelzett adatgyűjteménye az 1914. évre mintegy 2 millióval jelzi a külföldön élő magyarok számát.

némi javulása és ezzel a társadalmi feszültségnek is enyhülése. A szomorú csak az, hogy olyan, aránylag alacsony népsűrűség, annyi és oly gazdag kiaknázásra váró közgazdasági lehetőség mellett is, politikai és szociális okokból a háború előtti Magyar-birodalom népességének oly nagy hányadát volt kénytelen évről-évre szelnek eresztetni.

VII.

AZ ERKÖLCSI VISZONYOKRA JELLEMZŐ ADATOK.

I. A bírói ítélettel felbontott házasságok és az ezek által érintett kiskorú gyermekek száma a házasságkötések számához viszonyítva a szorosabb értelemben vett Magyarországon következőképen alakult:

Év	Házasságkötések összes száma	Jogerős ítélettel felbontott házasságok száma	1000 házasságkötésre esett válás	Válások száma, melyeknél kiskorú gyermekek voltak életben	Válások száma, melyekben a jogerős ítélet			
					a férjet	a feleséget	mindkettőt	egyik házastélt sem
nyilvánította vétkesnek								
1910	158.299	6.912	43,8	— —	— —	— —	—	—
1911	171.354	7.397	43,2	— —	— —	— —	—	—
1912	161.105	8.187	50,8	3.020	3.156	4.788	189	54
1913	172.050	7.842	45,6	2.897	3.145	4.508	160	29
1914	136.337	6.906	50,7	2.564	2.698	4.011	142	55

A 15 éven felüli férfinépességből az elváltak száma 1900-ban még 0,1, 1910-ben már 0,2 %; a 15 éven felüli női népességből az elváltak száma 1900-ban még 0,2, 1910-ben pedig 0,4%.

II. A törvénytelen születtek számáról és sorsáról tájékoztatnak az 1914. évre vonatkozó következő adatok:

születések száma	Összes				Élve		Halva	
	születések közül							
	az élve	a halva	a törvényes	a törvénytelen	a törvényes	a törvénytelen	a törvényes	a törvénytelen
születések száma								
662.187	648.865	13.322	604.619	57.568	592.812	56.053	11.807	1.515

100											
születés közül általában		élve		halva		törvényes		törvénytelen			
		születés közül						szülött közül			
a törvé-nyes	a törvény-telen	a törvé-nyes	a törvény-telen	a törvé-nyes	a törvény-telen	a törvé-nyes	a törvény-telen	az élve	a halva	az élve	a halva
születések száma						szülöttek száma					
91'3	8'7	91'7	8'3	88'7	11'3	98'1	1'9	97'4	2'6		

Ezek a számok azt tanúsítják, hogy a törvénytelen szülöttek közt a halva szülöttek arányszáma nagyobb, mint a törvényesek közt. Összefügg ez azzal, hogy a törvénytelen gyermekek anyái túlnyomóan az alsóbb néposztályokból kerülnek ki és hogy a magyar törvényhozás, amiként egyáltalán nem gondoskodott a törvénytelen gyermeknek vagyoni és társadalmi érdekeiről, nem gondoskodott különösen a természetes atya oly irányú kötelezéséről sem, hogy az az anyát a szülést megelőző abban az időszakban, amelyben elbetegesedik és munkaképtelenné válik, megfelelő támogatásban részesítse.⁸⁶ Nem a törvény, csak a szokás, a bírói gyakorlat állapítja meg a természetes atyának kötelezettségét az élve szült törvénytelen gyermek irányában is. E szerint a természetes atya köteles ugyan gyermekét 12—14 éves koráig nem saját, hanem az anya társadalmi viszonyainak megfelelő szűkös tartásban részesíteni, de ez a tartás legfőleg ha arra elég, hogy a gyermek éhen ne haljon, míg a gyermek szükségleteinek gondja azon túl a rendszerint a saját létfenntartásáért is küzdő anyát terheli. Ez után az anya után ad csak ez a jogszokás öröklési jogot a törvénytelen gyermeknek és haladás, hogy megadta neki lassankint ezt a jogot a törvényes gyermeknek létében is. Ha a polgári törvénykönyvnek a háború előtt elkészült, haladottabb jogelveket érvényesítő javaslata törvénnyé válhatott volna, a házasságon kívül szülő nő és törvénytelen gyermeke helyzete is javul. E törvényjavaslatnak törvényerőre emelését megakadályozta azonban a közben kitört háború. A gyermekvédelem állami megszervezése is bizonyára enyhített és ha a fejlődést a háború e részben is meg nem akasztja, még inkább enyhíthetett volna a törvénytelen szülötteknek ama szomorú helyzetén, amelynek oly nagy arányban esnek áldozatul már csecsemőkorukban. Hogy milyen arányú a törvénytelen szülötteknek ez a veszedelme, arra elég világot vetnek Budapest székesfővárosnak e

⁸⁶ A háborút megelőző időben még az ipari munkásbiztosításban részes nőnek is csak a lebetegedés napjától 6 hétig tartó gyermekágyi segélyt biztosított a törvény. Más nő még ilyen segélyben sem részesült. A lebetegedés előtt pedig még az ipari munkásnő is csak a betegségből származó munkaképtelenség miatt részesülhetett segélyben.

részben rendelkezésre álló adatai. Ezek szerint Budapesten 1912-ben az összes élve születetteknek 26.6%-a, az összes halva születetteknek 29%-a, a 0—5 éves korban elhalt gyermekeknek 32.5%-a volt törvénytelen. 1913-ban és 1914-ben az összes élve született gyermekeknek 27.1, illetve 25.7 %-a, a 0—5 éves korban elhalt gyermekeknek azonban 33.9, illetve 31,1 %-a volt törvénytelen. Még rosszabb az arány, ha az 1 éves korukig elhalt csecsemőket vesszük figyelembe, akik közt a jelzett három évben 37.7, 37.9, illetve 37 % volt a törvénytelen.

III. a) A büntető jogszolgáltatás mégpedig mind az anyagi büntetőjog, mind a bűnvádi eljárás tekintetében Magyarország nyomon követte az e téren leghaladottabb nemzeteknek fejlődését. Nem szólva az anyagi büntetőjogról, az 1896. évben törvénybe iktatott bűnvádi perrendtartás az ahhoz fűződő minden korszerű jogelvnek érvényt szerez, nevezetesen a vádelvnek, a nyilvánosság, a közvetlenség, a szóbeliség, az ügyfélegyenlőség követelményének, az alkotmányjogi szempontoknak kellő figyelembevételével hathatósan biztosítja végül a gyanúsítottak személyes szabadságának tiszteletben tartását. 1897-ben a sajtóügyekben már az 1848. évi törvényhozás által megvalósított esküdtbíráskodást kiterjesztik az összes súlyosabb büntetendő cselekményekre. 1908-ban behozzák a büntetés feltételes felfüggesztésének lehetőségét; a fiatakorúak büntető felelősségét pedig az Északamerikai Egyesült Államokból kiindult haladott eszmének megfelelően szabályozzák;⁸⁷ végül 1913-ban a veszélyeztetett gyermekek és fiatakorúak megmentésére irányuló új anyagi jogszabályok céltudatos és sikeres alkalmazása érdekében módosítják a fiatakorúak bűnügyeiben követendő eljárást és

⁸⁷ Az ellen, aki a büntett vagy vétség elkövetésekor 12. évét még meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bűnvádi eljárás nem indítható. A hatóság az ilyen gyermeket megfenyítés végett a házi fegyelem gyakorlására jogosított egyénnek vagy az iskolai hatóságnak adhatja át, amely utóbbi a gyermeket megdorgálással vagy iskolai elzárással fenyítheti. Ha pedig a gyermek eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve vagy züllésnek indult, a hatóság erről a gyámhatóságot értesíti, sőt, ha a gyermek érdekében halaszthatatlanul szükséges, a gyermeket a gyámhatóság intézkedésének bevárása nélkül ideiglenes felvétel végett a legközelebbi állami gyermekmenhelybe szállítja. — Ugyané szabályok állanak a 12. évét már meghaladt, de 18. évüket még be nem töltött fiatakorúra, ha a bűncselekmény elkövetésekor a büntetethez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége még nem volt meg. Ha a fiatakorú büntetett rendelkezett is már a megfelelő értelmi és erkölcsi fejlettséggel, akkor sem tehető ellene más intézkedés, mint dorgálás, próbára bocsátás, javító nevelés és csak szigorúbb intézkedés szüksége esetén fogház- vagy államfogházbüntetés (A fogházbüntetés legenyhébb két neme, utóbbi leginkább a nem dehonesztáló politikai bűncselekmények megtorlására.) A fogságbüntetés leghosszabb tartama, ha a fiatakorú a cselekmény elkövetésekor 15. évét már betöltötte és a cselekményre a törvény halál- vagy fegyházbüntetést (a fogságbüntetés legsúlyosabb nemét) állapítja meg, 10 év, más esetekben 5 év. Az államfogház leghosszabb tartama 2 év. A fogházbüntetést a fiatakorúak részére felállított külön fogházban kell végrehajtani.

megteremtik ugyancsak az északamerikai jogfejlődés szellemében a fiatalokúak külön bíróságát.

b) A büntetendő cselekmények a magyar büntetőjog szerint súlyosságuk szerint három csoportba oszlanak: a kihágások, a vétségek és a büntettek csoportjába. A kihágások egy részében a közigazgatási hatóság mint rendőri büntető bíróság, másik részében, valamint a vétségek egy részében első fokon a rendes bíróság, mint egyes bíróság (járásbíróság), végül a vétségek másik részében és a büntettekben, — amennyiben ez utóbbiak nem tartoznak a törvényszékek mellett működő esküdtbíróságok hatáskörébe — első fokon a rendes bíróság, mint társas bíróság (törvényszék) jár el. Ha a törvény szerint helye van, perorvoslatért a járásbíróság határozata ellen a törvényszékhez, ennek határozata ellen az ítéletáblához, végül ennek határozata ellen a legfelsőbb bírósághoz: a Curiához lehet folyamodni.

c) Ha a magyar bűnügyi statisztika⁸⁸ csoportosítását követve, a bűnözéseknek általános négy irányzatát különböztetjük meg, mégpedig: *az állam ellen* irányuló (a közjogi életet sértő vagy az állam alapvető politikai, jogi, honvédelmi és pénzügyi intézményes szervezetét veszélyeztető), a *társadalom közérdekeit* (a közbiztonságot, közforgalmat, közegészséget, közhitelt, vallást, közerkölcsiséget vagy a családi állapotot) sértő, a *személyi jogkör* (az élet, a testi épség, a párbaj tilalom, a személyes szabadság, a becsület, a titoktartási kötelesség és a házjog) és végül a *vagyon ellen* irányuló bűncselekményeket (lopás, jogtalan eltulajdonítás, sikkasztás és hűtlen kezelés, rablás, zsarolás, *orgazdaság*, idegen dolognak rongálása, csalás, tiltott szerencsejáték, uzsora, hiteljegyek ellen elkövetett bűncselekmények): akkor megállapíthatjuk, hogy a háború kitörésének évét megelőző utolsó évtized folyamán (1904—1913), illetőleg az 1904—8 éveket magában foglaló időszakról az 1909—13 éveket magában foglaló időszakra a járásbíróság elé tartozó, tehát enyhébb minősítésű bűncselekmények miatt elítéltek száma — a társadalmi érdekek ellen irányuló bűncselekmények miatt elítéltek számának növekedése dacára — általában apadt, míg a törvényszékeknél, tehát a súlyosabb bűncselekmények miatt elítéltek száma az említett bűncsoportok mindenikében, különösen azonban a társadalom érdekei ellen irányulóban, elég lényegesen emelkedett. Végeredményben a rendes bíróság által jogerősen elítélteknek összes száma az említett időszakok másodikában az elsőhöz képest a népesség időközi növekedése dacára is leapadt évi 126091-ről 124861-re (1% csökkenés), aminek megfelelően 100,000 lélekre esett az első időszakban évenként átlag

⁸⁸ L. A Magyar Állam Bűnügyi Statisztikája az 1909—1913. évekről. Szerkeszti és kiadja a Magyar Központi Statisztikai Hivatal. 1919. L. továbbá az évenként megjelenő Statisztikai Évkönyvet.

708, a másodikban pedig 678 jogerősen elítélt. Egyébként pedig a bűncselekmények legszámosabb csoportját, mégpedig mind a járásbíróóságok, mind a törvényszékek előtti eljárásban a *személy* és a *vagyon* ellen irányuló bűncselekmények szolgáltatják. Előbbiek a járásbíróóság elé tartozó esetekben az 1904—908. években az összes odatartozó bűncselekmények 61.2, 1909—13-ban 62.9, a törvényszék elé tartozó súlyosabb esetekben 1904—8-ban 37, 1909—13-ban 34.6 %-át; az utóbbiak pedig a járásbíróóság elé tartozó esetekben az összes járásbíróósági esetek 27, illetve 24.*8, a törvényszék elé tartozó esetekben pedig az összes odatartozó esetek 44.9, illetve 46,5 %-át tették. Különben 100.000 lélekre esett összesen állam elleni bűncselekmény miatt jogerősen elítélt 1904—8-ban 56, 1909—13-ban 54; társadalmi közérdek ellen irányuló bűncselekmény miatt jogerősen elítélt 33, illetőleg 37; személy ellen irányuló bűncselekmény miatt elítélt 396, illetőleg 379; végül vagyon ellen irányuló bűncselekmény miatt elítélt 219, illetőleg 205.

d) Az 1909—13. évek átlagában (a becsületsértés kivételével) büntett és vétség miatt elítéltek közt férfi volt 84,5%, nő 15.5%, általában büntett és vétség miatt elítéltek közt fiatalkorú 14.7%, míg az 1910. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakosságában 100 12 éven felüli egyén közül 49.4 volt a nő és 20.8 a 12—18 éves fiatalkorú.

A jelzett népszámlálási adatok szerint az ország 12 éven felüli lakosságából írni-olvasni tudott 69.2%, mivel szemben az írni-olvasni tudók arányszáma az elítéltek közt az 1910—13 évek átlagában csak 66 %. A középiskola 4 osztályát meghaladó képzettséggel rendelkezett az ország felnőtt lakosságának 2.6 %-a, mivel szemben az ily képzettségű egyének az elítéltek közt csak félakkora arányszámmal szerepelnek. 100,000 12 éven felüli analfabétára, vagy csak olvasni tudóra esik 582, ugyanannyi írni-olvasni tudóra 506, végül a középiskola 4. osztályát meghaladó képzettségű ugyanannyi egyénre 278 elítélt.

Az elítéltek vagyoni viszonyára vonatkozó adatok nem egészen szabatosak ugyan, mert ha az idevonatkozó magyar statisztika e részben három csoportot különböztet meg, nevezetesen a vagyontalanokét, a némi vagyonnal rendelkezőkét és a vagyonosokét, nincs semminő biztos ismérv arra, hogy az e csoportok másodikához és harmadikához tartozás minő vagyoni állapotot jelez. Azt a tényt azonban, hogy a bűnözésnek milyen hatalmas tényezője a szegénység, eléggé megvilágítja az a körülmény, hogy az 1904—8 évek átlagában az összes elítélteknek 85.3, az 1909—13 években pedig 83.7%-a volt teljesen vagyontalan, 9.7, illetőleg 10.9 %-ának volt némi vagyona és csak 5, illetőleg 5.4%-a volt vagyonos. Ha a fiatalkorúak fokozott gondozása, a műveltség emelése, a vagyoni jólét gyarapodása a bűnözést nem is szünteti meg, bizonyos, hogy a háború előtti Magyarországon a műveltség terjedésétől és a va-

gyoni jólét emelkedésétől nagy eredmények voltak még remélhetők a bűnözés csökkenése tekintetében is. Jellemző erre, hogy míg a népesség legelhanyagoltabb, legszerencsétlenebb viszonyok között élő társadalmi osztálya: az östermelő segéd-személyzet, a mezőgazdasági munkásság a 15 éven felüli népességnek csak 23%-a volt, az 1910—13. évek átlagában egyedül ez a társadalmi osztály szolgáltatta a büntett és vétség miatt elítélteknek 50.0%-át.

VIII.

A HÁBORÚBAN KIALAKULT TÁRSADALMI VISZONYOKAT ELŐKÉSZÍTŐ BÉKEBELI RENDELKEZÉSEK.

A háborúban kialakult társadalmi viszonyok és az e viszonyokat nem kevésbé befolyásoló háborús kormányintézkedések megérthetése végett meg kell ismernünk — bár csak futólagosan — azokat a törvényi rendelkezéseket, amelyekkel a magyar törvényhozás a háborús veszedelem idejére már jóelőve módot akart adni az államhatalomnak és különösen a kormánynak arra, hogy az egyéni jogoknak korlátozásával minél eredményesebbé tehesse az államnak létküzdelmét. Az idevonatkozó törvényi rendelkezések legnagyobb része a világháborút megelőzőtt Balkánháborúk hatása alatt keletkezett. Az akkor is fenyegető háborús veszedelem szembenőően kimutatta, hogy az országnak a béke és mindig csak a béke szempontjából alkotott törvényei nem nyújtanak lehetőséget arra, hogy a közjogi, a gazdasági, a társadalmi és az egyéni élet a háborútól követelt gyorsasággal legyen a háború rendjéhez és szükségleteihez igazítható. Nem a katonai rendszeről szőlünk itten, amelynek szabályait, mint a nemzet alkotmányának egyik legfontosabb részletét, a magyar törvényhozás sohasem mulasztotta el törvénnyel megállapítani és kiépíteni, hanem azokról a szabályokról, — és ezeknek is csak a társadalmi viszonyokra hatással levő legjelentősebbjeiről, — amelyekkel a törvényhozás a háború idejére magát a polgári életet iparkodott a hadviselésnek szolgálatába állítani vagy legalább is azzal összhangba hozni. Az 1912. évi törvényhozásnak különösen két alkotása érdemel e részben figyelmet. Egyik a háború esetére szőló kivételes intézkedéseket, a másik a hadiszolgáltatásokat állapítja meg.⁸⁹

⁸⁹ 1912. évi LXIII. és LXVIII. törvénycikkek. A hadiszolgáltatásokra vonatkozó törvényi kötelezettségeket ez az utóbbi törvény nem meríti ki. A törvényeknek egész sora állapít meg ezenkívül ilyen kötelezéseket, mint pl. a

Az előbbi törvény háború idején, sőt már a fenyegető veszélyek okából elrendelt katonai előkészületek idejére is a törvényben megállapított terjedelmű *kivételes hatalommal* ruházta fel a minisztériumot. A kivételes hatalom igénybevételét, valamint az ebből folyó intézkedéseket az országgyűlésnek be kell jelenteni. Mire terjedhet ki a törvény szerint a kormány kivételes hatalma? 1. A minisztérium a kivételes hatalmából folyó *közigazgatási* teendők ellátására kormánybiztosokat nevezhet ki, akik kivételes hatáskörükben az összes vármegyei, városi és községi alkalmazottakkal vagyis az önkormányzatnak összes közegeivel, ezek fegyelmi felelősségének terhe alatt, szabadon rendelkezhetnek. Határozataik ellen az illetékes miniszterhez csak birtokon kívül lehet fellebbezni. 2. A minisztérium elrendelheti, hogy a legszükségesebb élelmezési cikkekért követelhető *legmagasabb árakat* a közigazgatási hatóság megállapítsa. Nem szólva arról a hatalomról, amelyet a törvény 3. a *költözködési és letelepedési jog* korlátozása, 4 a *posta-, távirda- és távbeszélőforgalom* szabályozása és ellenőrzése tekintetében a minisztériumnak juttat, megadja ennek 5. azt a jogot, hogy olyan törvényhatóság területén, ahol az állam biztonsága szempontjából szükséges, új *egyesületeknek* vagy fiókegyesületeknek alakítását megtilthassa, a már meglévő egyesületek vagy fiókegyesületek működését ellenőrizhesse, korlátozhassa vagy felfüggeszthesse, végül ha az a gyanú merül fel, hogy működésük törvénytelen vagy államellenessé fajul, elrendelhesse még *kereskedelmi társaságoknak*, valamint a közigazgatási hatóságok ellenőrzése alatt nem álló, külön törvények alapján létesült *társulatoknak*, pénztáraknak is rendőrhatalósági ellenőrzés alá helyezését, a gyanú beigazolódása esetén gyűléseik betiltását, felosztatását és megtilthassa jogellenes határozataik végrehajtását. 6. Oly törvényhatóságokban, ahol az állam biztonsága érdekében szükséges, megtilthatja *politikai jellegű népgyűlések*, felvonulások, körmenetek tartását, a közigazgatási hatóságok gyűléseinek kivételével minden egyéb gyűlésnek tartását pedig hatósági engedélytől teheti függővé. 7. Elrendelheti a *sajtó előzetes cenzúráját* akképpen, hogy a sajtóügyi közvádolóhoz benyújtandó sajtórendészeti köteles példányokat még a szétküldés előtt kézbesíteni kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, illetőleg rendőrhatalóságnak és hogyha ez a hatóság azt már előbb meg nem engedi, időszaki lapokat csak a sajtórendészeti példány kézbesítésétől számított 3 óra múlva, más sajtótermékeket csak a kézbesítés napjától számított egy hét múlva legyen szabad szétküldeni. A kir. ügyészség vagy a rendőrhatalóság az olyan sajtótermék szétküldését, amellyel a hadviselés érdekét sértő bűncselekményt követnének el, megtilthatja.

lovak és járművek szolgáltatásáról, a katonai beszállásokról szóló törvények. Bár kétségtelen, hogy ezeknek is van hatásuk a szociális viszonyokra, az előttünk levő cél szempontjából és a rendelkezésünkre álló keretek közt, ezekre nem térhetünk ki.

A minisztérium olyan belföldi időszaki lapoknak megjelenését és terjesztését, amelyeknek közleményei a hadviselés érdekeit veszélyeztethetik, teljesen eltilthatja; végül rendeltetési helyükre juttatásuk előtt ellenőrzés alá vétetheti a külföldről érkező sajtótermékeket és amennyiben tartalmuk a hadviselés érdekeire veszélyes, azokat lefoglalhatja, sőt külföldi időszaki lapoknak behozatalát és terjesztését egészen megtilthatja. 8. Módosíthatja a *bűnvádi eljárás* szabályait. Az *esküdtbíróságok* hatáskörébe tartozó olyan bűncselekmények főtárgyalását, amelyek a hadviselés érdekeit érintik, a kir. törvényszékek hatáskörébe utalhatja; az esküdtbíróságok működését egészen fel is függesztheti. A hadviselés érdekeit érintő vagy a közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető egyes bűncselekmények tekintetében az illetékes bíróságok hatáskörét az előbbi eseteken kívül is más polgári bíróságokra ruházhatja. Végül elrendelheti, hogy a hadviselés érdekeit érintő bűncselekményekre, amennyiben azok nem esnek a katonai büntető bíraskodás alá (amint mozgósítás, illetve háború idején a katonai büntetőbíráskodás alá esnek még a polgári személyek által elkövetett bizonyos bűncselekmények is), a rendes bűnvádi eljárástól eltérő, rendelettel megállapítandó *gyorsított bűnvádi eljárás*, sőt bizonyos kifejezetten megjelölt bűncselekményekre az ugyancsak rendelettel megállapítandó *rögtönbíráskodás* szabályai nyerjenek alkalmazást. 9. A *magánjogi követelések érvényesítése* tekintetében; 10. a *polgári peres és nem peres eljárás* és általában a polgári igazságszolgáltatás; 11. a *jegybank ügyvitele* tekintetében a fennálló törvényektől eltérő intézkedéseket tehet; végül 12. a *havi szükségletek fedezésére* szükséges összegeket, addig míg azokat a törvényhozás nem állapítja meg, előlegezheti és azok megszerzése iránt *hitelművelet* útján intézkedhetik.

Ugyanez a törvény kiegészíti az érvényben álló büntető-törvényeket, nagyobbára akként, hogy a bizonyos bűncselekményekre megállapított büntetéseket a háború idejére lényegesen szigorítja, de akként is, hogy a háború idejére új bűncselekményeket létesít. Ez utóbbiak közül legfigyelemreméltóbb az, amely szigorú büntetést állapít meg a sztrájkra vagy kizárásra irányuló oly Felhívásra, amelynek célja a hadviselés megnehezítése vagy megghiúsítása (5 évig terjedő fegyház és 8000 koronáig terjedő pénzbüntetés), valamivel enyhébb a büntetése a tudatos részvételnek az ilyen sztrájkban vagy kizárásban és végül az olyan sztrájkra vagy kizárásra irányuló felhívásnak, amelynek bár nem a hadviselés megnehezítése vagy megghiúsítása a célja, de amely a hadviselés érdekeit érinti (3 évig terjedhető fegyház és 4000 koronáig terjedhető pénzbüntetés). A nemzet minden erejét lekötő háború idején nyilvánvalóan alig van sztrájk vagy akizárás, mely a hadviselés érdekeit *nem* „érinti.“

Ez a törvény, amelyet a háború után felvetődött forradalmi és ellenforradalmi kormányok a háború megszűnése után is éve-

kig kiaknáztak saját céljaikra és amelynek a háború alatt történt felhasználásáról alább nyerünk majd némi fogalmat, a polgároknak első sorban polgári jogait, az egyéni szabadságnak az alkotmányos közigazgatásban, a polgári és büntetőjognak és jogszolgáltatásnak törvényes szabályaiban, az egyesülési és gyülekezési jogban, a sajtójogban stb. rejlő biztosítékait szolgáltatotta ki a kormányhatalomnak. Az említett törvények másodika viszont elsősorban azokat a szolgáltatásokat írja elő, amelyeket a polgárok vagyonuknak, vagy vagyonuk egy részének, vagy azok használatának átengedésével tartoznak a hadviselés érdekében teljesíteni. Emellett azonban ez a törvény is mélyen belenyúl a polgároknak személyes szabadságába mégpedig különösen azokéba, akiknek nincs más vagyonuk, mint munkaerejük. Nincsen olyan vagyontárgy, amelyet, ha a hadviselés céljaira szükségéi, az állam „igénybe nem vehet.“ Az igénybevételért, ha a tárgyat végleges vagy ideiglenes használatra elveszi az arra jogosulttól, ad ugyan az állam vagyoni ellenszolgáltatást, de nem bírói megítélés alá tartozó ellenértéket, nem kártérítést, hanem a közigazgatási hatóságok által megállapított „térítést.“ Viszont az „igénybevétel“ nem jelenti mindig azt, hogy az egész vagyontárgyának haszonélvezetében, annak minél teljesebb kihasználásában bárminő csorbulást is szenved, iparvállalatokkal szemben pl. az igénybevétel a törvény szerint nem csupán abban állhat, hogy az állam azokat használatra átveszi, hanem — amint ez egy-két kivétellel a törvény alapján tényleg történt — egyszerűen abban is, hogy azokat az üzem folytatására kötelezi. Nyilvánvaló, hogy alig képzelhető könnyebb háborús kötelezettség iparvállalat számára, mint más kereseti lehetőségnek különben is hiányában, dolgozni, illetőleg dolgoztatni a háborús végszükségében legjobban fizető állam számára.

A vagyontárgyakon kívül igénybe vehetők a személyek is. A hadi célokra szükséges személyes szolgálatokra igénybe vehető nevezetesen minden munkaképes, 50 évesnél nem idősebb íüünemű egyén. Bizonyos egyéni mentességeken kívül (közlisztviselők, lelkészek stb.) a korlátozás e részben csak az, hogy a lehetőségig oly egyéneket kell igénybe venni, akik rendes foglalkozásuknál fogva az illető munkák elvégzésére alkalmasak, hogy továbbá a tartózkodási községen kívül hosszasan tartó munkák teljesítése alól mentesek az önnálló mezőgazdák, a gyár- és ipartelepek birtokosai és azok, akik különös tekintetbevételt érdemlő családi viszonyaiknál fogva családtagjaik életfenntartásának veszélyeztetése nélkül nem maradhatnak távol. Hogy a törvény szerint mivé fajulhat ez a személyes szolgálati kötelezettség, arra jellemző azután a törvénynek az a rendelkezése, amely szerint az olyan egyének, akik a törvény alapján igénybe vett szállítási vagy közlekedési eszközöknek, ipar- vagy egyéb üzemtelepeknek stb. személyzetéhez tartoznak és személyes szolgálatra bevonhatók, kötelesek a vál-

lalat igénybevételének idejére, még ha az igénybevétel nem is áll másból, mint az üzem folytatásának kötelességéből, eddigi szolgálati viszonyukban mindaddig megmaradni, amíg személyes szolgálati kötelezettségük meg nem szűnik. A vállalkozónak, illetőleg a munkaadónak azzal a kötelezettségével szemben, hogy üzemét az állam részére folytassa, szemben áll tehát az alkalmazottnak nyilvánvalóan sokkal súlyosabb az a kötelezettsége, hogy a vállalkozónak, illetőleg munkaadójának szolgálatában minden körülmények közt, minden arra irányuló biztosíték nélkül megmaradjon, hogy a munkaadó az alkalmazottnak ezt a lekötöttségét saját céljaira, akár a legszélsőségesebben is ne aknázza ki. Látni fogjuk, hogy a hadszolgálati kötelezettségnek ilyen egyenlőtlen megosztása a társadalmi ellentéteket amúgy is kiélesítő háborúban a szociális bajoknak egész áradatát zúdította a társadalomra. Ezeket a bajokat tette még a törvénynek az a rendelkezése, amely szerint nem csupán azok a polgári személyek, akik a haditengerészetbe ideiglenesen bekebelezett járműveknek vagy katonai vezetés alá helyezett közlekedési vállalatoknak személyzetéhez tartoznak, de azok a polgári személyek is, akiket az üzem folytatására kötelezett és katonai felügyelet alá helyezett magánvállalatban köteleznek személyes szolgálatra, és általában mindazok a polgári személyek, akiket katonai közegek vezetése alatt alkalmaznak bármely munka elvégzésére, a katonai büntető bírászkodás és a katonai fegyelmi hatalom alá kerülnek mégpedig a hajószemélyzet mindennemű büntetendő cselekmény, az említett többi alkalmazottak pedig szolgálati kötelességeik vagy az e részben kiadott parancsok megszegése tekintetében.

Ama korlátozásoknak és kötelességeknek rövid körvonalozása után, amelyekkel a törvényhozás a polgárokat a háború idején, bizonyára a közjó érdekében, megterhelni szükségesnek látta, önként felmerül a kérdés, miként gondoskodott viszont azokról, akikre a közjóért a legsúlyosabb áldozatot mérte, a hadbavonultaknak kereső nélkül maradt családtagjairól, a háború rokkantjairól, az elesetteknek özvegyeiről, árváiról.

A magyar törvényhozás nem feledkezett meg ezekről sem. A baj inkább az volt, hogy régen, 30—40 évvel a világháború előtt, tehát oly időben rögzítette le az idevonatkozó szabályokat, amikor a megélhetési viszonyok az országban még jóval könnyebbek voltak és a háborúnak a világháborúban tapasztalt méreteit még sejteni is alig lehetett, ellenben e szabályoknak kellő korszerűsítését későbbben elmulasztotta. A háború kitörése előtt e részben csak annyi történt, hogy amikor az 1912. évi törvényhozás megállapította a polgári személyes szolgálati kötelezettséget, megállapította a személyes szolgálatra bevont, valamint az önkéntes szolgálatokra vagy munkákra alkalmazott személyeknek és hozzátartozóiknak ellátási igényeit is. Megállapította pedig akképen, hogy a személyes szolgálatra be-

vont egyének gyámolításra szoruló családjainak ugyanolyan segélyezésre van igényük, mint a mozgósításkor behívott nem tényleges állományú katonai személyek családjainak; amennyiben továbbá a keresetképtelenségüket okozó fogyatkozás vagy a halál bebizonyíthatóan a szolgálat következménye és a iennálló törvények vagy megállapodások szerint más ellátásra igényük nem volna (mint pl. az iparüzemekben személyes szolgálatot teljesítő ipari munkásoknak az ipari munkások kötelező balesetbiztosítása alapján): hogy ők maguk, illetőleg családjaik ugyanolyan elbánásban részesülnek, mint a katonai személyek, illetőleg ezek családjai. Minő ez az elbánás?

Ami mindenekelőtt a bevonultak gyámol nélkül maradt családjainak segélyezését illeti (1882: XI. t. c.), ilyen segélyt csak a *nem* tényleges állományú behívottnak törvényes neje, törvényes gyermekei és unokái, apja, anyja, nagyapja, nagyanyja, apósa, anyósa és testvérei igényelhetnek, de csak annyiban, amennyiben ellátásukat egészen vagy részben a behívott keresménye fedezte. A segély az arra jogosított minden családtag részére fejenként jár és összege, törvényhatóságokként napi 5/ és 70 fillér közt váltakozik. Ha a segélyezett családnak lakóháza vagy ingyenlakása nincsen, lakásilletéket is kap, amely rendszerint az ellátási illetéknek fele, a család által fizetett lakbér összegét azonban meg nem haladhatja. Az összes segély léhát személyenként legfőlebb 85 5 és 105 fillér közt váltakozik és csak néhány fillérrel és csak öt városban nagyobb ennél. A nyolc évesnél fiatalabb családtagok részére ennek a segélyezésnek is csak a fele jár. A segélyezés a bevonulás napjával kezdődik és a bevonult hazatértekor végződik. Ha a bevonult elesett vagy meghalt, a segélyezés ettől számított hat hónapig jár. A segélyigény fölött az első fokú közigazgatási halóság a községi előjáróság meghallgatása alapján felebbezés kizárásával határoz. Akit ez a hatóság elutasított vagy a segély összege tekintetében megrövidített, az orvoslásért közvetlenül a honvédelmi és pénzügyminiszterhez folyamodhat.

A rokkantaknak és az elesettek hátrahagyottainak ellátását (1875: LI. t. c. és az ezt némileg kiegyenlítő későbbi (örvények, nevezetesen az 1887: XX. és az 1907: XVI. t. c.) az alábbiakban egyszerűsítés céljából a tiszti rokkantaknak és az elesett tisztek hozzátartozóinak figyelmen kívül hagyásával, csak a legénységhez tartozók tekintetében mutatjuk be. A rokkantellátást illetőleg előre kell bocsátani, hogy az kettős alapon nyugszik. Rokkantsági nyugdíjat kap nevezetesen az, aki polgárilag keresetképfelen. Bizonyos sérülésekért e mellett vagy ezer» kívül sebesülési pótdíj jár. Akik olyan súlyosan sérültek meg, hogy különös ápolásra és felügyeletre van szükségük (akik pl. teljesen megvakultak, vagy elmetompultságba estek vagy szélhűdés folytán tehetetlenekké váltak és *rokonainknál kellő ápolásban nem részesülhetnek*, a rokkantházba felvételt igé-

nyelhetik. Itt megkapják a zsoldjukat, kapnak étkeztést, lakást, ruházatot és mérsékelt áron dohányt. Megkapják a sebesülést pótdíjat is. A rokkant házban elhalálozott nő katonák családjának 60 korona végkielégítés jár.

A rokkant legénységnek, továbbá a legénységhez tartozó elesettek hátrahagyottainak évi járandóságait, amint azt a háború előtti törvényhozás megállapította, koronában az alábbi táblázat tünteti fel:⁹⁰

Rangfokozat	Rokkanti járadék ⁹¹	Sebesülési pótdíj abban az esetben, ha a katona			Özvegyi járadék			Árvák neveltetési járuléka, ⁹² ha az anya	
		az e lenség legyere v. más hadiszó- köz al- lalt szenvet- eti s- rülés köv. hat- képle- ten lett	egyk kerj t vagy egyk láb- at vesz- tette el	ket ve- gá- ja t ve- ze- lte, vagy min- dket szem- re- me- g- vakult	ha a férfi		ha az özvegy kereső- képtelen és vegytalan	életben van	nem él
					nem az ellenség	az ellenség			
					előt esett el				
de	vagy	a hőrcetren szer- zett sebesülés kö- vetk. halt meg							
Közlegény	72	96	192	288	72	108	204	48	72
Őrvezető	96				96	144	240		
Tizedes	120				120	180	276		
Szakaszvezető	144				144	216	312		
Őrmester kisebb } zsolddal	168				180	270	366		
" nagyobb }					240	360	456		
Törzsőrmester	192	300	450	540					

⁹⁰ A rokkant tiszteknek és az elesett tiszték hátrahagyottainak járandóságaira e helyen nem térhetünk ki.

⁹¹ E járadékok tíz évi vagy ennél rövidebb tényleges szolgálati időre vonatkoznak, Hosszabb szolgálati idő esetében a járadékok emelkednek. Legmagasabb összegük 30 évi szolgálat után a gyalogosnál havi 13, az őrvezetőnél havi 17.33, a tizedesnél havi 26, az őrmesternél havi 30.33 korona.

⁹² Fiúknál a 16., leányoknál a 14. életév betöltéséig. Olyan árváknak, akik hazai tanintézeteket látogatnak és megfelelő előmenetelt igazolnak, a nevelési járuléka tanulmányaik befejezéséig, de legfeljebb 24 éves korukig is megadható. Az özvegyi nyugdíj és a nevelési járuléka összege nem haladhatja meg az évi 540 koronát. A szülőtlenné váló árvák nevelési járuléka együttesen nem haladhatja meg az évi 360 koronát.

II. RÉSZ.

IX.

BEVEZETÉS.

A háború a polgári jogoknak korlátozásával, kényszerrel, nélkülözéssel, tengernyi társadalmi bajjal jár. Bármennyire erős is azonban a nép meggyőződése mindennek elkerülhetetlenségéről, szívesebben fogadja és szenved el azt az olyan kormányzattól és az olyan kormányzat uralma alatt, amelynek szellemét úgy ismeri, hogy a jogok és kötelességek tekintetében polgár és polgár, osztály és osztály közt nem ismer különbséget; amelyet még a békés időkből úgy ismer, hogy természetétől távol áll az erőszak és ha mégis alkalmazza azt, hát éppen csak a rendkívüli viszonyok kényszere alatt és csak a feltétlenül szükséges mértékben alkalmazza; és amelyről végül a múltban kipróbált magatartásából tudja, hogy politikájának mindig lényeges eleme a szociálpolitika és így bizalommal feltételezheti róla, hogy a lehetőségig nem feledkezik meg arról akkor sem, amikor a legnagyobb szükség van rá: a háború idején sem. Ahol ellenben hiányzik ez a meggyőződés, ahol éppen már a múltból beigazolható kételyek támaszthatók a kormányzat szabadságtisztelete, *igazságossága* és az alsóbb néposztályok törekvéseinek és küzdelmeinek méltányos megítélése, szükség esetében támogatása tekintetében, ott a háborúnak nem minden szenvedését tartják elkerülhetetlenek, ott könnyebben támadhat a háborúban felfokozott szenvedések révén az egyesek és az osztályok közt fokozottan elkeseredett viszály abban a tekintetben, hogy egyiknek a másik megkímélésével aránytalanul sok jut a szenvedésből.

Kétségtelen továbbá, hogy minden civilizált társadalomnak erkölcsi, gazdasági és jogrendje a békére van beállítva és hogy ennek a rendnek az egészen különböző, úgyszólván teljesen ellentétes erkölcsi, gazdasági és jogrendet feltételező háború által való hirtelen megzavarása az egész társadalmi életnek súlyos megrázkódtatását eredményezi. A háborúnak vak esélyei és

a civilizáció küzdelmei éppen e vak esélyek lehető kiküszöbölésére irányulnak — nem éppen ama szociális egyedek fennmaradásának és boldogulásának kedveznek, akik a közérdeket, amint az az erkölcs és a jog parancsaiban jelentkezik, az élet minden viszonylatában följé helyezik az egyéni érdeknek. Ha a véletlen nem kedvez nekik, az ilyen egyének esnek el és rokkannak meg a harctereken, az ilyenek sietnek esetleg soha meg nem térülő áldozatokkal a szorongatott hazának segítségére, az ilyenek tartják meg vagyoni romlásuk árán is a háborús gazdasági törvényeket. Viszont a háború megrázkódtatásai közepett a békebelinél nagyobb érvényesülési lehetőséghez jutnak az alapján anti-szociális lények. Ha a törvények megtartása, a közérdekhez alkalmazkodás az egyikre pusztulás, annál nagyobb előny a másokra a törvények megkerülése, az egyéni érdeknek kíméletlen érvényesítése. A vak véletlennek uralma vagyon, szabadság, élet fölött szerencsejátékossá, az ellenség lehetőleg kockázatmentes megsemmisítésének dicsősége gyáván kegyetlenné durvítja a könnyelműsége és kíméletlensége hajlamokat. A háború azonban az egyeseknek és az egyes osztályoknak helyzeti energiájában ezen kívül is lényeges eltolódásokat idéz elő. Az egyikre nézve a legjobb, a másokra a legrosszab konjunktúra. Mi természetesebb, mint hogy a szenvedések okozta vakságukban az emberek azt, ami a másik részéről csak elfogadása, sőt esetleg az államra nézve is csak előnyös elfogadása a neki talán önként kínákozó jó konjunktúrának, összetévesztik a háborúnak tisztességtelen, antiszociális kihasználásával. Az erkölcsi, a gazdasági és a jogi fogalmak összezavarodnak és a nagy sötétségben, amely a társadalomra borul, szenvedéseik tüzelte elkeseredéssel rohannak egymásnak egyesek, foglalkozások, osztályok. Mindegyik az állam segítségét sürgeti a többiek ellen, lehangosabban persze maguk a háborúnak legélelmesebb, leghatalmasabb, gyakran magával az államhatalommal rendelkező haszonélvezői. Az állam pedig kénytelen úgy tenni, mintha üldözné az összesség szorultságának megsarcolóit. Sújt, de ütéseit nem a belátás, nem az osztó igazság szellemé, hanem a szenvedésekben elvakult tömegszenvedély irányítja. Segíteni nem képes, mert hatalma megtörik a civilizáció szellemében természetesen kialakult erkölcsi, gazdasági és jogrend megbolygatásából törvényszerűleg előállott viszonyokon. De míg egyfelől ott, ahova véletlenül le-sújtott, csak fokozza a* elkeseredést, másfelől nem enyhítván a bajt, gyengíti saját tekintélyét, megrendíti a beléje helyezett bizalmat és még jobban kiélesíti a társadalmon belül az el-lentéteket.

A háború, amely Magyarországra reászakadt, két irányban vette igénybe ellenállóképességét. A támadás ugyanis nemcsak az ország fegyveres ereje, hanem kiéheztetni akart egész népe, a fegyvereseken kívül a gyermekek, a nők és az aggok ellen

is irányult.⁹³ Azokon az intézkedéseken kívül, amelyekkel gondoskodni kellett a fegyveres erőről, ennek felszereléséről és ellátásáról, a közhatalomra hárult az a feladat is, hogy gondoskodjék a polgári népesség lehető ellátásáról, a termelésnek megfelelő irányításáról, a rendelkezésre maradt munkaerőnek megszervezéséről, a termelt szükségleti cikkek elosztásáról és ezzel kapcsolatban a forgalomnak, valamint az összes szükségletek arányos kielégíthetése végett az egész fogyasztásnak szabályozásáról. Az ebben az irányban kifejtett szervezési munka igényelte a háborús rendszabályoknak legnagyobb tömegét.

Ha tudjuk, hogy az a kényszer, amely a fegyveres erőnek és felszerelésének kiegészítésére szükséges, önmagában is nagy megpróbáltatást jelent a társadalomra, könnyen megérthető annak a megpróbáltatásnak a súlya, amely azon a réven szakad reá, hogy minden életnyilvánulása az állami kényszer irányító befolyása alá kerül. Ez a kényszer nem merül ki ugyanis a termelésnek, a forgalomnak, a jövedelemeloszlásnak, a fogyasztásnak felülről jövő irányításában. Az állam szempontjainak érvényesítése a hadviselésben és a hadviselés céljára az egész gazdasági életben szükségszerűleg maga után vonja úgyszólván az összes polgári jogoknak felfüggesztését. Háborúban nem érvényesíthető a polgároknak még az a csekély befolyása sem, amelyet békében a törvényhozó és önkormányzati testületek alakulására szavazatukkal gyakorolhatnak. Fel van függesztve vagy lényegesen korlátozva a költözködési szabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, a sajtó szabadsága, az esküdtbíráskodás, módosulnak a szerződés szabadságának elvén felépült magánjogi szabályok és elhomályosulnak az egyéni szabadságnak ama biztosítékai, amelyekkel a mai társadalom a bünvádi eljárás terén oltalmazza az egyént. Legsúlyosabb azonban az állami kényszer hatása, ha már kell, hogy legyen és van is ilyen kényszer, éppen annyiban, amennyiben az hiányos és nem érvényesül egyenletesen és arányosan az állam minden polgárával szemben. Sőt még e részben is vannak fokozatok. Ha pl. az államnak és a társadalomnak szorult helyzete módot ad egyeseknek arra, hogy rendkívüli jövedelemre tegyenek szert és ha az állam nem képes e jövedelmeket már keletkezésük időpontjában magának a háborúnak a tartama alatt igazságos módon a közcélok szolgálatába állítani; ha az állam e helyett háborús szükségleteinek túlnyomó részét oly pénzügyi módszerek alkalmazásával fedezi (papírpénz kibocsátása, esetleg soha visszafizetésre nem kerülő hadikölcsönök stb.), amelyeket még jobban kihasználhatnak azok, akik már is előnyben vannak és amelyek még

⁹³ A háborúnak a 20. század erkölcsseit megszegyenítő egyéb gazdasági fegyvereiről ezúttal nem szólnunk. Viszont nem férhet kétség ahoz, hogy a háború áldozatainak száma az említett népességi csoportokban alig alacsonyabb a harcterek áldozataiénál.

jobban sújtják az a nélkül is már felette sújtottakat: ez a bár végtelenül sok baj felidézésére alkalmas igazságtalanság bizonyos mértékig még csak érthető és menthető. Nem menthető azonban egyáltalán, ha az állam, míg egyfelől maga ad módot rendkívüli jövedelmek szerzésére, azokat, akik e jövedelmek előteremtéséhez munkájukkal járulnak hozzá és akik maguk ilyen jövedelmekre nem tehetnek szert, mert munkajáruléjuknál egyebük nincsen, feltétlenül kiszolgáltatja a munkaadó féktelen gazdagodási vágyának; ha nevezetesen az állam, megfosztván a munkást az önsegély minden lehetőségétől, a vele szemben alkalmazott kényszer ellensúlyozására nem alkalmaz megfelelő kényszert a másik oldalon is.

Azokkal a kényszereszközökkel, azokkal az igazságtalanságokkal szemben, amelyeket a háború, antiszociális lényegénél fogva, bár a legjobb akaratú, legkörülményesebb igazgatás mellett is, szükségképen felidéz, egyáltalán elkerülhetetlen, hogy az állam kiségitő, szociális intézkedésekkel ne iparkodjék könnyíteni a háború véttlen áldozatainak szomorú helyzetén. Ha az állam nem akarja megkockáztatni azt, hogy a beléje helyezett hit az emberekből kivesszen, minél súlyosabb helyzetbe sodródik a háború folytán, minél több vonatkozásban kénytelen, talán éppen ennek következtében, súlyos kényszert alkalmazni polgáraival szemben, minél inkább jelentkezik az egyes ember erejével elháríthatatlan elemi erejűnek az a csapás, amelyet a háború mér az egyesekre, minél inkább nélkülözni kénytelenek viszont ezek az önsegélynek még azokat a lehetőségeit is, amelyek békében rendelkezésükre állnak: annál melegebben és áldozatkészebben kell kibontakoznia az állami gondoskodásnak. Hogy a kötelék, amely az egyest az államhoz csatolja, az emberek szívébe mélyen lehorgonyozódjék, éppen a háború, tehát az állami lét veszedelme idején kell fokozottan éreznie az állam minden hozzátartozójának, a legkisebbnek is azt, hogy az állam úgy áll fölötte, mint a család veszedelmével szemben az anya gyermekei fölött. Az állam öntudatára, élni akarására jellemző az, miként felel meg e követelménynek. Ellenben nincs oktanabb politika annál, amely a szociális gondoskodást a háborút követő időre halasztja. Ennek a gondoskodásnak a hiánya révén időközben elpusztult legértékesebb nemzeti vagyonban, az emberben és az ember és az állam közötti viszony alakulásában esett kárt nem hozhatja helyre a legfényesebb győzelem és a legyőzöttek még olyan kiszákmányolása sem. Viszont sokszorosan nő az, ha az ország nem győz, de legyőzetvén, sok egyébvel együtt az is a győző zsákmánya lesz, amit szorult helyzetében a legszegényebbek remélt megtakaríthatni.

Természetes, hogy a háború alatt kifejtendő legnagyobb erőfeszítés mellett is, a szociális munka java csak a háború befejezése után kezdődhetik, amint csak azután vehető egyál-

talán számba az a pusztulás, amelyet a háború az ország népességében és társadalmi viszonyaiban előidézett. Hogy viszont a szociális nyomornak a háború lezajlása után még éveken, talán évtizedeken keresztül felütődő vészes jelenségeivel szemben tehet-e valamit az állam, az elsősorban attól függ, hogy a háborút lezáró béke megadja-e neki erre a lehetőséget. Ha a „béke áldásaiban“ részesített valamely nemzetnél, az illető nemzet fejlődési képességét és készségét igazoló tények dacára, a béke uralma alatt nemcsak nem javulnak, de még tovább zilálódnak a háborúban megbomlott társadalmi viszonyok, ez önmagában is eléggé bizonyítja, hogy a békének feltételei lehetetlenné teszik, vagy legalább akadályozzák a szociális fejlődés feltételeinek érvényesülését. A világháborút lezáró békeszerződéseknek XIII. része a munka szervezésével kapcsolatban e szervezés indokául helyesen állapítja meg azt, hogy „az általános békét csak úgy lehet elérni, ha azt szociális igazságosságra alapítják“, de távol marad a szociális igazságosság megvalósításának előfeltételeitől, amikor ezeket kizárólag a munkaviszony emberséges alakulásának előmozdításában keresi. Magának a munkaviszony emberségesebb kialakulásának is megvannak további előfeltételei, amelyeknek hiányában a társadalmi életnek nemcsak a munkaviszonyon kívül eső széles területén, hanem magában a munkaviszonyban sem vehető fel a harc a társadalmi igazságtalanság és a nyomor ellen. Helyes a békeszerződésnek az a megállapítása, hogy „bármelyik nemzet vonakodása igazán emberséges munkaviszonyok létesítésétől maga is akadályozza más nemzeteknek azt a törekvését, hogy a munkások sorsát saját országaikban javítsák.“ De éppoly helyesen, csak valamivel átfogóbban, úgyis szólhatna a tétel, hogy az egyik állam társadalmi ziláltsága, elmaradása a civilizációtól, veszélyezteti a többiek társadalmát és civilizációját is. Ha pedig áll ez a tétel, akkor a legkevesebb, amit a nemzetek ezzel szemben saját érdekükben tehetnek, az, hogy — már nem a háború, de a béke jegyében követett magatartásukkal és kényszerrendszabályaikkal ne tegyék önmaguk lehetetlenné a másik nemzet számára a társadalmi viszonyoknak megjavulását és felemelkedését legalább arra a színvonalra, amelynek elfoglalására, addig, míg törekvéseinek érvényesítésére volt némi lehetősége, saját erejéből is képesnek bizonyult.

Az alább következő fejezetekben nem ismertethetjük a társadalmi életnek a háború nyomán, annak hatása alatt, de annak már csak lezárása után kialakult fejleményeit. Rendeltesükhöz képest e fejezetek csak magának a háborúnak tényeivel, a háborús viszonyokkal foglalkoznak. E fejezetekből csak a háború alatt elvetett sárkányfogakat ismerjük meg: a belőlük kikelt szörnyeknek teljes képét csak a háború lezárását követő idők története fogja megrajzolni.

X.

KATONAI SZOLGÁLAT. SZEMÉLYES SZOLGÁLATI KÖTELEZETTSÉG.

Arról, hogy a háború kényszere hány embert ragadott ki polgári foglalkozásából és állított a közvetlen hadi célokhoz szolgálatába és hogy a katonáskodási kényszer miképpen érintette az egyes társadalmi osztályokat, a következő néhány adat nyújthat némi fogalmat.

Az ország véderőtörvényei szerint minden honpolgár, aki nem tartozik amúgy is a tényleges katonasághoz mégpedig vagy az Ausztriával közös haderőhöz vagy a honvédséghez, illetve ezek tartalékához vagy póttartalékához, annak az évnek elejétől fogva, amelyben 19. évét betölti, annak az évnek végéig, amelyben a 42.-t meghaladta, népfelkelési szolgálatra volt kötelezve. A népfelkelők két osztályba tartoztak: az elsőbe a 19—37, a másodikba a 38—42. évesek. A törvény szerint csak az első osztályba tartozók voltak a szükséghez képest a közös haderő, illetőleg a honvédség kötelékeibe beoszthatók.

Már a háborúnak első hónapjaiban törvényt hoztak azonban, amellyel a népfelkelési kötelezettséget lényegesen kiterjesztették.⁹⁴ Kiterjesztették pedig lefelé a 18 évesekre, felfelé az 50 évesekig. Az első népfelkelési osztályba most már a 18—42., a másodikba a 43—50. évesek tartoznak és a hadsereg kötelékeinek kiegészítésére most már nemcsak az első, hanem a másodosztályú népfelkelők is igénybe vehetők, a különbség a két osztály közt mindössze arra szorítkozván, hogy a második osztályba tartozókat harciéri szolgálatokra csak akkor lehet alkalmazni, ha az első osztályba tartozókat ily szolgálatokra általában már igénybe vették. Tényleg kivonultak a harcra a 43—50. évesek is.

Ha a népfelkelői szolgálatra is alkalmatlanoknak számát igen magasan az összes 18—50. éves férfiaknak 20 %-ára becsüljük, akkor is a szoros értelemben vett Magyarországon mintegy 3, a Magyar birodalomban pedig 3.5 millióra kell tenni a háborúban katonai szolgálatra kötelezett 18—50. éves férfiak számát.

Tényleg nem voltak azonban annyian fegyver alatt. A véderőre vonatkozó törvényi rendelkezések módot adnak ugyanis arra, hogy azokat, akik a fegyveres erő érdekeire tekintettel polgári hivatásukban nélkülözhetetlenek, abban kivételesen meg is hagyják. A felmentések az egyes társadalmi osztályok javára elvileg természetesen annyiban érvényesültek, amennyiben az illetőknek polgári foglalkozásukban meghagyása éppen a hadi célok érdekében elkerülhetetlen volt.

⁹⁴ 1915: II. t. c.

Elkerülhetetlenül szükséges volt pl. a háború következtében szinte leküzdhetetlen feladatokkal amúgy is túlhalmozott *közigazgatás* folytonosságának a biztosítása. Ennek dacára a közigazgatás is kénytelen volt személyzetének jelentékeny százalékat a katonaságnak átengedni. Súlyosan szenvedett ez alatt a vidéki, különösen a községi közigazgatás. De Budapest székesfővárosnak is mintegy 12000-re tehető közigazgatási, tanügyi, közmívelődési, népjóléti, közegészségügyi és közüzemi alkalmazottja közül, akik közt természetesen nagy számmal volt a nő is, már a háború leelején bevonult 2597 ember, közöttük 367 a tanszemélyzetből.

Elsőrendű fontosságot kellett tulajdonítani a *mezőgazdasági* termelés fenntartásának. Bár az év különböző szakjaiban végzendő mezőgazdasági munkák elláthatása végett rövidebb időtartamra újból és újból szabadságolták a behívottak közül azokat, akik még nem voltak harctéri szolgálatra beosztva, sőt katonákból összeállított munkásosztagokat is bocsátottak evégből a községeknek és egyes birtokosoknak rendelkezésére; bár hatékony rendszabályokat foganatosítottak a végből, hogy a gazdák kisegítsék egymást, hogy továbbá a hiányzó férfiakat nőkkel, fiatalokkal és iskolás gyermekekkel helyettesítsék; bár végül a mezőgazdasági munkába állított foglyoknak mindinkább növekvő száma is enyhített az égető mezőgazdasági munkáshiányon; mégis voltak gazdák, nevezetesen birtokosok, akiket ezen a címen teljesen fel kellett menteni a katonai szolgálat alól. A *bányamunkásságnak* 40 %-a vonult be a háború első két évében. A munkaerő e megfogyatkozása szomorúan jelentkezett a termelés eredményeiben, míg végül 1917 ben 7000 bányászt haza kellett bocsátani a katonaságtól. Egyébként a közigazgatáson kívül a bányászaiában és az iparban, az utóbbinak nevezetesen azokban az ágaiban, amelyek közvetlenül a hadsereg céljaira dolgoztak, volt aránylag legnagyobb a felmentettek száma. A katonai kötelezettséget e foglalkozások körében a munkások személyes szolgálati kötelezettsége helyettesítette. Ami azonban nem jelenti azt, hogy az *ipar* is nem hozta meg súlyos véráldozatát. Jellemző erre, hogy a szakszervezeknek 1914. június 30-án 96290 főre rúgó taglétszámából már ugyanannak az évnek végéig 44780 ember (46.5 %) vonult be katonai szolgálatra. A kézműiparos, aki mint ilyen alig foglalkozhatott hadsercgszállítással, szintén legfőlebb mint munkásosztagba sorozott és ilyen minőségben a hadsereg részére dolgozó üzembe beosztott vagy személyes szolgálati kötelezettséggel ugyanott dolgozó munkás kerülhetett el a harcteret.⁹⁵ Hogy a népes-

⁹⁵ Hogy a polgári hivatásukban megmaradt kézműiparosok és kézműipari munkások létszáma a háború következtében mennyire lecsökkent, arra jellemző, hogy már az 1916. év első felében rendelettel kell intézkedni az iránt, hogy az ipartestületek kebelében működő, a törvény szerint 6—6 munkaadóból és setédből álló békéltető bizottságok összeállíthatók legyenek 1 — 1 munkaadóból és segédből is, sőt miután sok helyütt még ez sem volt lehetséges, gondoskodni kellett még erről az eshetőségről is.

ségnek a legnélkülözhetetlenebb szükségleti cikkekkel való amúgy is nagy nehézségekbe ütköző ellátása valahogyan keresztülvihető legyen és hogy különösen a központi gazdálkodás tárgyává tett árúk szétosztása céljából ne legyen szükséges sok fennakadással és nem kevesebb emberrel új közvetítő hálózatnak teremtése, fel kellett menteni *kereskedőket* és kereskedelni alkalmazottakat is. A hadsereg és a közellátás szempontjából legszükségesebb cikkek gyűjtésére és szétosztására létesült, nagy számú alkalmazottat foglalkoztató központok is módot adtak egyeseknek a katonai szolgálat alóli mentesülésre. Fel kellett menteni a *pénzintézeteknek* is bizonyos számú alkalmazottját már csak az egymásután kibocsátásra kerülő hadikölcsönöknek lebonyolíthatása végett is. Hogy mily mértékben, arra jellemző a legnagyobb 12 budapesti intézetnek személyzetére vonatkozó, még az 1915. év elejéről való az az adata, amely szerint az összesen alkalmazott 3700 tisztviselő közül katonai szolgálatra köteleztek már addig 2050-t (56 %), akik közül a bevonulás alól ideiglenesen felmentettek 436-ot (20%), de ezeknek egy részét is különböző gazdasági természetű rendelkezéseinek végrehajtásával közvetlenül maga az állam foglalkoztatta. Nagy számmal teljesítettek katonai szolgálatot még a *közlekedési* alkalmazottak is, akik pedig túlnyomó részben anélkül is a fegyveres erő céljaira végezték szolgálatukat.⁹⁶

A *tanszemélyzet* nagy megfogyatkozására jellemző, hogy már az 1915. év őszén kezdődő tanévben mintegy 1500 elemi népiskola maradt teljesen tanító nélkül és hogy akkori szakértői becslés szerint az idősebb korosztályoknak akkor még csak küszöbön levő behívása révén 3000-re is várták a teljesen tanító nélkül maradó elemi népiskolák számát. A tanítóhiány okozta, hogy mindjárt a háború kitörése után a háború egész tartamára fel kellett tészesen függeszteni az elemi népiskola elvégzése után a 15. év betöltéséig terjedő ismétlőiskolai oktatást, aminek hiányát mintegy millió gyermek érezte meg és fel kellett menteni az iskolalátogatás alól az elemi népiskola 4. 5. és 6. osztályát *végző* tanulókat is. Természetes, hogy a több tanítós elemi iskolákban is nagy volt a tanítóhiány, amit sem a lelkesek igénybevétele a tanításra, sem az otthon maradt tanítók fokozott munkája nem pótolhatott. Bevonul a főiskolai hallgatóknak jelentékeny része, sőt még a középiskolák felsőbb osztályú tanulóinak egy része is, ami külön rendelkezéseket tesz szükségessé ez ifjak tanulmányi lehetőségének és tanulmányaik elvégzésének a tanévek számának csökkentésében és a vizsgák szigorának enyhítésében álló megkönnyítése iránt. Az *ügyvéd-*

⁹⁶ Fuvarosokban pl. oly nagy a hiány, hogy volt idő, amikor Budapesten a temetkezési vállalatok, a pékekbe akarják szüntetni üzemüket, mert a szükséges állatokon kívül nincs ember sem a foglalkozással járó fuvarozás ellátására.

bégek részvételét a háborúban megvilágítja az 1917. év végéről való az az adat, amely szerint a szoros értelemben vett Magyarországon 8391 ügyvéd közül a jelzett időpontban 4615 (55%) teljesít katonai szolgálatot, a budapesti ügyvédi kamara tagjainak meg éppen 72%-a vonult be. Hogy a katonai egészségügyi szolgálat mennyire igénybe vehette az *orvosokat* és a *gyógyszerészeket*, arról bizonyára felesleges sok szót vesztegetni.

Hogy a legerőteljesebb korban levő férfinépségnek igénybe vétele katonai, jó részben harctéri szolgálatra és az ezzel járó veszteségek életben és egészségben milyen befolyással voltak a közállapotokra a népesedés, a családi élet, a közegészségügy, a közművelődés, a közerkölcs, a magángazdaságok és az egész közgazdaság szempontjából, arról a maguk helyén külön lesz még szó. Ezen a helyen a katonai kötelezettséggel járó kényszernek abból származó hatására kell csak rámatatnunk, hogy az nem érvényesült, nem is érvényesülhetett, egyenletesen az ország minden katonaköteles polgárával szemben.

Bizonyos, hogy az egész nemzet szent kötelességének tartotta a háborúnak megvívását. Nem volt az országban ember, aki a háborúban nem önvédelmi harcot látott csupán, az ezeréves ország feldarabolására irányuló *jogosulatlan* vágyakkal szemben. És alig volt olyan ember, aki nem tudta, vagy, mint a népnek legegyszerűbb gyermeke, ne érezte volna azt, hogy ezeknek a vágyaknak érvényesülése, az *Önvédelmi harc*nak bukása a *megszentelt* hagyományok összeomlásán kívül az ország eddigi összetételében már megnyílt magasabb rendű életlehetőségeknek lehanyaglását és túlnyomó részben alacsonyabb rendű társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokkal helyettesítését vonja maga után. Minél végzetesebb szerencsétlenségnek látta azonban az ország egész népe a háború kimenetelének ilyen lehetőségét, annál fájdalmasabban érinthette azokat, akik a katonai szolgálatnak vagyoniukat, családi életüket, létüket áldozták fel, az a tapasztalat, hogy másokat, egyébként hasonló viszonyok közt élő embereket, a közhatalom felment a törvény szerint különben rájuk is kötelező katonai szolgálatnak áldozataitól. Könnyen megérthető annak a polgárnak méltatlankodása, aki azt látja, hogy míg ő mindenét feláldozza, hasonló sorban levő, azonos foglalkozást űző polgártársa ilyen áldozatoktól nemcsak, hogy meg van kímélve, de éppen ezen a réven nyer módot a háborús konjunktúrának igen előnyös kihasználására.

Természetes, hogy a gazdasági versenyviszonyoknak erőszakos befolyásolással járó, de jelentőségében annál jóval súlyosabb ez az egyenlőtlenség egymás ellen ingerli az azonos foglalkozású polgárokat is. Talán még fokozottabb azonban, mert egymás viszonyai iránt kevesebb a megértésük, a külön-

böző társadalmi osztályoknak kölcsönös féltékenysége. A háború kezdetétől fogva innen is, onnan is, sőt magán az országgyűlésen is minduntalan felhangzik a vád egyik társadalmi osztálynak, egyik foglalkozási ágnek képviselői részéről a másik vagy a többiek ellen, hogy honvédelmi kötelezettségüknek nem tesznek kellő mértékben eleget. Kölcsönösen bizonyítgatják egymásnak az általuk hozott véráldozatokat, nem anélkül persze, hogy a kölcsönös gyanúsítás tövise az amúgy is sajgó lelki sebeket a társadalmi összhangnak rovására tovább ne mérgezze. A kölcsönös féltékenység nem áll meg azonban a foglalkozási csoportoknál, a társadalmi osztályoknál. Miután a felmentési javaslatokat a hatásköréhez tartozó területre nézve a törvényhatóság főispánja terjeszti elő, akinek hivatása a törvényhatóság élén egyebekben a kormány politikai célzatainak érvényesítése, mihamar megterem a vád a főispánok és ezeken túl a kormány ellen is, hogy a felmentés megadásában, megtagadásában vagy visszavonásában élet és vagyon fölött rendelkező hatalmukat pártszempontoknak érvényesítésével gyakorolják. Ha ezek a vádak nem is voltak jogosultak, mindenesetre jellemzők arra az indulatosságra és elkeseredésre, amelyet az adott viszonyok közt a kényszer és az attól elválaszthatatlan egyenlőtlenség, a hatóság diskrecionárius hatalmának megnövekedése, élet-halálnak e hatalom alá rendelése, egyéneknek, foglalkozási csoportoknak, társadalmi osztályoknak és pártoknak egymás ellen ingerlésével, a társadalom ez alkotó elemeinek mindegyikében egyaránt kiváltott.

Nem oly végzetes, mint a tényleges katonai szolgálat tekintetében, de azért, mint a munkaügy tárgyalásánál látni fogjuk, igen súlyos volt a személyre gyakorolt az a kényszer is, amely, szintén a hatóság diszkréciója alapján, az úgynevezett „személyes szolgálati kötelezettséggel“ terhelte meg az egyeseket. Láttuk,⁹⁷ hogy már a hadiszolgáltatásokról szóló 1912: LXVIII. t. c. megadta erre a lehetőséget. Ez a törvény azonban még csak *hadi célokra* szükséges munkák érdekében és csak 50 évesnél nem idősebb férfiak terhére engedi meg e kötelezettség megállapítását. Mindjárt a háború kitörése után kiterjesztették ezt a kötelezettséget. A háború idejére szóló kivételes intézkedéseket megállapító 1914: L. t. c. megadja a hatóságnak a jogot, hogy a minisztérium felhatalmazásával a hadi célokra szükséges munkákon kívül *közegészségügyi, közlelmezési vagy közbiztonsági, vagy egyéb közérdekű munkák* céljaira is személyes szolgálatra kötelezhessen most már nem csak az 50 évesnél fiatalabb férfiakat, hanem az 50 évesnél nem idősebb nőket is. A minisztériumot, illetőleg a hatóságokat az utóbb jelzett munkák tekintetében a törvénynek csak az a rendelkezése korlátozta, hogy a férfiakat csak

⁹⁷ L. az I. rész VIII. fejezetet.

a lakóhelyükül szolgáló városnak vagy az illető községet magában foglaló járásnak vagy az ezekkel szomszédos városoknak és járásoknak területén, nőket pedig legfőlegb csak a szomszédos községeknek területén szabad ezen az alapon munkára kötelezni; hogy továbbá nőket csak úgy szabad ily munkára kötelezni, ha ezzel családfenntartói, erkölcsi, valamint gazdasági kötelezettségeiktől el nem vonják őket és egyáltalán csak olyan munkára alkalmazhatók, amelyre rendes foglalkozásuknál fogva alkalmasak. Erre az utóbbi körülményre egyébként a férfiaknál is lehetőség szerint tekintettel kell lenni. Az 1912: LXVIII. t. c-nek azt a rendelkezését, amelynek a lapján az 50 évesnél fiatalabb férfiakat *hadi célú* munkákra területi korlátozás nélkül lehet kötelezni, ez a későbbi törvény nem érinti. A szóban levő 1914. évi törvény azonban még tovább terjed. A minisztérium felhatalmazhatja ugyanis a közigazgatási hatóságot, hogy amennyiben valamely halaszthatatlan *gazdasági munka* elvégzése másképen nem volna biztosítható, azt közérővel végeztesse el.⁹⁸ Végül pedig a háborúra szóló kivételes intézkedésekről 1915-ben alkotott törvény a minisztérium felhatalmazása alapján feljogosítja a közigazgatási hatóságokat, hogy az 1914-i törvényben *a korra és a területre nézve megállapított korlátok mellőzésével kötelezhessenek minden munkaképes egyént bármely közérdekű munka elvégzésére.*

Hogy a személyes szolgálatra kötelezés lehetőségét minő módon és mily eredményei vették igénybe, azt látni fogjuk a munkaügy tárgyalásával kapcsolatban. Általánosságban itt csak annak megemlítésére szorítkozunk, hogy ha a személyes szolgálati kötelezettség lehetőségének biztosítása a háború által teremtett viszonyok közt elkerülhetetlen is volt, annak tényleges igénybevétele, annál fogva, hogy a keresztülviteléhez fűződő méltányossági követelmények nem valósultak meg idejében és egyáltalán nem valósultak meg kellőképpen, a kölcsönös elkeseredésnek, a társadalmi viszonyokban a háború végén beállott kedvezőtlen fordulatnak egyik szomorú emlékü tényezőjévé vált.

⁹⁸ A közigazgatási hatóságoknak olyan felhatalmazása, hogy bizonyos munkákat közérővel végeztesse el, nem új a magyar törvényhozásban. A községi törvény szerint a községi előljáráóság közveszély (hófúvás, árvíz, tűzvész stb.) esetén a községi lakosokat; a vízjogi, továbbá az úttörvények szerint pedig a közigazgatási hatóság árvízveszedelem esetén vagy hófúvás, hegyomlás, árvíz stb. által fenyegetett állami vagy törvényhatósági utak biztosítása céljából az összes érdekelt községek lakosait kötelezheti, hogy a szükséges védmunkákat szünet nélkül mégpedig díjtalanul végezzék. A háború esetére megállapított személyes szolgálatért legalább térítést engedélyez a törvény, következményeképpen annak, hogy itt többnyire nem rövid átmeneti, hanem minden egyéb létfenntartási lehetőséget teljesen kizáró munkáról van szó.

XI. AZ EGYÉNI SZABADSÁGJOGOK KORLÁTOZÁSA.

I. Politikai jogok.

A háborúnak kényszerhatása alatt a polgárok szabadságjogait lényegesen meg kellett csorbítani. Alig van ezek között olyan, amely ennek a szükségszerűségnek kárát ne látta volna. Rátelepedett a kényszer az egyénnek egész életére, politikai érvényesülésére, gazdasági tevékenységére, személyes szabadságára. Szinte észrevétlenül, egyik napról a másikra, cseppen-tek bele az emberek a viszonylagos szabadságnak abból az állapotából, amely békeidőben egyéniségüknek és az állami és társadalmi élet tekintetében vallott felfogásuknak érvényesítését annyira, amennyire megengedte, a legteljesebb megkötöttség állapotába, amelyben egyszerre sorvadtak el az újkori jogfejlődésnek az egyéni szabadság védelmére, az állam mindenhatóságának korlátozására kitermelt biztosítékai.

Lehet, hogy a nemzetnek olyan élet-halál harcában, aminő Magyarországra reászakadt, a viszonyoknak ilyen alakulása elkerülhetetlen. De a mai társadalmakra éppen abban rejlik a háborúnak egyik legnagyobb veszedelme, hogy elkerülhetlenül ilyen viszonyokra vezet. A mai társadalmi és gazdasági élet ugyanis sokkal bonyolultabb, semhogy az államhatalom képes volna az egyéni jogoknak felfüggesztéséből és felszívásából, a társadalmi és a gazdasági kapcsolatok sok ezernyi szálának erőszakos szétszakításából eredő nehézségeknek leküzdésére. Minél több feladatot vállal, annál inkább kitűnik képtelensége arra, hogy a mai ember, a mai társadalom igényeit kielégítse, sőt annál nagyobb az anarchia, amely működését kíséri. Megfosztván az egyeseket saját sorsuk irányításának lehetőségétől, annál nagyobb felelősséggel terheli önmagát. És ha még a háború eredményessége sem igazolja a jogi és erkölcsi fogalmaknak azt a végzetes összezavarását, a jogi és erkölcsi sérelmeknek azt a végtelen sorát, amely sajátlagos ténye és következménye minden abszolútizmusnak, hovatovább elkerülhetlenné válik az egyéneknek, a társadalomnak esetleg forradalmivá erjedő visszahatása az államnak és bürokráciájának ez ellen a céltévesztett mindenhatósága ellen. Ennek a visszahatásnak hevessége attól függ azután, mennyire bizonyult képtelennek az állam és a bürokrácia arra, hogy saját hatalmának növelésével gátolja az egyéneknek és társadalomnak elkobzott jogait.

A.) A háború kitörése idején együtt volt országgyűlésnek törvény szerint öt évi időtartama 1915. június 21-én lejárt és így ez időpont után a törvényben előírt időben intézkedni kellett volna az új választások kiírása iránt. A háború által terem-

tett viszonyok közt azonban országgyűlési választásokra gondolni sem lehetett. Az érvényben volt kivételes törvények oly hatalmat adtak a hatóságoknak kezébe, amelynek birtokában még kevésbé kerülhették volna el, mint béke idején, a választások jogtalan befolyásolásának kísértését vagy legalábbis ennek gyanúját. Azok a rendkívül súlyos politikai ellentétek, amelyek a háború kitörését megelőzően az egész országot lázas izgalomban tartották, az ország veszedelmének hatása alatt lényegesen enyhültek ugyan, de alig lehetett megkockáztatni, hogy a választás izgalmai az amúgy is súlyos ideg feszültségben élő népben az ellentéteket újra felelevenítsék és elmérgesítsék. Súlyos igazságtalanságnak látszott továbbá, hogy a választásokat olyankor ejtsék meg, mikor a szavazók nagy része önkéntelen távolléte miatt szavazati jogét nem gyakorolhatja. E körülmények hatása alatt jött létre az 1915: IV. t.-c, amely az országgyűlés tartamát a békekötést követő 6. hónap végéig meghosszabbította.

Bár a törvényhozásnak úgyszólván minden pártja egyetértett akkor abban a tekintetben, hogy az adott viszonyok közt az új választások kiírása „erkölcsi lehetetlenség“, a háború későbbi folyamán mégis volt olyan időpont, amikor közelről kísértett az országgyűlés feloszlásának és új választások kiírásának lehetősége. Az 1918. év folyamán akkor fordult ilyenre a helyzet, midőn a választójog reformját akaró király által kinevezett kisebbségi kormány választójogi javaslatának törvényerőre emelkedését az 1910. évben nem éppen kifogástalan úton uralomra jutott többség megakadályozta. A politikai viszonyoknak időközben bekövetkezett súlyos elmérgesedésére jellemző, hogy sokan azok közül, akik az új választások kiírását 1915-ben még erkölcsi lehetetlenségnek tartották, 1918-ban, tehát már sokkal súlyosabb viszonyok közt, kénytelenek voltak a parlamenti ellenzéki többség magatartásának ellensúlyozására és az e magatartás miatt a végletekig felizgatott néphangulatnak lecsillapítására az országgyűlés feloszlása és új választást kiírása, mint két rossz közül a kisebb mellett állást foglalni. Az országgyűlést a háború egész tartama alatt tényleg nem oszlatták fel. A választójog tekintetében pedig az ellenzékben levő többség álláspontja diadalmaskodott.

Miképpen az országgyűlési választásokat, fel kellett függeszteni a háború tartamára az önkormányzati testületeknek, nevezetesen a törvényhatósági bizottságoknak választását is. Az e részben rendelkező 1915: VI. t.-c. szerint e választások nem tarthatók a békekötés napját követő 3 hó eltelté előtt és a bizottsági tagoknak időközben lejáró megbízatását a törvény az új választásokig meghosszabbította. A városi törvényhatóságokra megállapított ezt a szabályt alkalmazni kellett azokra a rendezett tanácsú városokra is, amelyekben a képviselőtestületi választói

jogot az országgyűlési képviselők választására jogosultak gyakorolták.“

B.) Szigorú korlátozás alá került a polgárok egyesülési és gyülekezési joga is. A törvényi rendelkezést, amely a kormányt e korlátozások foganatosítására felhatalmazta, már ismerjük.¹⁰⁰ A kormány rögtön a háború kitörése után megtiltotta minden új egyesületnek vagy fiókegyesületnek alakítását, a kormány hatóságilag láttamozott alapszabályokkal bíró egyesületek felett is fokozott felügyeletre kötelezte a rendőrhatalóságot azzal, hogy indokolt esetben haladéktalanul tegyenek javaslatot a belügyminiszterhez az egyesület működésének felfüggesztése végett, sőt sürgős szükség esetére megadta a felfüggesztés jogát a törvényhatóság első tisztviselőjének vagy a kormánybiztosnak is. Annak ellenőrzésére, hogy a felfüggesztett egyesületek semminemű tevékenységet nem fejtenek ki, a közbiztonsági közegek az egyesület helyiségeiben bármikor megjelenhetnek és a rendőrség tilalmának karhatalommal is érvényt szerezhetnek.¹⁰¹

Hasonlóan korlátozás alá estek a kereskedelmi társaságok, a külön törvény alapján létesült testületek, pénztárak stb. olyan *gyanú* esetén, hogy működésük törvénybe, rendeletbe vagy az alapszabályokba ütközik vagy államellenes irányzatú. Az ilyen

⁹⁹ A háború folyamán nemcsak az említett szoros értelemben vett közjogi jellegű választójog gyakorlásának kellett szünetelni. Vannak ugyanis Magyarországon bizonyos foglalkozások és érdekképviseletek, amelyeknek közérdekű jellegére tekintettel törvények teszik kötelezővé az illető foglalkozást űző vagy az illető érdekközösséghez tartozó személyekre nézve azt, hogy a törvény által önkormányzati joggal felruházott testületi szervezetet alakítsanak. Ilyen szervezetek pl. az ügyvédi kamarák (1874: XXXIV t.-c.), a közjegyzői kamarák (1874: XXXV. t.-c.), a kereskedelmi és iparkamarák (1868: VI. t.-c.), az ipartestületek (1884: XVII. t. c.), a vízrendezési és a vízhasználatra alakult társulatok (1885: XXIII. t.-c.) stb. Ez önkormányzati alakulatoknak szervezel ét és működését főbb vonásaiban maga a törvény állapítja meg. Miután azonban az idevonatkozó törvényi rendelkezéseknek megtartása, különösen pedig azoké, amelyek a közgyűlés összehívására és megtartására, továbbá az önkormányzati szervek választására vonatkoznak, lehetetlennek bizonyult, a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket kiegészítő 1917: VII. t.-c. felhatalmazta az önkormányzati testületeket, hogy a felügyeletre hivatott miniszter engedélyével működésük, különösen pedig imént jelzett életnyilvánulásaik tekintetében a törvénytől és az alapszabályoktól eltérhessenek.

Korlátoztlák végül az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegségi és balesetbiztosítására a törvény alapján létesített pénztáraknak törvényben biztosított önkormányzatát is annyiban, amennyiben az 1917: VII t.-c. felhatalmazta a minisztériumot, hogy egyebek közt a pénztárak közgyűlései tekintetében is a törvénytől és a pénztári alapszabályoktól eltérő módon rendelkezék. Ezen az alapon azután a minisztérium a szóban levő pénztárak közgyűléseinek megtartását tényleg megtiltotta (4790/1919 M. F. rendelet), az állami munkásbiztosítási hivatalra bízván esetleges kivételeknek engedélyezését és annak megállapítását, hogy a közgyűlés helyett szükség esetén mely szervek mely módon határozzanak.

¹⁰⁰ L. fentebb 75. 1.

¹⁰¹ 5479/1914 és 5735/1914 M. E. rendeletek.

társaságot, testületet haladéktalanul rendőri ellenőrzés alá kell helyezni, amihez képest a rendőrség minden Írásaiba betekinthet, a tapasztaltakról feljegyzéseket készíthet, minden ülésen (igazgatósági ülés, közgyűlés stb.) részt vehet, azokat betilthatja, feloszlathatja stb.

Megtiltott azután a kormány minden politikai jellegű népgyűlést, felvonulást, körmenetet stb. Nem politikai jellegű gyűlés, a közigazgatási hatóságok gyűléseinek kivételével — tehát még egyházi gyűlés is — csak a rendőrség előzetes engedélyével tartható. Ugyanilyen tekintet alá esik mindennemű özszejövetel és gyülekezés magánházakban is. A rendőrség az engedélyezett akár nyilvános, akár magángyülekezeten képviseltetheti magát és azt, ha a közrend, a közbiztonság vagy a közbéke szempontjából szükségesnek tartja, feloszlathatja.¹⁰²

Sem az egyesülési, sem a gyülekezési jog korlátozására vonatkozó ezek a rendelkezések nem voltak a háború végéig következetesen keresztülvihetők. Már 1916. elején rendelettel kellett lehetővé tenni, hogy a belügyminiszter az új egyesületek és fiókegyesületek alakítására megállapított tilalom alól olyan új egyesületek és fiókegyesületek tekintetében, amelyek a hadviseléssel vagy a hadi jótékonyossággal kapcsolatos célokat kívánják szolgálni, kivételeket engedhessen.¹⁰³ Később, a politikai, a társadalmi és a munkaügyi viszonyok súlyosbodásának hálása alatt nem lehetett kitérni a munkásegysületek alakítására irányuló kívánalom elől sem. Nem tehetette ezt különösen az a kormány, mely 1917-ben az új király elhatározásához képest a népjogok kiterjesztésének és az eddiginél hathatósabb népjóléti politika érvényesítésének gondolatával a háború eddigi folyamán hivatalban volt kormányt felváltotta. Jellemző pl., hogy a bányamunkások, akiknek az az igyekezete, hogy gazdasági szakegyesületet alakítsanak, a háború előtt éveken át hiábavalónak bizonyult, az egyesület alapszabályainak jóváhagyását minden alkalommal megtagadó kormánynak ellenállásával szemben, ebben az időben eszközlik ki egyesületük megalkotásához a kormány hozzájárulását.

És éppen így nem volt mereven végig vihető a politikai gyűléseknek tilalma sem. Az adott viszonyok közt a háború sok bajának mindenike egyúttal súlyos politikai kérdés volt. Az, hogy az érdekképviseltek ezeket meg ne tárgyalják és panaszaiknak hangos kifejezést ne adjanak, nem volt megakadályozható. A törvényhatóságok közgyűlései, a kereskedelmi és iparkamarák, a gazdasági egyesületek, a szakszervezetek és más érdekképviseltek, a tudományos egyesületek ülései és az ily üléseken elmondott keserűnél keserűbb szavak ép oly hangos megnyilatkozásai voltak magának a népnek és ép

¹⁰² 5484/1914 és 5735/1914 M. E. rendeletek.

¹⁰³ 1442/1916 M. E. rendelet.

oly hangosan is szóltak a néphez, mintha azok az ülések magának a népnek gyűlései lettek volna. A hosszú háború folyamán rá kellett eszmélni arra, hogy sokkal veszedelmesebbek és izgatóbbak a tényleg létező bajok, mint a népgyűlések, amelyekben szóba kerülhettek; sőt, hogy ellenkezőleg, csak fokozhatja a bajok súlyát, izgató erejét és veszedelmét, ha az elégedetlenségnek megnyilatkozását, a panasz szavát is teljesen belefojtják az e nélkül is alig elviselhető szenvedéseket tűrő társadalomba. Igaz, hogy azok a gyűlések, amelyeket a háború első két-három esztendejében a háborúnak egyes nagy kérdéseiben, legtöbbször a közéletkérdésekben, tartottak, nem voltak szoros értelemben vett népgyűlések, bárha gyakran a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozó egyének vettek is azokon részt. De a határok az ilyen és a tulajdonképeni népgyűlések közt lassankint annyira elmosódtak, hogy 1917 közepén, amikor a király maga kívánta már a választójognak oly kiterjesztését, amelyet az akkor hivatalban volt kormány nem akart vállalni, a polgároknak és a munkásoknak közösen megtartott és nagyobb bajok elkerülése végett immár meg nem akadályozható *valóságos* népgyűlései foglaltak állást a választójog gyökeresebb kiterjesztése mellett. A politikai népgyűlések tilalma ezzel elvileg meg volt törve. De ha nem így lett volna is, akkor sem lehetett volna megakadályozni azt, hogy a háború vége felé, amidőn egyfelől hiábavalónak bizonyult a népnek 4 ½ évig tartó önfeláldozó küzdelme, hősi kitartása, hihetetlen szenvedése; másfelől pedig kitűnt, hogy mindennek az áldozatnak hűségesebb vállalása sem volt képes rávenni a politikának hatalmasait, hogy nagylelkűen és bölcsen, a nehéz helyzetnek megfelelő könnyedséggel engedjenek legalább a jövőre nézve szebb kilátásokat engedő politikai és szociálpolitikai előnyöket az ilyenekre nagyon is rászorult népnek; amikor végül a magyar állam semmibe vevésével Ausztriában és Horvátországban is döntő lépések folytak már a magyar nemzetet közvetlenül érintő kérdésekben: hogy ezekben az időkben, ilyen viszonyok közt meg ne jelenjenek ismét, nem ugyan a forradalom előidézői, de annak hírnökei gyanánt, a politikai népgyűlések.

Az egyesületi és gyülekezési jog korlátozása tárgyában kibocsátott háborús rendelkezésekbe ütköző kihágás miatt elítéltek különben 1915-ben 71, 1916-ban 6, 1917-ben azonban (és ez ismét jellemző a viszonyok alakulására) 156 személyt.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Az 1918. évre vonatkozólag nincs adat, mert a kihágások ilyen részletezéssel csak 1917-ig vannak feldolgozva. Az 1918., 1919., 1920. évi ítéletanyag téli hiányzik és csak 1921-től van meg újból, de már nem ilyen részletezéssel, úgy, hogy az egyesületi és gyülekezési jog korlátozása tárgyában kibocsátott háborús rendelkezésekbe ütköző kihágások száma nincs elkülönítve.

C.) A kormány a már ismertetett 1912: LXIII. t. c. alapján¹⁰⁵ mindjárt a háború kitörésekor felhatalmazta az illetékes minisztereket, hogy egyes, erre okot szolgáltató időszaki lapoknak és minden más sajtóterméknek ellenőrzését az említett törvénycikk korlátai közt rendelettel szabályozhassák, továbbá, hogy közleményeikkel a hadviselés érdekét veszélyeztető időszaki lapoknak megjelenését és terjesztését megtilthassák. Ezt a tilalmat, valamint a kötelező előzetes cenzúrát¹⁰⁶ a háború folyamán tényleg több időszaki lappal szemben alkalmazták. A lapok, hogy az így fenyegető veszedelemtől szabaduljanak, anélkül, hogy kötelezve lettek volna rá, önként alávetették magukat bizonyos előzetes cenzúrának.

Magától értetődik, hogy ez a cenzúra az adott viszonyok közt nem működött, nem is működhetett kifogástalanul. A budapesti újságírók egyesülete már 1915. elején tiltakozik a cenzúra túlkapásai ellen, amennyiben az nem szorítkozik a hadviselés érdekeinek szempontjaira, de állandóan elkalandozik olyan területre is, amely a hadviselés érdekeivel semminő összefüggésben nincsen és tisztán belpolitikai, sőt irodalmi jellegű kérdésekben is igyekszik saját szempontjait és ízlését érvényesíteni. A lapok a kiszedett és már tördelt szöveget mutatták be a cenzúrának és a cenzúra rendelkezéseinek végrehajtásaképpen a kifogásolt cikket, gyakran a címnek meghagyásával, vagy a kifogásolt mondatot, sőt egyes szavakat is, a szedésben üresen kellett hagyni. Könnyen képzelhető az olyan lap olvasásának nyugtalanító hatása, amelyben a rovatok és az egyes cikkek hemzsegnek a szedésnek megszakításaitól. Könnyen képzelhető azonban a sajtónak idegessége is annak folytán, hogy míg az egyik lapot teljesen eltiltják valamely hír közlésétől, ugyanakkor az a másik lapban akadálytalanul megjelenik. Légelkeserítőbbek azonban a lapokra a cenzúrának százával előre és a következmények hangsúlyozása mellett kiadott figyelmeztetései bizonyos események közlésének eltiltására vonatkozólag. Az országgyűlésen a cenzúra túlkapásai ellen minduntalan elhangzó felszólalások a közlési tilalom alá helyezett események és kérdések felsorolásával rámulatnak arra, hogy a cenzúra magának a közérdeknek is kárára gyakran megtiltja a hadviselés érdekeivel semmi vonatkozásban sem álló, ellenben a magyar politikai és gazdasági érdekeket a legközvetlenebbül érintő oly kérdéseknek tárgyalását is, amelyek tekintetében az osztrák és a német sajtó úgyszólván korlátlanul irányíthatja saját országának közvéleményét. Hiába követik egymást az ily eljárással szemben az újságírók egyesületének tiltakozásai. A kormány, elismervén a cenzúra hibáit, képtelen azokon segíteni. Az új kisebbségi kormány igazságügyminisz-

¹⁰⁵ L. fentebb a 75- és köv. 1.

¹⁰⁶ 12001/1914. I. M. rendelet.

tere 1917-ben a lapok mihez tartásának megkönnyítése érdekében rendelettel iparkodik elvi alapon megállapítani egyfelől azoknak a tárgyaknak körét, amelyekről a lapoknak szólni, híreket közölni feltétlenül tilos és másfelől azokat, amelyekről a közlemények előzetes bemutatása kívánatos. Nem segít ez sem. A háború előrehaladásával kapcsolatban minél több a tudni való, annál több az elhallgatni való is. A sajtócenzúra főcélja, hogy a hadiérdeket érintő tények és szándékok tekintetében az ellenség értesülését megnehezítse. Magyarországon a cenzúra nem állott meg azonban a hadiérdeknél, de ránehezedett vagy legalább is ránehezedni igyekezett a politikai és a társadalmi élet minden megnyilvánulására. A cenzúrának ez az igyekevése az ellenség hírszerzése szempontjából meglehetősen közömbös volt. A lelkek feltüzelésére és megvadítására beállított sajtó propagandája nem szorult a magyar sajtó közleményeire. Volt ebben a külföldi ellenséges sajtóban elég találékonyság és lelkiismeretlenség arra, hogy tényeket ferdítsen el, híreket találjon ki az ellenség lealacsonyítására, saját ügyének igazolására, saját közönsége gyűlöletének és háborús szenvedélyének felcsigázására. A magyar cenzúra tevékenysége csak arra volt jó, hogy a bürokrácia ezen a téren is átvegye a gondviselés szerepét, amely tudvalevőleg szintén bekötött szemmel vezeti a földi lényeket végzetük felé.

D.) A politikai szabadságnak korlátozására a büntető igazságszolgáltatás terén ugyancsak a már ismertett 1912: LXIII. t. c. adta meg a felhatalmazást.¹⁰⁷ Alig hogy kitört a háború, a 65 törvényszék közül 39-nek területén felfüggesztették az esküdt-bírászkodást és az odatartozó ügyeknek tárgyalását a törvényszékek hatáskörébe utalták. A közszabadságra még súlyosabb csapást mértek azonban azok a rendelkezések, amelyekkel a bűnvádi eljárás gyorsítása címén a bűnvádi perrendtartásnak azokat a határozmányait, amelyek éppen az egyéni szabadságnak voltak a biztosítékai, e 39 törvényszék területén a bűncselekmények hosszú sorozata mégpedig olyanok tekintetében is hatályon kívül helyezték, amelyeknek a háborúhoz, az állam háborús érdekeihez semmi közük sem volt; sőt, hogy az így sebtében megszerkesztett bűnvádi eljárásnak szabályait a hadseregszállításokkal úzótt visszaélések, az árdragítási és a hivatali bűncselekmények tekintetében az említett 39 törvényszék területén túl az ország egész területére kiterjesztették.¹⁰⁸ Ezek a szabályok a vádhatóság jogkörét lényegesen kiterjesztették, a védelemét megszükkítették, sőt az utóbbit gyakorlatilag majdnem lehetlenné tették. Korlátozták a perorvoslatokat és a mellőzhetlen

¹⁰⁷ L. fentebb 76. 1.

¹⁰⁸ L. az 1914 évi 5486, 5487, 5488, 5735, 6082 M. E. továbbá a 12002 I. M., az 1915 évi 2060 M. E. és a 9550 és 18700 I. M., végül az 1916. évi 3470 M. E. sz. rendeleteket, az 1915: XIX. és az 1916: IX. t. c-t

perorvoslat esetén is megnehezítették a felső bíróság ama célzatának érvényesülését, hogy az alsó bíróság által kellően nem tisztázott tényállás a megnyugtató ítékezés lehetsége érdekében felderíttessék.

Természetes, hogy a büntető jogszolgáltatásnak ez a visszafejlesztése, különösen pedig a védekezés lehetőségének korlátozása szinte az elviselhetetlenségig fokozta azt a nyomást, amelyet a gazdasági viszonyok bizonytalansága, újabb és újabb cselekményeknek az adott viszonyok közt elkerülhetetlen poenalizálása a társadalomra amúgy is gyakorolt. A jogtudományoknak, a bíróságoknak, sőt a vádhatóságnak legkiválóbb képviselői magok is lehetetlennek jelezték e szabályok mellett az igazságszolgáltatás magasztos feladatának a bíró lelkiismeretét is megnyugtató, méltó teljesítését. A jogbiztonságot, az egyéni szabadságot súlyosan veszélyeztető ez az állapot nem is volt a háború végéig fenntartható. Az 1917. év második felében enyhíteni kellett a bűnvádi eljárás terén életbeléptetett kivételes rendszabályokat és több vonatkozásban vissza kellett térni a bűnvádi eljárás rendes szabályaihoz.¹⁰⁹ Szűkebbre vonták azoknak a cselekményeknek körét, amelyekben a most már enyhített gyorsított bűnvádi eljárás alkalmazható és csak azokra a cselekményekre korlátozták azt, amelyek csakugyan a hadviselés, az állam biztonsága és az össznépeség létérdeke ellen irányultak. A hadseregszállítási, az árdrágítási és a hivatali bűncselekményekkel kapcsolatban továbbra is az ország egész területén érvényesülnek ugyan a gyorsított bűnvádi eljárás szabályai, de egyéb bűncselekmények tekintetében az eddigi 39 törvényszék helyett most már csak 23 nak területén. Teljesen kivonták e szabályok alól a fiatakorúakat, visszaállítván a békeidőben rájuk érvényben volt különleges szabályokat. Ismét jogaihoz jutott a védelem. Korlátozzák a vádhatóságnak szertelenül megnövelt jogkörét és módot adnak végül a felsőbbíróságnak az alsóbíróság ítéletének alapjául vett tényállás tisztázására.¹¹⁰

Súlyos csapást jelentett végül, de már csak egyetlen társadalmi osztálynak egyéni szabadságára, a többször idézett 1912: LXIII t. c-nek az a rendelkezése, amely a katonai vezetés vagy felügyelet alá helyezett közlekedési, ipari és más vállalatoknál és munkáknál alkalmazott személyzet szolgálati vétségeit a katonai büntetőbíráskodás és fegyelmi hatalom alá helyezte. Katonai büntetőbíráskodás és fegyelmi hatalom alá kerültek polgári munkájuk tekintetében az amúgy is szolgálati helyükhöz kötött és a munkaadó önkényének ezáltal még fo-

¹⁰⁹ L. az 1917 évi 2731 M. E. és 41900 I. M. rendeleteket.

¹¹⁰ A közeledés a rendes bűnvádi eljárás szabályaihoz mihamar ismét megakadt és az egyéni szabadság szempontjából a bűnvádi eljárás terén még súlyosabb a visszaesés, mint a háború első három évében, a háborúkövető forradalmakra támadt reactio alatt.

kozottabb mértékben kitett alkalmazottak százezrei. A polgári szabadság felfüggesztésének végzetes következményeit a munkaügy tárgyalásánál fogjuk megismerni.

XII.

II. GAZDASÁGI KORLÁTOZÁSOK.

Amilyen bonyolultak a háború alatt a gazdasági viszonyok, olyan bonyolult az a visszahatás is, amelyet ezek a társadalmi viszonyok alakulására gyakoroltak. A háború az egész gazdasági életet kiforgatta a sarkaiból. Előbb teljes megbénulás, azután lázas tevékenység, de ez a tevékenység lényegesen elütött attól, amely a háború kitörésével megszakadt. A háborús gazdasági életnek fő jellemvonásai: a beszerzési területnek összezsugorodása; a fogyasztó személyében és ehhez képest a fogyasztás tárgyában bekövetkezett eltolódás, amennyiben a nagy tömegek gazdaságos fogyasztási szükséglete háttérbe szorul az államnak megnőtt, gazdaságellenes fogyasztásával szemben; végül az állam parancsszavának érvényesülése még azoknak a gazdasági vonatkozásoknak túlnyomó részében is, amelyekben a gazdasági törvényszerűségek érvényesülésének azelőtt inkább megvolt a lehetősége. Ezekből következnek a termelés célja és tárgya, a hitel feltételei és módozatai, a közlekedés lebonyolítása, a munkaerő felhasználása tekintetében beállott változások; ezek ingatták meg és hozták hullámzásba a régebbi, átlagos egyensúlyban megállapodott társadalmi viszonyokat; ezek hozták egymással a szokottnál hevesebb összeütközésbe az egyeseket és szakították egymással ellenséges érdekközösségekbe a foglalkozásokat és a társadalmi osztályokat akkor, amikor a veszélyeztetett hazának védelmében az egész nemzetnek társadalmilag is össze kellett volna fornia.

Látjuk, mint igyekeznek az őstermelés monopolisztikus helyzetét lehetőleg a végletekig kihasználni. Látjuk, mint válik az ipart illetőleg hazafias jelszóvá a csökkent fizetőképességű fogyasztók szükségleteinek kielégítése helyett az állam-szükségleteknek kielégítése, azé az államé, amely nemcsak jobban fizet, de rendelkezik a nyers és a segédanyagokkal, az üzemekkel, a munkaerővel; ezenfelül pedig az ő szolgálatára be nem rendezkedni az adott viszonyok között különben is annyi, mint az üzemet szüneteltetni. A magánfogyasztás szempontja mellékes, mégpedig annál inkább, mert a tömegek keresete nem *követi* a versenyt az áremelkedéssel. Ellenben az állam a magángazdaságtól elvont jövedelemből *jutalmazni* tud és rendelkezik az-

zal a hatalommal, hogy a termelést saját szükségleteinek szolgálatába állítsa. Látjuk, hogy a kereskedelem, amelyet a forgalomnak, a termelvények elosztásának kényszerrendszabályozása, az egyes árucikkek tekintetében megállapított rendszabályok keresztülvitelére felállított központoknak elhatalmasodása mindinkább kiszorít eddigi munkaköréből, mint szorong, hogy az új rendben, a hadseregszállításokban, a javak kényszerforgalmában, a központok szolgálatában valahogyan még s csak elhelyezkedhessék. A gazdasági életben beállott eltolódások, előbb a moratóriumok, azután a pénzérték csökkenése meg nem érdemelt előnyökhöz juttatnak egyeseket, előre nem látható és ki nem védhető károkkal sújtanak másokat. A legnagyobb foglalkozási ágakon belül, a mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben jól járnak az adósok és örvénybe kerülnek azok, akiknek nincs tartozása. Ezeket az eltolódásokat legelsősorban a hitelintézetek érzik meg, amelyek annál fogva, hogy a békebeli hitelügyletek lehetősége és jelentősége részben megszűnt, részben összezsugorodott, keresnek és találnak maguknak új működési teret nemcsak az államkölcsonöknek lebonyolításában, de abban is, hogy mások árüzletének finanszírozása helyett ezeket az üzleteket magukhoz ragadják. Látjuk az összeszorított fogakkal dolgozó munkásságot, éhezve, lerongyolódva, magánjogi szolgálati viszonyában közjogi kényszerrendszabályok révén minden szabadságától megfosztva, a közjogi rendszabályok súlyát is elsősorban viselve. Látjuk a közalkalmazottakat az ínségben mind mélyebbre süllyedve, de hatalomban megnövekedve, azoknak a rendszabályoknak végrehajtásában, amelyek egyeseket vagyonhoz, hatalomhoz juttatnak, másokat szegénységbe, elhagyottságba döntenek, amelyek alól menekülni igyekeznek mindenki és utólérhetetlenül menekülnek is azok, akiket ebbeli törekvésekben vagyon, hatalom, furfang segítenek. És látjuk végül mindazokat, akik hajlamaiknál vagy helyzetüknél fogva a háborús esélyek kihasználására képtelenek és akiknek lába alól ebben a zűrzavarban mindinkább kisiklik a talaj, amelyen egykor többé-kevesé szilárdan, de mégis megálltak.

Mindenkinek abból a kevésből kell megélni, amit megcsappant munkaerővel maga az ország termel és amit csak nagy nehézségek árán sikerül itt-ott a külföldről behozni. Mindennek legnagyobb részét is egyetlen óriási fogyasztó, az állam szívja magához. Hogy részét kivegye, hogy minél nagyobb részhez jusson az összesség számára rendelkezésre álló csekély megélhetési lehetőségéből, minden mozgásnak indul. Szétfolyanak azok a határok, amelyek az egyes foglalkozások gazdasági munkakörének széjjelválasztására, a társadalmi munkamegosztás biztosítására a békés fejlődés során kialakultak. Az egyeseknek, a foglalkozásoknak, a társadalmi osztályoknak hullámvázába jött érdekei átcsapnak egymásba és elrobognak egymás fő-

lött. A gazda, a gyár, a nagykereskedő közvetlenül árusít a fogyasztónak, a kiskereskedő nagyban kereskedik, az ügynök a saját számlájára ad-vesz, a kereskedő ügynökösödik és ipari munkát vállal, a bank mezőgazdaságot üz, állatot hizlal, kereskedik — és az egész gazdasági harctéren egy csatakiállítás hangzik: hadseregszállítás! Veszedelmes jelszó — kísértésbe ejti azokat, akik szállítanak, hogy a kínálkozó szerencsét meg nem engedett módon is kiaknázzák és azokat, akik nem szállítanak, hogy a szerencsét meg nem engedett módon is kierőszakolják. A jövedelemeloszlás régi csatornáit kiszáradnak; rendes eset, hogy a nagy vagyonok nagy része most adók és kölcsönök alakjában az állampénztárba folyik be, ezen kívül az állami szállítóknál halmozódik össze, végül azoknál, akik a magánfogyasztás felett monopolisztikusan rendelkeznek. Csoda-e, hogy a birtokállományukban megbolygatott foglalkozási körök egymással mind élesebb összeütközésbe kerülnek. Mindenki árút akar tehát, mert az árúnak szinte ritkasági becse van, az árún csak nyerni lehet. A rendelkezésre álló javak mennyiségéhez képest amúgy is aránytalanul nagy fogyasztási szükséglet mellett a sok felesleges közvetítőnek bekapcsolódása a forgalomba természetesen fokozza a drágaságot. Annál erősebb a jogcímük azoknak, akik a háború konjunktúráinak kiaknázásában már békebeli foglalkozásukra is hivatkozhatnak és ezen az alapon is bitorlónak mondhatják azt, aki, miután békebeli kereseti lehetőségétől a háború fosztotta meg, a megváltozott háborús konjunktúrák közt is élni akar. A drágaság megakadályozásának jogcímén közbelép az állam és kényszerrendszabályaival szétüt a torzsalkodók közt. A drágaságot nem csökkenti ugyan, még csak nem is szűkíti haszonélvezőinek a körét, legfeljebb szaporítja a büntető eljárásoknak a számát. Nem csökkenti a társadalmi ellentéteket sem, sőt inkább fokozza: de új területet nyit meg saját szerveinek arra, hogy a polgárok élete és vagyona felett önkényeskedjenek és új területen hinti el magvát az ön-maga ellen irányuló elkeseredésnek.

De csökkennek az árúkészletek, romlik a pénz, ellenállhatatlanul nő hát még mindig a drágaság. Mindenki szenved alatta, mindenki fokozza és mindenki a másikat okolja érte. Vitatják, ki kezdte. A város a falu, a falu a város uzsoráját panaszolja. Az állam, úgymint a népjólét öre, úgymint a legjobban szenvedő legnagyobb fogyasztó mindenhol ott van, mindenhol segíteni akar és mindenhol későn érkezik. Későn állapítja meg a mezőgazdasági termények árát, akkor is túlmagasán,¹¹¹

¹¹¹ Sok szemrehányás érte ezért, pedig jó okai voltak erre, amelyekre azonban itt nem térhetünk ki. A baj az volt, hogy a legmagasabb élelmiszerárak mellett Magyarországon voltak a legalacsonyabbak a munkabérek és ez is az államhatalomnak a műve volt. Az államnak, mint a legnagyobb fogyasztónak önvédelmé a drágaság ellen sokkal inkább érvényesült a munkás, mint a gazda ellenében.

de jóval előbb, mint az ipariakét. Mindenki kevesli hát a másíknak megrendszabályozását és ehhez viszonyítva, de általában is sokalja a magáét. Ha továbbá a beavatkozás a hadseregek és a nép széles rétegeinek elláthatása és az állam saját terheinek mérsékelése érdekében nélkülözhetetlen is: viszont pillanatra sem sikerült nemlétezővé tenni azt a tényt, hogy itt a gazdasági elemekkel folytatott küzdelemről, a gazdasági elemeknek bár szükségparancsolta, de természetellenes felhasználásáról van szó. Az állam kényszerintézkedéseinek, mint a gyógyítási célból a szervezetbe oltott mérgeknek az illető cél szempontjából meg lehet ugyan üdvös hatása, de ezt a szervezetnek más életnyilvánulásai tekintetében gyakran drágán kell megfizetni. Ezek a kényszerintézkedések jók lehetnek ugyan arra, hogy a népesség jelentékeny részét az éhenhalástól megmentésék, hogy a hadseregek az országban felkutatható utolsó segélyforrásokat rendelkezésére bocsássák. De az egyik oldalon lefojtott gazdasági erők rejtekutakon kerestek maguknak másutt és nem a köz javára érvényesülést. Hozzájárult ehhez a különben mellőzhető rendelkezések gyakorlati kivitelének a tökéletlensége, a kivitellel megbízott szervezeteknek, központoknak, bizottságoknak, maguknak a hatóságoknak gyakran nem kifogástalan működése. A szabályok sokasága, a szabályok végrehajtásának elkerülhetően tökéletlensége, a polgári lakosság életszükségleteinek feláldozása a hadsereg ellátásának érdekében, a csakis egymásra utalt szövetséges hatalmak kétségbeesett versengése a mindinkább apadó készletekért, ezeryni visszaélésnek nyitotta meg zsilipeit. Árúk elrejtése, halmozása, zugforgalma, csempészése, illetéktelen helyekre juttatása követte nyomon a szükségparancsolta természetellenes gazdálkodást. A visszaéléseket új szabályok követték, a következetesen és egyenletesen végre nem hajtható szabályok alkalmazását pedig újabb visszaélések. A zugforgalom kockázata emeli annak árait, az árak emelkedése még inkább a zugforgalomba vonzza az árukat. Nincs biztonság a gazdaságban és a jogban és e bizonytalanságban elhatalmasodik a szerencsejáték, az egyéni és az osztályönzés, az erőszak becsülete, mások jogai és a törvény iránti tiszteletlenség. Az új vagyon kérkedve és mohón veti magát az eddig csak távolból irigyelt élvezetekre, míg a nagy tömegek keserves küzdelmet folytatnak a létminimum csekély töredékének megmentéseért. *Bella perdidere mores, plurimae leges, pessima respublica.* Ez az a talaj, amelyben a politikai kalandorok lábukat megvethetik és mindazt az elkeseredést és gyűlölködést, amely a nagy zűrzavarban az embereket, foglalkozásokat és osztályokat egymás ellen és az állam ellen fűti, saját alantas törekvéseiknek szolgálatába foghatják.

Nincs itt helye annak, hogy a háború gazdasági eseményeit részletesen elemezzük és hatásukat a társadalmi életre

egyenkint kimutassuk. Az alábbiakban csak rövid vázlatát adjuk a háborús gazdasági jelenségek kétrendbeli sorozatának: a drágaság és a hadseregszállítási visszaélések ellen foganatosított intézkedéseknek. A szellemről, amelyben azokat hozták és amelyet felidézhetek, a háborús gazdálkodásnak ez a vékony szelete is élénk fogalmat adhat.

A.) Már a többször említett 1912: LXIII. t. c.¹¹² is módot adott a közigazgatási hatóságoknak arra, hogy a minisztérium rendeletére a *legsükségesebb élelmezési cikkekért* követelhető legmagasabb árakat megállapítsák. A háború kitörésekor rögtön beigazolódott azonban, hogy az ilyféle kényszerintézkedés egyáltalán nem felel meg céljának, mert a helyi hatóságok egymástól független ármegállapításai egyenesen veszélyeztethetik egyes helyeknek közellátását. A kormány azonban ezen felül már 1914 augusztusának legelején rendeletet bocsátott ki,¹¹³ amely büntetéssel fenyegeti most már nem csupán azt, aki az *élelmiszereknek*, hanem azt is, aki az *elsőrendű közszükségletek kielégítésére szolgáló egyéb cikkeknek* árát és az ezek körül szükséges szolgáltatásoknak díjazását *aránytalanul magasabb* összegben szabja meg. Ez a rendelet felmenti bár a hatóságokat az ármegállapítás gondjától, de viszont, a forgalom nagy bizonytalanságára, az elé a nem kevésbé súlyos feladat elé állítja őket, hogy most már bizonytalanul körülhatárolt, sokkal szélesebb területen büntessék az aránytalanul magasabb ár követelését, anélkül, hogy a legcsekélyebb támpontot adná abban a tekintetben, mihez viszonyítva, milyen alapon lehet a viszonyok hullámzása közepette valamely árt aránytalanul magasnak tekinteni. Azon, hogy a polgárok vagyona, szabadsága, becsülete így a véletlennek, a hatóságok belátásának játékszerévé vált, enyhített ugyan valamit az egy hónappal későbbben kibocsátott az az újabb rendelet, amely a közigazgatási hatóságokat arra utasítja, hogy kétes esetekben kérjék ki a kereskedelmi-es iparkamarának szakvéleményét.¹¹³ A drágaságot azonban ezekkel az eszközökkel megállítani természetesen nem lehetett.

Az 1912: LXIII. t. c-nek kiegészítésére a háború alatt alkotott törvényeknek legelsője, az 1914: L t. c. éhez képest, fenntartván bár annak lehetőségét, hogy az elsőrendű közszükségleti cikkekért követelhető legmagasabb árt a kormány ren“délétére a közigazgatási hatóságok állapítsák meg, elsősorban mégis magát a kormányt hatalmazza fel arra, hogy e cikkeknek *legmagasabb árát*, akár az ország egész területére, akár annak egy részére megszabja. A szükség nyomása alatt megteremti azonban már ez a törvény a kötött gazdálkodásnak további alapjait is. A minisztérium felhatalmazására a közigazgatási

¹¹² L. fentebb a 75. lapon.

¹¹³ 5600/1914 B. M.

¹¹⁴ 155587/1914 B. M.

hatóság elrendelheti, hogy mindazok, akik bizonyos elsőrendű közszükségleti cikkek termelésével, előállításával, feldolgozásával vagy forgalom behozatalával foglalkoznak, vagy enélkül is ilyen cikkeket saját házi vagy gazdasági szükségletüket meghaladó mennyiségben tartanak készletben, ezt az egész készletüket és ennek saját házi vagy gazdasági szükségletüket meghaladó részét a hatóságnál jelentsék be (*Készletfelvétel*). Sőt már e törvény szerint elrendelheti a minisztérium azt is, hogy a jelzett cikkek birtokosai e cikkekből azt a mennyiséget, amely a saját házi vagy gazdasági szükségleteiknek *megállapított mértékél* meghaladja, a közigazgatási hatóság felszólítására, a törvény értelmében hatóságilag megszabott legmagasabb áron, készpénzfizetésért, a minisztérium rendelete értelmében, a közigazgatási hatóságnak engedjék át (*igénybevétel*). Már ez a törvény módot ad tehát a legmagasabb árnak országos megállapítására, a készletfelvételre, a fejadagok megállapítására, az árúknak tulajdonosaiktól való elvételére. E feladatoknak ellátására és az igénybe vett árúknak szétosztására sajátlagos szervekről, az egyes árúk és árúcsoportokra nézve felállított, úgynevezett *központok, bizottságok* stb. útján gondoskodnak. A háború végéig több mint száz árúcsoport kerül így kötött gazdálkodásba és több mint ötvennek árát állapítja meg a minisztérium. Az ármegállapítások, valamint a kötött gazdálkodás keresztülvitelének egyéb részletei időnként módosulnak. Minden ármegállapítás, a kötött gazdálkodás módozatainak minden újabb megállapítása újabb elégedetlenséget vált ki és új harcot idéz elő az érdekeltek közt. A drágaság elleni küzdelemnek újabb határállomását jelzi azután az 1915: XIII. t. c, amely szerint a minisztérium a hadviselés szükségleteinek, a közéleti és egyéb közszükségleteknek célszerű biztosítása végett megfelelő intézkedéseket tehet oly irányban, hogy az illető közszükségleti cikkek, habár igénybevételük még nem szükséges, ne legyenek a közhasználat elől elvonhatók vagy a közhasználatra való igénybevételüket veszélyeztető vagy megdrágító módon felhasználhatók. Míg azelőtt a hatóságok csak azt követelhatték, hogy a felek a kérdéses cikket térítés ellenében engedjék át nekik, e törvény alapján lehetővé válik az átvétel kötelezettsége, az egyenes igénybevétel nélkül is megakadályozni azt, hogy a készleteket eredeti helyükről elmozdíthassák, feldolgozhassák vagy olyan helyekre juttassák, ahol megszerzésük már kétesebb vagy költségesebb.

E törvények és azok végrehajtására az egyes árucikkek tekintetében egymás után kibocsátott számtalan kormányrendelet révén a gazda, az iparos, a kereskedő elveszti rendelkezési jogát árú fölött és az egész forgalom a hatóságok rendelkezései szerint bonyolódik le. Nem történhetik ez természetesen a magángazdasági érdekeknek itt-ott rendkívül súlyos sérelme nélkül és a sérelmeket gyakran az elviselhetetlenségig

fokozza a hatóságoknak és a kötött gazdálkodás végrehajtására hivatott központoknak a közellátásra nyert és nem mindig az igazságosság és méltányosság követelményei szerint gyakorolt, szinte felelőtlen hatalma. A hatóság pl. bárkit, akinek az ő megállapítása szerint saját házi vagy gazdasági készleteit meghaladó készlete van, arra kötelezhet, hogy a felesleget a hatóság utasítása szerint a hatóságnak vagy az ez által kijelölt természetes vagy jogi személynek készpénzfizetésért engedje át.¹¹⁰ Az adott viszonyok közt mellőzhetetlen rendelkezés. De ezen az alapon elveszik pl. a gazdától az állatai hizlalására szánt tengerit és odaadják azt más magánembernek, akinek nincs ugyan állatja, de aki a hizlalás busás nyereségével megkapja azt is, mégpedig magától a tengerijétől megfosztott gazdától, aki takarmány nélkül állatjaival nem tud mit kezdeni. Ezen az alapon kényszerítik a kereskedőt a kiárúsításra, aki azután a folyton emelkedő árak melleit saját árúit kénytelen visszavásárolni, természetesen már drágábban, mint ahogy eladta. Ezen az alapon veszik el a községek által az ellátatlanok (a nem termelők) részére beszerzett gabonát, hogy odaadják a hadseregnek esetleg akkor, amikor még összeszedhetnék a szükségelt mennyiséget a gazdáknál is stb. — A hatóság elrendelheti, hogy a kiskereskedelmi forgalomban bizonyos cikkeket csak hatóságilag láttamozott árjegyzék kifüggesztése mellett árúsítsanak.¹¹⁶ A hatóság köteles azonban megtagadni a láttamozást, ha az ár a megállapított legmagasabb árt, vagy ha ez megállapítva nincsen, a „*forgalmi árt*“ aránytalanul meghaladja. Ha abban az ár-anarchiában, amely az adott viszonyok közt elhatalmasodott, már ez is súlyosan érinthette a kereskedőt, még súlyosabban nehezedett rá az a rendelkezés, (már t. i. akire éppen ránehezedett), amely szerint a hatóságilag igénybevett cikkekért fizetendő árt, ha ez hatóságilag megállapítva nem volt, a „*beszerzési vagy előállítási árnak*“ és a költségeknek, valamint az árú minőségének és használhatóságának figyelembe vételével kell megállapítani.

Az áraknak a viszonyok romlásával párhuzamos emelkedését, a drágaság betegségének elhatalmasodását ezek a halálnál alig kevésbé rossz orvosságok nem akadályozhatták. Viszont a velük járó igazságtalanságok szinte ösztönözték az embereket a törvényi rendelkezések megszegésére. Az 191(5: IV. t. c. további diskrecionárius jogokat biztosít tehát a kormánynak és a közigazgatási hatóságoknak a veszélyeztetett közérdek megóvására és súlyosbítja a hatósági rendelkezések megszegésének következményeit. Ez a törvény módot ad immár egyfelől arra, hogy a kormány az iparüzés, illetve a kereskedés jogát a fennálló törvényekkel szemben korlátozza,

¹¹⁵ 4207/1915 M. E.

¹¹⁶ 4207/1915 M. E.

módot ad neki másfelől annak elrendelésére, hogy a *közigazgatási hatóság* arra, aki a közszükségleti célokra igénybe vagy közérdekből zár alá vett tárgyat jogellenesen felhasználja, elfogyasztja, elidegeníti, megsemmisíti vagy a közszükséglet kielégítése elől egyéb módon jogellenesen elvonja, a tettes büntetőjogi felelősségének érintetlenül hagyásával, a szükséglet kielégítése elől elvont tárgyak értékének háromszorosáig terjedő kártérítési összeget szabhasson ki. Ugyanez a törvény felhatalmazza a minisztériumot, hogy a háborúval kapcsolatos kivételes törvények és rendeletek határozmányainak, továbbá az ezek alapján tett hatósági intézkedéseknek megszegésére a kihágások tekintetében addig megállapítva volt 2 hónapig terjedhető elzárás és 600 K.-ig terjedhető pénzbüntetés felemelésével 6 hónapig terjedhető elzárást és 2000 K.-ig terjedhető pénzbüntetést állapíthasson meg. Miután továbbá a fennálló jogszabályok értelmében a büntetéssel kapcsolatban alkalmazott *elkobzás* csak a tettes tulajdonában volt tárgyakra terjedhetett ki, ez a törvény módot ad arra, hogy a tettes cselekménye alapján nem csupán az ő tulajdonához tartozó tárgyak legyenek elkobozhatók.

Az utóbb említett törvénynek szinte ikertestvére az árdrágító visszaélésekről szóló 1916: IX. t. c, amely 2 évig terjedhető fogházzal és 100—20000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel bünteti azt, aki háború idején nyereszkesedés céljából közszükségleti cikket, anélkül, hogy annak forgalomba hozatalával hivatásszerűleg vagy hivatásából folyólag foglalkoznék, saját házi, gazdasági vagy üzemi szükségletét aránytalanul meghaladó mennyiségben beszerez, vagy közszükségleti cikket a hatóság rendelkezése ellenére a forgalomból visszatart; vagy közszükségleti cikk előállítására vagy forgalombahozatalára szolgáló üzemét a hatóság rendelkezése ellenére korlátozza vagy megszünteti; vagy végül aki anélkül, hogy kereskedő vagy bejegyzett cégű ügynök volna, közszükségleti cikkeknek kereskedők részére való közvetítésével foglalkozik. Az ítélezés a gyorsított bűnvádi eljárás alapján folyik.

Kiegészíti végül e törvényeket és rendeleteket a 3670/1917M. E. rendelet, amely a közszükségleti cikkek árainak szabályozásában és megállapításában, a forgalom irányításában és felügyeletében, a visszaélések üldözésében való közreműködésre *árvizsgáló bizottságokat* (mégpedig egy központi és helyi árvizsgáló bizottságokat,) létesít. Ugyané rendelet a közszükségleti cikkek forgalomba hozatalát csak azoknak engedi meg, akik erre *hatósági engedélyt* nyertek. Tiltja a *láncolatos kereskedést*, nevezetesen „az üzleti tisztességbe ütköző azt az eljárást, amely Szerint az árúknak a fogyasztóhoz juttatásához nem szokásos vagy nyilvánvalóan szükségtelen közbeeső kereskedéssel a közszükségleti cikkeknek árát megdrágítják“. Tiltja a közszükségleti cikkek továbbadásánál olyan ellenszolgáltatás-

nak kikötését vagy elfogadását, amely „a beszerzési árt a felmerült költségeket és a rendes kereskedői hasznot aránytalanul meghaladja”.¹¹⁷ Tiltja még azt is, hogy a *vevő*, aki szükségleti cikket forgalombahozás végeit szerez be, aránytalanul *magasabb ellenszolgáltatási* ígérjen vagy adjon, *mint aminőt az eladó követel* stb. Ez az utoljára jelzett tilalom, amelyet éppen úgy, mint az előbbieket és az itt *nem* említettek, szigorú büntető rendelkezések egészítettek ki, míg egyfelől jellemző az árúhiányra és éppen ezért a drágaság ellen folytatott küzdelem reménytelenségére, jellemző másfelől arra is, hogy az anyagi nélkülözés szenvedéseit a legegyszerűbb szabadságjognak miféle korlátozásaival kellett még tetézni.

A termények és egyéb közszükségleti cikkek vagy szolgáltatások ártúllépésével, bejelentésének elmulasztásával, szállításának eltitkolásával vagy a jövőbeli termés adásvételével elkövetett kihágás miatt megbüntetett személyek száma: 1915-ben 14592, 1916-ban 36920, 1917-ben 50784. Az árdrágító visszaélésekről szóló 1916: IX. i.e. alapján a bíróság által elítéltek száma: 1916-ban 271, 1917-ben 469.

B.) A hadseregszállításokkal kapcsolatban hozott törvényi rendelkezések élénken megvilágítják azokat az indulatokat és azt az észjárást, amelyekkel a kor gazdasági és jogéletét uraló elveket a háború szorongatásai között egy csapásra sutba dobhatni vélték, valamint azokat a veszedelmeket, amelyek az elveknek hirtelen és önkényes elvetéséből az államra és a társadalomra származhattak.

Békeidőben a hadsereg szükségleteinek túlnyomó részét Ausztriában fedezte és így amikor egyszerre mellőzhetetlenné vált, hogy ezeknek a szükségleteknek kielégítéséhez Magyarország is minden erejével hozzájáruljon, a hadvezetőségnek az itteni beszerzési források felől nem volt még kellő tájékozottsága. Időbe került, míg kialakult az a szervezet, amely a hadvezetőségnek a megnyugvással igénybevehető hazai beszerzési források felől felvilágosítással szolgálhatott. Míg arra hivatott cégek egyáltalán nem jutottak hadseregszállításokhoz, tömegesen kaptak nem szakmabeli emberek is ily megbízásokat és gyakran három-négy alvállalkozó kezén is keresztülmentek azok, míg eljutottak ahhoz a szakemberhez, aki az illető cikk előállításával vagy árusításával tényleg foglalkozott. A visszaélések lehetőségének feltételei ilyképpen adva voltak. Külön-

¹¹⁷ Az a kereskedő, aki e szabályt megtartotta, a pénz értékének állandó csökkenése, az árak rohamos emelkedése mellett elkerülhetetlen vagyoni romlásba jutott. Aki meg nem tartotta be, az a büntetést és ezzel ugyan-csak vagyonát, szabadságát és becsületét kockáztatta. Annak jogosságát, hogy a kereskedő saját árainak megállapításánál ne a *beszerzési árt* vegye a számítás alapjául, hanem az úgynevezett utánpótlási, vagyis azt az árt, amelyen az eladás idejében az illető árút ő maga ismét megszerezheti, csak évekkel a háború után ismerték el.

sen, ha a szállítások kiadásával és átvételével megbízott katonai közegeknek erkölcsi vagy értelmi megbízhatlansága is előmozdította azokat. Bizonyára hozzájárultak e visszaélések ahhoz, hogy a háborúnak *első* telén a téli hadjáratra különben is készületlen és nagyon hiányosan felszerelt hadsereg a zordon éghajlatú Kárpátokban a fagytól is súlyos veszteségeket szenvedett. A felháborodás a hadseregszállítási csalásokon bizonyára jogos volt tehát. Nem tagadható *az* sem, hogy a magyar büntetőtörvényeknek addigi rendelkezései sem a bűncselekmény tényálladékanak, sem a büntetés mértékének tekintetében nem fedték eléggé és nem sújtották kellő szigorral a háborúban felburjánzó ezeket a visszaéléseket. Megérthető tehát, hogy a visszaélések elharapódzásának megelőzésére és megtorlására új törvényt hoztak. De az e tárgyban hozott 1915: XIX. t. c-nek tárgyalása és egyes rendelkezései rávilágílanak arra, hogy a törvényhozás szellemét már akkor megfertőzték olyan szempontok is, amelyeknek a szóban levő, különben is csak szórványos visszaélések megelőzésének és megtorlásának célzatával alig volt közvetlen kapcsolatuk.

A szóban levő törvény lényegileg magánjogi kötelezettségnek, nevezetesen az osztrák-magyar monarchiának vagy szövetségeseinek fegyveres ereje vagy az ezzel közösen működő fegyveres erő vagy a hadviselés folytán sebesültek vagy betegek gyógyításával vagy ápolásával foglalkozó intézetek céljára teljesítendő szolgáltatás iránt a hatósággal vagy ennek közegeivel kötött szerződés útján vállalt kötelezettségnek szándékos nemteljesítését vagy szándékosan nem megfelelő teljesítését háború idején az eset körülményeihez képest életfogytiglani fegyházzal, sőt halálbüntetéssel is fenyegeti. Két esztendei fegyházzal fenyegeti még azt is, aki nem szándékosan, hanem csak gondatlanságból mulasztotta el a szerződésnek kellő teljesítését. Ha létezik gyorsított bünvádi eljárás,¹¹⁸ szinte természetes, hogy az ítélezést a szóban levő cselekmények tekintetében is a tényállás tisztázásának, a védelemnek és a jogorvoslatnak lehetőségeit lényegesen korlátozó ennek az eljárásnak az alapján rendelik el. A nemzeti veszedelem szempontjából tekintve, *mindez* még érthető. Egyedül ez a szempont alig alkalmas viszont annak megokolására, hogy a szóban levő törvény még a béke idején elkövetett ilyen magánjogi cselekményeket és mulasztásokat is több esztendei fegyházzal bünteti. Valamint nem alkalmas annak megokolására sem, hogy midőn a törvény megállapítja a tettes kártérítési kötelezettségét, kiterjeszti ezt a cselekmény által okozott és a bíróság által szabadon megállapítandó nem vagyoni kárra is olyképen, hogy a kártérítés fedezetéül átengedi a tettes egész vagyonát, tekintet nélkül a jóhiszemű hitelezőknek e vagyonnal szemben korábban szerzett jogaira,

¹¹⁸L. fentebb 98.1.

— kivételt e részben csak az olyan jóhiszemű hitelezők számára engedvén, akiknek nem ingyenes jogügyletből eredő joga a háború kitörése előtt keletkezett vagy pedig, tekintet nélkül keletkezése idejére, az oly követelés számára, amelynek tárgya az eladott vagy szállított áru előállítására fordított munkabér vagy szerződésszerű anyag ára.¹¹⁹ És végül alig indokolhatja meg a nemzeti veszedelem szempontja azt a végzetes büntetőjogi újítást, amely szerint a törvény az említett drákói büntetőjogi rendelkezéseknek és az azokkal kapcsolatos magánjogi rendelkezéseknek visszaható erőt kölcsönöz, amely szerint nevezetesen a szóban levő rendelkezéseket akkor is alkalmazni kell, ha a cselekményt a törvény életbe lépte előtt, de már a háború idején követték el, feltéve, hogy a cselekmény már az eddigi jogszabályok szerint is büntetendő cselekmény volt. Ilyen esetben csak annyi az eltérés, hogy a halál, vagy az életfogytig tartó elzárás büntetése helyett 10—15 évig terjedő fegyházát kell alkalmazni.

A kár azonban, amely a mellékszemponatok által befolyásolt ilyen alkalmi törvényhozásból származik, nem szorítkozik a jogéletnek arra a látszólag kiszakított területére, amelyre az vonatkozik. Ha a törvényhozás maga is túlteszi magát magas hivatásának erkölcsi korlátain, ezzel nemcsak saját tekintélyét ássa alá, de példát mutat a társadalom egyéb tényezőinek is arra, hogy „a rendkívüli viszonyok közt“ az addig tiszteletben tartott gazdasági és jogelveknek, az erkölcsnek uralmát maguk se tartsák magukra kötelezőnek.

Hogy a dolog érdeme indokolta-e meg ezeket a törvényi rendelkezéseket, arra az e törvény alapján hozott ítéletekből is következtethetünk. Az 1915. év közepén kihirdetett és életbeléptetett törvény alapján hozott első jogerős bírói Ítéleteknek kelte (a gyorsított eljárás dacára) már csak a következő évekre esett. Ha már most figyelembe vesszük a hadseregszállításoknak rengeteg tömegét és különösen a hadseregszállításokban résztvevő személyeknek igen nagy számát, a törvénynek visszaható erejét a háború kitörésének időpontjáig, a gyorsított bünvádi eljárásnak természetét, azokat a nehézségeket, amelyeket a háború az anyag beszerzése elé gördített és amelyek révén a leggondosabb szerződő fél is könnyen kerülhetett abba a helyzetbe, amelyben önhibáján kívül is gondatlansággal volt megvádolható stb.: ha mindezt figyelembe vesszük, akkor abban, hogy 1916-ban mindössze 127, 1917-ben mindössze 71 személyt ítélték el a szóban levő törvény alapján és ezek közül is 45-t, illetőleg 16-ot csak a fogságbüntetés legenyhébb nemével, míg a törvény alapján tényleg kiszabott legszigorúbb büntetéssel: 3—10 évig terjedő fogházzal mindössze 8-t, illetőleg 2-t büntettek meg, ennek a törvénynek megokoltságát hiában keressük.

¹¹⁹ Ez a rendelkezés okozta jórésben azt, hogy a hitelintézetek a hadseregszállítási ügyletek finanszírozásától visszavonultak és ennek a kockázatnak vállalása helyett inkább maguk foglalkoztak hadseregszállítással.

XIII.

MUNKAÜGY.

Bizonyításra nem szorul, hogy, különösen azok közt a gazdasági viszonyok közt, amelyek a külföldi beszerzési lehetőségektől elesett ország számára a háború vitelének módozatait megszabták, a harctéri szolgálat megfelelő megszervezésénél és irányításánál nem jelentéktelenebb feltétele volt a sikernek a hadsereg felszerelését és ellátását végező munkának, a munka folytonosságát és intenzitását, valamint a társadalmi osztályok lehető összhangját biztosító megszervezése és irányítása. A magyar ipar technikai felkészültsége, gyors alkalmazkodása a hadsereg szükségleteihez, meglepte még azokat is, akiknek addig sem volt kétségük mind a magyar vállalkozás, mind a magyar munkásság technikai készsége felől. De végtelenül nagy bajnak bizonyult, mégpedig nem is annyira a háború kimenetele tekintetében, amelyet más tényezők döntöttek el, mint inkább a belső viszonyok végzetes alakulása szempontjából, az a szellem, amellyel a munkaügyet Magyarországon a háború előtt kezelhetni vélték és amely egy csapásra természetesen a háború alatt sem javulhatott meg. Ha ez a szellem már a háború előtt sem ismerte el jogosultnak a munkásság törekvéseit helyzetének javítására és helytelenül a nemzeti eszmének, az iparosodásnak és a nemzeti vagyon gyarapodásának eszményeit állította azokkal szembe és használta fel megbénításuknak igazolására, természetes, hogy a háború, a nemzet élet-halál harca, amely végül minden társadalmi osztálytól lemondást követelt, csak újabb indokul szolgálhatott a munkásság még súlyosabb önmegtágadásának követelésére és az önmegtágadásnak intézményes kierőszakolására.

Azt hitték, hogy a háború céljait szolgáló termelés zavartalan folytonosságát sikerül biztosítani azzal, hogy a háború idejére a munkásság minden megmozdulásának lehetőségét törvényileg kizárják. Nem akartak tudomást venni arról, hogy a törvények erejének is megvannak határai a viszonyokban és a tömegeknek a viszonyok által kiérlelt testi és lelki állapotában. Békeidőben a munkaadó és a munkás az állami és a társadalmi életben és a törvény által szabályozott kölcsönös viszonyukban nem voltak egyenlő felek. Hogy a háborúban hirtelen meg nem vált áztatható, de megváltoztatni nem is akart ennek az állapotnak jól sejtett és rettegett következményeit elhárítsák, a háborúban még inkább fokozni kellett az erőszakot és fokozták is olyannyira, hogy alig különbözött az már attól, amely a csatasorban álló katonával szemben érvényesül. Az öncélúságról való teljes lemondásnak, a vak fegyelemnek ugyanazt a szellemét követelték meg tőle, anélkül, hogy csak meg-

közelítő mértékben is megkövetelték volna az ő tisztjétől, a munkaadótól is. A háborús törvények és rendeletek korlátozták bizonyos vonatkozásokban a vállalkozókat is. De azokért a korlátozásokért, amelyekkel megakadályozták abban, hogy monopolhelyzetüket a fogyasztókkal szemben teljesen kiaknázzák, éppen azzal kárpótolták őket, hogy kiszolgáltatták nekik a munkásokat, akiket viszont a drágaság ellen fogatosított rendszabályok ezért egyáltalán nem kárpótolhattak, — amint az összes kereső osztályok közt tényleg éppen a munkásság volt az, amely a drágaság és a drágaság ellen fogatosított rendszabályok tökéletlensége alatt is a legsúlyosabban szenvedett. A háború folyamán rájöttek ugyan ennek az állapotnak a tartóhatatlanságára. De a helyesebb munkaügyi elveknek alkalmazására későn, mindig csak a munkásság elszánt fellépése, által szorongatva, mindig csak a kényszernek engedve határozták el magukat. És így, ha azok az engedmények, amelyekre ráfanyalodtak, még sokkal jelentékenyebbek lettek volna is, mint aminők tényleg voltak, a háború első három-négy esztendejének keserű igazságtalanságokkal súlyosbított szenvedései után és közepette akkor sem lettek volna alkalmasak arra, hogy velük az évek során könnyelműen idézgetett gonosz szellemeket a semmiségbe visszavarásolják.¹²⁰

A) A munkaidő biztosítására fogatosított rendszabályok. Szolgálati viszony. Munkabér. Munkaidő.

A munkaügy alakulása alig érthető meg annak számba vétele nélkül, mely elemek alkotják azt a munkaerőt, amelyet az ország a háborús gazdálkodás szolgálatába állíthatott és milyen jogelvek érvényesültek a háborús gazdálkodáshoz szükséges munkaerőnek biztosítására.

1. Mezőgazdaság.

Alig volt a társadalomnak olyan rétege, amelyet a folyamatos behívások annyira megritkítottak, mint a mezőgazdasági

¹²⁰ „Egészen különleges harmonikus együttműködésben kellene egyesülniök a kormány- és a katonai hatóságok, a munkaadók és a munkások szervezett törekvéseinek; mind a három fél részéről a megértésnek, türelemnek és áldozatkészségnek szinte heroikus méreteire volna szükség, hogy a társadalmi munkának, a belső frontnak az oroszországihoz hasonló belső összeomlását elkerülhessük“ — mondja pl. a hadfelszerelési ipar, békeében is mér a munkaadók legerősebb szervezetének, a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének az 1917. évre vonatkozó, 1918-ban közzétett évi jelentése. De az az egyesület mondja ezt, amely nemcsak békeidőben, de addig, míg a fenti megismeréshez a viszonyok kényszere alatt el nem jutóit, a háborúban és a kényszer megszűntével az ellenforradalom győzelme után a háborút követő időben is önkényesen szabta meg a gyári munkafeltételeket és a munkások kereseti lehetőségeit, állhatatosan elzárkóztatva az elől, hogy a munkások szervezeteivel kötött kollektív szerződések és a munkának alkotmányos megszervezése útján szabályozza azokat.

munkásságot. Annak a nagy érdeknek biztosítására, amely különösen az adott viszonyok közt, a mezőgazdasági termelés fenntartásához fűződött, mindenképpen gondoskodni kellett tehát a katonai célokra elvont munkaerőnek pótlásáról.

Módot adott erre már az 1914: L. t. c, amely szerint minden 50 évesnél nem idősebb férfi és nő és még inkább az 1915. XIII. t. c.,¹²¹ amely szerint korra való tekintet nélkül mindenki minden közérdekű munkára kötelezhető, sőt a hatóság a halaszthatatlan gazdasági munkát közerővel is végeztetheti. A kormány e kötelezettség elrendelésére már 1916-tól fogva általában felhatalmazta az összes erre illetékes közigazgatási hatóságokat,¹²² azzal, hogy a végzett munkáért járó térítés 1915-ben 20, 1916, 1917 és 1918-ban pedig 60 %-kal legyen magasabb az illető munkákért a háborút közvetlenül megelőző időben az illető helyen fizetett átlagos munkabérenél.

Kiegészítették ezeket az rendelkezéseket azok, amelyeket a törvényhozás és ezen is túlmenőleg a kormány a hadbavonultak eltartó nélkül maradt családtagjainak törvényben előírt segélyezése tekintetében rendszeresített. A háború első idejében ugyanis a közigazgatási hatóságok a hadbavonultak olyan családtagjaitól, akik a törvény szerint joggal igényelheték az államségélyt, de azért, mert későn kapták vagy létfenntartásukra nem volt elég, munkába állottak, keresetükre tekintettel, a hadiségélyt megvonták. Ez az eljárás viszont arra készítette a bevonultak családtagjait, hogy segélyigényeik fenntarthatása végett inkább tartózkodjanak a kereseti munkától. A bevonultak gyermek nélküli családtagjainak segélyezését szabályozó 1882: XI. t. c.-et módosító és kiegészítő 1914: XLV. t. c. 7. §-a már most az otthonmaradt munkakészségének fokozása végett akként rendelkezett, hogy a bevonultnak egyébként segélyre igényjogosult olyan családtagja, akiről a közigazgatási hatóság megállapítja, hogy megélhetését akár addigi foglalkozásának, akár a *bevonult foglalkozásának* folytatása útján vagy a *részére felajánlóit* és életviszonyainak, testi erejének és képességeinek megfelelő keresetforrás vagy munka vállalásával biztosíthatná, segélyre nem tarthat igényt. Ez a rendelkezés csak akkor nem alkalmazható, ha a családtagot a bevonult foglalkozásának folytatásában vagy munkának vállalásában elfogadható ok gátolja. A törvény végrehajtási utasítása túlszám még a törvényen is, amikor elrendeli, hogy meg kell vonni a segélyt még az olyan segélyezettől is, aki a helyi kereseti viszonyoknál fogva találhatna kereseti forrást, vagy munkát anélkül is, hogy azt részére felajánlanák. Az államkincstárra és a birtokos osztályra egyaránt előnyös volt e rendelkezés,¹²³ mert munkára készítette

¹²¹ L. fentebb XIII. fejezetet.

¹²² L. a 600/1916, 1609/1916, 467/1917 és 4747/1917 M. E. rendeletet

¹²³ L. ezt közelebről a hadsegélyezésre vonatkozó XI. fejezet alatt.

— ha egyáltalán élni akartak — a nőket, az *aggokat* és a gyermekeket is.

Lényegesen enyhítette azután a mezőgazdasági munkáshiányt a hadifoglyoknak foglalkoztatása a mezőgazdaságban. Számos rendeletet adtak ki e részben 1915. eleje óta, míg végül is, mégpedig 1915-ben, a következő elvek szerint rendezték ezt a kérdést.¹²⁴ Mezőgazdasági munkára egy-egy községnek vagy egy-egy birtokosnak legalább 30 főből álló csapatokban adták ki a hadifoglyokat. A községnek rendelkezésére bocsátott hadifoglyokat az egyes birtokosokhoz a község utalta ki. Foglalkoztatásuknál lehetőleg tekintettel kell lenni katonai rangfokozatukra, műveltségükre és egyébkénti személyi alkalmasságukra. Tizennégy naponként meg kell őket orvosilag vizsgáltatni. Elszállásolásukról, valamint a fogolykülönítmény 20 %-ában megállapított örkülönítménynek elszállásolásáról a munkaadó köteles gondoskodni és e végből az egészségügyi követelményeknek megfelelő, katonai őrzésre alkalmas, fűthető helyiségeket és ezekben fekszalmát vagy más fekaljazatot és takarókat rendelkezésre bocsátani. Az ágyfelszerelést és az egyéb ágyneműeket a hadvezetőség ingyen bocsátja rendelkezésre. A munkaadót terheli a hadifoglyok élelmezése mégpedig napi 2700—3000 kalória értékű olyan élelemmel, amely nem marad el a belföldi munkásoknak szolgáltatott élelmezéstől. Szeszest italt nem szabad nekik adni. Viszont a tüzelőanyagot, a főzéshez szükséges edényeket, ingyen köteles a munkaadó rendelkezésre bocsátani. A hadvezetőség gondoskodik a foglyok apróbb szükségleteiről (a mosakodáshoz, fehérneműtisztításhoz, ruha- és cipő karbantartásához szükséges anyagokról, a levelezéshez szükséges írószerekről), fedezi továbbá a férőhelyek világításából felmerülő költségeket. A községet, illetőleg a munkaadót terhelik a foglyok és a felügyelő személyzet számára a kincstár által rendelkezésre bocsátott ágyneműnek vasúti vagy hajószállításából felmerülő költségek, mégpedig a felügyelő személyzeté a katonai, a foglyoké a gazdasági munkások szállítására vonatkozó díjszabás szerint. Ezeket a szállítási költségeket is a hadügyi igazgatás viseli azonban, ha a foglyok és az őrszemélyzet a munka teljesítése után is a munka helyén levő építményekben maradnak. A szükséges szerszámokkal és eszközökkel a munkaadó látja el a hadifoglyokat. A megbetegedett fogoly gyógykezeléséről, ha katonai kórházba nem szállítható, a munkaadó saját költségén köteles gondoskodni. Baleset ellen nem köteles őt biztosítani, de köteles a balesetről a foglyot rendelkezésére bocsátó katonai hatóságot nyilvántartás végett értesíteni, köteles továbbá a fogolynak a balesetről orvosi bizonyítványt ki-

¹²⁴ L. a 7710/1914 B. M., 19031/1915, 24065/1915 F. M., 7598/1915 H. M. és 530/1916 M. E. rendeleteket.

szolgáltatni, hogy hazatérése után hazája hadügyi igazgatásánál érvényesíthesse a balesetből származó ellátási igényeit. A munkaadó köteles végül a hadifogoly munkája fejében naponként és fejenként 6 fillért a hadügyi igazgatásnak és ezenkívül magának a foglynak, teljesítménye szerint, napi 20, illetve 30 fillért fizetni, szabadságában állván ennél többet is adni a rendes mértéket meghaladó teljesítményért. Köznapokon a foglyok a gazdasági munkák tekintetében szokásos időn át foglalkoztathatók, viszont a vasárnap, amennyiben a munka természete megengedi, pihenőnap. A munkaerők kellő elosztása céljából törvényhatóságokként létesített gazdasági bizottságoknak jogukban áll a hadifoglyokat a munkahelyeken ellenőrizni, illetőleg a közigazgatási hatóság által ellenőriztetni. Amennyiben a bizottság arról értesül, hogy a hadifoglyok elszállásolása, ellátása, illetőleg a velük való bánásmód nem megfelelő vagy általában a munkaadó az e részben érvényes miniszteri szabályzat valamely feltételét nem tartja meg, a bizottság saját hatáskörében intézkedik, a foglyokat felmondás nélkül bevonja, kizsákmányolás vagy embertelenség tapasztalása esetében pedig a kihágási eljárás megindítása végett a közigazgatási hatóságot megkeresi.¹²⁰ Miután a *magyar mezőgazdaság* már 1916. februárjában mintegy 300,000 hadifoglyot foglalkoztatott¹²⁶ és ez a létszám a háború végéig aligha csökkent, a hadifoglyok foglalkoztatása a mezőgazdaságban bizonyára szintén lényegesen hozzájárult a bevonulások következtében előállott óriási munkáshiány enyhítéséhez.

Ugyanezt a célt szolgálta végül a mezőgazdasággal foglalkozó katonáknak már 1915-ben megkezdett szabadságolása, ezen kívül pedig már 1916 óta 20—20 főből álló katonai osztagoknak is kivezénylése a legsürgősebb mezőgazdasági munkák elvégzésére.¹²⁷ Az idevonatkozó rendeletek szerint a mögöttes országrészekben elhelyezett minden nélkülözhető katonát legalább 3—5 hétre szabadságoltak vagy katonai munkás-

¹⁸⁵ Az említett rendelkezések a volt Oroszország területéről származó foglyokra 1918 május 1-ig voltak érvényben. Ebben az időpontban, mint szabad, bár szabadságukban bizonyos tekintetben mégis korlátozott munkásokra új, mégpedig az addigi elég emberséges rendelkezéseknél is még emberségebb rendelkezések léptek életbe. A 221353/1918 H. M. rendelet többek közt arra kötelezi a munkaadót, hogy a szóban levő munkásokat a belföldiekkel teljesen egyenlő bánásmódban részesítse, legalább a törvényhatóságoként megállapított minimális munkadíjat és az előírt élelemmennyiséget szolgáltatassa nekik, úgy azonban, hogy az előírt napszámból az élelmezésnek ugyancsak hatóságilag megállapított költségén kívül semmiféle más címen levonnia nem szabad és hogy a levonás után a mezőgazdaságban legalább napi 1, más foglalkozásban legalább napi 2 K.-t mindenesetre készpénzben kell kifizetnie.

¹²⁶ L. Gróf Eszterházy Mihálynak 1916 február 17-én az országgyűlésen tartott beszédét.

¹²⁷ L. a szabadságolásokról és a katonai osztagok kivezénylésének rendjét megállapító 3000/1916 és 7100/1916 H. M. rendeleteket.

osztagba soroztak avégből, hogy előbbieket a községi hatóság ellenőrzésével saját maguk vagy hozzátartozóik vagy mások gazdaságában, utóbbiak pedig azoknál a birtokosoknál, akik azt kéri, vagy ha község kérte, akiknek a község ez osztagokat rendelkezésére bocsátja, a legsürgősebb gazdasági munkákat elvégezzék. A munkásosztagba sorozott katonákat a munkaadó köteles a kincstár által neki fizetett élelmezési pénz (1916-ban napi 1.80 K.) ellenében élelmezni. Köteles őket díjazni is, mégpedig úgy, amint azt a helyben szokásos napszámnak, valamint a végzett munkának figyelembe vételével a mezőgazdasági intéző bizottsággal egyetértőleg a közigazgatási hatóság megállapítja. Az utazási költségek a munkaadót nem terhelik. A közigazgatási hatóság által megállapított munkabért az előirt minta szerint be kellett jelenteni a honvédelmi miniszternek. A rendeletek módot adnak arra is, hogy amely munkánál a szakmánybér szokásos, a szabadságolt és a munkásosztagba sorolt katonák díjazását is szakmányban állapítsák meg, mégpedig mindenkor készpénzben, úgy azonban, hogy a legénységnek kívánságára azt készpénz helyett lehetőleg természetben adják ki. A munkaadó ellen munkabérvételezés címén folyamatba tett perekben a katonákat a katonai parancsnok megkeresésére a törvényhatóság tisztijésze köteles képviselni.¹²⁸

Az imént ismertetett rendelkezésekkel csakugyan sikerült a mezőgazdaságot fenyegető munkáshiányt a háború alatt elhárítani. Bizonyos azonban, hogy a jelzett rendszabályok a köz létérdekeit szolgáló ezért az eredményért a mezőgazdasági termelés tényezői, nevezetesen egyfelől a birtokosság, másfelől a munkásság közül áldozatot csak a munkásságtól követeltek. Míg a mezőgazdasági termények árai, különösen azok, amelyeket nem maximáltak, a háború végéig több száz, itt-ott ezer százalékkal is emelkedtek; sőt az árukban maximált termények közül a búzának aránylag legkisebb mértékben emelt ára is 128 %-al, az árban maximált többi mezőgazdasági terményé pedig még jóval nagyobb arányban emelkedett:¹²⁹ addig, amint láttuk, még 1918-ban is a békebeli munkabérhez viszonyítva legfőleg 60 %-kal magasabb térítéssel lehetett az embereket a mezőgazdasági munkák elvégzésére végett személyes szolgálatra kötelezni, sőt a munkákat közérővel is elvégeztetni. A térítés ilyen megállapítása tulajdonképpen maximális munkabérek előírását jelenti, mégpedig a munkások hozzászólásának a teljes kizárásával. A munkás az adott viszonyok közt nem kockáztathatta meg ugyanis magasabb munkabérnek a követelését, amikor az ilyen követelés fő-

¹²⁸ L. a 3698/1916 M. E. rendeletet.

¹²⁹ így pl. a rozsé 164, a takarmányárpáé 238, a zabé 212, a tengeri 259, a kölesé 206. a káposztarepcéé 314%-kal.

lőtt állandóan ott lebegett a személyes szolgálatra kötelezettségnek a fenyegetése. Viszont a munkaadó alig volt hajlandó magasabb bért fizetni, amikor a közigazgatási hatóságnak intézkedése a szükséges munkát alacsonyabb áron is biztosíthatta számára. A hadbavonultak családtagjainak segélyezése tárgyában megállapított rendelkezések 1918 óta módot adtak ugyan arra, hogy az eltartó nélkül maradt nők, aggok és gyermekek e munkakereseten fölül esetleg némi hadisegélyben is részesüljenek. De eltekintve attól, hogy a mezőgazdasági munka költségeinek egy részét annak közvetlen haszonélvezői helyett így tulajdonképpen az összesség viselte, amire pedig a birtokosság az adott viszonyok közt egyáltalán nem szorult rá: a munkásság jelentékeny része egyáltalán nem élvezte ezt a segélyt és így teljes súlyában volt kénytelen elszenvedni azt a nélkülözést, amelybe a munkabéreknek az általános drágulással arányban nem álló ilyen alacsony megállapítása döntötte. Ez a nélkülözés bizonyos vonatkozásokban csak ott és annyiban enyhült, ahol és amennyiben a munkás bizonyos mezőgazdasági munkákért természetben kapta a bért. A természetben kapott bér, pl. az aratási rész, legalább a kenyeret biztosította és ennyiben a mezőgazdasági munkás annál nagyobb előnyben volt pl. a bányászati vagy az ipari munkás fölött, hogy a közfogyasztásra megállapított rendelkezések szerint az első időben az egész mezőgazdasági népességgel együtt az ő kenyér-adagja is nagyobb volt annál, amely a bányákban és az iparban dolgozó társait megillette. Viszonylag még tűrhetőbb volt a gazdasági cselédek helyzete, akik az állattartás révén azon, amit szájuktól elvontak, még némi pénzkeresethez is juthattak. Az átlagos mezőgazdasági munkabérek az 1914. 1915. és 1916. évben és összehasonlításként 1913-ban Magyarországon a következőképpen alakultak:¹³⁰

¹³⁰ A magyar kir. földművelésügyi minisztérium hivatalos összeállítása. Az 1917. és 1918. évre vonatkozólag az adatok ezidő szerint még nincsenek meg és nem is pótolhatók. Erre vonatkozólag a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal az 1926 évben megjelent, „Magyarország Mezőgazdasági Statisztikájának Szervezete“ című kiadványa 67. lapján közli: „Az adatgyűjtés 1917-ig állandóan folyt. Az 1917—1920. években közbejött áldatlan viszonyok miatt szünetelt“. Ha figyelembe vesszük, hogy a személyes szolgálatért megállapított térítés ezekben az években is az volt, ami 1916-ban, alig valószínű, hogy ez év után a szabadon megállapított munkabérek is lényegesen emelkedhettek volna.

1. Napszámberék (koronában).

		Ellátás nélkül				Ellátással			
		Tavaszi	Nyár	Ősz	Tél	Tavaszi	Nyár	Ősz	Tél
Férfi } Nő } Gyermek }	1913	2'40	3'—	2'40	2'—	1'30	1'30	1'30	—
		1'—	1'40	1'—	1'—	0'87	0'87	0'87	—
		0'60	0'80	0'80	0'80	—	—	—	—
Férfi } Nő } Gyermek }	1914	2'40	3'—	2'40	2'40	1'30	1'30	1'30	—
		1'—	1'40	1'—	1'—	0'87	0'87	0'87	—
		0'80	0'80	0'80	0'80	—	—	—	—
Férfi } Nő } Gyermek }	1915	2'40	3'—	2'40	2'40	1'60	2'—	1'60	—
		1'20	1'60	1'60	1'60	1'20	1'60	1'20	—
		0'80	1'—	1'—	1'—	—	—	—	—
Férfi } Nő } Gyermek }	1916	3'—	4'—	3'—	4'—	1'60	2'—	1'60	—
		1'60	2'—	1'60	2'—	1'20	1'60	1'20	—
		0'80	1'20	1'—	1'20	—	—	—	—

2. Gazdasági cselédek (éves szegődményes cselédek, kocsis, béres, gulyás, kanász) évi bére 1913—16-ban.

Kézpénz: 80—200 K. Gabonajárandóság: 2—4 mm búza, 2—4 mm. rozs (vagy rozs nélkül 6—8 mm. búza), 1—2 mm. tavaszi árpa. Földjárandóság: 600—1600 négyszögöl (mintegy 2400—6400 m²). Tüzelő: 12—30 m³ rőzsefa. Takarmány: 3 mm. széna, 2—4 mm. tavaszi szalma. Tehéntartás; 1 db tehén vagy e helyett 360—730 l. tejaváltás. Sertéstartás i 1 anyagöbe szaporulatával 1 éves korig. Baromfitartás: szabad, rendszerint lúd kizárásával

3. Az áprilistól október végéig alkalmazott sommás (saison) munkások havi bére 1913—16-ban.

Férfi: 40—60 K. kézpénz; 10-12 kg. főzőliszt, 18-20 kg. kenyérliszt, 4 kg. bab, 4—6 kg. szalonna, 4—6 kg. hús, 2 kg. só, 2 l. ecet, 14—16 kg. burgonya; 6 hónap után 4 mm. búza.

Nő: 28—32 K. kézpénz; 10—12 kg. főzőliszt, 18—20kg. kenyérliszt, 4 kg. bab, 2—4 kg. szalonna, 2—4 kg. hús, 1 kg. só, 1 l. ecet, 6—8 kg. burgonya; 6 hónap után 2 mm búza.

Hogy az így megállapított munkabérek a legegyszerűbb megélhetésre is mennyire elégtelenek, azt a mezőgazdaságban foglalkoztatott hadifogoly fenntartási költségeinek és a mezőgazdasági napszamos keresetének összevetéséből is megállapíthatjuk. 1916-ban a hadifogoly eltartásából a munkaadóra háruló napi költség az előírás szerinti szolgáltatásokban (élelmezés, lakás, dohány, orvos, főzés stb.) 3.24 K., egy évben tehát 1182.6 K. Ehhez hozzá kell számítani a kincstártól a hadi-

fogolynak apróbb kiadásokra (varró-, tisztítószer, íróeszközök, szappan stb.) juttatott napi 6 fillért, vagyis évi 21.9 K.-t; a kincstártól a fogoly részére juttatott ágyneműnek és ruházatnak egy évben (a kincstár, tehát a legnagyobb vásárló részére) legalább 130 K.-ra rugó költségét. A hadifogoly létfenntartásának költsége e szerint legalább évi 13339 K.¹³⁰ Ezzel szemben a mezőgazdasági férfi napszámos átlagos évi keresete ugyanabban az évben 200 munkanap feltételezésével mindössze 700, de még 300 munkanapon is mindössze 1050 K. Pedig szükségletei a szabadságában korlátozott hadifogolyénál mindenestre nagyobbak, családról is kénytelen esetleg gondoskodni és szükségleti cikkeit sem szerezheti be azokon a nagybani árakon, amelyeken a hadifogoly ellátásának reá eső részét a kincstár fedezhette.

XIV. BÁNYÁSZAT.

A katonai behívások erősen megritkították a bányamunkások sorait is. A 79580 felnőtt férfi közül, akiket a bányászat még 1913-ban foglalkoztatott, katonai szolgálatra már 1914-ben bevonult 23360 (39.2%). Az 1914-ben foglalkoztatott 69590 felnőtt férfimunkás közül 1915-ben ismét behívtak vagy 14,000 embert (20.1 %). A felnőtt férfimunkások létszáma azonban tényleg nem csökkent annyival, mint amennyire a behívottak létszámából következtethetnénk. A felnőtt férfimunkások létszáma ugyanis 1914-ben 69590, 1915-ben 59639, 1916-ban 61363, 1917-ben 67745, ami azt jelenti, hogy a bányavállalatoknak sikerült — természetesen a munkásszerzés minden lehetőségét megragadva — a behívottaknak egy részét máshonnan pótolni. A bányamunkások létszámában beállott veszteség még nagyobb lett volna, ha már kezdettől fogva nem mentik fel vagy nem szabadságolják egy részüket a katonai szolgálat alól. Utóbb, amikor egyfelől kiapadtak már a pótlásnak egyéb lehetőségei, másfelől pedig a bányászati termékekben már oly aggasztó lett a hiány, hogy nemcsak a különben is megrendszabályozott magánfogyasztás kielégíthetése vált kétségessé, de veszélybe került a közérdekű üzemeknek és a hadfelszerelési iparnak folytonossága is, az égető munkáshiányon a katonai szolgálatra behívott bányamunkások mind jelentékenyebb számának felmentésével kellett segíteni. A bányamunka folytonosságának biztosítására szolgált továbbá, hogy a bányamunkásokat már kezdettől fogva személyes szolgálati kötelezettségük

¹³⁰ L. Dr. Bartha Józsefnek „A hadifogoly“ című, hivatalos adatokon felépülő tanulmányát. — A munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének kiadványa. 1916.

megállapításával a vállalatokhoz kötötték, sőt üzemük folytatására kötelezven ezeket, a munkásokat katonai fegyelmi hatalom és katonai büntető bíraskodás alá helyezték. Nagyobb számmal alkalmaztak továbbá 16 évesnél fiatalabb gyermekeket és különösen nőket, akik közül az előbbieknél száma az 1913-1917. években 4360, 4384, 4737, 4801, 4457, az utóbbiaké pedig 1646. 1588, 2249, 3128, 3220 volt, Dolgoztak végül a bányákban hadifoglyok — mégpedig a többi bányamunkással azonos munkafeltételekkel — valamint hadimunkások is. Sőt 1916-tól fogva van egynehány kisebb bánya, amelyet kizárólag hadifoglyokkal művelnek. E munkáskategóriáknak a térfimunkások fentebb jelzett számában nem foglalt létszáma: a hadi munkásoké 1916-ban 599, a hadifoglyoké 1915-ben 3281, 1816-ban 4859, a későbbi Csonka-Magyarország területét alkotó rész szénbányászatában a hadimunkásoké és a hadifoglyoké együtt 1917-ben 2501, 1918-ban 1505.

A bányamunkások helyzete a háború kitörésének első percétől fogva fokról-fokra súlyosbodott.¹²¹ Nem szólva a munkafeltételek megnehezüléséről, a munkaidő meghosszabbításáról, a vasárnapi munkaszünetnek, a nők éjjeli munkájára vonatkozó tilalomnak felfüggesztéséről, az aránytalanság a munkásság keresete és a pusztta megélhetésnek költsége közt állandóan emelkedett. Jellemző e tekintetben, hogy a bányamunkásság kereseti viszonyai már 1914-ben, a megélhetés kétségtelen megnehezülése dacára, egyenes hanyatlást mutatnak. Bizonyára közrejátszott ennél az a körülmény, hogy a jobban kereső, legerőteljesebb férfiak jelentékeny részét katonai szolgálatra hívták be. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ugyanez időtájt a termelt ásványoknak egy-egy munkásra eső mennyisége a bányaművelés egyes ágaiban emelkedett, másokban pedig csak jelentéktelen mértékben csökkent¹²² és hogy ebben a csök-

Év	A termelt összes		
	fekete	barna	vasércből
	kőszénből		
	egy munkásra ¹ eső mennyiség mm.-kban		
1913.	1,460	2,032	1,690
1914.	1,377	2,068	1,597
1915.	1,515	2,252	1,612
1916.	1,471	2,012	1,537
1917. ²	1,694	2,138	— —
1918. ³	1,318	1,797	— —

¹ Nő-, gyermek-, hadifoglymunkásokat is beleértve.

^{2 3} A későbbi Csonka-Magyarország területét alkotó részen.

A fekete szén tekintetében 1914-ben bekövetkezett hanyatlás kizárólag az ország egyik legnagyobb feketeszénmedencéjében az év első felében két hónapig tartott munkabeszüntetésre vezethető vissza. Az 1917-től fogva jelentkező általános hanyatlás oka azonban már tényleg a viszonyok romlásában keresendő.

A ¹²¹ és ¹²² jegyzet a következő oldalon.

kenésben is közismerten nagy szerepök volt a háborúval kapcsolatos üzemzavaroknak, különösen a forgalmi akadályoknak és a segédanyagok beszerzési nehézségeinek: akkor ebből, amíg egyfelől a rendelkezésre maradt munkásság erőfeszítéseinek kétségtelen fokozódására következtethetünk, másfelől a munkabér hanyatlását sem látjuk a munkások teljesítményeinek csökkenésével megokolhatónak.

Magától érthető, hogy a vállalatok a munkásság lekötöttségének azzal az előnyével, amely a szükségelt munkaerőt a viszonyok által adott lehetőséghez képest számukra biztosította, nem elégedtek meg, de felhasználták azt a munkafeltételeknek nekik maguknak megfelelő befolyásolására is. Nem mintha a munkabéreket egyáltalán nem emelték volna, hiszen az adott viszonyok közt nem is lehetett ez elől teljesen elzárkózni. De ez a javítás mindig messze, és az idő haladtával mind messzebb és messzebb elmaradt a létfeltételeknek közben bekövetkezett sülyedésétől. A vállalatok egy része a békebeli üzemvitelnek szükségleteit tekintvén irányadóknak, a háborúban érvényesülő és a háború után várható viszonyoknak teljes figyelmen kívül hagyásával mereven ragaszkodott a békebeli bérekhez és az általuk is elkerülhetetlennek látott javításokat inkább csak „rendkívüli háborús segélyek“ formájában engedélyezte.

Ezeknek a segélyeknek általában három nemével találkozunk. Egyik a „családi pótlék“, amelyet 1915-ben még havi 3—10, a később bekövetkezett kényszerrendszabályok hatása alatt 1916-ban már havi 20 K.-ig is terjedő összegben bizonyos gyermeklétszám esetén vagy ettől függetlenül a munkás nem kereső minden gyermeke, másutt ezenkívül felesége, ismét másutt még az általa tartott keresőképtelen rokonok után is fizettek. Másik az „élelmezési segély“, amennyiben a vállalat a fontosabb élelmi cikkeket beszerzési költségen alul juttatja, vagy annak mellőzésével ezen a címen bizonyos megtérítést ad az alkalmazottnak. A harmadik a „rendkívüli pénzsegély“, amelyet többnyire egyes munkásoknak vagy munkáskategóriáknak váratlanul bekövetkezett, rendkívüli módon nyomasztó helyzetében esetről-esetre, néha azonban rendszeresen is, munkáscsoportonként váltakozó fixtételekben engedélyeznek. A vállalatokra e címen háruló teher az alább kimutatott és a szóban levő rendkívüli háborús segélyeket magukban nem foglaló béreknek 1915-ben átlag 5.8, 1916-ban, az időközben foganatosított kényszerrendszabályok hatása alatt 20.3, 1917-ben Csonka Magyarországnak szénbányászatában 39.3 %-a.

¹²¹ A munkásság megkötöttségéből és a női munkaerő térfoglalásából származó jelenségek ismertetését a bányamunkásságot illetőleg is 1. alább az ipari munkásokkal kapcsolatban.

¹²² A termelt ásványoknak a nőket, gyermekeket, hadifoglyokat macában foglaló összmunkáslétszám egy-egy tagjára eső mennyisége mm.-kban:

Bizonyos, hogy a háborút fényesen kiaknázott vállalatok mellett vannak olyanok is, amelyeknek jövedelmezőségét és üzemképességét a legnagyobb fogyasztónak, az államnak árpolitikája és a mellett a körülmény mellett, hogy a teljes szentes fémszükséglet még így sem biztosítható, a munkabérek alacsonyága óvja meg. De éppen ez a tény, az abból származó nyomor vezet azután, amint ez nem is várható másképen, hova-tovább minden irányban a viszonyok züllésére. A munkásságnak a munkateljesítmény színvonalának fenntartásáért az első időben kétségbe nem vonhatón kifejtett óriási erőfeszítése hanyatlik és a fizikai és pszichikai okok, amelyek ezt az eredményt előidézik, a munkafegyelem megsértését és a munkabeszüntetést fenyegető súlyos jogkövetkezmények dacára is, hova-tovább mind több esetben vezetnek az engedelmesség nyílt megtagadására és a munkának kollektív megszüntetésére. Találkoztunk elvértve már 1915-ben is munkabeszüntetésekkel amelyek ekkor még mindig arra az egy okra vezethetők vissza, hogy a munkásoknak nincs kenyérük, vagy pedig hogy a romlott tengeriliszttel kevert kenyér, amelyet nekik adnak, élvezhetetlen. Azonban 1916-ban a viszonyok már odáig fajultak, hogy nagyobb bajok elhárítására, hosszas vonakodás és fontolgatás után ez év közepe táján bevezetik a bányáüzemekhez kötött munkásság sérelmeinek is orvoslására az iparra nézve már az év elején felállított „panaszbizottsági“ intézményt.

Eltekintve a „rendkívüli háborús segélyektől“, a munkabérek alakulásáról a következő oldalon levő táblázatok tájékoztatnak.

E táblázatok szerint 1913-tól fogva a „rendkívüli háborús segélyektől“ eltekintve a következő %-okkal emelkedtek a munkabérek:

Üzemág és munkások megjelölése	A munkabérek emelkedése „+“, vagy csökkenése „-“ %/o-ban 1913 évről				
	1914-re	1915-re	1916-ra	1917-re	1918-ra
Bányászat					
Vájár	- 2'1	+ 9'7	+ 27'8	+ 76'3	+ 210'9
Férfi (vájárt is beleértve)	- 3'0	+ 9'6	+ 23'6	+ 76'4	+ 188'8
Nő	+ 3'5	+ 15'0	+ 49'0	+ 114'6	+ 293'2
Gyermek (16 éven alul)	+ 4'3	+ 13'1	+ 40'7	+ 118'2	+ 320'7
Kohászat					
Férfi	- 3'0	+ 11'6	+ 52'9	+ 72'7	+ 280'4
Nő	+ 3'5	+ 58'0	+ 109'0	+ 141'0	+ 376'7
Gyermek (16 éven alul)	+ 4'0	+ 29'0	+ 81'0	+ 169'5	+ 513'9

A férfimunkabérek emelkedésének feltűnő elmaradása a nőkével és a gyermekekével szemben elsősorban az előbbieknél nagyobb megkötöttségének tudható be.

A bányászati kohászati vállalkozások működésének alakulása		Egy-egy szakmában volt a																							
		v á j á r								n ő								gyermek (16 éven alul)							
		férfi (vájárt is beleértve)								átlagos keresete, fillér															
		1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918						
		é v b e n																							
Fekete kőszén		414	413	462	575	641	1349	322	322	366	436	500	1066	136	147	164	197	239	563	122	138	154	171	183	465
Barnaszén		480	470	504	543	737	1337	368	366	380	417	551	941	142	144	163	194	239	562	126	122	132	160	267	488
Vas		398	397	412	483	497	633	319	317	333	378	398	596	134	137	146	189	298	254	123	123	133	155	199	259
Fém		274	290	311	436	—	—	221	219	246	338	—	—	133	147	163	274	—	—	84	87	103	144	—	—
Só		360	350	354	381	—	—	243	216	234	253	—	—	—	—	152	196	—	—	94	90	90	125	—	—
Bíthumen		447	440	412	543	—	—	329	311	313	383	—	—	160	200	—	270	—	—	123	120	120	208	—	—
Bányászati általában		424	421	460	523	714	1317	330	328	352	402	539	955	137	142	158	196	281	531	114	115	128	156	242	462
Vaskohászat		—	—	—	—	—	—	355	348	366	460	498	1115	125	141	244	269	298	643	126	129	150	192	263	600
Fém		—	—	—	—	—	—	224	219	286	334	480	820	164	158	159	214	260	340	89	82	99	140	—	—
Kohászat általában		—	—	—	—	—	—	335	326	349	438	497	1095	146	148	203	251	290	576	122	118	142	184	263	600
		átlagos évi keresete, korona																							
Fekete kőszén		1342	1214	1425	1760	2072	3894	1072	1001	1161	1231	1714	3303	437	439	509	636	757	1876	365	389	460	508	542	1600
Barnaszén		1401	1384	1504	1617	2235	3920	1070	1061	1152	1264	1778	2710	418	437	475	571	899	1520	371	389	406	498	793	1410
Vas		1134	1097	1188	1364	1492	1899	896	872	951	1069	1194	1745	380	382	434	545	895	762	341	341	433	545	597	776
Fém		758	788	854	1235	—	—	616	622	707	976	—	—	356	430	446	771	—	—	232	246	267	378	—	—
Só		938	939	968	1069	—	—	600	652	666	758	—	—	—	—	396	518	—	—	145	231	232	335	—	—
Bíthumen		1342	1365	1228	1666	—	—	1032	1022	948	1366	—	—	523	728	—	830	—	—	368	360	360	629	—	—
Bányászati általában		1240	1214	1361	1545	2186	3854	966	937	1059	1195	17.5	2790	403	417	464	601	865	1585	329	343	373	464	719	1386
Vaskohászat		—	—	—	—	—	—	1142	1120	1164	1573	1693	3792	341	393	793	905	1013	2186	389	405	447	631	894	2037
Fém		—	—	—	—	—	—	690	683	794	1093	1536	2460	522	521	475	722	832	1020	277	261	307	440	—	—
Kohászat általában		—	—	—	—	—	—	973	944	1086	1488	1681	3702	404	418	639	845	974	1927	332	345	426	601	894	2037

Az 1917. és 1918. évre. kimutatott adatok a későbbi Csonka-Magyarország területét alkotó részre vonatkoznak. Közlendőségű, hogy a trianoni békeparancs Magyarországot megfosztotta összes fém-, só-, bíthumenbányáitól és vasbányáitól, melyek részéről.

IPAR ÉS KERESKEDELEM.

A háború kitörése a behívások, a bevonulással és a csapatszállítással járó forgalmi akadályok, a szükségletekben beállott eltolódások, a nagy bizonytalanság stb. folytán mind az ipart, mind a kereskedelmet, legalább pillanatnyilag, válságos helyzetbe sodorta. Idő kellett ahhoz, míg a béke szükségleteire berendezett ipar az üzemek egész sorának megszűnésével, a megmaradottaknak gyakran jelentékeny átalakításával és kiegészítésével, új üzemeknek létesítésével a háborúra berendezkedett.¹²³ Ez az átalakulás meglepően gyorsan bekövetkezett ugyan, de addig is az iparosok és a kereskedők első ijedelmükben tömegesen bocsátották el munkásaikat és alkalmazottaikat. A háború első hónapjaira jellemző a tömeges munkanélküliség, amelyben legtovább a háborús szükségletekkel kapcsolatban nem álló szakmák (építő-, bútorasztalos, arany-, ezüst-, bronzműves, sokszorosító iparok, a különböző iparművészetek stb.) szenvednek. A munkanélküliségnek réme készítette az utóbbi évek gazdasági válságaiban már amúgy is kimerült szakszervezeteket, hogy a kormányhoz még 1914 szeptemberében intézett előterjesztésükben egész sorozatát kérik a munkanélküliség enyhítésére irányuló intézkedéseknek. Ezek az intézkedések jórészt elmaradtak ugyan, de a kormány mindjárt a háború kitörése után felhívta a munkaadókat, hogy ezekben a válságos időkben ne húzódozzanak a munkától, ne bocsássák el alkalmazottaikat és ha másal nem, foglalkoztassák őket szükségmunkával. A háborúval kapcsolatos jóléti problémák megoldására létesített különböző bizottságok mellett a munkanélküliség csökkenté-

¹²³ Hogy a háború milyen változásokat idézett elő pusztán az üzemek számában, arra jellemző a budapesti kerületi munkásbiztosító pénztárnak 1916. évi jelentésében található azaz adat, hogy az ennél a pénztárnál biztosításra kötelezett összes munkaadók száma 1914 június 30-ról 1916 június 30-ra lepadt 23806-ról 15880-ra (csökkenés 33.6%). A munkaadók száma volt a:

	vas-	építő-	nyomdász-	fa-	szabó-	cipész-	könyvkötő-	szobafestő- és mázoló-	kárpitos-
	i p a r b a n								
1914. VI. 30.	1638	367	316	984	1890	1326	127	283	226
1916. VI. 30.	1192	205	247	513	1114	841	106	146	140
Csökkenés %-ban	27'2	44'1	22'0	48'0	41'7	36'6	16'6	48'4	38'0

sere társadalmi tényezőkből külön bizottságot is állított össze, amelyből a munkásság képviselőit kihagyta és amely a szoros értelemben vett munkásság munkanélkülisége ellen mitsem tett ugyan, de bekapcsolódott legalábbja munka nélkül maradt magántisztviselőknek segélyezésére más oldalról megindult tevékenységbe.¹²⁴

A munkanélküliség azonban, amely a háború első heteiben oly veszedelmesnek indult, mihamar csak átmenetinek bizonyult. A folyton megújuló, mind több és több évfolyamra kiterjedő behívás a férfimunkásság tekintélyes részét felszívta a hadseregbe. A háborús gazdálkodás céljaira átalakult ipar is mind több és több munkáskezet igényelt és ebben a szükségletében hamarosan felszívta még a rokon szakmák munka nélkül maradt munkásait is. A munkanélküliséggel mint tömegjelenséggel a háború folyamán nem is találkozunk többé. Anyaghiány és fogyasztási korlátozások következtében fel-felbukkan ugyan még egyes szakmákban (így pld. a sütőiparban; a háború vége felé a szénhiány és a megrendelések csökkenése következtében a hadseregszállító üzemekben; teljesen talán sohasem szűnt meg a magántisztviselők és a kereskedőségük körében): általában azonban ugyanazok az okok, amelyek a munkanélküliséget visszafejlesztették, további kihatásaikban inkább munkáshiányra és e hiány olyan ellensúlyozásának és pótlásának szükségességére vezettek, amely nemcsak közvetlenül a munkaügyre, hanem ezen át a társadalmi viszonyokra általában is súlyos következményekkel járt.

A katonai behívások egy-egy szakmában a férfimunkásságnak 50—80 %-át is elvonták polgári foglalkozásától. A szakszervezetek idevonatkozó jelentéseit megerősíti az a tény, hogy míg a betegség esetére biztosított és a finemhez tartozó ipari munkások, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak létszáma, a Budapesten biztosított kereskedőségek és irodai alkalmazottak leszámításával 1913 decemberében még 1,039.762 volt, amikor pedig a biztosítási kötelezettség alá még csak azok estek, akiknek keresete a napi 8, illetőleg évi 2400 K.-t meg nem haladta: addig 1918-ban, amikor pedig biztosítási kötelezettség alá estek már bérük nagyságára tekintet nélkül az összes munkások és javadalmazásukra tekintettel mindazok a kereskedőségek és magántisztviselők, akiknek évi munkakeresete a 6000 K.-t meg nem haladta, a férfinemhez tartozó biztosítottak átlagos taglétszáma csak 564,675 volt. Azoknak az

¹²⁴ A vidéken még szomorúbbak a viszonyok. A szakszervezetek jelentései szerint a kisipar több szakmája a vidéken úgyszólván teljesen eltűnt. A gyáripar helyzetére viszont jellemző, hogy az iparfelügyelők által a kő-, föld-, agyag- és üvegipar csoportjában 1915-ben az egész országban megvizsgált 332 telep közül 287, a fa- és csontipari csoportban megvizsgált 546 telep közül 263, az építőipari csoportban megvizsgált 9 telep közül 7 szünetelt.

1913-ban még biztosítva volt ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottaknak száma azonban, akiket katonai szolgálatra bevontak, tényleg jóval nagyobb volt annál, amelyre az imént említett két szám felületes összevetése alapján következtethetnénk. Az utóbb jelzett számban ugyanis a gyermekek és a fiatakorúak már jóval nagyobb arányszámmal szerepelnek, mint az előbbiben. Ezen kívül azonban, mint a többi termelési ág, az ipar is a legnagyobb erőfeszítéssel igyekezett a katonai szolgálatra elvont, de a rendelkezésre maradt termelési lehetőséghez szükségelt munkaerőt a polgári életben még meghagyott embertartalékból pótolni. Ha már most figyelembe vesszük az ipari munkáslétszámnak ilymértékű csökkenését és ha nem is általánosítjuk, de figyelembe vesszük a szakszervezetek közül többnek már a háború későbbi folyamán megjelent azokat az adatait, amelyek szerint polgári foglalkozásukban meghagyott tagjaiknak 80, itt-ott még magasabb %-a dolgozik a hadfelszerelési üzemekben és csak 20, vagy még ennél is alacsonyabb %-a a magánfogyasztásra dolgozó iparban: akkor fogalmat nyerhetünk egyfelől a polgári szükségletek kielégítési lehetőségének óriási hanyatlásáról, másfelől azonban arról is, milyen égetővé vált annak a szüksége, hogy a katonasághoz bevont munkásságot az iparban addig nem foglalkoztatott újabb elemeknek munkába állításával vagy a saját szakmájában elhelyezkedni nem képes munkásságnak más munkakörben való foglalkoztatásával pótolják.

Aránylag könnyebb helyzete volt e részben a hadfelszerelési iparnak, amelyben, mint látni fogjuk, ezrével dolgoztak a katonai szolgálatra be nem vont, de személyes szolgálatra kötelezett és e kötelezettségük teljesítése végett a szóban levő üzemekbe beutalt kisiparosok, katonai osztagokba sorolt munkások és amelyeknek aránylag könnyebben is sikerült a teljesen nélkülözhetetlen munkaerőnek felmentetése a tényleges katonai szolgálat alól.¹²⁵ Természetes azonban, hogy ezeknek az üzemeknek munkáját is lényegesen megnehezítette az a körülmény, hogy a legerősebb, legképzettebb, az üzemi rendbe és fegyelmbe leginkább beletanult munkaerőt kénytelenek voltak az e szempontokból alacsonyabb színvonalú munkaerővel pótolni. Nem feladatunk itt annak a vizsgálata, miként hatott ez vissza a termelésre. Amire azonban itt kell reámutatnunk, az az, hogy ha a munkaviszony alakulásában a háború folyamán a munkaadók és a munkások közt a társadalmi viszonyoknak végzetes elmérgesedésére vezető mind több és több összeütközés keletkezett, ennek az eredménynek az előidőzésében, az e részben kétségtelenül fennforgó súlyos tárgyi okok mellett, nagy jelentősége volt éppen annak a körülménynek, hogy a

¹²⁵ Az 1918. évben biztosítottak fentebb kimutatott létszáma magában foglalja ezeket az elemeket is.

szakszervezeti nevelésben részesült és túlnyomó részben a fiarctéren vérző munkásságnak, valamint a gyári munkásság üzemenként már jól kioktatott és bevált vezetőinek helyét új elemek váltották fel, amelyeket az adott viszonyok között maguk a szakszervezetek is gyakran hiába iparkodtak megfontolt politikájuknak követelményeihez fegyelmelni.¹²⁶

A férfiakban beállott hiányok természetes közetkezménye volt azután, hogy mind kiterjedtebb mértékben állították be a nőket és a gyermekeket az üresen maradt munkahelyekre. Közvetlenül a háború kitörése után jótékonyági ürügyek játszottak ebben közre, amennyiben hazafias kötelességnek hirdették, hogy a munkaadók a hadbavonultak helyén elsősorban ezeknek feleségeit és gyermekeit foglalkoztassák. Mindjárt a háború kitörése után megjelennek a női utcaseprők, nemsokára a közúti vasutakon a női kalauzok, a közhivatalokban a női szolgálók, a kereskedelmi üzletekben megszaporodnak az elárusító-nők és az irodákban a női alkalmazottak. Szaporodik azonban számuk az iparban is, mégpedig azokon a munkahelyeken is, amelyek addig kizárólag férfiak számára voltak fenntartva. Túlnyomóan női munkaerőre rendezkedtek be a hadseregszállító ruhakonfekciós vállalatok. A mozgalmat elősegítik a hadügyminiszternek a hadseregszállító vállalatokhoz intézett körrendeletei, amelyekben a női munkaerővel szerzett kedvező tapasztalatokra utalással biztatja azokat, hogy a férfiak helyett, akik katonának kellene, a lehetőség szerint nőket alkalmazzanak. Maga a katonaság is ezrével alkalmazza a nőket irodákban, kórházakban, konyhákban — nemcsak benn az országban, hanem azon kívül is mindenütt a hadsereg nyomában, mégpedig addig, amíg a kellő munkásvédelmi felügyelet, elég későn, e részben is valahogyan ki nem épült, a növédelem szempontjából gyakran igen súlyosan kifogásolható körülmények közt.

Hogy a nők és a fiatalkorúak térfoglalása az iparban milyen arányú volt, arra jellemző adatokat szolgáltatnak a háborús évekre vonatkozó iparfelügyelői jelentések — bár az iparfelügyelők jóval kevesebb üzemet vizsgálhattak meg ezekben az években, mint békében. Míg az iparfelügyelőktől megvizsgált telepeken 1913-ban a foglalkoztatott személyzetnek 19 %-a volt nő és 9.2 %-a volt 16 évesnél fiatalabb, addig az 1915—1918. években a nők arányszáma 24, 29, 25, 28.3%, a fiatalkorúaké pedig 12, 11.5, 11.6 és 9.3% volt és ez az arány még kedvezőtlenebbül alakul, ha a férfimunkások létszámából a hadifogoly-munkásokét, amely az iparfelügyelet becslése szerint már 1916-ban az összes férfimunkások 15%-ának felelt meg, levonjuk. Nem is szólnunk azokról az iparcsoportokról, amelyekben a

¹²⁶ L. pl. a Szakszervezeti Értesítő 1916. évi 10. számában „A nevelésről“ és 1917. évi 12. számában „A bizalmi férfiakról“ megjelent közleményeket,

nők és a gyermekek foglalkoztatása már a békében is aránylag nagymérvű volt és amelyekben ha emelkedett is a nők és a fiatalok arányszáma, ez az emelkedés nem volt jelentékeny, így pl. a fonó- és szövő-, a ruházati,- a bőriparban, valamint azokban az iparágakban, amelyek a háború alatt amúgy is pangtak és így a nők és a fiatalok térfoglalása már csak azért sem lehetett különösen jelentékeny bennük, mint pl. a kő-, föld-, és agyagiparban, a fa- és cementiparban és az építőiparban. A női és a gyermekmunka térfoglalása az iparfelügyelők által megvizsgált üzemek közül különösen a következő gyári üzemekben öltött jelentékenyebb mérveket:

	1913.		1915.		1916.	
	nő	fiatalkorú	nő	fiatalkorú	nő	fiatalkorú
	%					
vas- és fémipar	10'6	10'0	23	18'9	29	10
papíripar	30'3	10'7	69	18'0	53	17
élelmezési ipar	13'5	5'6	20	8'0	22	7
vegyészeti ipar	17'1	4'0	25	8'0	32	9
sokszorosító ipar	27'2	10'7	34	12'0	37	8

Pontosabb képet kapunk, ha nem is a fiatalokéknak, de a nőknek a térfoglalásáról az iparban, kereskedelemben és közlekedésben a kötelező munkásbiztosítást ellátó intézménynek azokból az adataiból, amelyek a biztosított alkalmazottak nemek szerinti megoszlását tüntetik fel. Ezek szerint az említett foglalkozási csoportokban betegség esetére biztosítva volt:

	1913	1914 augusztus	1914 december	1915	1916	1917	1918
férfi	1.039.762	823.270	745.063	667.978	588.474	557.507	564.674
nő	158.812	140.074	138.465	166.552	195.671	222.949	241.784
összesen :	1.198.574	963.344	883.528	834.530	784'145	780.456	806.459*

Míg tehát a biztosítási kötelezettség 1918-ban bekövetkezett kiterjesztése dacára, amely pedig a biztosításba aránylag jóval több férfit, mint nőt vont be újonnan, a biztosított férfiak száma 1913-ról 1918-ra leapadt 457 %-al, addig a nőké ugyanez alatt az idő alatt 52,3 %-al emelkedett. 1913-ban a biztosítottaknak még csak 13,2%-a volt nő (a biztosítási intézmény legnagyobb

* A táblázatban foglalt számok a budapesti kereskedelemben alkalmazott biztosítottakat, valamint a túlnyomó részben nőket foglalkoztató dohánygyárak alkalmazottait, végül a különböző jótékonyági, gyakran még hadseregszállításra is vállalkozó intézetek által otthonmunkával foglalkoztatott nők ezreit nem foglalják magukban.

helyi szervénél, a budapesti kerületi pénztárnál: 19.4 %), 1918-ban már mintegy 30%-a (a budapesti kerületi pénztárnál: 38.1 %). A munkásnők létszámának ez az emelkedése általános társadalmi politikai szempontból is nagy jelentőségű. Nem szólnunk annak a ténynek hatásairól, hogy a nő maga tartja el magát és esetleg hozzátartozóit, hogy a házon kívül dolgozik mégpedig az adott viszonyok közt a férjhezmenés lehetősége nélkül olyan társadalmi viszonyok közt, amelyek az addig tiszteletben tartott erkölcsi elveknek átértékelésére, lebecsülésére vezetnek. Elég csak arra a veszedelemre gondolnunk, amelybe a közoktatásügy, az iskola a háború folytán került és amely veszedelmet az apák távollétében sokszorosan súlyosbította a nők házonkívüli munkájának ez a térfoglalása. Különleges jelentősége van azonban ennek a bennünket itt közvetlenül érdeklő szempontból, a munkaügy szempontjából. A háború alatt a törvények munkásvédelmi rendelkezéseinek hatályát részben kifejezetten felfüggesztették, részben pedig utasították a hatóságokat azoknak lazább végrehajtására. A női és a gyermekmunka térfoglalása összeesett tehát a munkásvédelemnek és a munkásvédelmi felügyeletnek a leromlásával. Az 1913—1918. években először kártalanított balesetek áldozatai közt a nők és a fiatalok a következő arányszámokkal szerepelnek:

	1913	1914	1915	1916	1917	1918
	‰					
férfi	94.7	94.0	91.0	86.1	83.8	83.7
nő	5.3	6.0	9.0	13.9	16.2	16.3
14 éves és fiatalabb . . .	3.2	3.0	4.6	5.8	5.6	5.7
14—16 éves	5.0	4.7	7.4	9.8	10.0	9.5

A lényegesen olcsóbb munkaerő bősége bénítólag hatott a férfimunkások bérére. Lehetővé tette, hogy egyes szakmákban a munkabéruzsora az egész közvéleménynek mind hangosabb megbotránkozására odafejlődjék, hogy a közmegbotránkozás nyomása alatt a kormány végre is különleges intézkedésekre kényszerüljön. Csak elvétve sikerült egy-egy mér békeidőben is jól megszervezett és kollektív megállapodásokra berendezett szakmában ennek az uzsorának a munkaadók és a munkások kölcsönös megegyezésével gátat vetni. Ilyen volt pl. a könyvkötők szakszervezetének a munkáltatók testületével 1915-ben létrejött az a megállapodása, amely szerint férfimunkások hiányában munkásnők is végezhetnek ugyan férfimunkát, ez esetben azonban a férfiakat megillető béreket kell nekik fizetni és semmi esetre sem szabad nehezebb fizikai munkát végeztetni velők.¹²⁷

¹²⁷ A szóban levő munkaadótestület, nevezetesen a Grafikai és rokon ipari szakmák főnökegyesülete egyebekben is elismerésre méltó jelét adta a

A férfimunkások helyettesítése női munkaerővel megnehezítette a szakszervezeteknek amúgy sem könnyű helyzetét, ami nem jelenti azt, hogy a szervezkedési lehetőségeket annyira megbénító ezekben a súlyos időkben a nők megszervezése körül is nem érték el figyelemreméltó eredményeket. A szervezett munkásnők száma 1914 december végén még csak 6631 (az összes szervezett munkásoknak 12.8 %-a), 1915 december végén 6691 (15.4 %), 1916 végén 8314 (18.3%). 1917 végén pedig már 48.811 (22,6 %). Megállapítható egyébként, hogy azokban a szakmákban, illetőleg iparágakban, amelyekben sikerült a munkásnőket megszervezni, mint ahogyan sikerült pl, a hadseregszállító vas- és gépiparban, amelyben 1917 végén 62934 szervezett férfimunkás mellett 18000 volt a szervezett munkásnők száma, ezek — talán épen azért, mert helyzetük még súlyosabb volt — bérküzdelmeikben még szívósabbaknak, a munkabeszüntetésekben még állhatatosabbaknak bizonyultak a férfiaknál.

Az ipari vállalatoknak munkáshiányán hadifoglyoknak beállításával is igyekeztek segíteni. Az idevonatkozó szabályok szerint¹²⁸ hadifoglyokat csak a közigazgatási hatóság hozzájárulásával szabad ipari vállalatoknak kiadni. Ez a hozzájárulás viszont csak abban az esetben adható meg, ha a vállalat a helyi hatóságnak és emellett a budapesti állami munkaközvetítő intézetnek bizonyítványával igazolja, hogy a szükségelt munkáslétszámot nem képes más úton megszerezni; ha továbbá az illetékes munkásbetegsegélyező pénztár bizonyítványával igazolja, hogy munkáslétszáma a hadifoglyoknak kért számával együtt sem haladja meg a békeidőben foglalkoztatott létszámot, amely utóbbi követelmény tekintetében azonban a kereskedelemügyi miniszter felmentést adhat. A vállalat azalatt az idő alatt, míg hadifoglyot foglalkoztat, nem bocsájthat el munkást, a munkások bérét semmiféle módon nem csökkentheti, az összes munkásoknak, tehát a hadifoglyoknak is, az időknek megfelelő bért fizet és a túlórákat megfelelően díjazza. Az iparban foglalkoztatott hadifoglyoknak száma, amint már említve volt, iparfelügyelői becslés szerint a foglalkoztatott férfimunkások mintegy 15%-ának felelt meg.¹²⁹

munkásság helyzete iránti megértésének, amennyiben a hadbavonult munkások családtagjainak segélyezésére önként felajánlotta a hetenként kifizetésre kerülő munkabérek 30%-át. Ezt az összeget, amelyet az érdekelt munkásszervezetek megtoldottak még annak 50%-ával. a munkaadók és az alkalmazottak paritásos bizottsága osztotta fel az arra rászorulóknak közt.

¹²⁸ 9353/1915 ein. H. M.

¹²⁹ Hogy a kisiparnak is módja legyen hadifoglyok foglalkoztatására, a katonai kincstár 1915-ben a Budapest tőszomszédságában elhelyezed fogolytáborral összefüggésben közműhelytelepet létesített. A kisiparosok rekeszeket, villamoserőt és ingyenes világitást kaptak. A szakképzett hadifoglyokból szükségelt segéderőket a kapcsolatos fogolytábor szolgáltatta. Napi munkaidő 10 óra, vasárnap munkaszünet. A napi munkaidő a táborpa-

Természetes, hogy az iparban sem lehetett eltekinteni attól, íhogy — különösen a hadseregszállító üzemekben, — a feltétlenül nélkülözhetetlen munkaerőt a tényleges katonai szolgálat alól felmentsék. Nagyobb üzemekben az ilyen felmentettek katonai munkásosztagba sorozva dolgoztak.

Hogy a fontosabb, különösen pedig a hadseregszállító üzemeknek a kellő munkáslétszámot biztosítsák, mindjárt kezdetben az iparban is alkalmazásba vették azokat a kényszerrendszabályokat, amelyekkel már a többi foglalkozási ággal kapcsolatban megismerkedtünk. Az 1912: LXVIII. t. c. illetőleg fokról-fokra az ezt kiegészítő későbbi törvények alapján¹³⁰ mindenképp előttr személyes szolgálatra kötelezik és ezzel az üzemhez kötik a már ott dolgozó munkásságnak azokat az elemeit is — mégpedig a nőket úgy, mint a férfiakat — akik más alapon nincsenek már anélkül is úgy odakötvé, mint a katonai osztagokba sorozott felmentettek. Emellett azonban személyes szolgálati kötelezettségüknek megállapításával kisiparosokat, munkásokat tömegesen szólít el a halósági parancs eddigi munkahelyükről, gyakran lakóhelyükről és állít be hadfelszerelési üzemekbe, gyakran olyan munkakörbe, amely nem felel meg szakképzettségüknek és addigi munkakörüknek és amelynek feltételei gyakran kedvezőtlenebbek azoknál, amelyekből kiragadták őket, vagy amelyeket munkaerejük fölött való szabad rendelkezéssel a nyílt munkapiacra elérhetek volna. A hadfelszerelési üzemeknek azonban ez sem elég és az államhatalom, legalább is 1917 ig, vakon enged a munkásság lenyűgözésére irányuló minden kívánságuknak. A kormány 1914-nek végén az üzem folytonosságának biztosíthatása és e végből a katonai felügyeletnek érvényesíthetése végett „az üzem folytatására kötelezi“ a leghatalmasabb két hadfelszerelési gyárat.¹³¹ E példától csábítva most már minden hadfelszerelési vállalat, majd minden ügynevezett közérdekű (világítási, közlekedési stb.) vállalat sürgeti, hogy a hatóság „vegye igénybe“ az ő üzemüket is, ami az ő terhőkre csak az üzem általuk ügyis kívánt folytatásának kötelezettségét jelenti, de előnyükre jelenti a szorosabb kapcsolatot a katonai hatósággal, a megrendeléseknek nagyobb folytonosságát, az igényelt munkaerőnek kétségteletlenebb biztosítását, a munkaerő szigorú helyhezköttöttségét, a kött munkások óhajainak, elégedetlenségének minden megnyilvánulását elfojtt szigorú katonai fegyelmet. A jelentékenyebb vállalatoknak ez az óhaja is teljesült. Az 1917. év végéig már 503.000 munkást foglalkozttató mintegy 600 vállalat áll katonai felügyelet alatt.

rancsnokság engedélyével az évnék legfőlebb 72 napján 3 órával meghosszabbítható. A mőhelytelep létesítése idejében a munkaadó a hadifogolyért napi 2, segédmunkásért napi 1.60 K-t fizett a kincstárnak és 20—30 fillért magának a fogolynak.

¹³⁰ 1 . fentebb 86. és köv. 1.

¹³¹ L. fentebb 77 1.

Munkaügyi gyakorlatukban e vállalatokat az erkölcsi szemponton túl most már mi sem fészélyezi. Ez a szempont azonban a vállalatok nagyrészének munkaügyi politikájában ezúttal is vajmi gyengének bizonyul. Nem tartja vissza őket attól, hogy önkényesen ne rontsák a munkafeltételeket, a legkülönbözőbb fogásokkal ne szorítsák le a munkabéreket. Felemelik a munkaidőt és eltörlik a túlmunkáért addig kötelezett díjazást. Megszüntetik az akkordbéreket és csak időbért fizetnek, vagy fordítva, megszüntetik az eddig rendszerben volt időbéreket és a kereset csonkításával akkordra változtatják. Leszállítják az akkordtégeket. Kevesebbet fizetnek azoknak, akik abban a feltevésben lépnek be önként a gyárba, hogy az ott általában fizetett munkabéreket fogják kapni és nem tudják, hogy az önkéntes belépés ténye is megállapítja helyhezköttöttségüket. Kevesebbet fizetnek a vállalatba hatósági kényszerrel beutalt munkásoknak stb. Egyszóval, ha a háború kitörését követő hónapokban a nagy munkanélküliség adta meg a fogantyút a vállalatoknak a munkafeltételek önkényes leszorítására,¹³² most a munkáshiány idején a vállalat kötelezése az üzem folytatására adja meg erre a lehetőséget.

A vállalatok egyrészének ilyféle önkényét az esetek nagy részében egyáltalában nem mérsékeli, sőt ellenkezőleg hatásaiban gyakran még súlyosbítja az üzem felügyeletére kirendelt katonai parancsnok ténykedése. A katonai parancsnok kiválasztásánál nem az a mérvadó, alkalmas-e az illető a szóban levő feladatra, hanem az, hogy bármely okból nem alkalmas a harctéri szolgálatra. A katonai parancsnokokat ellátják ugyan utasításokkal. De ebben a katona tulajdonképeni hivatásától rendszerint távoleső, az adott rendkívüli viszonyok közt többszörösen nehéz feladatkörükben, amidőn mindenk fölölt áll a hadsereg harcképességének a biztosítása, az ehhez szükséges eszközöknek az előteremtése, ezek az utasítások sem pótolhatják azokat a személyi kellékeket, amelyek egy-egy hatalmas vállalat vezetésének, gazdasági és munkaügyi intézkedéseinek ellenőrzéséhez szükségesek. Véletlen dolog volt, hogy az adott rendkívül kényes viszonyok közt ki volt és milyen szellemben működött az a rendszerint fiatal katonatiszt, aki a munkásságnak eléje terjesztett panaszait és az üzemvezetőségnek a munkásság vagy egyes munkások ellen emelt vádjait elintézte. Szakismeret, belátás helyett érvényesül tehát ipari munkásokkal szemben a vak katonai fegyelem szelleme. A gyár mellett fogdák vannak. Mulasztásra, a bérkevéslésére, panaszkodásra, harctéri szolgálat kérésére nem ritkán összeverés, kurtavas, kikötés, tömlöc a válasz. Nappal munka, éjjel tömlöc,

¹³² L. „A munkanélküliség és a hadfelszerelési iparágak munkaviszonyai. A munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének kiadványa. 1914.

vagy megfordítva. Ugyanazon fegyelmi cselekmény miatt ugyanarra a személyre a katonai fegyelmi büntetés mellett a munkarendben meghatározott fegyelmi büntetés. Nem jobb azoknak a helyzete sem, akik, mint a nők és az 50 évesnél idősebb férfiak, személyes szolgálatra vannak ugyan kötelezve, de nem esnek a hadijog alá. Ezeket ugyanolyan okokból a közigazgatási hatóság bünteti. Megbünteti azt a családanyát, aki, mert nem bírja a foszforral való munkát, más munkabeosztást kér; a nőt, aki kevesli a bérét; aki ellentmond az akkordbér csökkentésének; aki az üzemtől távozni akar és munkakönyvét kéri stb. És a büntetés nem jelentéktelen, eléri gyakran a 3—4 heti elzárást és megtörténik, hogy az elzárás alatt felmerült élelmezési költségeket levonják a már megszolgált keresetből.¹⁸³

A munkásság elkeseredése egyelőre csak szóban nyilvánult meg. Sajtója nyilvántartja és a viszonyok súlya alatt többé-kevésbé egyformán szenvedő és a szenvedés tüzeiben még inkább összekovácsolt munkásságnak felejthetlen sérelmévé avatja az egyeseken külön elkövetett méltatlanságokat. Panaszzaival elárasztja a hadfelszerelési üzemek felett álló katonai felügyelet legfelső szervét, a honvédelmi minisztériumot — míg végre, midőn az oktalanul szervezett kényszermunkával felidézett erjedés már nyilvánvaló és miután a parlamentben is többször rámutattak már annak veszélyeire, megjelenik 1916 február 17-én, 1¼ évvel később, mint Ausztriában, a munkaadóknak is meglepetésére és hangos ellentmondásaitól kisérvé a „panaszbizottságokról“ szóló első rendelet.¹⁸⁴

Ez a rendelet mindenekelőtt tisztázza az addig sokféleképpen eldöntött azt a kérdést, hogy a munkásoknak mely kategóriái azok, amelyek az üzem folytatására kötelezett vállalatokból önként nem léphetnek ki és melyek azok, amelyek ezen kívül még a katonai fegyelmi hatalom és büntető bírászkodás alá is tartoznak. Bizonyos vonatkozásokban, nevezetesen azokban, amelyekben a munkaadói önkény a lekötött munkássággal szemben a legsérelmesebb módon érvényesült addig, szabályozta azután a vállalathoz lekötött munkásoknak, valamint az oda munkára kivezényelt katonáknak bér- és szolgálati viszonyát. Elrendeli, hogy a lekötött munkásoknak azonos munkáért legalább ugyanolyan bért kell adni, mint a vállalatnál alkalmazott más személyeknek; hogy az üzem folytatására kötelezett vállalatok közt az azonos munkáért járó bérek tekintetében indokolatlan, számottevő eltérésnek lennie nem szabad; hogy az üzem folytatására kötelezett vállalatok munkásainak munkabére az igénybe nem vett vállalatok munkásai-

¹⁸³ L. Méhely Kálmánnak „A munkásügyi panaszbizottság“ és Rónai Zoltánnak „Az ipari munka háborús rendje“ című tanulmányait a Munkásügyi Szemle 1917-i évfolyam 195. 287 és 341 l.

¹⁸⁴ 18950/1915 H. M.

nak azonos munkáért járó munkabérénel alacsonyabb nem lehet; végül, hogy a munkabér megállapításánál számításba kell venni a megélhetési viszonyoknak a háború következtében beállott változásait, illetőleg az elsőrendű életszükségleti cikkek árának időközben bekövetkezett emelkedését. A lekötött munkások hátrányára bérükön sem közvetlenül, sem közvetve (pl. időbérnél a munkaidő meghosszabbítása, akkordbérnél a számítási módozatok megváltoztatása útján) változtatni nem szabad. Ha az akkordbér olyan üzemi vagy segédanyagok értékét is magában foglalja, amelyeket a munkás a munkaadótól vesz, ezek nem számíthatók és a munkabérbe nem tudhatók be magasabb értékben, mint amekkorával az akkord megállapításakor számították — vagyis az anyagok áremelkedésének kockázatát a munkabérre áthárítani nem szabad. Ha új eljárás, új gépek és segédeszközök bevezetése következtében a munkamód megváltozik, az akkordbért is meg lehet ugyan újra állapítani, de csak oly módon, hogy azáltal a munkás kereseti lehetőségei az addigiakhoz képest ne romoljanak. A megállapított akkordbéreket írásban kell a munkássággal közölni. Azt a munkát, amelyet az 1914. július 25-én érvényben volt munkarendben vagy kollektív megállapodásban meghatározott napi munkaidőn túl végeznek, külön kell díjazni. A túlmunka díjára az említett időpontban érvényben volt munkarend vagy kollektív szerződés rendelkezései irányadók, — atúlmunka díjazásául azonban az érvényben levő rendes egységtételek alapján kiszámított bért e bér 20 %-ánál kevesebbel emelni nem szabad. — Szakmunkásokat szakmájuknak meg nem felelő munkakörben csak szükség esetén és csak rövid ideig szabad foglalkoztatni, de rendes munkabérüket nem szabad ez idő alatt sem leszállítani. Az üzem rendkívüli, pl. a gépek javításából, anyaghiányból vagy egyéb átmeneti üzemi zavarokból eredő szünetelésének ideje alatt a munkabért a szünetelésben vétlen munkásoknak meg kell fizetni. — Megszünteti azután a rendelet a munkásokkal szemben addig érvényesített kettős fegyelmi hatalmat azzal, hogy a katonai büntetőbíráskodás és fegyelmi hatalom alá tartozó munkásokra a munkarend fegyelmi büntetéseket megállapító rendelkezései nem alkalmazhatók. Arra az esetre, ha a vállalat és az odakötött munkások a fizetendő munkabér tekintetében megegyezni nem képesek, a rendelet *a döntést*, ha személyes *hadí* szolgáltatásra kötelezettekről vagy a vállalathoz kirendelt katonai személyekről van szó, a honvédelmi miniszterre, a vállalathoz kötött más személyek tekintetében az ügykörénél fogva arra hivatott miniszterre bízza. A rendelet a szolgálati viszonyból felmerülő panaszok *békés elintézésének* megkönnyítése végett megszervezi vééül a honvédelmi minisztérium egyik osztályaként a *munkaügyi panaszbizottságot*. Ez a bizottság 3 hivatali személyből mégpedig a honvédelmi miniszter által kijelölt el-

nőkből, a kereskedelemügyi miniszter vagy az ügykörénél fogva érdekelt más miniszter képviselőjéből, végül a katonai parancsnokságnak kiküldöttéből, továbbá a munkaadók és a munkások szakmabeli szervezeteinek és ha a munkásoknak nincsen szakmabeli szervezete, az illető vállalat munkásainak 2—2 kiküldöttjéből, összesen tehát 7 tagból áll. Ha a békés kiegyenlítés nem sikerül, a panaszbizottság a vizsgálat eredményét *intézkedés*, illetőleg *döntés* végett az ügykörénél fogva arra hívatott miniszterhez terjeszti fel. A rendelet büntetést (2 hónapig terjedhető elzárást és 600 K-ig terjedhető pénzbüntetést) állapít meg az ellen, aki a panaszbizottsági eljárás során létrejött egyezség vagy a miniszteri döntés értelmében járó munkabért jogellenesen nem szolgáltatja.

Ez a rendelet, amelynek a munkásság egyoldalú lekötöttségének következményein kellett volna enyhíteni, bizonyára az utolsó pillanatban jött a felhalmozódott elkeseredés kirobbanásának a megelőzésére. Ennek a rendeltetésének azonban már nem felelhetett meg. A szolgálati viszonyra vonatkozó rendelkezései, ha nem is kimerítőek, de a munkásságra is bizonyára megnyugtatók. Kétségtelen továbbá, hogy már pusztán létezésével is mérséklőleg hatott a munkaadóknak addig mivel sem korlátozott önkényére. Jó részük a panaszbizottsági eljárás és a miniszteri döntés megelőzése végett megegyezett munkásaival. De éppen azokban a legsúlyosabb esetekben, amelyekben a felek maguk képtelenek voltak az ellentéteket áthidalni és amelyekben az ügy jóvá nem tehető elmérgesedésének megelőzése végett sürgősen kellett a döntés, a panaszbizottsági intézmény, feladatkörének helytelen megállapítása folytán, felmondta a szolgáltatást. A panaszbizottságnak azokat az ügyeket, amelyeket nem sikerült egyeztetés útján elintéznie, döntés végett a minisztériumokhoz kellett felterjeszteni. Rendszerint nem egyhez, hanem legalább is kettőhöz, mert ugyanabban az ügyben egyszerre a honvédelmi miniszter döntésére váró hadiszolgáltatásra kötelezettekről és a kereskedelemügyi vagy más valamely miniszter döntésére váró olyan munkásokról is szó lehetett, akiket más alapon köteleztek személyes szolgálatra. A hivatalok huzavonája, a döntés késése végre is elszakította a túlon túlfeszített húrt: panaszbizottsági tevékenység, katonai büntetőbíráskodás és a fenyegető súlyos büntetések dacára 1916 április és május havában a legfontosabb hadfelszerelési üzemekben kitör a sztrájk. A gát megszakadt és a felkorbácsolt hullámokat most már alig lehetett medrükbe visszaterelni. A szenvedések közt, amelyektől a legpéldásabb, legengedelmesebb magaviselet sem menthette meg a munkásokat és családjaikat és amelyeknek fokozódása már szinte lehetetlennek látszik; a nyomorúságban, amelyben minden mindegynek tűnik, megszűnik a fenyegető súlyos büntetések elretentő ígérete. A hatóság huzavonája igazolni látszik és a végsőfokig fokozza a felgyü-

lemlett elkeseredést és bizalmatlanságot. Egyeseknek megrendszabályozása, harctérre küldése újabb sztrájkokra ösztönöz. Politikai okok, különösen a merev elzárkózás a munkásság választójogi követelése elől, élesztik a tüzet. A panaszbizottsági intézmény létezése, az intézmény előnyeinek kihasználhatása végett, hatalmas szervezkedési mozgalmat indít meg, de a szervezetekbe tóduló tömegekkel szemben maguknak a szervezeteknek mérsékelő, a munka rendjének és folytonosságának biztosítására irányuló iparkodása is gyakran hiábavaló. Az első sztrájkmozgalmat újabbak követik, amelyek átharapóznak a bányákra és magukkal ragadják a szintén személyes szolgálatra kötelezett fiatalok munkásokat, az ipari tisztviselőket és a nőket is.

Az államhatalom pedig nem előzi meg, hanem legföllebb csak követi — így is mindig csak megkésve — az itt is, ott is felbukkanó bajokat. A legegyszerűbb belátásnak, a leelemibb méltányosságának követelménye, hogy azt a könnyebbséget, amelyet szolgálati viszonyuk néhány elvének lerögzítésével és a panaszbizottsági intézménnyel megadtak a hadfelszerelési üzemekben szolgálati helyükhöz kötött ipari munkásoknak, megadják a hasonló helyzetben levő többi alkalmazotti kategóriának is. Ennek dacára hónapok, sőt évek kellene ahhoz, míg a viszonyok teljes elmérgesedésének kényszere alatt a kormány egyenként rászánja magát az elkerülhetetlen lépések megtételére. Az 1916. július 19-én megadják erre maguknak az összetételükben megváltoztatott panaszbizottságoknak a döntés jogát.¹³⁵ A bizottságok most már katonai elnök személyében katonai vezetés alá kerülnek, nemcsak a bizottság tekintélyének fokozása érdekében, hanem azért is, hogy a bizottság által megállapított munkabéremelések a katonai megrendeléseknél figyelembe vehetők legyenek. Tagja most már a kereskedelemügyi és a pénzügyminiszternek 1-1, továbbá a munkaadó- és a munkásszervezeteknek 1-1 kiküldöttje. A panaszbizottság szükség esetén a helyszínén jár el és ha a békés kiegyenlítés nem sikerül, késedelem nélkül végérvényesen határoz. Az 1916. június 12-én kiterjesztik a panaszbizottság hatáskörét a bányamunkásokra,¹³⁶ akiket a bizottságban, miután szervezkedésüket még mindig nem engedték meg, addig, míg ez az 1917. év folyamán végül is bekövetkezett, az illető bányavállalatnál fennálló társaspénztár választmányának a munkások által a maguk köréből választott tagjai közül esetről esetre meghívandó munkás képvisel. Az időközben trónra lépett fiatal király szociális reformtörekvéseinek jegyében új kormánynak kellett jönni, hogy 1917. június 18-án kiterjesszék a panaszbizottság hatáskörét az ipari tisztviselőkre és most már

¹³⁵ 13604/1916 eln. H. M.

¹³⁶ 10813/1916 eln. H. M.

a katonai felügyelet alá helyezett vállalatok összes megkötött alkalmazottaira, tehát a nőkre is.¹³⁷ És már csak 1918. január 21-én terjesztik ki azt a katonai és a kincstári üzemekre, továbbá az olyan vállalatokhoz vezényelt munkásokra is, amelyek nincsenek az üzem folytatására kötelezve.¹³⁸ Tekintettel arra, hogy a vállalatok most már nagyobb gonddal igyekeznek a munkások megélhetését élelmezésüknek megkönnyítésével biztosítani, e rendelet utasítja a panaszbizottságokat, hogy döntéseiknél a vállalatok részéről az alkalmazottaknak nyújtott különböző szociális előnyöket is vegyék figyelembe. Miután végül az első panaszbizottsági rendelet a kettős büntetés elkerülése végett a katonai fegyelmi hatalom kizárólagossá tételével megszüntette a fegyelmi hatalom alá tartozó alkalmazottak tekintetében a munkarend fegyelmi rendelkezéseinek hatályát és így a legcsekélyebb fegyelmi cselekményt is a súlyosabb katonai fegyelmi büntetéssel torolták meg, 1918. február 12-én visszaállítják a munkarendben megállapított pénzbírságokat úgy, hogy ezeket a gyárvezetőség a katonai vezetővel egyetértőleg alkalmazhatja.¹³⁹

Arra a meggondolásra, hogy a szükséges munkaerő biztosításának a munkásság helyhez kötésén és katonai fegyelem alá helyezésén kívül vannak más eszközei is, csak 1917 közepe táján jut el az államhatalom. Akkor sem az ipari munkásság helyzetének a javítása, hanem a mezőgazdaságnak, a mezőgazdasági termelés érdekének biztosítása a közvetlen cél. 1917-ben ugyanis a mezőgazdasági munkaidény közeledtével ismét számos vállalat kérte köteleztetését üzemének folytatására, azzal az indokolással, hogy másképpen nem áll módjukban közérdekű üzemükhöz kötni munkásaikat, akiket egyrészt a szabad mozgás utáni természetes vágy, másrészt a mezőgazdasági munkáknál ezek földenyében kínálkozó jobb kereset és különösen a jobb élelmezésre irányuló kilátás a kötöttebb üzemi munkától a mezőgazdasági munkára csábít. Csak most, midőn az ipari és a mezőgazdasági munka közt kell választani, figyelmezteti a kereskedelemügyi miniszter az iparfelügyelőket, hogy a múltban szerzett tapasztalatokból sok esetben beigazoltnak látja, hogy a vállalatok a szóban levő kivételes intézkedést első sorban a maguk érdekében, azzal a számítással kérik, hogy munkásaik megkötésével a bérek megállapításában maguknak egyoldalú előnyöket biztosítsanak. Ezt a törekvést azonban, mondja a miniszter, sem támogatni, sem tűrni nem lehet, „mert a mezőgazdasági munkálatoknak zavartalan biztosítása minden más fölé helyezendő közérdek és mert a vállalkozóknak a mai kereseti konjunktúra mellett a mun-

¹³⁶ 11653/1917 ein. H. M.

¹³⁷ 105/1918 eln. H. M.

¹³⁹ 2707/1918 eln. H. M.

kasok szociális igényeinek megértő gondozásában bőséges eszközök állnak rendelkezésére ahhoz, hogy őket a vállalat kötelékében való maradásra bírják. A bánásmód javításában, a munkásoknak testi erejükhöz, hajlandóságukhoz és arányosságukhoz mért foglalkoztatásában, az élelmezési és az elhelyezési viszonyok javításában, a bérnek a környékbeli és esetleg a mezőgazdasági munkaalkalmakkal összehangba hozatalában mind olyan, a vállalat saját hatáskörében is foganatosítható intézkedést látok, amelyekkel a kivételes törvényeknek alkalmazása az esetek túlnyomó részében bizonyára el lesz kerülhető.“ Mindezek alapján a miniszter utasítja az iparfelügyelőket, hogy amennyiben e tárgyú megkeresések ügyében véleményes jelentéstételre utasítja őket, tegyék a vállalatok magatartását munkásaikkal szemben „a legszigorúbb bírálat“ tái gyáva és kedvezően az ilyen megkereséseket csak olyan esetben véleményezzék, „amikor egyrészt a vállalatoknak a hadsereg-, illetőleg fontos közérdekű szállításokban való foglalkoztatását beigazolták, másrészt a munkások helybenmaradása érdekében alkalmazható, előbb felsorolt szociális természetű intézkedéseket a vállalat részéről már kimerítettnek látják.¹⁴⁰ Azok után, amiket a már addig katonai felügyelet alá helyezett vállalatok és munkások létszáma tekintetében fentebb jeleztünk, kissé későn jött ez a megállapítás. Az államhatalom felelőségének áthárítása ez saját tényeiért és mulasztásaiért az iparra. Nem más ez, mint a sok között egyik megnyilvánulása a különböző foglalkozási ágak közt elhatalmasodó ellentéteknek, mint a földbirtokosságának más vonatkozásokban is mind hangosabb előretörése az iparral és a kereskedelemmel szemben. Az állam évekig elnézte azt, hogy saját szállítói önkényesen állapítsák meg hozzájuk kötött munkásaiknak bérét és e rendszer fölött csak akkor és azon a határon törjék a pálcát, amikor és amelyen túl e rendszerrel saját ipari szükségleteit már a lehető legolcsóbban biztosította, mégpedig csak az alkalmazottak rovására. Jellemző, hogy még most is, midőn oly élesen ítéli el az eddig követett rendszert, csak annyiban von annak korlátokat, amennyiben ez saját érdekeit nem érinti, de egyáltalában nem gondolnak az alapján igazságtalannak felismert rendszer abbahagyására.

A panaszbizottsági intézmény, amelyet három ilyen bizottságnak felállításával valósítottak meg, mégpedig egynek a vas- és gépipar, egynek a fa- és más iparok és végül a harmadiknak a bányamunkások és valamennyi érdekelt iparág tisztviselői számára, ha nem is orvosolhatta a helyhez kötött munkások és tisztviselők valamennyi baját és sérelmét, egy vonatkozásban, nevezetesen a munkabér kérdésében mégis enyhített ezeken. Többrendbeli egyéb oka van annak, hogy hatása a munkásság

¹⁴⁰ 50123/1917 K. M.

lecsillapítására még sem volt kielégítő, hogy nevezetesen nem volt képes megakadályozni a munkásság hangulatának mind erősebben megnyilvánuló erjedését. Az állam munkaügyi és népjóléti politikájának egyebekben való fogyatékoságát és azokat a politikai okokat, amelyekkel mérgezték a munkásságnak elvileg a háború ellen irányuló, de a háború elején még súlyos áldozatokat is készséggel vállaló hangulatát, már ismertettük és ennek jellemző adataival még a továbbiakban is foglalkozunk. Egyéb részletek mellőzésével elég itt az utalás arra, hogy a panaszbizottság összetételében túlnyomó a hivatalos elem, — amiként határozataiban is elsősorban az a politikai szempont érvényesült, hogy a munka folytonosságát minden körülmények közt biztosítsa. Határozatainak meghozatalánál nem is annyira az életviszonyok romlásának, a megélhetési költségek emelkedésének, a vállalkozói nyereségnek alapos számbavétele, mint inkább a munkások ostromának fokozódó hevessége, a politikai viszonyok romlásának veszélye irányította. Az a szellem, amely vezette és az a gyakorlat, amelyet követett, maga ösztökölte a munkásságot ostroma hevességének fokozására, amit anélkül is kihívott az a körülmény, hogy bár a panaszbizottsági intézményt az adott viszonyok közt maga az államhatalom is szükségesnek látta, mégis az érdekelt munkásság elkeseredésének felcsigázásával, harckészségének kihívásával csak lépésről lépésre és mindig késedelmesen tett eleget a jogos követeléseknek. Az államhatalom ebben a vonatkozásban is, mint a háború alatt annyi másban, így maga kölcsönzött forradalmi lendületet a munkásság egyáltalán nem rossz-hiszemű, teljesen megokolt erőfeszítéseinek, nem gondolva arra, hogy a tömegek nekilendülése még saját vezetőinek sorakoztató szavára sem szokott megállani annál a torlasznál, amelyet rohammal kellett bevennie. A kedélyek nyugtalanságának állandósulása szempontjából nagy baj volt végül, amit persze az adott viszonyok közt semmiféle közhatalom és semmiféle panaszbizottsági gyakorlat nem akadályozhatott meg, az, hogy ennek bérmegeállapításait a viszonyok rohamos romlása gyorsan túlhaladja úgy, hogy a munkások alig kapták meg a döntést, mihamar új döntést kénytelenek kérni.¹⁴¹ A munkaadók, akik kezdettől fogva ellenmondással fogadták ezt az intézményt, ily körülmények közt fokozódó ellenszenvvel kísérik annak működését. Maguk is elismerik egyfelől az életviszonyoknak folytonos romlását, a mezőgazdaság ellen is

¹⁴¹ A Magyar Vasművek és Gépgyárak, a legnagyobb és legfontosabb hadfelszerelési üzemek egyesületének 1917-re vonatkozó évi jelentése szerint vannak gyárak, amelyeknek munka- s különösen pedig bérvizonyait az 1917. évet és az azt megelőző félévet magában foglaló időszakban 109. illetőleg 82, 63, 56 stb. esetben volt kénytelen tárgyalni a bizottság. Nagy különbségeket idéz elő e tekintetben az egyes vállalatok között arra vonatkozó készségük, hogy a panaszbizottság elkerülésével közvetlenül egyezzenek meg munkásaikkal.

irányuló éllel nem győzik hangoztatni a kormány felelősségét közéleti és közellátási politikájának a munkások megélhetésére súlyosbodó hibáiért, másfelől azonban a drágaság következményeit a munkabérek tekintetében levonni nem akarják és küzdenek az ellen az intézmény ellen, amely erre, úgy, ahogy, mégis kényszeríti őket. Elkeseredésük abban az arányban nő, amelyben a panaszbizottsága munkásság ostromának engedni kénytelen, míg *végül* jelentékeny részük szívesen lemondana már a munkásság megkööttségének előnyeiről, szívesen vállalná már a munkaadó- és munkásszervezetek egymással folytatott tárgyalásainak és egymással kötött megállapodásainak a békeidőben és azóta is mereven visszautasított rendszerét, ha ennek árán szabadulhatna a panaszbizottságoktól, amelyek azonban túléltek még a háborút is.

Munkásvédelmi célzattal a közhatalom még másik vonatkozásban is beavatkozót a munkabérek alakulásába. A hadsereg ruházati felszerelésére szolgáló anyagnak konfekcionálására vállalkozó ipar számára a kereső nélkül maradt nők táborában a munkaerőnek oly bősége állott rendelkezésre, amely lehetővé tette a munkafeltételeknek, elsősorban magának a munkabérnek végletes leszorítását.¹⁴² A felhangzott panaszok, a képviselőházi felszólalások arra késztetik ugyan a kormányt, hogy a munka kiadásánál megállapítsa azt az összeget, amelyet a fővállalkozó munkabér címén darabonként kifizetni köteles. Miután azonban a hadseregszállításoknak éppen ebben az ágában harapódzott el leginkább az alvállalati rendszer, a kifizetésre kerülő munkabérek legnagyobb része ezeknek az alvállalkozóknak jutott. Hosszas küzdelembe kerül, míg 1916-nak legvégén megjelenik végre a kormány rendelete,¹⁴³ amely felhatalmazza a kereskedelemügyi minisztert, hogy a szóban levő hadfelszerelési cikkek készítésére és szállítására vonatkozó közszállítási szerződések teljesítéséhez szükséges munkánál foglalkoztatott munkások védelmére a legalacsonyabb munkabéreket és egyéb munkafeltételeket megállapíthassa. A kereskedelemügyi miniszter rendeletében megállapítottnál alacsonyabb bérnek vagy kedvezőtlenebb munkafeltételnek a kikötése hatálytalan és a munkaadó köteles ily esetben a szállítási szerződésben kikötött vagy a kereskedelemügyi miniszter rendeletében megállapított legalacsonyabb bért fizetni. A fővállalkozó köteles a szállítási szerződésnek a munkabérre és az őket illető egyéb munkafeltételekre vonatkozó kikötéseit munkásaival, valamint az alszállítóval és az alvállalkozókkal közölni. Ezek is kötelesek az említett szerződési kikötéseket, úgyszintén a fővállalkozó nevét vagy cégét és lakóhelyét mun-

¹⁴² L. „A háború és a nők kereseti viszonyai.“ A munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének kiadványa. 1915.

¹⁴³ 3870/1916 M. E.

kásáiknak késelem nélkül tudomására adni. A fővállalkozó kezesként felel azért a bérért, amelyet az alszállító és az alvállalkozó munkásainak kifizetni köteles, feltéve, hogy a munkás követelését a fővállalkozónál — legkésőbbben attól a naptól számított 30 nap alatt, amelyen ez vagy a hatóság a munkát az alvállalkozótól átvette — bejelentette. A rendelet megszegésének büntetése 6 hónapig terjedhető elzárás és 2000 K.-ig terjedhető pénzbüntetés, sőt, ha megállapítható az a nyereség, amelyet a tettes cselekményével illetéktelenül elért, a pénzbüntetés az ennek kétszeresével felemelt összegig terjedhet. — A szóban levő rendelet alapján a kereskedelemügyi miniszter két ízben, még pedig először az említett rendelet megjelenésével egyidejűleg, azután pedig 1917 május 29-én állapította meg a hadfelszerelési cikkek készítésénél előforduló munkákért mindenestre magának a munkásnak fizetendő legkisebb béreket.¹⁴⁴ E rendeletek szerint otthonmunkásoknak az így megállapított bérek 15 %-ával magasabb bér jár. A munkabért mindenestre teljes összegében kell a munkásnak kifizetni és még ennek beleegyezésével sem szabad abból bármi címen, így különösen a helységbér, anyag, kellékek, szerszám- vagy gépkölcsöndíj, kezelési, beszállítási vagy megvizsgálási díj címen bármit levonni.

XVI

GAZDASÁGI ÉS IPARI TISZTVISELŐK, KERESKEDŐSEGÉDET

A háború kitörését kísérő gazdasági válság nem kímélte a magánalkalmazottak felsőbb kategóriáit, a tisztviselőket és a kereskedősegédeket sem. Nehéz helyzetbe kerültek a behívottak, akiket a munkaadóknak egy része a vonatkozó homályos vagy hiányos törvényi rendelkezéseknek önző értelmezésével úgy bocsátott el, hogy a bevonulás napjával rögtön megszüntették mindennemű járandóságaikat. Nehéz helyzetbe kerültek azok is, akiket munkaadóik a válságos gazdasági helyzetre tekintettel elbocsátottak szolgálatukból. De visszahatott végül a válság azoknak helyzetére is, akiknek sikerült szolgálatukban megmaradni, amennyiben a munkaadók egy része a kedvezőtlen körülményeket a fizetések leszorítására, a munkaidő meghosszabbítására, általában a munkafeltételek lerontására használta fel. Találkozunk azonban másrészt a munkaadói áldozatkészségnek szép példáival is. Voltak munkaadók, akik

¹⁴⁴ 86023/1916 és 36042/1917 K. M.

hadbavonult alkalmazottaikkal szemben a legemberségesebb bánásmódot követték: távollétük egész tartama alatt fizették az alkalmazottnak, vagy kereső nélkül maradt családjának az ő munkabérét vagy annak egy részét. Az iparnak és a kereskedelemnek hivatalos érdekképviselői, a kereskedelmi és iparkamarák, elsősorban a budapesti, körlevéllel hívják fel tagjaikat, hogy ne bocsássák el alkalmazottaikat vagy, ha ez elkerülhetetlen, tartsák meg legalább a törvényben megállapított felmondási időt, még ha a szerződés ez alól fel is menti őket, járjanak továbbá kezükre új állás keresésében. A kereskedelmi és iparkamarák, elsősorban ismét a budapesti, mégpedig ez utóbbi a budapesti kereskedőknek az alkalmazottak kötelező betegségi biztosítását ellátó pénztárával karöltve, az alkalmazottak szervezeteinek is bevonásával és a kormány által létesített Országos Hadsegélyző Bizottságnak anyagi támogatásával, mindjárt a háború kitörése után nagyszabású társadalmi szervezetet is létesítettek az állástalanná vált magántisztviselők és kereskedősegédek támogatására.¹⁴⁵

A behívások, a hadfelszerelési ipar megelevenedése, az egy-egy közszükségleti cikknek kötött gazdálkodásba vételét ellátó központoknak és a háborús pénzügyi tranzakciókkal, különösen a hadikölcsönök elkelyezésével foglalkozó pénzügyi intézeteknek nagy munkaerősüksége mihamar lényegesen enyhítettek a magántisztviselők és a kereskedősegédek munkanélküliségén, sőt nagyszámú új munkaerőnek, különösen nőinek, beállítását vonták maguk után. A bánásmód azonban, amelyben a folyton ismétlődő behívásokkal kapcsolatban a hadbavonulók részesültek, végül is különleges kormányrendeleteknek kibocsátását tette szükségessé. E rendeletek egyike a hadbavonult gazdatisztoknak, másika a hadbavonult magántisztviselőknek és kereskedősegédeknek szolgálati viszonyát szabályozta.

Az előbbi szerint¹⁴⁶ ha a gazdatiszt katonai szolgálat következtében gazdatiszti szolgálatában három hónapot meghaladó időre akadályozva van, járandóságait csak az akadályoztatás első három hónapjára követelheti. Ha azonban családja van, a birtokos köteles a szolgálat helyén birt lakásban visszamaradt családtagokat a lakás, a kert, a kikötött állattartás és tüzelőanyag egészének, továbbá minden egyéb természeti járandóság felének élvezetében meghagyni, illetőleg, ha a ter-

¹⁴⁵ A magántisztviselők és kereskedősegédek kuratoriumának nevezett budapesti szervezet, amely pénzforrásait a munkaadóknak és az alkalmazottaknak, továbbá az Országos Hadsegélyző Bizottságnak adományából merítette és amelynek munkáját a kuratoriumot fenntartó szervezetek alkalmazottai díjtalanul végezték, működésének első évében pl. 3422 alkalmazottat (2587 férfit és 835 nőt) segélyezett különböző módon összesen 631,645 K.-vel és álláshoz segített ez idő alatt 768 alkalmazottat. 1915 október 1-én még mindig 500 volt a havi segélyben részesülők száma.

¹⁴⁶ 2826/1915 M. E.

mészetbeni járandóságok vagy azok egy részének megváltása fejében a gazdatiszt készpénzilletményben részesült, a családnak e készpénzilletmény felét szolgáltatni. Végül pedig, ha a gazdatisztnak a lakáson, kerthasználton, állattartáson és tüzelő anyagon vagy ezek készpénzbeli egyenértékén kívül más természetbeni vagy ilyenek megváltása fejében kikötött készpénzilletménye nem volt, a családtagoknak a gazdatiszt egész készpénzilletményének egyharmadrésze jár. A birtokos a gazdatiszt szolgálati szerződését a törvény szabályai szerint felmondhatja ugyan,¹⁴⁷ de azért a gazda a családnak a fentiek szerint megállapított járandóságait tovább is, mégpedig a gazdatisztnak a katonai szolgálatból való elbocsátásáig, sőt a lakást az elbocsátástól számított 30 napig, szolgáltatni tartozik. A rendelet a gazdatiszt szolgálati viszonyáról szóló törvény szellemének megfelelő méltányossággal szabályozza végül a lakásban visszamaradt család kötelességeit a gazdatiszt helyettesítésére beállított alkalmazott elhelyezése és élelmezése tekintetében.

Jóval kevesebbet nyújt, nem is bizonyult kielégítőnek, de már csak 1918 végén, a leszerelés idejében nyert tökéletesebb alakot a hadbavonult kereskedősegédeknek és az ipari és kereskedelmi vállalatok hadbavonult tisztviselőinek szolgálati viszonyáról szóló rendelet,¹⁴⁸ amely a szóban levő alkalmazottaknak, amennyiben behívásuk idején már végleges szolgálati viszonyban állottak, csak annyit biztosít, hogy szolgálati szerződésük katonai szolgálatuk végleges megszűnéséig szünetel ugyan, de ezzel az időponttal újból hatályba lép és a munkaadó azt csak ez időpont után és csak a törvényben illetőleg a szerződésben megállapított felmondási idő megtartásával szüntetheti meg. Ez a rendelet nem gondoskodik tehát a hadba vonult családjáról és célja inkább az, hogy a hadból visszatérő alkalmazottak megélhetését biztosítsa legalább is a törvényi felmondási idő tartamára,¹⁴⁹ sőt még ennyire sem, ha a szerződésben megállapított felmondási idő ennél rövidebb vagy éppen ha a szerződésben a munkaadó a rögtöni elbocsátás lehetőségét kötötte ki magának.

Ha ezek a rendeletek a hadbavonult alkalmazottak ügyét — legalább egyelőre — nyugvópontra is hozták, a munkában álló alkalmazottak helyzetének a viszonyok romlásával fokozódó súlyosbodása mind erősebb nyugtalanságra vezetett.

¹⁴⁷ A felmondási idő a gazdatisztek szolgálati viszonyáról szóló 1900: XXVII. t. c. szerint az okleveles gazdatisztnél egy év, az oklevéllel nem bíró gazdatisztnél félév, amely azonban szerződéssel az előbbieknél három, az utóbbiaknál egy óra leszállítható.

¹⁴⁸ 4118/1915 M. E.

¹⁴⁹ Ez a felmondási idő az 1884: XVII. t. c-be iktatott és a kereskedősegédekre is kiterjedő ipartörvény szerint hat hét, fontosabb teendőkkal megbízott alkalmazottak tekintetében három hónap, végül a bírói gyakorlat szerint a vezető állásban levő alkalmazottak tekintetében egy év.

Mindjárt a háború kitörésekor felfüggesztették a vasárnapi munkaszünetet. Az üzleti zárórára vonatkozó 1913. évi törvény sem zárta ki a kereskedősegek napi munkaidejének szertelenségét — éppen azért hatalmazta fel a kereskedelemügyi minisztert arra, hogy rendelettel az üzletzárást a törvényben megállapítottnál korábbi, a nyitást későbbi időpontra tehesse. A katonasághoz még be nem vont gyengébb szervezetű, különösen a nagy számmal beállított női alkalmazottak már nem bírják a túl hosszú munkaidőt, midőn hosszas küzdelem után sikerült végre kivinni, hogy 1915 nyarán a vasárnapi munkaszünetet, legalább részben, ismét helyreállítsák. Az idevonatkozó rendelet szerint¹⁵⁰ az árusítás vasárnap már csak déli 12 óráig végezhető, az élelmiszerüzletek azonban ezenkívül még délután 6 órától ½9-ig is nyitva tarthatók. Már csak egy évvel később, 1916-ban sikerült a kereskedősegeknek oly értelmű rendeletnek a kivívása, amely szerint a nyílt árusítási üzleteket Budapesten és környékén, egyelőre csak próbaképen, a jelzett év augusztus és 1917 január és február hónapjaiban esti 7 órától reggeli 6-ig, az élelmiszerárúsító üzleteket pedig esti 8 órától reggeli 5-ig zárva kell tartani.¹⁵¹ A tüzelő és világító anyagokban beállott nagy hiány azonban, amely nemcsak az összes nyilvános helyiségek, hanem még a magánlakások tekintetében is kötelező rendelkezéseket tett szükségessé a fűtőhető szobák, az égethető gázlángok és villanylámpák száma stb. tekintetében és amelynek következtében voltak időszakok, midőn nemcsak a színházakat és a hangversenytermet, hanem még az iskolákat is zárva kellett tartani, jórészen maradandóvá tette az imént említett rendeletben felállított korlátozásokat is. Az idevonatkozólag kibocsátott és az előző rendeletet a szénhiány mindenkor mérvéhez képest folyton módosító későbbi rendeletek¹⁵² az árusítási üzletek záróját a háború jalatt utoljára 1917-ben akként szabályozták, hogy ezeket az üzleteket reggel 6 órától este 7-ig, az élelmiszerárúsító üzleteket pedig reggel 5 órától este 9-ig lehet nyitvatartani.

A kereskedősegek javára eső ezek a könnyebbségek egyáltalán nem érintik a magántisztviselők és a kereskedősegek legégetőbb problémáját, a drágaságnak és a fizetéseknek folyton növekvő aránytalanságát. Ezzel az aránytalansággal együtt nő a nyugtalanság, amely legerősebb természetesen a katonai felügyelet alá helyezett vállalatoknak mozgási szabadságukban korlátozott tisztviselőinél. Hosszú ideig hiába kérik-sürgetik, hogy a panaszbizottsági intézmény működését terjesszék ki rájuk is. Éppen a legnagyobb hadfelszerelési üzemek tisztviselőinek

¹⁵⁰ 50966/1915 K. M.

¹⁵¹ 54283/1916 K. M.

¹⁵² 4470/1916 M. E., 613/1917 M. E., 669/1917 M. E., 25001/1917 B. M., 2302/1917 M. E., 1676/1917 M. E., 3382/1917 M. E., 4250/1917 M. E., 2300/1918 Sz. K. B., 6660/1918 Sz. K. B.

és ezek közt különösen a nőknek súlyos méretű munkabeszüntetéseivel kell végül is kényszeríteni a kormányt,¹⁵³ hogy a kérésnek engedjen. A panaszbizottsági eljárás révén lehetővé vált ugyan legalábbba hadfelszerelési üzemekben alkalmazott tisztviselők helyzetének némi megjavítása. Az erőteljes szervezkedési mozgalommal alátámasztott bérmozgalmak, itt-ott a sztrájk fegyverének is alkalmazásával lassanként egyéb üzemekben is eredményre vezetnek. De ez sem jelent többet, mint azt, hogy jó, ha keményebb munka árán, mint békében, sikerül a drágulás 858 %-os és a tisztviselői fizetések 282 %-os emelkedése alapján a tisztviselők békebeli létszínvonalának mintegy 32.9 %-át 1918 december 31-ig megmenteni.¹⁵⁴ Általában azonban a tisztviselők és a kereskedőségek létszínvonalának hanyatlása még erősebb, mint a munkásoké, sőt jelentékeny részének létszínvonala még feltétlenül is, nem csak viszonylag, lesüllyed a munkásoké alá. Ez a hanyatlás, a gazdasági harcban alkalmazott fegyverek közösségének, a nem ritkán megismétlődő együttes eljárásnak szüksége vezeti át azután a még nem régen tisztán polgári műveltségű és jellegű társadalmi osztálynak mind jelentékenyebb részét a túlsó partra, a polgári osztállyal éles elvi harcban álló munkásságnak táborába.

XVII.

MUNKÁSSZAKEGYESÜLETEK.

A behívások révén a szakegyesületek tagjaiknak legnagyobb részét elvesztették. A válságban azonban, amely a háborúval rájuk szakadt, taglétszámuk leapadása, az egyesülési és gyülekezési jogra, a munkások mozgási szabadságára nehezedő kényszerrendszabályok dacára és annak dacára, hogy a háborút olyan gazdasági válság előzte meg, amely különben is jórészt felemésztette már erőiket, a szakegyesületek elismerésre méltóan megálltak helyüket. A háború kitörését követő munkanélküliségben egyedül ők támogatták munkanélkülivé vált tagjaikat és a dolgozók készséggel emelték fel erre a célra tagsági járulékaikat. Miután a bevonultak hozzátartozóinak járó állami segélyt legjobb esetben csak hetek eltelte után folyósították és azután sem volt az elég a megélhetésre, nagy összegeket fordítottak ezeknek segélyezésére is. A közhatalom az egész gazdasági és társadalmi életet átalakító rendszabályai tekintetében, különösen a háború első felében sohasem és azután is csak ritkán kérdezte ugyan

¹⁵³ L. fentebb 137. 1.

¹⁵⁴ Dalnoki—Kováts Jenő: A megélhetés drágulása a háború kitörése óta. Közgazdasági Szemle 1921. évf. 5—6 sz., 261. 1.

véleményüket és éppen így eleinte egyáltalán nem és azután is csak elvétve adott nekik helyet azokban az intézményekben és szervezetekben, amelyeket rendszabályainak végrehajtására hívott életbe. A szakszervezetek ennek dacára a háború kitörésének első pillanatától fogva vállalták és teljesítették azt a kötelességüket, hogy a háború következtében felvetődött nagy gazdasági és társadalmi kérdések tekintetében a munkásság állásfoglalását irányítsák és ennek az állásfoglalásnak hangot adjanak. A kormányhoz intézett beadványaikban figyelmeztettek, bíráltak, kértek. Nem csüggesztette őket, hogy bizalmatlansággal fogadták és nem hallgatták meg előterjesztéseiket, amelyeket hol a munkanélküliség, hol a hadirokkantak ügyében, hol a drágaság elleni küzdelem eszközei, a háborús gazdálkodás szerveinek helyesebb összeállítására és működésére, hol a munkaügyi követelmények, az egyesülési és gyülekezési jog, a munkásvédelem, különösen a nők és a gyermekek fokozottabb védelme, a hadfelszerelési üzemekben foglalkoztatott munkások helyzetének könnyítése, a munkaközvetítés, a békére való gazdasági átmenetnek már a háború alatt tárgyalt problémái tekintetében a kormányhoz intéztek. A munkásságnak, amelynek nem voltak képviselői sem a parlamentben,¹⁵⁵ sem a közigazgatási önkormányzat testületeiben, amelynek nem voltak törvénnyel biztosított érdekképviselői még a gyárakban sem, amelynek egyáltalán hiányzott minden hivatalos érdekképviselője, a cenzúráról megrendszabályozott munkássajtó mellett a szakszervezetek voltak egyedüli szócsövei, valamint érdekeinek egyedüli szószólói. És meg kell állapítani, hogy amilyen szívósan és lelkiismeretesen képviselték a munkásérdekeket a munkaadókkal és a közhatalommal szemben, oly szívósan és erélyesen képviselték a rend és a fegyelem követelményeit a munkássággal szemben. Nem az ő hibájuk, hogy egyik irányban sem a tevékenységüknek megfelelő eredménnyel.

Pedig ha nem volt könnyű a szakszervezetek helyzete már békében sem, sokszorosan megnehezült az a háború válságos esztendeiben. A szakszervezeti, nevelésen már átesett munkásságnak jórésze hadbavonult. Új elemek kerültek a gyárakba, mégpedig jelentékeny részükben, különösen a hadfelszerelési üzemekben, oly viszonyok közé, amelyek a békeidőben már elképzelhetetlenek voltak. Az elnyomottság és a védekezés ösztöne különösen az 1917. és az 1918. évben egyszerre hirtelen felduzzasztja a szakszervezetek tagállományát, sőt erős szervezkedési mozgalmat vált ki még az olyan munkásság körében is, amelynek szervezkedését a kormány addig egyáltalán nem tűrte: a bányák, a vasutak, a közúti vasutak, a kincstári üzemek és ezek közt különösen a dohánygyárak munkásainak

¹⁵⁵ A parlamentben helyet foglaló 1—2 keresztényszocialista irányzatú képviselő teljesen távol állott a munkásságnak túlnyomó többségétől.

körében. Az adott viszonyok közt ezek az új elemek nem voltak kellő szervezeti nevelésben részesíthetők. Nem volt gyülekezési jog, amelynek révén a munkásság a fegyelmezett szervezeti politika követelményei iránt kioktatható lett volna. A cenzúra következetesen, a háború legvégéig a legszigorúbban tiltotta, hogy munkásmozgalmakról a sajtó megemlékezzék:¹⁵⁶ a szakszervezeteknek nem állott hát még az sem módjukban, hogy sajtójukban fűzzenek figyelmeztetéseket és következtetéseket a sajtóban meg nem említhető munkásmozgalmakhoz. Egyes üzemekben a munkásság élén álló „bizalmi férfiak” is új emberek voltak, akikből magukból is hiányzott még a szakszervezeti fegyelem. Viszont a munkaadók ellenállása a munkásság szervezkedése ellen gyakran odáig fajult, hogy azokat a munkásokat, akik e tekintetben különösen serénykedtek vagy akik az üzem munkásságának bizalmi férfiai, vezetői, szószólói voltak, különböző hátrányokkal, gyakran a katonasághoz bevonultatással sújtották. Az ilyképen végleg elkeserített, alig fegyelmezhető munkástömegekkel szemben kellett azután a szakszervezeteknek a rend és a fegyelem követelményeit érvényesíteni.¹⁵⁷

A szakszervezetek tőlük telhetőleg védekeztek a kötelékeikbe tódult elkeseredett és időközben már az orosz forradalom kiküldöttjeitől is bujtogatott munkástömegek fegyelmetlensége ellen.¹⁵⁸ E törekvésekben viszont a közhatalom támogat-

¹⁵⁶ Még a munkásmozgalmakra, nevezetesen a munkabeszüntetésekre és kizárásokra vonatkozó hivatalos adatgyűjtést is beszüntették.

¹⁵⁷ A legnépesebb szakszervezetnek, a Vas- és fémmunkások szervezetének már az 1916-ra vonatkozó évi jelentése többek közt a következőket mondja: „Nem mehetünk el szó nélkül amellet a belső elégtelenség mellett, amellyel a szervezet felelős testületeinek meg kellett küzdeni és amely, ha le nem vezethető, alkalmas lett volna az egész szövetségi élet felborítására. Tagjaink egy része ugyanis egyrészt lassúnak találta az ügyek olyatén elintézését, ahogyan azt a szervezet vezetősége célszerűnek látta, másrészt a szervezet fellépését nem tartotta eléggé mélyrehatónak és e téren radikálisabb módszert vélt kívánatosnak. A vezetőség a maga jól megfontolt eljárásától nem volt hajlandó eltérni és ezért ismételtelen történtek kísérletek arra, hogy a munkásság — legális vezetőségének álláspontjától függetlenül — közvetlenül cselekedjék. E szerencsétlen vállalkozás méregfogait sikerült a komoly többség hozzájárulásával kiirtani, de meggondolatlan és a mai időkben kétszeresen céltalan törekvéseknek mégis sok áldozata esett, amit pedig el lehetett volna kerülni. Áldozatok persze ettől függetlenül is voltak, a munkáltatók ezen a téren hallatlan visszaélésekre ragadtatták magukat egyes esetekben, de az így esett áldozatok sorsán a szervezet befolyásával mégis csak könnyebb volt enyhíteni.” L. Szakszervezeti Értesítő 1917. évf. 7. 1.

¹⁵⁸ Pl. a nyomdászok szakszervezete 1918. január 29-én, miután a munkások a kollektív szerződés ellenére több nyomdában beszüntették a munkát, a következő határozatot hozta: Az értekezlet „aggodalommal állapítja meg, hogy a fővárosi nyomdai munkások öntudatos fegyelmezettségét egyes személyzetek könnyelműen megrontják és ezzel egyrészt a szervezet egységét, másrészt a munkások anyagi és erkölcsi érdekeit súlyosan sértik. Az értekezlet elítéli a vad sztrájkokat, mert azokat károsaknak tartja; ragaszkodik a kongresszus által megállapított szervezeti szabályzathoz, melynek 8.

ja őket legkevésbé. Csak hogy a munkásság jogos érdekeinek képviselésében és védelmében akadályozza őket, minden rendelkezésre álló eszközzel megbénítani igyekszik egész tevékenységüket és ezzel azt is, amely a közrend fenntartásának, az anarchia megelőzésének az adott viszonyok közt legmegbízhatóbb biztosítója. Akkor, mikor az Oroszországból küldött

pontja szerint: „A szervezet egyetlen tagjának sem szabad az országos bizottság előzetes hozzájárulása nélkül semmiféle sztrájkban résztvennie. Az ez ellen velők mindennemű segélytől elesnek, súlyosabb esetben egyéb megtorlásban is részesíthetők, sőt ha tettükkel a szervezet érdekeit vagy a fennálló árszabályt veszélyeztetnék, a szervezetből kizárhatók.“ Az értekezlet helyesli az eddig követett szakszervezeti irányt és azt kívánja, hogy a vezetőség továbbra is a munkaadókkal kötendő megállapodások keretében igyekezzék gondoskodni a fokozódó háborús uzsora ellensúlyozásáról, a bérek lehető emelésével. Csak ha a munkaadók elzárkóznának a munkások súlyos helyzetének elismerése és honorálása elől, akkor válik szükségessé a kiegyenlítést más utakon keresni? de akkor is a szervezet egységének teljes épségben tartása mellett.“ — Amihez a nyomdász-szakszervezet lapja, a „Typographie“, többek közt a következő megjegyzéseket fűzi; „ . . . A lényeg az és azt a tanulságot kell levonni: önkéntes vállalkozásból vagy szervezetlenségből létrejött mozgalmaknak a nyomdai munkásság nem barátja. A múltra nézve ezt nem helyesli, a jövőben pedig nem tűri. E kettős megállapításból származik a harmadik: aki pedig mégis a szervezeti szabályzat ellenére mozgalmat kezdeményez, annak a nyomdász-szervezetben nincs helye.“ L. Szakszervezeti Értesítő 1918. évfolyam 21. 1.

A vas- és fémmunkások szervezete 1918 január 29-én a következő határozatot hozta: ..... Olyan jelenségek merültek fel, melyek a szükséges szakszervezeti fegyelem meglazulását mutatják, veszélyeztetik szövetségünk fejlődését és hátráltatják tagjaink érdekeinek megvédését. Hogy ezen veszedelmes jelenségek a szövetségi életből kiküszöböltessenek, a központi vezetőség, az országos végrehajtó bizottság stb. elhatározta a következőket: „Gyári vagy szakmai (osztály-) főbizalmi, illetve vezető bizalmi férfiak csak legalább 5 éves szövetségi tag választható meg. A többi bizalmi férfi választásánál is arra kell törekedni, hogy régebbi tagok bizassanak meg a bizalmi férfi tisztséggel. Aki még nincsen legalább 1 éves tag, az egyáltalán nem választható meg. Kivételt képeznek az olyan üzemek, amelyekben a munkások csak rövid ideje vannak megszervezve. A bizalmi férfiakat azonnal be kell jelenteni a végrehajtó bizottságnak és a szervező bizottságnak, mert csak azoknak hozzájárulása után foglalhatják el tisztségüket. ... A szövetségből bármely okból kizárt vagy tisztségüknek viselésétől eltiltott munkásokat semmiféle akcióba nem szabad bevonni mindaddig, míg az illetékes testületek arra engedélyt nem adnak, vagy a tiltó határozatot nem vonják vissza. . . Ha valamely üzem munkássága a bizalmi tisztségtől eltiltott munkást mégis megbízza tisztséggel, a végrehajtó bizottság megvonja tőlük támogatását. Sem a főbizalmi férfiaknak, sem a bizalmi férfiaknak nem szabad más szervezet vagy testület kérésére értekezletet egybe hívni vagy mások, a szervezeten kívül álló testületek, esetleg egyének által összehívott értekezletre elmenni anélkül, hogy a végrehajtó bizottságot erről előzetesen nem értesítenék. Ha ezt nem teszik meg, a végrehajtó bizottság nem vállal felelősséget az ott hozott határozatokért és megtagad minden solidaritást. Súlyosabb esetekben a fegyelem ellen ily módon vétők a szövetségből kizárhatók. A főbizalmi férfiak utasítást csak a szövetségtől, illetve a végrehajtó bizottságtól fogadhatnak el, szakmai ügyekben a szakmai szervezőbizottságoztól. Minden más oldalról érkező felszólítást vissza kell utasítaniok. Az összes bizalmi férfiaknak kötelességük szigorúan ügyelni arra, hogy szervezeti ügyeket illetéktelen egyének előtt és arra nem való helyen ne tárgyaljanak. A gyári vagy műhelyértekezleteken csak szorosan vett szakmai vagy

bujtogatók ártalmatlanná tevésével még gyökeresen megakadályozhatta volna az országra későbbben rászakadt szerencsétlenségeknek legalább egyikét, erre nem volt képes. A közrend megóvására irányuló tevékenysége kimerül abban, hogy lépten-nyomon akadályokat gördít a munkásság jogos szervezkedése elé. Helyiségeiket átadja katonai célokra. A katonai parancsnokság megtiltja, hogy a felmentett munkások politikai egyesületbe tagul belépjenek és az egyes üzemek katonai parancsnokai politikai egyesületnek minősítik a szakszervezetet is. A közigazgatási hatóságok megtiltják a helyi csoportok létesítését, a szervezkedni akaró munkásság bizonyos kategóriáinak magát a szervezkedést. Erőltetett megokolásokkal egymásra büntetik a kötelességük gyakorlásában és, ami ezzel az időben egyet jelent, a rend fenntartásában eljáró szakszervezeti közegeket.¹⁵⁹

A legnagyobb baj azonban mégsem az, amit a közhatalom tesz, hanem, amit tenni elmulaszt. Elhangzottak már a leedsí, a stockholmi és a berni szakszervezeti kongresszusok határozatai. A fiatal király elbocsátotta már a kormányt, amely vonakodott a választójogot a király által helyesnek tartott mértékben kiterjeszteni. Az uralkodónak ez alkalommal közzétett nyilatkozata a választójogi reform mellett szociálpolitikai törvények és ezek közt elsősorban a munkásműhelyügyeket tárgyaljanak. Minden bizalmi férfinak erkölcsi kötelessége,

hogy, ha bárki a párt vagy a szövetség vezetőségét, végrehajtóbizottságát vagy a szervezőbizottságokat vagy azoknak egyes tagjait vagy esetleg a bizalmi férfiak közül bárkit rágalmoz: azt jelentse be azonnal a végrehajtóbizottságnak, hogy a választott bírósági eljárást az igazság kiderítése céljából megindítani lehessen. Szervezeti életünkben ki kell küszöbölni a rágalomnak mételyét, ehhez kérjük az összes bizalmi férfiaknak és komoly szak társaknak segítségét . . .“ L. Szakszervezeti Értesítő 1918. évf. 32. 1.

Különösen ez az utóbbi határozat élénk világot vet arra az aknamunkára, amelyet a munkásság soraiban „illetéktelen egyének“ már ekkor folytatnak és arra a küzdelemre, amelyet az anarchia emissionáriusai ellen a szakszervezeteknek meg kellett vívniuk.

¹⁵⁹ íme a sok közül egy eset. Egyik Budapesten székelő szakszervezetnek titkárát, aki a szakszervezetnek egyik nagy vidéki városában levő helyicsoportjához leutazott és ott a szakszervezet helyiségében mintegy 20-25 munkásnak a panaszbizottsági rendeletet magyarázta, a hatóság több napi elzárásra és pénzbüntetésre ítéli. Az ítéletet a belügyminiszter is jóváhagyja.

Az ítélet indoklása szerint: .....súlyosító körülménynek vétetett, hogy a gyűlés megtartására szükség nem volt, mert a szükséges felvilágosításokat terhelt levél útján is közölhette volna az érdekelt munkásokkal és mert terheltek tudnia kellett, hogy az érdekelt munkások már előzőleg illetékes előjáróikhoz (vagyis munkaadójukhoz) fordultak orvoslás végett, aki azt meg is ígérte. Súlyosító körülménynek vétetett továbbá, hogy terhelt a tiltó rendelkezések dacára gyűlésre adott alkalmat, mert azt is tudnia kellett, hogy az illetékes hatóságok feladatukhoz képest mindenkor készséggel állnak rendelkezésre a munkások segítségében és jogos igényeik kielégítésében és ennek dacára a munkásokat mintegy az illetékes tényezőktől elvonva, azokkal szemben járt el.“ L. Dr. Rónai Zoltán: „Az ipari munka háborús rendje.“ Munkásügyi Szemle 1917. évf. 293. 1.

ság egyesülési jogát biztosító törvény alkotására kötelezi az új miniszteriumot. A hat évi kormányzás után lelépő miniszterelnök — igaz, hogy már csak távozásakor — maga is elismeri és hangoztatja az e tárgyú törvénynek szükségességét. A munkásság választójogi követelése mellett és egyéb szociálpolitikai követeléseik közt első helyen éppen egyesülési jogának elismerését és biztosítását sürgeti. Ezért harcol sajtójában, a kormányhoz és a parlamenthez intézett előterjesztéseiben, az 1917-ben és 1918-ban tartott szakszervezeti kongresszusokon. A királyi nyilatkozat után a háború végéig egymást követő két kormány nem is fukarkodik az ígéretekkel, de azon kívül, hogy évekre visszanyúló vajúdas után a bányamunkások szervezkedési jogát végül is elismeri és alapszabályaikat jóváhagyja, tényleg nem tesz semmit. A háború végét megelőző IVs esztendő elhúzza anélkül, hogy a tömegszervevény csillapítására alkalmas egyetlenegy szociálpolitikai reformot megvalósítana, nevezetesen pedig az egyesülési és gyülekezési jog biztosítására csak a kezdeményező lépéseket is megtenné.

E helyett a miniszterelnök 1917 október 24-én a parlamentben nyilatkozik, de e nyilatkozat egyáltalán nem megnyugtató. Elismeri annak szükségességét, hogy a munkásság egyesülési jogát törvénnyel biztosítsák, de szerinte ezt csak bizonyos korlátozásokkal lehet megtenni. A szervezkedés nem indulhat ki szerinte a központból. „Ügyelnünk kell“ mondja „arra, hogy ne egyes központok alakuljanak előre, ne azoknak emissionáriusai menjenek ki, hogy 8—10 embert összefogjanak és 20,000 ember nevében beszéljenek, hanem hogy ez a szervezkedés alulról történjék és az alulról jövő szervezkedésből fejlődhessék ki a központ... Ügyelni kell arra, hogy a járulékok címén beszédett pénzeket mire használják fel ... Lehetetlen megengedni, hogy azokat egyesek akár nyereszkeedésre, akár agitacionális vagy más célokra használják fel . . . Szorosan meg kell állapítani, hogy a „szabad képviselők“¹⁶⁰ milyen összegeket vehessenek igénybe és milyen hányad az, amelyet arra a célra kell visszatartani, hogy munkásjóléti és kulturális célra legyen fordítható . . . Nem szabad megengedni, hogy a szervezkedés csak béremelésre irányuljon, hanem arra kell törekedni, hogy az a bérigények megóvása mellett egyúttal kulturális és jóléti intézményeknek legyen a melegágya . . .“ Ez a nyilatkozat elég világot vet a szándékolt korlátozásokra, de teljesen homályban hagyja, miben álljon hát az addigi állapotokhoz képest a szervezkedés szabadsága. A szakszervezetek szemére vetik a miniszterelnöknek, hogy ugyanabban a hibában leledzik, amelyben előtte — tegyük hozzá, utána is még — annyi más államférfi, aki a gazdasági munkásszervez-

¹⁶⁰ Miután a szakszervezeteknek nem volt szabad sztrájksegélyt adni, a munkabeszüntetések esetén szükséges segélyezéssel titkos, úgynevezett „szabad szervezetek“ foglalkoztak. Nem állapítható meg, hogy miért beszélt a miniszterelnök sztrájksegély helyett „szabad képviselőkéről“.

kedés céljainak, formáinak és eljárási módozatainak megállapítását nem bízta magának a munkásságnak e téren már Magyarországon is több évtizeden át szerzett tapasztalataira és az idevonatkozó megfontolására, hogy mi következik e részben azoknak a szemben álló gazdasági érdekeknek érvényesülési törekvéseiből, amelyekhez a munkásság gazdasági szervezkedésének alkalmazkodni kell, ha célját, az ellentétes érdekeknek kiegyensúlyozódását, a munkásság jólétének emelését elérni akarja. Szemére vetik a miniszterelnöknek, hogy azokon a korlátokon túl is, amelyeket a gazdasági érdekharcban az állam biztonsága követel meg, a saját, talán nem egészen elfogulatlan, még kevésbé csalhatatlan elgondolásait akarja e részben a munkásságra ráoktrojálni. Hogy úgy látszik, mintha szándékosan nem akarna tudomást venni arról a tényről, hogy a magyarországi szakszervezetek előtt a sztrájk sohasem volt öncél, csak a védekezésnek végső fegyvere. És mintha nem akarna tudomást venni arról, hogy a közhatalom nagyon is sekélyes szociálpolitikája mellett mit tettek a magyarországi szakszervezetek a munkásság szellemi színvonalának emeléseért és a helyzetéből származó végzetes kockázatok enyhítéseért. És hogy végül ő sem mentes azoknak tévedésétől, akik, miután maguk kényszerítik a munkásságot arra, hogy a szervezkedésnek egyik legfontosabb életnyilvánulásai, a munkabeszüntetés fölötti határozást és az elhatározott munkabeszüntetésben résztvevő munkások segélyezését ne a nyilvánosságnak és azon túl is még a hatóságnak ellenőrzése alatt álló szakszervezetek útján, hanem titokban bonyolítsa le: a munkásságra kényszerített ezt a titkosságot többé-kevésbé burkolatlan, de igazolni még csak meg sem kísérelt gyanúsításokra használják fel a szakszervezetek és azok vezetői ellen. A szakszervezetek izgalma feleslegesnek bizonyult. A munkásság egyesülési jogának törvényi biztosítására egyáltalán nem került sor. E helyett 1918 júliusában megjelenik a kereskedelemügyi miniszter törvénytervezete nem az egyesülési jog biztosításáról, hanem az ipari és kereskedelmi alkalmazottak kényszerszervezeteiről, a nagyobb üzemekben megalakítani rendelt munkásválasztmányokról és az egyes kereskedelmi- és iparkamarák területére kiterjedő és ezek mellett működő, mind a munkaadókat, mind az alkalmazottakat magukban foglaló munkaügyi kamarákról. Ebből a kezdeményezésből sem lett törvény. A munkásság elvileg nem ellenzi ugyan hivatalos érdekképviselőtének a megteremtését, de ezt nem munkaügyi Tíamara formájában kívánja, hanem, miután a munkaadóknak úgyszintén meg van már a munkaüggyel is foglalkozó hivatalos érdekképviselők a kereskedelmi és iparkamarákban,¹⁶¹ kizá-

¹⁶¹ A kereskedelmi és iparkamarák Magyarországon területi beosztással az összes kereskedőket és iparosokat kötelezően egyesítik magukban.

rólag a munkavállalókra szorító munkáskamara alakjában. Sőt a leghatalmasabb munkaadószervezet, a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete, amely időközben magáévá tette már a munkások szervezeteivel kötött kollektív megállapodásoknak addig állhatatosan visszautasított rendszerét, a tervezett kényszerintézményt mindegyik formájában elveti és ahelyett a munkásság szervezkedési szabadságának biztosítását követeli. A háború befejezéséig a munkáskamarák kérdését sem sikerült megoldani, az azután bekövetkezett eseményekkel pedig ez a kérdés is lekerült a napirendről.

A háborús éveknek munkabeszüntetéseké és kizárásokká fajult munkaviszályairól csak igen gyér adatok állnak rendelkezésre. Miután beszüntették még az e tárgyra vonatkozó hivatalos adatgyűjtést is, a cenzúra pedig gondosan ügyelt arra, hogy a munkaviszályoknak híre és elintézésüknek módja ne kerüljön nyilvánosságra, a kérdés fejleményeiről csak a munkaadó- és munkásszervezetek évi jelentéseinek egynémely adatából és egyes parlamenti felszólalásokból meríthetünk némi tájékozódást. Eltekintve az 1915. évnél a bányákban itt-ott elvétve felbukkanó egy-egy sztrájkmozgalmától, amelyekre kivétel nélkül a munkások kenyér- és lisztellátásának súlyos tökéletlenségei adtak okot, kizárólag gazdasági okok, közellátási bajok, a munkásságnak a drágaság emelkedésével és a munkabérek viszonylagos elmaradottságával fokozódó nyomorúsága idézik azokat elő még 1916-ban is. Az önmagára hagyott munkásságon mindinkább elhatalmasodó szervezkedési lázt azután, mint mindig, mikor a kétségbeesés hajt mindig nagyobb tömegeket a szervezetekbe, olyan erős sztrájk hullámok kísérik, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel is alig képesek maguk a szervezetek azokat mérsékelni. A szervezkedésnek és a munkabeszüntetéseknek párhuzamossága erős visszahatást vált ki a munkaadóknál a szervezetek ellen. A gazdasági okok mellett, amelyeknek természetesen végig nagy szerepük van a sztrájkok felidőzésében, új okot szolgáltatnak most már ezekre azok a megrendszabályozások, amelyekkel a szervezkedési mozgalom miatt sújtják különösen a szervezett munkások szószólóit.¹⁶² A választójogért, az egyesülési jog törvényes biztosításáért vívott küzdelmek felidéznek azután a politikai tömegsztrájkot.¹⁶³

¹⁶² Így pl. 1917. május 23-án az államvasúti munkásoknak (nem a forgalmi személyzetnek) szinte általános sztrájkjára vezet, amikor 32 bizalmi férfit, 1917 november 2-án az összes vasgyári munkások sztrájkjára, amikor egyik gyár munkásai közül 31-et büntetésből bevonultatnak a katonasághoz.

¹⁶³ 1917-től fogva 4 ilyen politikai tömegsztrájkjal is találkozunk. 1917 május 2-án és június 8-án inkább csak 1—2 óráig tartó tüntetés volt a választójogért a tömeges munkabeszüntetés; ilyen tüntetés volt 1917 október 20-án az az 1/4 órás munkabeszüntetés is, továbbá az, amelyet 1917 május 23-án a budapesti-közúti vasutak összes alkalmazottai egyesülési joguk elismeréséért rendeztek. Ellenben az a két tömegsztrájk, amelyet 1918 január 18-án és június 20-án indítottak meg a választójogért és a békéért, már 4. illetve 7 napig tartott.

Ha a legfontosabb közérdekű üzemeket ezek a sztrájkok általában kímélik is, van mégis eset rá, hogy 9 napig tartó sztrájkba lépnek, mégpedig gazdasági okból — az államvasutak összes műhelyeinek és több fűtőházának munkásain kívül a budapesti és környékbeli pályafenntartási, szertári, raktári és állomási munkások, nem is szólva egyes vidéki városok közötti vasutainak munkabeszüntetésig terjedt bérharcairól. Ezekkel a sztrájkokkal szemben, amelyek szinte lázjelzői a munkásügy tereén elmérgeződött állapotoknak, mint az egész munkásságra kiterjedő tömegjelenséggel szemben a megelőzésükre és megtorlásukra hívatott büntető rendelkezések felmondják a szolgálatot. Bár vészjóslóan rávilágítanak a munkásság elkeseredésére és ennek félelmissé válható következményeire, a közhatalom kezelői és irányítói véges-végig képtelenek a helyzetnek felismerésére és arra, hogy a törvény tekintélyének megóvása mellett idejében kezdeményezzék és vigyék végbe a helyzetnek megfelelő, megváltó tetteket. A munkaadók leghatalmasabb harci szervezete, a magyar vasműveknek és gépgyáraknak már többször említett egyesülete, állván a harcot, 1918. március 8-án a Budapesten és környékén kötelékébe tartozó összes üzemekben kizárja a munkásokat, számszerint mintegy 60.000-el. Az egy hétig tartó kizárás eredménye a munkaadók oly irányú kötelezettségvállalása, hogy a munkások szervezkedését nem gátolják, elismerik a munkások üzenekénti képviselőit, a bizalmiférfi rendszert és hogy hajlandók a munkafeltételek szabályozására a munkások szervezeteivel kollektív szerződést kötni. Sok viszontagságtól, elkeseredés okozta sok súlyos lépéstől és ezeknek végzetes következményeitől meg lehetett volna kímélni a háborús gazdálkodást és a háborús társadalmi viszonyokat, ha ez a megállapodás nem már a háború vége felé, nem a végletekig elkeseredett harcokban kicsikart eredményképpen következik be. Így azonban azt, ami kezdettől fogva el volt rontva és amit az idő múlásával csak mind tovább rontottak, a későn jött megtérés éppoly kevésbé javíthatta meg ebben a vonatkozásban sem, mint ahogy az államhatalom sem hozhatta már azt helyre, még ha igyekezete e részben határozottabb lett volna is, mint aminő tényleg volt, amit a munkának előbb békebeli, azután pedig háborús rendjének is megszervezésében mulasztott és hibázott.

A magyarországi szakszervezeti tanács kötelékébe tartozó szakszervezeteknek¹⁶⁴ taglétszáma a háború alatt következőalakult:

¹⁶⁴ A magyarországi szakszervezet tanács kötelékébe tartozó szakszervezeteken kívül léteztek még keresztényszocialista szakszervezetek is. Ezeknek taglétszáma azonban teljesen jelentéktelen volt amazokéhoz képest. Számszerű adatok nem állnak rendelkezésre.

Időpont	A magyarországi szakszervezeti tanács kötelelébe tartozó szakszervezetek	
	összes taglétszáma	taglétszámából a nők száma
1914. VI. 30.	96.290	— —
1914. XII. 31.	51.510	6.631
1915. XII. 31.	43.381	6.691
1916. XII. 31.	55.338	8.314
1917. XII. 31.	215.222	48.811
1918. XII. 31. ¹⁶⁵	721.437	— —

Ezekben a számokban azok a szervezetek is benne szerepelnek, amelyeknek alapszabályait a kormány nem hagyta jóvá és amelyek ennél fogva tulajdonképpen egyesületi kötelék nélkül egy-egy szaklap köré csoportosulva, mint úgynevezett „szabad szervezetek“ érvényesültek. Ilyenek:

Szabad szervezet megnevezése	Az oldalt megnevezett szervezet taglétszáma volt				
	1914 VI. 30-án	1914	1915	1916	1917
	XII. 31-én				
Bányamunkások szabad szerv.	4.004	1.915	2.010	3.200	21.178
Dohánygyári munkások „ „	— —	— —	— —	— —	7.199
Vasúti munkások „ „	5.238	3.430	2.852	5.500	21.068
Villamosvasúti alkalm. „ „	— —	— —	— —	— —	7.161
Városi alkalmazottak „ „	— —	— —	— —	— —	4.624

Miután a városi, a vasúti és a villamos vasúti alkalmazottak 1918 június 10-én már nagygyűlésen sürgették alapszabályaiknak jóváhagyását, a kormány 1918 június 29-én a közalkalmazottak, július 2-án a vasutasok, ugyanakkor a villamos vasúti alkalmazottak lapjának megjelenését és terjesztését, azal az indoklással, hogy közleményeik a nyugalmat és a közrendet, különösen pedig a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megtiltotta.

A szakszervezetek kiadásai ezekben az években koronában (a fillérek elhagyásával) következőképen alakultak;

¹⁶⁵ Ebben az időben a fegyverszünetet követő és a bolsevizmus időszakát megelőző „népköztársaság“ ideje alatt az egyesülési jognak addigi korlátjai már leomlottak. A legnagyobb taglétszámmal bíró szakegyesületek ez időben a következők: Vas- és fémmunkások 81572 (1917. XII. 31-én; 80934); Földmunkások (mezőgazdasági munkások) 44950 (1300), Bányamunkások 40616 (21178). Szállodai és éttermi alkalmazottak 30108 (800). Vegyeszeti munkások 26300 (1271), Szabómunkások 23148 (4100), Építő munkások 21685 (3201). Faipari munkások 19359 (8941). Textilmunkások 11700 (3640). Húsipari munkások 11000 (6123), Élelmezési munkások 10299 (650), Cipészek K)068 (4101). Szállítási munkások 8500 (1200), Könyvnyomdászok 8231 (8169), Könyvkötők 5000 (2470). A tisztviselők és kereskedősegédek szervezetei között Pedig: Magántisztviselők 23000 (13361), Kereskedelmi alkalmazottak 7067, Pénzüntézeti tisztviselők 4770, Biztosítási tisztviselők 2343 stb.

Sor- szám	Kiadás megnevezése	A szakszervezetek kiadásai						összesen 1914—1918
		1914	1915	1916	1917	1918	é v b e n	
		747.378	92.956	65.689	38.633	107.634		
1.	Munkanélküliségi segély	81.301	5.381	2.794	3.373	4.342	1.059.290	
2.	Úti- és költözködési segély	41.592	20.741	8.795	44.734	160.364	97.191	
3.	Rendkívüli segély	27.656	26.345	11.050	12.000	4.049	276.226	
4.	Temetkezési segély	190.754	74.919	93.570	92.958	52.898	81.100	
5.	Betegségi- és szülési segély	157.606	167.417	160.723	162.439	8.193	505.099	
6.	Orvogy-, árva- és rokkant segély	125.307	29.728	56.575	56.451	21.716	656.378	
7.	Hadbavonultak és hozzátart. segélye	24.970	14.834	24.768	34.257	91.392	289.777	
8.	Jogvédelem	31.970	26.987	13.262	35.948	97.112	190.221	
9.	Oktatás és könyvtár	96.408	62.044	20.951	72.665	200.946	205.279	
10.	Szaklapok	143.299	107.964	120.475	131.308	201.064	453.014	
11.	Lakbér	37.796	16.713	40.212	74.935	109.083	982.849	
12.	Lakásfenntartás	191.445	110.814	199.792	279.945	691.653	1.795.189	
13.	Kezelési költség	46.936	57.081	14.797	40.918	161.808	226.432	
14.	Irodai kiadás	19.138	28.710	12.866	54.940	110.778	476.518	
15.	Lelkari berendezések	53.052	27.404	32.041	97.736	266.285	104.125	
16.	Agitáció	27.030	4.051	12.716	18.214	42.114	104.125	
17.	Mulatságok	331.430	242.061	280.770	790.754	3230.174	4.873.189	
18.	Ingatlanörlesztés és egyéb kiadások							
	Összesen :	2.375.068	1 123.150	1.171.846	2.041.638	5.561.605	12.273.307	

Az e kimutatásban szereplő segélyekkel azok a segélyek, amelyeket a szakszervezetek tagjaiknak nyújtottak, nincsenek ki-merítve. Voltak szervezetek, amelyek a hadba vonultak és hozzá-tartozóik részére szaklapjaik útján is gyűjtöttek. Az 1914—1917 években a nyomdászok szaklapja 967,056, a könyvkötőké 162,000, egyéb szaklapok 922,992 K-t gyűjtöttek, a vasmunkások 2.119,212 K-t fordítottak ily segélyre, amely összegek a hadbavonultak hozzátartozói részére alapszabályszerűleg kifizetett segélyekkel az említett időszakban 4,340,000 K-ra rúgnak. A fentebb ki-mutatott összegekben a már többször említett okoknál fogva nincsenek továbbá benne a sztrájksegélyek sem.

XVIII.

A MUNKÁSSÁG EGÉSZSÉGI VISZONYAI.

A munkásságnak, nevezetesen pedig a munkásság ama részének egészségügyi viszonyairól, amely betegség esetére kö-telezőleg biztosítva van, különösen tehát a bányászati, az ipari és a kereskedelmi alkalmazottak egészségügyi viszonyairól hozzáve-tőleges tájékoztatást nyújtanak az illető biztosító intézmények mű-ködéséről megjelenő évi jelentések.¹⁷⁷

A bányászatban a társpénztárak 1914-ben kórpénzekre, gyógykezelésre és temetkezési segélyre 3,054,217 K.-t fordí-tottak, amely összeg nem éri el a társpénztáraknak a jelzett címen 1913-ban 3,164,41 IK.-ra rugó kiadásait. Az 1915 évben azonban ezeknek a kiadásoknak összege már 3,177,020 K. és így a munkásság számának lényeges csökkenése dacára is felül-múlja az 1913. évi kiadásokat, míg 1916-ban rohamosan fel-emelkedik 3,931,440, 1917-ben pedig már 5,295,762 K-ra. Ez az emelkedés részben az általános drágulásnak következmé-nye is lehet, bizonyára nagy mértékben hozzájárul azonban az egészségügyi viszonyok romlása, a betegségi esetek szaporodása is. Amint a bányahatósági jelentések tényleg már 1916-ban akként festik a helyzetet, hogy a háború az egészségi vi-szonyok alakulását már ebben az évben is észrevehetően ked-vezőtlenül befolyásolta.¹⁷⁸ E ténynek felel meg, hogy a betegse-

¹⁷⁷ A mezőgazdasági munkásoknak nincs betegségi biztosításuk. A bá-nyászati munkásokat illetőleg, noha a bányatárspénztárak megbetegedésük esetén is segélyezik őket, a megbetegedések számáról, tartamáról, a megbete-gedett tagok számáról stb. nincsenek adatok és csak annyit tudunk, hogy éhenként mily összeget fordítottak e célra és hogy ezekből a költségekből mennyi esik egy-egy pénztári tagra.

¹⁷⁸ L. Wählner Aladár: „Magyarország bánya- és kohóipara az 1916. évben. Bányászati és Kohászati Lapok 1920. június 25. száma 487. I.

gélyezés költségeiből egy-egy pénztári tagra esett 1914-ben 279, 1915-ben 27.6, 1916-ban 348 K.

Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak egészségi viszonyait illetőleg tájékoztatnak a szóban levő alkalmazottak betegségi biztosítását ellátó országos pénztár évi jelentéseinek gazdag anyaggyűjteményéből összeszedett következő adatok:

Év	A pénztári tagok általános létszámából volt %/o-ban		A keresőképtelenséggel járó betegségi esetekből esett %/o-ban				Keresőképtelen pénztári tagok száma az átlagos taglétszám %/o-ában			Keresőképtelenséggel járó betegs. esetek			Meghalt pénztári tagok		
	férfi	nő	férfiakra		nőkre		férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
			férfi	nő	férfi	nő									
1913	86.7	13.3	86.4	13.6	28.7	30.5	28.7	35.5	36.2	35.6	0.7	0.6	0.7		
1914	85.8	14.2	85.8	14.2	25.5	26.5	25.2	30.5	30.4	30.5	0.7	0.6	0.7		
1915	80.0	20.0	83.3	16.7	22.3	19.3	21.8	27.3	21.9	26.3	0.9	0.6	0.8		
1916	75.1	24.9	80.2	19.8	23.8	19.8	22.8	30.1	22.4	28.2	0.9	0.6	0.8		
1917	71.5	28.5	77.9	22.1	26.8	21.5	25.3	34.8	24.7	31.9	1.0	0.7	0.9		
1918	70.0	30.0	72.6	27.4	28.0	27.0	27.7	36.2	31.8	34.9	1.1	0.8	1.0		

A fentebbi táblázat 2. és 3. főrovatának összevetése arra az érdekes megállapításra vezet, hogy a nők megbetegedési arányszáma, amely a háború előtti évben még valamivel nagyobb volt, mint a biztosított munkásság összlétszámához viszonyított arányszáma, a háború alatt kedvezőbben alakul, mint a férfiaké, akiknek megbetegedési arányszáma a háború alatt nagyobb, mint a munkásság összlétszámához viszonyított arányszáma. E jelenség részben abban leli magyarázatát, hogy az iparba nagy számmal tódultak be oly nők, akiknek egészségét az előzetes kereseti munka még nem támadta meg annyira, mint a már addig is munkában állott férfiakét, még inkább azonban abban, hogy a férfimunkásság erőteljesebb elemei hadba vonultak, az üzemekben túlnyomórészt csak a testileg gyengébb férfiak maradtak meg, míg a nők közt ez a kiválasztás természetesen nem érvényesült. Megerősíti e feltevést az utolsó főrovatnak az az adata, amely szerint a férfimunkások halálozási arányszáma is kedvezőtlenebbül alakul, mint a nőké, amennyiben azoké az 1914—1918. időszakban csak 33.33 %-kal, míg a férfiaké 57.14 %-kal emelkedik.

A 4. és 5. főrovatnak adatai megerősítik azt a más országokban is szerzett tapasztalatot, hogy a háborúnak különösen első esztendejében mind a keresőképtelenséggel járó megbetegedéseknek, mind a betegség miatt keresőképtelenné vált munkásoknak arányszáma a háborút megelőző esztendőkhöz képest lényegesen leszállott. E feltűnő és sokféleképpen magyarázott jelenségnek egyik oka valószínűleg az, hogy a szülések számának csökkenésével kapcsolatban a gyermekágyi megbetegedések száma is lényegesen lepadt.¹⁷⁹ Leglényege-

¹⁷⁹ A szülések, illetőleg gyermekágyi esetek száma a háború előtti években a nőtagok számához viszonyítva 5.8 és 4.3 % között ingadozott, de

sebb oka azonban bizonyára az, hogy ha a keresőképtelenséggel járó megbetegedés már békeidőben is súlyos anyagi csapást jelentett a munkásra, akinek bére már akkor is csak elvétve érte el a létminimumot és aki megbetegedés esetén ennek a bérnek is csak egy részét, 50 %-át kapta táppénzül,¹⁸⁰ a keresőképtelenséggel járó megbetegedés még súlyosabban nehezedett a munkásra a háborúban, amikor bére a folytonos drágulással szemben még messzebb maradt a létminimumtól és így a bér és a táppénz közti különbség még nélkülözhetlenebbé vált számára. Ez a körülmény valószínűleg erejének végső megfeszítésére készítette a munkást, rákényszerítette nevezetesen arra, hogy betegen is dolgozzék. Erre vall az a körülmény is, hogy a megbetegedési arányszámnak a háború előttihez viszonyított csökkenése dacára a halálozási arányszám állandóan növekszik. Arra a tényre, hogy a munkás már csak súlyosabb megbetegedése esetében marad ki a munkából, még jobban rávilágít a halálozások számának a keresőképtelen betegek és a keresőképtelenséggel járó betegségi esetek számához viszonyítása a következő táblázatban:

Év	A pénztári tagok közül meghalt					
	férfi	nő	összes	férfi	nő	összes
	tagok száma					
	a keresőképtelen beteg tagok			a keresőképtelenséggel járó betegségi esetek		
	%-ában					
1913	2'5	2'1	2'5	2'1	1'8	2'0
1914	2'7	2'4	2'7	2'3	2'1	2'2
1915	4'0	3'1	3'9	3'3	2'8	3'2
1916	3'9	3'0	3'7	3'1	2'6	2'0
1917	3'7	3'0	3'5	2'8	2'6	2'8
1918	3'8	3'0	3'6	2'9	2'6	2'8

Legrosszabb e részben a helyzet 1915-ben, amidőn a különbség egyfelől a munkabér és a táppénz, másfelől a megélhetési költség közt a legnagyobb, amidőn éppen ezért a beteg tagok és a betegségi esetek száma a legkevesebb. Ha viszont figyelembe vesszük az itt kimutatott azt az összefüggést, amely egyfelől a kereset és a táppénz nagysága, másfelől a keresőképtelen beteg munkások, illetőleg a keresőképtelenséggel járó betegségi esetek száma közt létezik, akkor a munkások egészségi viszonyainak romlására most már nemcsak a

évről évre kevesbedett. A háborús években ez a szám lényegesen csökkent még pedig 1915-ben 2.3%-ra, majd 17, 18, 19 %-ra. A háború két utolsó évében tehát a szülések száma, habár lassan, mégis emelkedőben van már.

¹⁸⁰ A táppénzt csak 1918 január 1-ével emelték fel az illető napibérosztály átlagos napibérének 60 %-ára.

halálesetek számának növekedéséből, hanem abból is következtethetünk, hogy bár a munkabér és a táppénz, folytonos emelkedése dacára sem közelíti meg a békebelit: a betegségek eseteknek száma végül mégis körülbelül eléri azt.

A népbetegségek közül a tüdőgümőkór pusztításainak fokozódó jelentőségére és a venereás megbetegedések számának alakulására jellemzők, az Országos pénztár idevonatkozó adatszolgáltatásának hiányában, a munkásság elég tekintélyes hányadát magába foglaló budapesti kerületi pénztárnak e pénztár tagállományára vonatkozó következő adatai:

Év	1,000		100			
	tag kö z ü l			tagra esett a tagok és a családtagok betegségi eseteiből		
	összesen	tüdőgümőkórban	elhalt	szenvedő	tüdőgümőkóros	venereás
	tagok száma			betegségi eset		
1914	8'70	3'23	9'4	14'1	10'6	
1915	9'76	4'45	6'3	10'1	9'7	
1916	10'26	5'13	7'4	11'2	7'3	
1917	10'96	5'14	8'6	12'8	6'4	
1918	12'50	4'75	10'7	15'3	6'2	

A tuberkulózisra vonatkozó számok alakulása ugyanazt az irányzatot követi tehát, mint a megbetegedéseké és a halálozásoké általában.¹⁸¹ A venereás betegségek számának állandó csökkenése magyarázatát nemcsak abban leli, hogy a férfi népesség jelentékeny része a harctéren van, hanem abban a már jelzett tényben is, hogy az egészségügyi szempontoknak, amennyiben a betegség nem okozott feltétlen munkaképtelenséget, a háború alatt háttérbe kellett szorulniuk.

XIX.

IPARFELÜGYELET.

A munkásság életviszonyainak súlyos leromlásához bizonyára nagy mértékben hozzájárult, hogy a létező törvények munkásvédelmi rendelkezéseinek megtartását a háború által teremtett válságos helyzetben, a hadi célokra fokozott terhelés szükségességének kényszere alatt mellőzhetőnek vélték.

¹⁸¹ Ha 1918-ban a halálozások száma általában nagyobb arányban növekszik, míg a tüdőruberkulózis okozta halálozások száma viszonylag csökken, ez jórészt az ez év őszén dúlt, sok áldozatot szedő influenzajárvány következménye.

Mindjárt a háború kitörése után felfüggesztik a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó rendelkezéseket¹⁸² és a kereskedelmi alkalmazottaknak élénk propagandája után csak egy évvel későbbben és csak az ipari és kereskedelmi árusítás és csak az elárúsított cikkek házhoz szállítása tekintetében állítják vissza az előbbi állapothoz képest szűkített keretben.¹⁸³ Ugyancsak mindjárt a háború kitörése után rendeletek utasították az iparfelügyelőket, hogy további rendelkezésig a munkaidő korlátozására vonatkozó törvényi szabályok meg nem tartása miatt feljelentést, illetőleg megtorló eljárást folyamatba ne tegyenek,¹⁸⁴ hogy továbbá az iparrendészeti és a gőzkazánügyi utasítások és rendeletek végrehajtásában a lehető legenyhébb gyakorlatot folytassák és az életre, az egészségre és a közbiztonságra fennforgó közvetlen veszély esetén kívül minden beavatkozástól tartózkodjanak.¹⁸⁵ Ezek és a hozzájuk hasonló rendeletek maguk is alkalmasak voltak az iparfelügyelet munkásvédelmi tevékenységének elsorvasztására. Fokozta is azonban a bajt, hogy az 1914. évben még 75 főből álló és a háború folyamán amúgy is egyre apadt iparfelügyelői karnak jelentékeny számú tagja (1915-ben 75 közül 30, 1916-ban 73 közül 26, 1917-ben 71 közül 19, 1918-ban 65 közül 18) katonai szolgálatot teljesített és még inkább az, hogy a polgári szolgálatukban megmaradt iparfelügyelők nemcsak hadbavonult társaik helyettesítéséből, hanem a háborús gazdálkodással kapcsolatos legkülönbözőbb természetű rendkívüli intézkedésekből is a teendőknél olyan halmaza hárult, amely tulajdonképeni hivatásuknak eredményes ellátását az említett korlátozások nélkül is lehetetlenné tette volna.¹⁸⁶

Az iparfelügyelet munkásvédelmi tevékenységének hanyatlására jellemző, hogy míg a mintegy 15—16000, iparfelügyelet alá eső telep közül az iparfelügyelők 1913-ban 12140 telepet, 1914-ben is még 9774 telepet vizsgáltak meg, addig az 1915—1917. években megvizsgált telepek száma már csak 4846, 4973, 4908, 1918-ban pedig abban a 20 iparfelügyelői kerületben, amelyből az ország jelentékeny részének időközben bekövetkezett megszállása dacára is beérkeztek a jelentések, csak 3999 volt. Munkásvédelmi szempontból ezeknek a számoknak jelentőségét is lényegesen csökkenteni az egyéb szem-

¹⁸² 60061/1914 K. M.

¹⁸³ 50966/1915 K. M. I. fentebb 144. lap.

¹⁸⁴ 59646/1914 K. M.

¹⁸⁵ 60339/1914 K. M.

¹⁸⁶ Arról, hogy az iparfelügyelőkben beállott hiányt, már csak a munkásnők és a fiatal munkások számának megszorítására tekintettel is, női iparfelügyelőkkel pótolják, nem volt szó. Csak közvetlenül a háború befejezése előtt, 1918. október 26-án jelent meg a kereskedelemügyi miniszter rendelete a női iparfelügyelők alkalmazásáról, illetve ezek szolgálati utasításáról (100027/1918 K. M.). anélkül, hogy ilyeneknek tényleges alkalmazására akkor és azután is későbbben sor került volna.

pontból bizonyára nem kevésbé érdekes az a körülmény, hogy míg pl. 1913-ban az iparfelügyelők csak 921 telepet, a megvizsgált telepeknek tehát csak 8%-át találták üzemben kívül, az 1915—1917 években a meglátogatott, de üzemben kívül talált telepek száma 1102, 1076, 965 (227, 216, 197%).

A munkaerőnek, de különösen a női és gyermekmunkának szinte akadálytalan kizsákmányolása következett ezekből az állapotokból.¹⁸⁷ A munkásságnak panaszai, a szakszervezeteknek előterjesztései sokáig süket fülekre találtak. Első volt a hadi érdek. Különösen a katonai felügyelet alá helyezett üzemekben a katonai parancsnokok nem is igen engedtek az iparfelügyelőknek beleszólást másba, mint a balesetelhárításba. Némi javulás csak 1917 vége felé következett be, amikor a kereskedelemügyi miniszter végül figyelembe veszi a munkásbiztosító pénztáraknak, a tisztí orvosoknak, az iparfelügyelőknek a tarthatatlan állapotokra rámutató előterjesztéseit és ez utóbbiakhoz rendeletet intéz, amelyben annak előrebocsátása után, hogy „a hároméves tapasztalat és a hozzá mindgyakrabban beérkező panaszok arról győzték meg, hogy egyes munkaadók a munkásvédelmi törvények enyhébb alkalmazását nem a nagy nemzeti erő kifejtés, hanem önös céljaik érdekében használják ki és hogy a munkaerő felhasználásánál sokan szem elől tévesztik azt a kíméletet, amelyet az emberi munkaerőben rejlő kincs még a kivételes körülmények közt is joggal igényelhet”,¹⁸⁸ arra utasítja őket, hogy a munkásvédelmi törvények, rendeletek és utasítások végrehajtásánál, illetőleg foganatosításuknak ellenőrzésénél a munkásvédelemre vonatkozó követelményeknek — amennyiben a haderő harcképességének érdeke a kivételt szükségessé nem teszi — „a lehetőséghez képest” érvényt szerezzenek. A balesetvédelemben ennek dacára, az igen hiányos ellenőrzés adatai szerint is, állandó a hanyatlás. Az egészségügyi intézkedések számának csökkenésével szemben pedig maguk az iparfelügyelői jelentések hangsúlyozzák, hogy egyáltalán nem szabad abból a telepek egészségügyi viszonyainak javulására következtetni, amelyek ugyanis a háború alatt tényleg súlyosan romlottak, mert az intézkedések számának ez a csökkenése egyedül az iparfelügyeletnek lanyhább kezelésére és a katonai hatóságoknak az iparfelügyeletet gátló beavatkozására vezethető vissza.

Az iparfelügyelet alá eső telepek munkásvédelmére jellemzők a már említettekén kívül a következő számok:

¹⁸⁷ Voltak pl. üzemek, amelyekben a legegészségtelenebb műhelyviszonyok közt állandó volt a nőknek éjjeli foglalkoztatása, csapatváltáskor 24 órai munkaidővel.

¹⁸⁸ A kereskedelemügyi miniszter ezúttal is az iparra hárítja tehát a felelősséget, amiért az nem volt rest élni azokkal a lehetőségekkel, amelyeket maga a miniszter nyitott meg előttük.

Év	Mégvizsgált telepek száma	Telepek száma, melyeknél a vizsgálat alkalmazásával kifogás merült fel		Iparfelügyelői intézkedések száma		Az iparfelügyelői intézkedések közül								A megindított kihágási eljárások száma
		abszolút számban	a megvizsgált telepek számának 0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	az iparrendészeti ¹⁸⁹				az iparrendészeti				
						a balesetvédelmi		az iparrendészeti		az iparrendészeti		az egyéb		
		intézkedések száma												
abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban	abszolút számban	0/0-ban			
1913	12140	6455	56	21831	3'3	3987	17'8	10941	50'1	4921	22'5	2072	9'7	829
1915.	4846	1701	38	5551	3'3	700	14'0	3166	57'0	755	13'6	850	15'4	86
1916.	4973	1986	40	6570	3'3	1097	16'7	3563	54'2	1213	18'5	697	10'6	288
1917.	4908	2301	47	8187	3'5	857	10'4	5232	63'9	1182	14'4	916	11'3	216
1918 ¹⁹⁰	3999	1834	46	7749	4'2	655	8'4	4980	64'0	1114	14'3	1000	13'3	113

A munkásjóléti intézmények tekintetében a háború első idejében némi fellendülés volt tapasztalható. Voltak munkások, akik jelentékeny áldozatokat hoztak avégből, hogy munkásaikat élelmiszerekkel és ruházati cikkekkel ellássák. Több nagy gyár külön étkezőt állított fel. Némi javulást látunk a munkáslakások és a gyári fürdők tekintetében is annak következtében, hogy hadifoglyokat a hadvezetőség csak abban az esetben bocsátott a gyár rendelkezésére, ha megfelelő lakásokról és rendszeres fürdőzésükről gondoskodott. Munkásnők sűrűbb alkalmazhatása érdekében nagyobb számban rendeztek be szoptató helyiségeket és csecsemőotthonokat. Az 1916. év óta azonban a fellendülés ezen a téren is hanyatlásba csap át és legfeljebb egy tekintetben marad a viszonyok kényszere alatt állandó: abban az iparkodásban, hogy a munkások szükségleti cikkeiket nagyban szerezzék be és mérsékelt áron szolgáltatassák.¹⁹¹

¹⁸⁹ Iparrendészeti intézkedéseket igényelnek a munkarendnek, a munkásjegyzékeknek, a munkásbejelentéseknek hiánya vagy szabálytalansága, a bérfizetés körül felmerülő szabálytalanságok, stb.

¹⁹⁰ A kimutatás az 1918. évre a 41 iparfelügyelői kerület közül csak annak a 20-nak adatait tartalmazza, amelyeket az ellenséges megszállás a jelentéstételben nem akadályozott meg.

¹⁹¹ L. erről fent 121. 1.

XX.

MUNKÁSBIZTOSÍTÁS.

A háborúnak válságos éveiben, a népegészséget fenyegető veszélyek megsokszorosodásával szemben a munkásbiztosítás, elsősorban azonban a betegségi biztosítás intézményeinek szolgálatai szinte megbecsülhetetlenek voltak. Eredményes működésüknek feltételei megnehezültek ugyan. Láttuk már, hogy a folytonos drágulásban, a munkabéreknek viszonylagos elmaradottságában mily végzetes akadály támadt annak, hogy a betegségi biztosításnak áldásai a tényleges szükséghez képest érvényesülhessenek. Ugyanezek a körülmények lényegesen csökkentették a balesetbiztosításnak jótéteményeit is. Ha a munkáslétszám maga is leapadt, bizonyára mégsem vált javára a biztosító intézmények működésének az sem, hogy a pénztári orvosoknak jelentékeny százaléka maga is hadba vonult.¹⁹² Mind e nehézségek dacára különösen az ipari és a kereskedelmi munkavállalók biztosítási intézménye, améiy hiányosságai dacára, magasabbrendű, eredményesebb működésre képesítő szervezetével már a békében is messze felülmuta a bányá-, különösen azonban a mezőgazdasági munkások biztosító intézményeit, a törvény által engedett lehetőségekhez képest a háború alatt is jól megállta helyét. Élénk igazolása volt ez annak, hogy az államnak háborús erőfeszítése szempontjából is mit jelenlenek a már békében jól megalapozott szociális intézmények. Az eredmények még sokkal különbek lettek volna természetesen, ha meg lett volna a mezőgazdasági munkáságnak is betegségi és a ténylegesnél átfogóbb balesetbiztosítása, ennek valamint az ipari és a kereskedelmi munkáságnak és alkalmazottaknak kötelező aggkori és különösen rokantsági biztosítása stb. De alig lett volna lehetséges az ipari munkásságból, súlyosan megnehezedett életviszonyai között, a tényleg szolgáltatott munkateljesítményt kifacsarni és alig elképzelhető hanyatlás következett volna be a munkáságnak és az egész országnak szociális viszonyaiban, ha a háborúban a már meglévő munkásbiztosításnak, bár a békebeliekhez képest kétségtelenül lecsökkent szolgáltatásait is nélkülözni kellett volna. A háború vérveszteségeiben és egyéb szenvedéseiben pusztuló népesség fenntartására különösen az ipari és kereskedelmi betegségi biztosítás intézményei végeztek jelentős munkát és mindenestre kész alapul szolgáltak arra, hogy a néperőnek megfogyatkozását mérsékelő, felújítását siettető intézmények rájuk

¹⁹² Így 1914 végén a budapesti kerületi pénztárnak 202, a vidéki kerületi pénztáraknak 423, a vállalati pénztáraknak 226 orvosa bevonulás miatt nem teljesíthetett pénztári szolgálatot.

épülhessenek. Azzal az alkotási készséggel és képességgel, amelyet szervezete autonómiájának, a benne egyenlő jogokkal egyesített munkaadó- és munkásérdekeltségek célirányos összeműködésének és a szociálhygiene ügyét nem pusztán kereseti forrásnak tekintő, de a hivatás átérzésével szolgáló orvosi karának köszönhetett, gondozókat (dispensaires) állított fel a háború alatt elhatalmasodott tüdőbetegségnek és különösen a leszerelés után elhatalmasodással fenyegető venereás betegségeknek a gyógyítására; a közös cél érdekében mindkét félre üdvös kapcsolatot teremtett az anyák és a csecsemők védelmére alakult „Stefániaszövetséggel;“¹⁹³ és nem volt a népegészségügyet érintő olyan szociális kérdés, amelyet, ha hatáskörén kívül esett megoldása, a kellő intézkedéseket sürgetve nem képviselt volna a kérdés megoldására illetékes közhatalmi tényezők előtt.¹⁹⁴ Ennek a tevékenységnek volt köszönhető, hogy az 1917: XII. t. c, amely felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy hadsegítési és népjóléti célokra nyereménykölcson kibocsátását engedélyezze és arra, hogy a kellő biztosíték letétele ellenében az állam nevében feltétlen kötelezettséget vállaljon a nyereményekért és a nyereménykötvények beváltásáért, a kölcsön készpénzeredményéből 3,500,000 K-t a tüdővész elleni küzdelemre az ipari és kereskedelmi alkalmazottak biztosító intézményének, az Országos Munkásbetegsegélyző- és Balesetbiztosító Pénztárnak engedett át. Egyebekben azonban kezdeményezései még e téren is csak lassan fogamzanak meg annak a közhatalomnak gondolkozásában, amely a szóban levő biztosító intézmény működését amiatt a befolyás miatt, amely annak vezetésében a munkásságnak jutott, még közvetlenül a háború kitörése előtt is az egész intézmény szervezetét és működését fenyegető ellenszenvvel és „reformtörekvésekkel“ kísérte.

A közhatalomtól származó munkásbiztosítási szabályalkotás a háború alatt majdnem kivétel nélkül a háborús viszonyok szükségleteiből származott. Ami nem jelenti azt, hogy e szabályalkotás a háborús viszonyok minden idevonatkozó szükségletének tényleg meg is felelt vagy megfelelni akart volna. Így a bányamunkások nyugdíjbiztosításával kapcsolatban intézkedni kellett a hadba vonultak igényeinek megóvása iránt. Az 1915. évtől fogva a bányatárspénztárak e részben hiányos alapszabályaikat a kormány rendelkezésére akként egészítették ki, hogy a biztosítottak nyugdíjigénye a pénztárral szemben katonai szolgálatból származó megrokkánás esetén is megmarad; hogy továbbá, ha a háborúból egészségesen visszatérő pénztári tag a leszerelés után az egyes alapszabályokban különbözőképen

¹⁹³ L. erről alább a szegényügynél.

¹⁹⁴ L. különösen a budapesti kerületi pénztár 1916. február 14-től március 1-ig tartott egészségügyi tanácskozásainak jegyzőkönyveit és e szaktanácskozmány alapján a kormányhoz és a különböző hatóságokhoz intézett előterjesztése, Kiadta a Társadalmi Múzeum 1916.

meghatározott idő (rendszerint 1—3 hónap) alatt ismét a vállalat szolgálatába lép, jogai a vállalat társpénztárával szemben a hadi szolgálatban eltöltött idő beszámításával folynak tovább; végül pedig, hogy a hadbavonult társpénztári tagok családtagjainak betegségi biztosítási igényei a hadbavonultak távolléte alatt, ha pedig a hadbavonult közben elhal, a családtagoknak nyugdíjbiztosítási igényei is érvényesíthetők a társpénztár ellen.¹⁹⁵ Mélyrehatóbb ennél, ha nem is oly átfogó, mint azt az addigi fejlődés és a tényleg jelentkező szükségletek indokolták volna, az egyelőre csak a háború tartamára, tehát csak ideiglenesnek tervezett, de jó részében már akkor maradandó szükségletnek megfelelő az a reform, amelyet hosszas sürgetés után az ipari és a kereskedelmi munkavállalóknak különösen betegségi biztosítása tekintetében maga a törvényhozás tett lehetővé. A pénz értékének csökkenése, a drágulás és a névleges munkabéreknek ezzel kapcsolatos emelkedése következtében mind nagyobb számú alkalmazott bére haladta túl a betegségi biztosítás bérhatárát a törvényben (1907: XIX. t. c.) megállapított napi 8, illetve évi 2400 K-t. Mind többen estek így el a biztosítás előnyeitől anélkül, hogy anyagi helyzetük ezt tényleg megokolta volna. Hiszen láttuk, hogy ellenkezőleg, a munkabér időnkénti emelkedése mögött tulajdonképpen a létszínvonalnak úgyszólván állandó hanyatlása lappangott, amit a jelzett bérhatár elérésével a szóban levő reform keresztülviteléig még súlyosbított tehát a betegségi biztosítás előnyeinek az elvesztése. Egyfelől a rokkantsági biztosítás hiánya, másfelől a népbetegségek elhatalmasodása mellett lehetetlen volt továbbá az eredményes küzdelem ez utóbbiak ellen, ha a betegségleyezésnek a törvény szerint csak 20 hétre korlátolt tartanyát fel nem emelik. A népszaporodásban már 1915-től fogva beállott az az ijesztő fordulat, hogy a halálozások száma mind veszedelmesebb arányban múlta felül a születéseket, ami az ipari és kereskedelmi biztosítással kapcsolatban már megvalósított anyasági biztosításnak hatályosítását indokolta. A betegségi biztosítás terheinek ez a megnövekedése egyfelől a betegségi biztosítási járulékok emelését, másfelől pedig e járulékok befolyásának biztosítását, az addig elég lazán kezelt járulékbajtási eljárás szigorítását tette szükségessé. Végül pedig, miután a háborús viszonyok között alig volt lehetséges az önkormányzat sok tagból álló közgyűlésének megtartása, intézkedni kellett a törvény idevonatkozó rendelkezéseinek felfüggesztése, nevezetesen pedig az iránt, hogy a közgyűlés hatás-

¹⁹⁵ Nem volt ily rendelkezésre szükség a mezőgazdasági munkásság számára létesített önkéntes nyugdíjbiztosítás tekintetében, miután az ezt megalapozó törvény maga is akként rendelkezett már (1900: XVI. f. c. 4. §), hogy a katonai szolgálatot teljesítő tag nem veszti el tagsági jogát, de ha közben tagsági díjat nem fizet, a katonai szolgálatban eltöltött idő a biztosítási szolgáltatásokra mérvadó időbe nem számítható be.

köre mennyiben szüneteljen, vagy mennyiben lássák el azt a biztosítási intézménynek más szervei.

Lett volna még más tenni való is, de a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket kiegészítő 1917: VII. t. c. a jelzett szükségleteken túl mást nem vesz figyelembe és 2. §-ában csak arra hatalmazza fel a minisztériumot, hogy az ipari és kereskedelmi alkalmazottak biztosítására vonatkozólag a betegség esetére való biztosítási kötelezettség alapjául szolgáló bérhatár, az önkéntes biztosítás feltételei, a járulékok és a díjak behajtásának módja és beszolgáltatásának biztosítása, a pénztári közgyűlések, a betegségi segélyek, úgyszintén az átlagos napibérek és napibérosztályok, valamint, az 1907: XIX. t. c. korlátai ezt a járulékszázalék tekintetében rendelettel kivételes intézkedéseket tehessen és e végből a törvénytől és a pénztári alapszabályoktól eltérő rendelkezéseket is állapíthatson meg.

Az e felhatalmazás alapján 1917 december 14-én kibocsátott és 1918. január 1-én életbelépett kormányrendelet¹⁹⁶ az ipari munkások betegségi biztosítási kötelezettségét illetően a jövedelmi határt teljesen megszüntette, a biztosítási kötelezettség alá eső üzemekben alkalmazott tisztviselőkre és hasonló alkalmazottakra, pl. a kereskedősegekre pedig a jövedelmi határt évi 4800 K.-ra, illetőleg a mellékjárandóságok figyelembe vételével évi 7200 K.-ra tolta ki. Kiterjesztette az arra jogosultak önkéntes biztosításának lehetőségeit is azzal, hogy módot adott erre egészen 9000 K. évi jövedelem elére séig. Újra szabályozta a járulék és a táppénz nagyságára mérvadó napibérosztályokat. Az addig létezett 8 napibérosztály helyett, amelyek közül az elsőbe azok tartoztak, akiknek napibére nem volt több 1 K.-nál, a másodikba azok, akiknek napibére több volt 1 K.-nál, de nem több 2-nél, a nyolcadikba, akiknek napibére több volt 7 K.-nál, de legfőlebb 8 K. volt és amelyek közül a járulékot és a táppénzt az elsőben 1, a másodikban 1.5, a harmadikban 2.5, a nyolcadikban 7.5 K. átlagos napibér alapján számították, 9 napibérosztályt létesített. Ezek közül az első a régebbi legalacsonyabb két napibérosztály összevonásával azokból, akiknek napibére nem volt több 2 K.-nál, 1.5 K. átlagos napibérrel; a hetediket a régi legmagasabb napibérosztályból, 7.5 K. átlagos napibérrel; az új nyolcadikat és kilencediket azokból, akik addig egyáltalán nem estek biztosítási kötelezettség alá, mégpedig az új nyolcadikat azokból, akiknek napibére több volt 8, de nem több 10 K.-nál, 9 K. átlagos napibérrel végül az új kilencediket azokból, akiknek napibére több volt 10 K.-nál 11 K. átlagos napibérrel. Felemelte a táppénzt az átlagos napibér 50 %-áról 60 %-ára és a betegségélyezés tartamát 20 hétről 26-ra, viszont ezzel szemben a

¹⁹⁷ 4790/1917 M. E.

keresőképtelenséggel járó betegségnek addig minden napjára járó táppénzt a betegség első két napjára beszüntette. Felemelte a gyermekágyi segélyt az adagos napibér 50 %-áról annak 75 %-ára és e segély tartamát 6 hétről 8-ra. Új segély gyanánt bevezette a biztosított nőtagok szoptatási segélyét és a tagok családtagjainak addig is biztosított szülészeti támogatása és gyógykezelése mellé a családtagok gyermekágyi készpénz-segélyét. Az első a szoptató nőtagoknak a gyermekágyi segély lejártát követő 12 héten át az illető átlagos napibér felényi, legfőleg az azonban napi 2 K.-ig emelkedhető összegben jár, amely összeg helyett a szoptatásra nem képes nő csecsemő-tápszerekben részesülhet. A családtag gyermekágyi készpénz-segélye pedig a lebetegedés napjával kezdődő 6 héten át napi 1 K. Felemelte végül a temetkezési segélyt az átlagos napibér 20-szorosáról annak 30-szorosára. Miután a betegségi biztosítási járulékot az Országos Pénztár alapszabályai az átlagos napibérek 3 %-ában állapították meg, az alapszabályok módosítására illetékes közgyűlés pedig nem volt tartható, maga a rendelet emeli fel a járulékot a törvényben engedett legmagasabb határig, az átlagos napibérnek 4 %-ára. Végül pedig rendezvén, mégpedig nemcsak a betegségi, hanem a baleset-biztosítási járulék tekintetében is a behajtási eljárást, 15 napig terjedhető elzárással, illetve az emellett kiszabott pénzbüntetés behajthatatlansága esetén 3 hónapig, sőt a kihágások halmazata esetén 1 évig terjedhető elzárással bünteti azt a munkaadót, aki a betegségi vagy balesetbiztosítási járulékokat elfogadható mentő ok nélkül esedékességük szerint jogellenesen be nem szolgáltatta.

Bizonyára nagy jelentőségű volt ez a reform. Jelentőségének igazolására, fentebb vázolt és önmagáért beszélő tartalmán túl, elég csak arra rámutatnunk, hogy keresztülvitele után az ipar és a kereskedelem férfimunkásságának 38,8, nőmunkásságának 16,3, férfi- és nőmunkásságának együtt 32%-a; az ország ipari és kereskedelmi munkásságának egy negyedét magában foglaló budapesti kerületi pénztár férfitagjainak meg éppen 80,2, nőtagjainak 57,6, férfi- és nőtagjainak együtt pedig 72,8 %-a került bele az újonnan létesített 8. és 9. napibérosztályba. Azt jelenti ez, hogy a biztosítási bérhatár kitolása, illetőleg megszüntetése nélkül az alkalmazottak és a munkások ily jelentékeny %-a esett volna ki a betegségi biztosításból. Mindazonáltal a reformnak jelentősége mégis csak részleges volt. Megoldatlanul hagyta a legsúlyosabb egészségi viszonyokkal küzdő mezőgazdasági munkásságnak betegségi és ezzel kapcsolatban anyasági biztosítását. Megoldatlanul az ipari munkásoknak rokkantsági biztosítását. Legsúlyosabb és legkevésbé menthető hiánya azonban mégis az, hogy a törvényben a balesetbiztosítási kártalanítás alapjául szintén legfőleg 2400 K.-ban megállapított bérhatárnak megfelelő felemelését az ide

vonatkozó sürgetések dacára elmulasztotta. Pedig a megélhetési költségeknek, a névleges munkabérnek emelkedése nem kevésbé követelte ezt, mint a bérhatárnak megszüntetését, illetve kitolását a betegségi biztosításban. Jó volt ez a balesetbiztosítás költségeit viselő munkaadóknak. Ajándék, mentesítésük a törvénnyel annak idején rajok hárított baleset-kártalanítási terheknek mind jelentékenyebb része alól. De nyilvánvaló, hogy azok a baleseti járadékok, amelyeket legfőleg 2400 K. évi kereset alapján állapítottak meg olyan baleseti sérülteknek, akiknek munkakeresete az adott viszonyok közt ennél jóval nagyobb volt és még így sem elég a megélhetésre, a balesetbiztosítással annak idején szem előtt tartott rendeltetésüknek éppoly kevésbé felelhettek meg, mint azok a járadékok, amelyeket annak idején teljes értékű pénzben állapítottak meg és amelyeket a pénz értékének romlása és az ennél is sokkalta nagyobb arányú drágulás dacára változatlanul, tovább is az eredetileg megállapított összegben folyósítottak.

A fentebb idézett 1917: VII. t. c. 3. §a arra is felhatalmazta a minisztériumot, hogy a hadiszolgáltatásokról szóló 1912: LXVIII. t. c-nek, valamint a háború esetére szóló egyéb jogszabályoknak (1914: L, 1915: XIII, 1916: VI. t. c.) alapján személyes szolgálatra kötelezetteknek betegségi és balesetbiztosítását rendelettel szabályozza. Az ez alapon 1918 május 29-én kibocsájtott rendelet¹⁹⁷ elég későn bár, de végül is a méltányosság követelményeinek megfelelően rendezte azoknak betegségi és baleseti ellátását, akiket az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegségi és balesetbiztosításáról szóló 1917: XIX. t. c. alá eső valamely üzemben személyes szolgáltatásra köteleztek, továbbá akik az idézett törvény alá nem eső katonai üzemben szerződés alapján dolgoztak.

A mezőgazdasági, a bányászati, továbbá az ipari és kereskedelmi munkásbiztosító intézményeknek a háború folyamán kifejtett tevékenységét megvilágítják az alábbi adatok:

I. Országos Gazdasági Munkáspénztár.

Az 1914. évtől az 1918. évig az önkéntes nyugdíjbiztosításban résztvevő rendes tagoknak különben elég jelentéktelen száma felemelkedik 26972-ről 29640-re. A baleset ellen kötelezően és önként biztosított tagok száma viszont leszáll 687,347-ről 523,131-re. A többi különböző jelentéktelen biztosítási csoport beszámításával az összes biztosítottak száma leszáll 722,229-ről 559,599 re. Egyfelől a segélyezési, másfelől az orvosi és gyógyászati kiadások ezer koronákban: 1914: 502, illetőleg 247; 1910: 351, ill. 142; 1916: 323, ill. 118; 1917: 339, ill. 103;

¹⁹⁴ 7235/1918 M. E.

1918: 334, ill. 94. A különböző díjtartalékok, alapítványok és adományok fedezésére szolgáló vagyon felemelkedik 9.601,000 K.-ról 16.098,000 K.-ra.

II. Bányavállalati társpénztárak.

Év	A pénztári tagok		A végelbánásban részesített				A munkások évi járuléka		A munkások	
	száma	családtagjainak száma	lérfiak	nők	gyermek	összes egyének	korona	az állam bányavállalatoknál	a munkások járuléka % -ában	
									az állami bányavállalatoknál	és más
1914	110.077	177.307	9.237	11.562	6.192	26.991	5.214.030	5,0	154,1	46,7
1915	115.121	180.633	9.232	11.964	6.602	27.798	4.871.737	4,0	156,3	50,7
1916	113.075	184.614	8.947	12.268	6.609	27.824	5.354.709	3,9	160,3	73,4
1917 ¹⁹⁸	—	—	—	—	—	—	6.357.171	—	145,0	73,5

Év	Férfiak		Özvegyek		Árvák		Táppénz, gyógykezelési és temetkezési költség		Segélyezések és munkások általános egyéb összege	Nyugdíjak és egyéb segélyezések összes költsége
	nyugbérének és végkielégítésének összege		nyugbérének és végkielégítésének összege		neveltetési járuléka		össze			
	abszolút számban	1 évenkénti átlag	abszolút számban	1 évenkénti átlag	abszolút számban	1 évenkénti átlag	össze	1 évenkénti átlag		
k o r o n a										
1914	3.538,381	383,1	1.604,278	138,7	283,186	45,7	3.054,217	27,9	183,803	8.663,788
1915	3.581,034	387,8	1.641,453	137,2	300,231	45,5	3.177,020	27,6	256,875	8.956,613
1916	3.583,824	400,5	1.747,243	145,7	318,849	48,2	3.931,440	34,8	263,977	9.845,333
1917 ¹⁹⁸	3.546,014	—	1.875,873	—	352,232	—	5.295,762	—	543,524	11.069,881

¹⁹⁸ Az 1917. évre vonatkozólag a ki nem töltött rovatok tekintetében, továbbá az 1918. évre vonatkozólag általában pontos adatok az ellenséges megszállás következtében hiányzanak.

III. Az ipari és kereskedelmi munkavállalók biztosítását ellátó Országos Betegsegélyező és Balesetbiztosító Penztár.

A) Betegsegélyezési ágazat.

Év	A biztosítottak átlagos napi létszáma	S e g é l y e z é s i k i a d á s o k		k ö l t s é g				Összesen	Ügyviteli költség	Összes kiadás					
		Összes járaték ¹⁹⁹	Táppénz	Szülé-kezelési	Gyógy-kezelési	Temet-kezési	Kórházi-rámt				Füüdő-szanató-riumi	Orvosi	Statiszti-ai díj		
1914	1.073,125	29.445,565	28.286,342	9.371,608	231.047	3.622,347	528.209	2.299,547	913,426	6.034,908	407,591	23.408	7.435,328	710,30	324,676
1915	831,530	25.073,088	23.635,987	6.677,683	169.500	2.542,791	501,397	2.091,443	241,463	4.948,052	226,325	17.398,654	4.482,393	24,397	1,137
1916	784,145	27.124,920	25.704,948	7.608,246	161.589	3.128,001	517,364	2.211,542	2.401,915	5.130,102	183,395	19,181	15,415	367,968	26,596
1917	780,450	34,040,108	32,164,413	10,817,629	229,275	3,723,667	662,696	2,625,068	550,963	6,465,790	157,621	25,073	1,291	6,881	7,222
1918	809,335	55,126,436	53,977,983	24,778,131	1,264,216	4,178,330	1,576,393	5,708,437	502,047	6,915,009	162,882	44,085	4,445	7,909	2,425

B) Balesetbiztosítási ágazat.

Év	A biztosítottak átlagos napi létszáma	Összes költség és összes jövedelem	Az (szabotételek) ból a munkaadók által fedezett összeg	S e g é l y e z é s i k i a d á s o k							Törvény-szerű tartalék-költség-összege				
				Baleseti szándék nélküli	Ürnyegyek	Gyermekesek	Egyéb munkaadók által	Baleset-teszt-kezelések	Hozzá-járások	Ügyviteli- díjak		Kórházi szanató-riumi	Füüdő-kezelési	Össze- sen	
1914	886,252	9.801,684	9.249,230	4.381,783	508,682	641,245	162,038	72,812	15,400	19,175	28,090	19,195	23,358	5,870	1,178
1915	666,268	12.229,289	11.450,516	4.643,965	608,675	737,350	170,483	3,158	6,710	5,736	72,395	25,098	26,206	6,299	770
1916	568,809	12,042,405	9,853,817	4,755,833	646,335	782,941	177,601	1,729	14,523	14,502	99,653	54,298	22,364	6,570	379
1917	571,975	21,817,967	18,681,869	5,015,719	717,405	867,198	189,666	1,877	12,203	20,214	118,090	33,831	33,578	7,009	781
1918	565,321	17,349,364	15,952,127	5,415,260	790,072	964,398	208,844	2,072	14,282	32,994	117,594	26,444	39,421	7,611	321

¹⁹⁹ Felében a munkaadóktól, felében az alkalmazottaktól.

XXI.

**MUNKAKÖZVETÍTÉS. MUNKANÉLKÜLISÉGI
SEGÉLYEZÉS.**

A munkapiacnak helyzete már a háborúnak második évétől fogva kedvezően alakult. A bevonulások következtében, továbbá annak folytán, hogy az alkalmazottak jelentékeny része nem változtathatta munkahelyét, a munkaközvetítési forgalom nem éri el még a békebelit sem. Az 1917. évtől fogva a nyers és segédanyagok hiánya következtében időnként hanyatlik ugyan a konjunktúra, de miután, különösen a hadseregszállító iparban, elbocsátásokat ez sem idéz elő, nincs annak befolyása a munkapiacra sem.

Nem is a háborús, hanem inkább a háború után várt viszonyokra tekintettel alkották meg az ipari, bányászati és kereskedelmi munkaközvetítés hatósági ellátásáról a képviselőházhoz 1915. november 30.-án benyújtott javaslat alapján az 1916. március 19-én kihirdetett 1916: XVI. t. c-t. A háború elején jelentkező nagy munkanélküliségre gondolva, a törvényhozás már a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1914: L. t. c-ben (11. §.) felhatalmazta a minisztériumot, hogy egyes városokat a munkaközvetítés hatósági ellátására kötelezhessen, mégpedig esetleg a város hatósági területén túl terjedő hatáskörrel. Mielőtt azonban a minisztérium ily irányban rendelkezett volna, a munkanélküliség már valóban múltban volt és most már legfőlegb arra a veszélyre kellett gondolni, amelytől a háború befejeztével a háborús szükségleteknek hirtelen megszűnésével, tartani kellett a harctérről hazatérők elhelyezésének és általában a háborús gazdálkodásról a békegazdálkodásra átérésnek nehézségei miatt. így született meg az említett törvény, a háborús idők törvényhozásának a már ismertetett munkásbiztosítási reform megmaradt egynémely intézkedése mellett a békeidőre is szóló egyetlen munkaügyi alkotása.

A törvény lényege az, hogy a kereskedelemügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértőleg egyes városokat és községeket az ipari, kereskedelmi és bányászati munkaközvetítés hatósági ellátására kötelezhet. Városok arra is kötelezhetők, hogy a munkaközvetítést saját hatósági területükön túl terjedő hatáskörrel lássák el, aminek fejében állami támogatásban részesíthetők. A munkaközvetítés díjmentes. Amennyiben azonban háztartási alkalmazottak elhelyezésével is foglalkoznak, az ilyen alkalmazottak közvetítéséért az ügyviteli szabályzatukban megállapított díjat szedhetik. A kereskedelemügyi miniszternek a törvény végrehajtására egy év múlva, 1917 február 17-én kibocsátott rendelete,²⁰⁰ szabadon hagyván más városoknak és köz-

²⁰⁰ 92815/1916 K. M.

ségeknek is, hogy hatósági munkaközvetítőt állítsanak fel, az ország hatósági munkaközvetítésének ellátását egyelőre 17 város között osztotta fel. A hatósági munkaközvetítők központi vezetésére és felügyelésére, valamint a munkakínálat és a munkásfelesleg országos kiegyenlítésére állami munkaközvetítőhivatalt szervezett, mely egyúttal a budapesti kerületi munkaközvetítés teendőit is ellátja. A kerületi munkaközvetítő székhelyén kívül is, maga a hatóság látja el a munkaközvetítő bizonyos teendőit, nevezetesen az szolgáltatja ki az érdekelteknek a közvetítéshez szükséges űrlapokat, valamint hitelesíti a munkakereső okmányai alapján a jelentkezési lap adatait. A hatósági munkaközvetítő vezető tisztviselőjét a paritásos választmány meghallgatása és az állami munkaközvetítőhivatal előzetes hozzájárulása alapján a városi tanács nevezi ki. A választmány tagjait és póttagjait felerészben a munkaadók, felerészben az alkalmazottak küldik ki. Elnöke a városi tanácsnak az elnöki teendőkkel megbízott tagja, akit ebben a minőségében a kereskedelemügyi miniszter erősít meg. A választmány a munkaközvetítő intézet ügymenetét figyelemmel kíséri, a felmerülő vitás ügyeket és panaszokat megvizsgálja, elintézésükre, valamint az ügyvitelre és a munkaközvetítés fejlesztésére indítványt tehet és ilyen értelmű indítványokra véleményt nyilvánít. A hatósági munkaközvetítő intézeteket az állami munkaközvetítő hivatal szervezi meg, amely ügyvitelüket bármikor megvizsgálhatja. Működésében véleményezéssel és kezdeményezéssel az országos munkaközvetítési tanács támogatja, amelynek ügykörét és szervezetét a kereskedelemügyi miniszter állapítja meg. A munkaközvetítők pártatlanságát a paritásos választmány ellenőrzésén kívül további rendszabályok is biztosítják. Így, ha a munkaközvetítő a hatóságtól, vagy a munkaadóknak, vagy az alkalmazottnak kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályokkal bíró egyesületétől munkabeszüntetésről vagy kizárásról értesül, ezt, a munkaviszály okára és mérvére vonatkozólag rendelkezésére álló hivatalos adatokkal együtt, azzal a munkakeresővel, akit a munkaviszály által érintett munkaadóhoz ajánlani szándékozik, közölni köteles. Az intézet felett közvetlen felügyeletet gyakorló hatóság elrendelheti továbbá, hogy az intézet a területkörére vagy annak egy részére kötött kollektív szerződéseket közhírré tegye. Ha az intézet a munkást oly helységben helyezi el, amely lakóhelyétől 50 km-nél távolabbra esik, az odautazáshoz a legalacsonyabb kocsiosztályban félárú jegy váltására jogosító igazolványt ad neki. Ha pedig ugyanarról az állomásról ugyanarra a rendeltetési helyre legalább 10 munkás utazik együtt, a jelzett kedvezmény már 30 km-nél nagyobb távolságra is megadható. A hatósági munkaközvetítők egymással, a kereskedelmi és iparkamarákkal, valamint a saját területükön munkaközvetítéssel foglalkozó mindenféle testülettel, egyesülettel, úgyszintén a munkanélküliség enyhítésével, pálya-

mutatással, munkásbiztosítással, munkásvédelemmel foglalkozó intézményekkel állandó érintkezést és kapcsolatot tartanak fenn. A felállítani rendelt 16 vidéki városi kerületi munkaközvetítőnek legnagyobb része működését csak az 1918. év folyamán kezdte meg.

Az imént ismertetett munkaközvetítési szervezet még nem működött, amikor 1916 nyarának végén a románok nem várt betörése elől vagyonának hátrahagyásával a legváltóságosabb viszonyok közt az ország belsejébe menekült sok százezer embernek foglalkoztatása céljából hirtelen meg kellett országosan szervezni azoknak munkaközvetítését.²⁰¹ A feladat az akkor még nem létezett országos szervezet hiányában nem lett volna könnyű. Tényleg azonban lényegesen leegyszerűsítette ezt az akkor már országszerte érezhető nagy munkáshiány, úgyhogy a menekültek nagy része az ideiglenesen felállított hatósági szervezet közvetítése nélkül is könnyen jutott munkaalkalomhoz. A szóban levő szervezetnek munkaügyi érdekessége tulajdonképpen nem is annyira közvetítő tevékenységében, mint inkább abban állott, hogy Magyarországon ez volt az első eset arra, hogy a rendszeres segélyezést, amelyben az állam a menekülteket, mint keresetnélkülieket részesítette, a munkaközvetítéssel kapcsolták össze olyképen, hogy azoknak segélyezését, akik akár a hatósági munkaközvetítés révén, akár más úton keresethez jutottak, a munkábaállítás hetének végén be kellett szüntetni. Az idevonatkozó rendelet²⁰² megállapította természetesen a segélyezés és a munkaközvetítés kapcsolatának technikai keresztülvitelét is.²⁰³

Nem volt ugyan tulajdonképeni munkanélküliségi segélyezés, de közel állott ahhoz az a fizetés, amelyet a hadfelszerelési üzemekhez kötött munkásoknak az üzem szünetelése idejére is megadtak. Az 1917 év óta ugyanis szén- vagy anyagihiány miatt mind gyakoribbá vált az üzemeknek, mégpedig a hadfelszerelésiieknek is ideiglenes szünetelése. Sem a vállalati, sem főképen a hadiérdek nem engedte meg azt, hogy a munkásokat ezekre a rövidebb-hosszabb átmeneti időszakokra elbocsássák. Együtt kellett őket tartani, hogy mihelyt az anyagihiány pótolni, illetve az ezt előidéző forgalmi akadályt elhárítani sikerült, az üzemet haladéktalanul meg lehessen újra indítani. Eleinte a gyárak az üzemszünetek egész tartamára maguk viselték az ideiglenesen nem foglalkoztatható, de az említett okok miatt el nem bocsátható munkások kártalanításának költ-

²⁰¹ 30100/1916 B. M.

²⁰² 30,000/1916 B. M.

²⁰³ Az e kísérletekből levont tapasztalatok későbbi értékesítésére sem a háború további folyamán, sem az azt követő forradalmi időben, amidőn volt ugyan munkanélküliségi segélyezés, de más alapon, sem végül a munkanélküliek segélyezéséről tudni sem akaró ellenforradalmi korszaknak legváltóságosabb idejében sem került sor.

ségeit. Későbbben azonban a gyárak felszólalása folytán akként rendezték a kérdést, hogy a munkások az üzemszünet idejére átlagos keresetük 75%-át kapják és ennek az összegnek 25%-a a gyárakat terheli azzal a megszorítással, hogy egy-egy hónapban az iparra háruló kártalanítás a munkabér 12½ százalékát meg nem haladhatja, a kártalanítás fennmaradó nagyobbik részét pedig a hadügyi kincstár viseli.

A munkaközvetítés eredményei a háború alatt következőképpen alakultak:

A. Hatósági munkaközvetítők: 1914—1917.

Év	A budapesti			A temesvári			a pozsonyi		
	hatósági munkaközvetítő intézetnél volt								
	a munkát keresők	a munkahelyek	az elhelyezett munkások	a munkát keresők	a munkahelyek	az elhelyezett munkások	a munkát keresők	a munkahelyek	az elhelyezett munkások
s z á m a									
1914.	83.515	50.949	32.049	3.394	1.874	1.563	6.775	4.296	2.565
1915.	62.085	55.695	31.230	1.215	977	686	1.926	2.581	1.174
1916.	42.761	37.792	23.294	763	771	528	1.012	1.012	510
1917.	41.514	40.971	23.461	588	566	385	427	487	196

Az 1918. évben a munkakereső, a keresett és az elhelyezett munkások száma volt Budapesten 44439, 53679, 24204, a temesvári és a pozsonyi kivételével az év folyamán felállított 15 vidéki kerületi hatósági munkaközvetítőnél: 22622, 42852, 9538.

B. Szakszervezeti munkaközvetítők.

Időszak Év	A szakszervezeti munkaközvetítőknél volt	
	a munkát kereső	az elhelyezett
	munkások száma	
1914. I. 1.—1914. VII. 31.	25,398	15,028
1914. VIII. 31.—1914. XII. 31-ig	13,479	8 272
1915	29,305	23,918
1916	23,493	19,502
1917	26,767	21,734

XXII.

KÖZALKALMAZOTTAK.

A közszükségleti cikkeknek mindjárt a háború kitörése után megindult áremelkedése súlyosan nehezedett a közalkalmazottakra, akiknek túlnyomó része létfenntartását arra a meghatározott összegű illetményre alapította, amely békeidőben is csak a legszűkösebb megélhetést biztosította. Az állam igyekszik ugyan segíteni a közalkalmazottakon mégpedig a közvetlenül állami szolgálatban állókon kívül a törvényhatóságok, a városok és a községek alkalmazottain és a felekezeti iskolák tanszemélyzetén is. Intézkedései nem tartanak azonban lépést a viszonyok romlásával: a távolság a segítség mérve és a drágaság emelkedése közt maga is szüntelen növekszik.

Előbb a nagy családú tisztviselőknél próbálnak segíteni azzal, hogy a közalkalmazottak illetményeiről szóló 1912.-XXXV t. c. alapján az illetmény kiegészítő része gyanánt adott családi pótlékot, amelynek összege a közalkalmazottak e részben felállított két kategóriája szerint minden gyermek után évi 200 vagy 100 K volt, de amely az említett törvény értelmében legfőlegb csak három gyermek után járt és így legfőlegb évi 600, illetve 300 K-ra emelkedhetett, 1915 július havától fogva rendkívüli segélyként megadták a többi gyermek után is.²⁰⁴ Majd a végből, hogy a megszabott és egyenlő havi részletekben kézhez veit fizetésre utalt alkalmazottaknak is rendelkezésére álljanak az eszközök arra, hogy a folytonos árdrágulással szemben a szükségleti cikkeket idejében beszerezhessék, legfőlegb két havi fizetésük erejéig, visszatérítendő, úgynevezett beszerzési előlegeket engedélyezlek nekik. Végül az alsóbb rangosztályokba tartozó azoknak a közalkalmazottaknak, akik arra különösebben rá voltak szorulva, rendkívüli segélyt engedélyeznek, amelynek összege tisztviselőknél 400, más közalkalmazottaknál 200 K-t meg nem haladhat — e címen nem adnak ki azonban 3,500.000 K-nál többet.

Mindezek az intézkedések, ha segítettek is valamit, túlnyomóan mégis csak egyeseken segítettek és távolról sem bizonyultak elegendőknek arra, hogy a közalkalmazottak mind nagyobb nélkülözésre utalt összességének helyzetét alaposan enyhítsék. Az 1915. év végén alkotott 1915: XXII. t. c. azzal a rendelkezéssel bocsátott tehát 87 milliót a kormány rendelkezésére, hogy ez összegből, a rendkívüli segélyekre már kiadott 9'5 millió levonása után, 1916. január 1-től 30 hónapon át havi részletekben, háborús segély címén, évi fizetésének 20 % át, közalkalmazotti kategóriánként azonban legalább évi 400, 300, illetőleg 200 K-t folyósítson a közalkalmazottaknak. Ezt a há-

²⁰⁴ 2973/1915 M. E.

borús segélyt 1916 novemberében természetesen nem lehetett beszüntetni, sőt az időközben beállott drágulásra tekintettel még fel is kellett azt emelni. Az 1916: XXV. t. c. újabb 140 milliót bocsát tehát a kormány rendelkezésére azzal, hogy háborús segély címén 1916 november 1-től kezdve egy éven át, havi részletekben az alsóbb fizetési osztályokba tartozó alkalmazottaknak évi fizetésük 35, a magasabbakba tartozóknak pedig 30, illetve 25 %-át, alkalmazotti kategóriánként azonban legalább évi 600, 450, illetve 300 K-t adjon. Sőt mire ez a segély már lejárában volt, az 1917: XV. t. c. megadta, mégpedig most már a segélyezés tartamának megjelölése nélkül, az eszközöket (az előirányzat szerint évi 360 millió K-t) arra, hogy a jövőben a legkisebb fizetésű alkalmazottaknak havonkénti részletekben évi fizetésüknek 100 %-át, a nagyobb fizetésűeknek évi 9600 K. fizetésig ennek 100 %-tól 50 %-ig csökkenő hányadát adja, végül a 9600 K-nál nagyobb fizetésűeknek havi részletekben évi 4600 K-t folyósítson háborús segély gyanánt. Hogy ez a segély is alig jelenthetett többet a tüzes vasra ejtett vízcsöppnél, arra jellemző, hogy a kormány már e segély megszavazása előtt kénytelen volt annak terhére az 1916: XXV. t. c. alapján járó háborús segély 50—60—70 %-áig terjedő beszerzési előlegeket engedélyezni.

Közben a beszerzési előlegeken és a háborús segélyeken kívül és a mellett, hogy a közszükségleti cikkek nagybani vásárlásával járó előnyök biztosíthatása végett az egyes hivatalok tagjaik részére beszerzési csoportokat létesítenek, ruhabeszerzési segélyt is kell adni az alkalmazottaknak. Amint az idevonatkozó felhatalmazást utólag megadó 1917: IX. t. c. indokolása megállapítja, a háború kitörése után a közalkalmazottak javadalmazása alig futotta már maguknak és családjuknak puszta élelmezésére. A közben teljesen elhasználódott ruházat és felszerelés pótlására már nem telt belőle. Az első ruhasegélyre 150 milliót fordított a kormány, 1918 ban azonban meg kellett ismételni ezt a segélyt. Az 1918.-X. t. c-ben a törvényhozás ismét már csak utólag hagyta jóvá a kormánynak azt az intézkedését,²⁰⁵ amellyel a közalkalmazottaknak most már a család nagyságához igazodó ruhabeszerzési segélyt engedélyezett mégpedig maguknak az e segély mérve szempontjából négy csoportba sorozott alkalmazottaknak fejenként 1000, 800, 600, 400 K-t, feleségeiknek 400, 240, 200 és 160 K-t, gyermekeiknek az 1918. év második negyedében élvezett családi pótlékának egy évre eső öszszegét.

A viszonyok romlásának hatása alatt már az 1917: IX. t. c. újra szabályozza a családi pótlékra való igényjogosultságot. Továbbra is megadják azt minden gyermek után. E mellett megadják azonban most már azoknak a közalkalmazotti kategóri-

²⁰⁵ 2500/1918 M. E.

áknak is, amelyeknek addig nem járt. Fel is emelik összegét mégpedig a közalkalmazottaknak ebből a szempontból létesített négy kategóriája közül az elsőben a gyermek 24. évének betöltéséig évi 400, a többi háromban a gyermek 16. évének betöltéséig évi 240, 200, illetve 160 K-ra. Az olyan gyermek után, aki tanulmányait sikeresen folytatja, megadják a családi pótlékot a 24, illetőleg 16. életév betöltése után is, annyi évig, ahányat a mozgósítás folytán a katonaságnál töltöttek.

A gyermekek nevelésének megkönnyítése végett bizonyos feltételekkel már 1916-tól fogva ösztöndíjakban vagy ingyenes nevelőintézeti helyben részesítik az állami alkalmazottaknak közép- és felsőiskolát látogató fiú- és leánygyermekeit. A középiskolát látogató tisztviselő-gyermekek ösztöndíja évi 500, a felsőiskolát látogatóé évi 700 K., egyéb állami alkalmazottak gyermekei pedig évi 400, ill 600 K.²⁰⁶

Javítani igyekeznek végül az előmeneteli viszonyokon. Az alkalmazottak jelentékeny része hadba vonult, a honnmaradtak munkája felszaporodott. Ilyen körülmények közt azok, akiknek törvényben megállapított szolgálati ideje letelt és akiket ez alapon nyugállományba kellett volna helyezni, nem voltak nélkülözhetők. Viszont ennek folytán az előmeneteli viszonyok még a szokotthoz képest is megromlottak. Az 1917: IX. t. c. felhatalmazza tehát a kormányt, hogy a szolgálati idejüket betöltött alkalmazottakat a szolgálatban egyelőre megtarthassa ugyan, de, hogy ez az előmeneteli lehetőségtől ne fossza meg a többit, létszámon felül vezessék őket és töltsék be állásaikat. Ugyanez a lörvény felhatalmazza a kormányt, hogy az ugyanabban a rangosztályban magasabb fizetésre igényt adó szolgálati (várakozási) időt, amennyiben az hosszabb, 3 évre leszállíthassa. Végül arra, hogy az állami alkalmazottak létszámviszonyait akként rendezze, hogy az egyes tisztviselői csoportoknál a magasabb és alacsonyabb rang- illetve fizetési osztályú állások számának egymásközi aránya megfelelőbb legyen. Ugyanez a törvény, majd az 1918: III. t. c. kedvezőbben alakítja egyes alkalmazóul csoportoknak (bíráknak, vasúti és postaalkalmazottaknak, a tanszemélyzetnek) statusviszonyait stb.

Mindezek az intézkedések távolról sem akadályozhatták meg a közalkalmazottak életviszonyainak leromlását és az ennek nyomában járó társadalmi bajokat. Az alkalmazottak egyesületei nem győzik sürgetni a segítséget. Az 1917. év végén a telefonintézmény személyzete már két óráig tartó demonstratív sztrájkot rendez. A minden tekintetben kiváló bírói és államügyészi karnak 1918 áprilisában tartott gyűlésén már szinte forradalmi hangok hallatszanak. Pedig ha van társadalmi osztály, amelyen a közhatalom szívesen segítene, az bizonyára a Közalkalmazottak osztálya. De a polgári szükségletek kielégíté-

²⁰⁶ 2550/1916 M. E.

sere szolgáló cikkek termelésének és behozatalának megfogyatkozásával szemben a tisztviselők javadalmazásának emelése éppoly hiábavaló, mint a munkabéréké: a fizetőképes keresletnek emelkedése minden árszabályozási kísérlet dacára csak újabb drágulást idéz elő. Ez a megfontolás és az az ábránd, hogy a nem háborús állami szükségleteknek leszorításával meg lehet úszni a háborút anélkül, hogy ennek csapásait a pénzügyi összeomlás is ne tetézzé, az állam önvédelmi háborújának áldozataivá avatta a közalkalmazottakat is. Az anyagi romlás elhomályosítja az ítélőképességet és megingatja az erkölcsök egyensúlyát. Ez szüli azt a szellemet, amely úrrá válik a közalkalmazottak osztályán is és amely ennek az osztálynak tömegeit játékszerként hol balra, hol jobbra dobálja, a forradalomnak és az ellenforradalomnak szellemét, amely szellem annál hevesebb, mert tetézi a haza szétmarcangolásán érzett kétségbeesés.

A tényleges szolgálatban álló közalkalmazottakénál még sokkal szomorúbban alakul a nyugdíjasok helyzete. Hosszú ideig teljesen megfélemeztek róluk. Már igen nagy a drágaság, mikor 1916 márciusának közepén a hadi jótékonyosság gyakorlására alakult Országos Hadsegélyző Bizottság útján lehetővé teszik az olyan özvegyeknek és szülőtlén árváknak egyszeri segélyezését, akik az 1915. vagy 1,16. évben költséges gyógykezelést igénylő betegségben szenvedtek vagy akik a háború folytán ingóságaikban érzékenyen megkárosodtak vagy akik saját magukon kívül még legalább két keresetnélküli vagy keresőképtelen és közellátásban nem részesülő családtagot tartanak el.²⁰⁷ Csak az 1917. július 1-én életbelépett 1917: XIX t. c. hatalmazza fel a kormányt arra, hogy az 1917. évre rendeleti úton megállapítandó egyszeri segélyeket engedélyezhessen az összes közalkalmazotti nyugdíjasoknak, özvegyeknek, árváknak, még pedig most már nem az Országos Hadsegélyző Bizottság útján, folyamodásra, hanem az illetékes közigazgatási hatóságok útján hivatalból. Végül az 1918:111. t. c. az 1918. évre is lehetővé teszi az egyszeri segélynek megadását, amely alapon a nyugdíjak szerint határozott összegben megállapított segélynek négy részletben való kifizetését rendelik el.²⁰⁸

A közalkalmazottak létszínvonalának alakulására jellemzők a következő számok,²⁰⁹ amelyek IX. rangosztályú, a családfővel együtt négytagú családot eltartó polgári tisztviselőre és katonatisztre²¹⁰ vonatkoznak és amelyeknek jövedelemro-

²⁰⁷ 4000/1916. P. M.

²⁰⁸ 1250/1918. M. E.

²⁰⁹ L. Dalnoki-Kováts Jenő: „A megélhetés drágulása a háború kitörése óta.” *Közgazdasági Szemle* 1921. 5—6. szám 264 és köv. l.

²¹⁰ Mind a tisztviselői mind a katonatiszti rangosztályok száma il, amelyek közül legmagasabb az I. legalacsonyabb a XI. A polgári IX. rangosztályban van a miniszteri fogalmazó, a számvizsgáló stb., a katonai IX. rangosztályban a kapitány.

vata alatt az összjövedelem, tehát a törzsfizetésen kívül a családi pótlék, a háborús segély, a drágasági segély, a lakbér stb., együttesen van számbavéve:

Idő	Drágulás emelkedése	A IX. fizetési osztályba tartozó			
		polgári tisztviselő		katonatiszt	
		jövedelme	jövedelmének vásárló értéke	jövedelme	jövedelmének vásárló értéke
1913—1914 évi átlag	100	100	100'0	100	100'0
1914. XII.	121	100	82'6	185	153'0
1915. XII.	190	163	85'8	185	97'4
1916. XII.	278	163	58'6	185	66'5
1917. XII.	487	163	33'5	185	38'0
1918. XII.	858	183	21'3	271	31'6

XXIII.

SZEGÉNYÜGY. HADIGONDOZÁS.

Azok az okok, amelyek az embereket önhibájuk nélkül is szegénységbe döntik, — mint békeidőben a betegség, a rokantság, a halál, a munkanélküliség — a háborúban megsza-
porodnak eggyel, amely azonkívül, hogy megsokszorozza a többiek pusztításait, közvetlenül is sok magyar családnak ínségét idézi elő. A családfőt kiemelik polgári állásából és katonának viszik — a család eltartó nélkül marad. Hol átmenetileg, ha helyrehozhatlan évekig is eltart, míg a családfő haza kerül. Hol végleg, ha ott marad a csatatéren vagy a keresőképtelenségig megcsönkítva vagy elbetegedve tér vissza és a családfenntartó így maga is eltartásra szorul. Emellett azonban a háborús gazdasági viszonyok, a keresetnek elégtelensége a drágulással szemben, olyan válságos helyzetbe sodornak egyeseket, családokat, foglalkozási ágakat és társadalmi osztályokat, amelynek lejtőjéről a legcsekélyebb véletlen is menthetetlenül lesodor a valóságos szegénységnek zavaros hullámai közé. A háborúban a szegénység szomorú birodalmának határai így messze kitágulnak és a közösségnek kötelességei a szegénységgel szemben megsokszorozódnak. E kötelességek teljesítése annál nehezebb, mert hiszen az államnak és a társadalomnak gazdasági erőit a háború foglalja le. És mégis éppen háború idején nem vetni számot a szegénygondozásnak és különösen a hadigondozásnak követelményeivel, annyi, mint nem vetni számot magának a háborúnak követelményeivel, mint pellen-

gérre állítani magát az állameszmét, győzelem esetén is kockáztatni a bukást és megkettőzni a bukás kockázatát.

Azok az áldozatok, amelyeket a közhatalom Magyarországon a szegényügyi gondozásra, e részben is első sorban a hadigondozásra fordított, bizonyára nem kicsinyelhetők. A feladatokkal, a szükségletekkel természetesen ép oly kevésbé álltak arányban, mint az ország gazdasági erői a háború által támasztott gazdasági követelményekkel. De ha többé-kevésbé jogosult pénzügyi tekintetek akadályozták is az áldozatok lényeges fokozását, nem sokkal kellett volna azokat tetézni, hogy kiküszöböljék azt a sok igazságtalanságot és elkeseredést okozó kicsinyeskedés!, amellyel ez ügyek igazgatásában léptenyomon találkozunk és hogy összehasonlíthatlanul eredményesebbé tegyék azokat a kiadásokat, amelyeket megtakarítani így sem lehetett. Itt is beigazolódtott azután, mit jelent az, ha az országnak megvannak már békében a kellő szociálpolitikai intézményei, ha a kormányzatnak és a társadalomnak szelleme már békében be van állítva erőteljes szociálpolitikára. Nem kell akkor mindent egyszerre a semmiből előteremteni. Megvan az, alapzat, amire a háborús szociálpolitikát is rá lehet építeni. És nem hiányzik akkor az a gyakorlat és az a szellem, amely az ilyen ügyek eredményes intézéséhez nélkülözhetetlen. Így azonban évekbe, a társadalmi viszonyok alakulására különösen a háború idején veszedelmes hosszú küzdelembe került az, míg végre, a háborúnak már csak igen előrehaladott időszakában, részben éppen már vége felé, a hadi gondozás ügye megfelelőbb mederbe terelődhetett.

I. A hadbavonultak gyámol nélküli hozzátartozóinak segélyezése.

A magyar törvényhozás a hadbavonultak gyámol nélküli hozzátartozóinak segélyezése iránt már 1882-ben rendelkezett.²¹¹ Ez a rendezés semminő tekintetben nem volt megfelelő. Nem volt eléggé méltányos azoknak megjelölésében, akiknek hadbavonulása a hozzátartozóknak igényjogosultságát megállapítja. Nem volt eléggé méltányos a segélyre jogosultak körének kitűzésében. Ha a segélyezésnek az a mértéke, amelyről ez a törvény gondoskodik, a törvény megalkotása idejében talán még kielégítő lehetett, a világháború kitörésekor létezett gazdasági viszonyoknak már nem felelt meg. Végül a törvény alapján végrehajtott segélyezési eljárás, nevezetesen az igényjogosultak összeírásának, az összeírt segélyigények elbírálásának, a segély megállapításának és kiutalásának módja már a világ-

²¹¹ Az 1882: XI. t. r. ismertetését l. fentebb VIII. fej. 79. I.

háború kitörése előtt itt-ott elrendelt kisebb mozgósítások alkalmával is célszerűtlennek bizonyult.²¹²

Tényleg, a hadsegélyezés megindítására mindjárt a mozgósítás elrendelése után kibocsájtott kormányrendeletekben²¹³ és még inkább az 1914. XLV. t. c-ben és ennek végrehajtási rendeletében²¹⁴ több tekintetben módosították és kiegészítették a hadsegélyezésre vonatkozó 1882. évi törvénynek rendelkezéseit. Szabatosabban állapították meg azoknak a bevonultaknak kategóriáit, akiknek gyámol nélkül maradt hozzátartozói a segílyt igényelhetik. Még mindig nem sorolták azonban közéjük azokat, akiket a háború tényleges katonai szolgálati kötelezettségük teljesítése közben ért, legalább attól az időtől fogva, amelyben ez a kötelezettségük letelt és amelytől fogva most már a háború miatt kellett tovább szolgálniuk. Kiterjesztették azután az igényjogosult hozzátartozók körét, odasorolva immár a bevonultnak házasságon kívül született valamint mostoha gyermekét, mostoha szülőjét és mostoha testvérét, továbbá azt a gyermeket, akit az állami gyermekvédelem helyezett el a bevonultnak családjában, úgyszintén azt a gyermeket, akit a bevonult még a mozgósítás előtt szabályszerűen örökbe fogadott, végül azt, aki a bevonultat még a mozgósítás előtt szabályszerűen örökbe fogadta. Kihagyták azonban most is azt a feleséget, akit bevonulása előtt nem a férje tartott el, tehát a hadiházasságot kötött nőt és kihagyták a bevonulttal közös háztartásban élő, de vele törvényes házasságot nem kötött nőt, a bevonultnak nevelőszülőjét, fogadott, vagy nevelt gyermekét stb. Új rendszerét állapították meg azután az igényjogosultak összeírásának, az igényjogosultság megállapításának és a segíly folyósításának. Az összeírás a községi előljáróság feladata, amely egyúttal az igényjogosultság felől véleményt nyilvánít. A segílyjogosultságot az első fokú közigazgatási hatóság állapítja meg. Végül a segíly összegét ez alapon az illetékes pénzügyigazgatóság (állami szerv) szabja meg, valamint ez utalványozza azt a községi előljáróságoknak fél ha-

²¹² A törvény szerint az illetékes közigazgatási tisztviselők ez igényjogosult családokról készített összeírásokat az egész országból a belügyminiszter, ill. a horvát bán útján a honvédelmi miniszterhez terjesztették fel, aki a segílyigények és a segílyösszegek felett a pénzügyminiszterrel egyetértőleg határozott. A világháborút megelőző legutolsó mozgósítás alkalmával az igényjogosult családok az ilyen eljárás útján a segílyeket csak 5–6 hónap múltán kaphatták meg, akkor, amikor a behívottak már régen ismét otthon voltak. Ha ez volt az eredmény akkor, amikor a segílyezett családok egytizede sem volt az 1914. évi mozgósítás folytán mindjárt az első behívásra igényjogosulttá vált mintegy 500,000 családnak, noha az igényjogosultságot és a segílyeket akkor is lényegesen felemelt személyzettel és a lehetőségig fokozott munkával állapították meg, képzelhető, hogy az eddigi rendszer követése milyen eredményekre vezetett volna 1914-ben és a világháború későbbi folyamán.

²¹³ 148000/1914 B. M. és különösen 100.000/1914 P. M.

²¹⁴ 130,000/1914 P. M.

vi részletekben való kifizetés végett. Az említett hatóságoknak a segélyigény és a segély összege iránt hozott határozatai ellen jogorvoslatnak nincs helye, azonban a honvédelmi és a pénzügyminiszter e határozatokat bármikor felülvizsgálhatják és megváltoztathatják.

Az imént vázolt eljárás a segélyek folyósítását tényleg lényegesen meggyorsította. Akkor, amikor a szóban levő törvényt mint javaslatot 1914 novemberének közepe táján tárgyalás végett az országgyűlés elé terjesztették, az addig behívottak eltartó nélkül maradt hozzátartozóinak a segélyek már mind utalványozva is voltak. Súlyos hiányossága volt azonban - ennek a rendszernek is az, hogy a községi előjárásnak, amely alatt itt a községi jegyzőt kell érteni, és az elsőfokú közigazgatási hatóságnak szinte korlátlan hatalmat adott abban a tekintetben, megállapítja-e és hogyan állapítja meg a keresőjét vesztett családnak segélyezési igényeit. A kormány a mozgósítással kapcsolatban rendeletben utasította ugyan a közigazgatási hatóságokat ama különben magától értődő kötelességüknek teljesítésére, hogy odaadással támogassák azokat, akiknek hozzátartozói, támaszai hadba vonultak.²¹⁵ A belügyminiszter, a hozzáérkezett panaszokra utalással, a törvényhatóságok első tisztviselői útján atyailag figyelmeztette a községi jegyzőket, hogy a hadbavonultak gyámolításra szoruló családtagjainak panaszait mindig sürgősen és a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálják és a legnagyobb odaadással orvosolják.²¹⁶ A törvényhatóságok első tisztviselői adott esetekben kemény utasításokkal iparkodnak is érvényt szerezni a belügyminiszter e rendeleteinek. Mindez alig enyhítette azonban annak a ténynek súlyos következményeit, hogy a háborús jogszabályok, mint anynyi más vonatkozásban, ebben is teljesen a közigazgatási hatóságoknak, ezek közül is a legalsóbbaknak, a háborús közigazgatással amúgy is túlterhelteknek, az egyéni jó- vagy rosszakarattól leginkább befolyásolhatóknak kezébe tették le a polgárok millióinak és még hozzá a legelhagyottabbaknak, legvédtelenebbeknek sorsát. Az illetékes közigazgatási hatóságok önkényének lehetőségét fokozták magának a törvénynek és az idevonatkozó rendeleteknek a segélyezés feltételeire, a segély összegének megállapítására vonatkozó, a hatóságok ebbeli diskrecionárius hatalmának érvényesítésére teret engedő rendelkezései. Hiába való volt azonban a végtelen sok panasz, hiába kívánták magában a törvényhozásban is, hogy ne egyes személyek, hanem társadalmi tényezők bevonásával alakított bizottságok határozzanak a szóban levő igények fölött. A kormány, amely a társadalomnak áldozatkészségét és munkáját ott, ahol az az államra teherkönyítést és nem, mint a jelen eset-

²¹⁵ 5447/1914 B. M. eln. és 146413/1914 B. M.

²¹⁶ 11130/1915 B. M.

ben, esetleg több terhet jelenthetett, a legnagyobb mértékben igénybe vette, a háborúnak majdnem legvégéig makacsul visszautasított az eljárás javítására irányuló minden javaslatot. Pedig, a dolog érdemétől eltekintve, már csak azért sem lett volna szabad ettől elzárkóznia, hogy mérsékelje és a közhatalom közegeiről elterelje az amúgy is izgatott lelkeknek azt az elkeseredését, amely a hadsegélyezési igények kedverőtlen elintézése esetén így, okkal vagy ok nélkül, de mindenesetre a közhatalom iránti bizalomnak is aláásásával, egyedül ellenük irányult.²¹⁷

A legalsó közigazgatási hatóságok jogkörének ez a kizárólagossága annál súlyosabban nehezedett ezekre az ügyekre, mert a szabályok, amelyek eljárásukat e részben irányították, a dolog természeténél fogva maguk is többféle alkalmazást engedtek és nem is voltak minden irányban méltányosak. Így pl. az 1882. évi törvény akként rendelkezett, hogy amennyiben a családnak vagy a család egyes tagjainak eltartását a behívott csak részben fedezte saját keresetéből, a segélyt is csak az általa nyújtott és a behívás következtében elmaradt ellátás arányában kell megállapítani. Másfelől azonban kimondta azt is, hogy a hadisegélybe nem szabad beszámítani sem az állam által más alapon adott, sem a hatóságok, községek vagy magánosok által nyújtott segélyeket. Ezekben a rendelkezésekben az újabb szabályozás javít ugyan annyiban, hogy a hadi-

²¹⁷ Hogy mennyire hiányzott a kellő érzék ama szervezeti biztosítékoknak megteremtésére, amelyek az érdekelt tömegeket igényeik elintézésének módja tekintetében valamennyire megnyugtathatták volna és hogy mily eredményei járt e biztosítékok hiánya, arra jellemző a honvédelmi miniszternek 81500/1917 sz. körrendelete. E rendelet így szól: „Dacára annak, hogy a hadba vonultak családtagjait megillető államsegély iránti igények elbírálása az 1914: XLV. t. c. 5. §-a alapján a járási főszolgabírónak, illetőleg a városi polgármesternek hatáskörébe tartozik és ezek határozatai ellen a törvény rendelkezése értelmében jogorvoslatnak helye nincs: a hozott határozatba belenyugodni nem tudó felek legtöbbször teljesen alaptalan panaszokkal és a legkülönbözőbb kérelmeikkel a vezetésemre bízott minisztériumot, a társmisztériumokat, a Hadsegélyező Hivatalt, sőt a cs, és kir. hadügyminisztériumot is valósággal elárasztják. A munkától amúgy is nagyon megterhelt felsőbb hatóságoknak felesleges és céltalan munkától leendő kímélése céljából felhívom, hogy a feleknek adandó alkalmakkor leendő megfelelő kioktatásán kívül még a helyi szokásos módon is tétesse közhírré, hogy az államsegélyre, ideiglenes évi segélyre, vagy ezek felemelésére igényt tartó felek kérelmeikkel vagy panaszokkal ne a felsőbb hatóságokhoz, hanem kizárólag csak az ezen ügyekben végérvényesen határozni hivatott járási főszolgabírákhoz és városi polgármesterekhez forduljanak, mert 0 felsőbb hatóságokhoz benyújtott kérvények illetékes eljárás és elbírálás végett amúgy is az említett járási főszolgabíráknak, illetőleg polgármestereknek adatnak le és az eddig követett eljárás mellett a felek esetleges sérelmeinek orvoslása csak halasztást szenved. Tekintettel végül arra, hogy az is tapasztaltatott, hogy a segélykérvényeket és panaszokat hivatlan egyének üzletszerűen gyártják és igen sokszor a felek jóhiszeműségét kihasználják, arra is felhívom a figyelmet, hogy ilyen zugírászkodással foglalkozókkal szemben a törvény egész szigorával járjon el.

segély megállapításánál megengedi a család, illetőleg az egyes családtag saját vagyonából vagy keresetéből származó jövedelemnek figyelmen kívül hagyását, ha ez „elenyészően csekély“; mihez képest azt, hogy a segélyt a szóban levő alapon a hatóság „a fennforgó körülmények figyelembe vételével“ leszállítsa, csak az esetben írja elő, ha a család jövedelme már jelentékenyebb, feltéve, hogy nem biztosítja magában is a család megélhetését, amely esetben ugyanis hadisegély egyáltalán nem jár. Az „elenyészően csekély jövedelem“ figyelmen kívül hagyásával javít tehát az eddigi állapoton, ha nem is a hatóság diskrecionárius jogkörének korlátozása szempontjából. Másfelől azonban ront az addigi helyzeten annyiban, hogy elrendeli a munkaadótól származó segélynek is figyelembe vételét, ha ez állandó jellegű és a családnak járó havi államsegély összegének felét eléri vagy azt túlhaladja, — amely esetben ugyanis a hadisegélynek csak fele jár a családiak. Hogy ez a szabály, amely a bevonultnak munkaadójától önként juttatott segélyt az állam tehermentesítésére használta fel, alig mozdíthatta elő a munkaadók segélyezési készségét, az könnyen érthető. Viszont annál feltűnőbb ez a szabály, mert a kormány maga rendelkezett az iránt, hogy azok a segélyek, amelyeket a háború idejében a katonai szolgálatot teljesítő személyek, vagy hozzátartozóik közpénztártól, intézettől, társaságtól vagy egyesektől kapnak, a végrehajtás alól ki vannak véve és még a végrehajtást szenvedőnek beleegyezésével sem foglalhatók le.²¹⁸

A közigazgatási hatóság jogkörét lényegesen kiterjeszti azután az 1914. évi törvénynek helytelen alkalmazása miatt sok bajt felidéző az a rendelkezése, amely szerint a bevonultnak egyébként igényjogosult olyan hozzátartozója, akire nézve a segélyigény fölött döntő hatóság megállapítja, hogy megélhetését akár addigi foglalkozásának, akár a bevonult foglalkozásának folytatása vagy a részére felajánlott és életviszonyainak, testi erejének és képességeinek megfelelő kereseti forrás vagy munka vállalásával biztosíthatná, nem tarthat igényt segélyre és amennyiben azt meg is állapították részére, az említett körülmény bekövetkeztével a segélyt be kell szüntetni. Még tovább megy a törvény végrehajtási rendelete, amely szerint az a családtag, aki a helyi kereseti viszonyoknál fogva vállalhatna munkát anélkül is, hogy azt részére felajánlanák és elfogadható ok nélkül ezt még sem teszi, az őt egyébként megillető segélynek csak egy részét kaphatja meg, amelyet a fennforgó körülmények figyelembevételével kell megállapítani.²¹⁹ A segélyezett

²¹⁸ 4427/1915 M. E.

²¹⁹ Az 1882-i törvény e kikötést még nem ismerte. A segélyezés egyedi feltétele ott még az, hogy a segélyezettet keresményéből egészen vagy részben a bevonult tartotta el.

kénytelen tehát dolgozni, mert hiszen a segély különben is oly csekély, hogy abból nem lehet élni. Viszont ha keresete nem „elenyészően csekély,” segélyigényét egészen vagy részben elveszti. És a megnyugtató módon csak sok utánjárással elintézhető e kérdés fölött egyetlen ember, a háborús közigazgatás ezernyi leendőjével túlhalmozott járási főszolgabíró, ugyancsak egyetlen embernek, a szintén ezernyi teendővel túlhalmozott, de az összeírásba foglalt adatok valóságáért, illetőleg a valóságnak meg nem felelő adatok folytán az államkincstárnak okozott kárért anyagilag felelős községi jegyzőnek adatai és véleménye alapján dönt. E rendelkezések nyomán fosztották meg végleg a hadisegélytől azokat, akik csak rövid átmeneti időre valami munkához jutottak és Ítélték el csalás miatt százával a bevonultak hozzátartozóit, akik ily átmeneti keresetük dacára is felvették a hadisegélyt.

A kincstári érdekeknek drasztikus védelmére nyújt lehetőséget az 1914. évi törvénynek az a rendelkezése, amely a hatóságot egyenesen a való tényállásnak a figyelembevételében mégpedig egyoldalúan az igényjogosultak kárára, olyképen korlátozza, hogy a pénzügyminiszter a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg egyes vidékekre vagy kereseti ágakra nézve rendelettel megállapíthatja azt az összeget, amelyen túlmenőleg a bevonultnak átlagos napibére vagy keresménye a család részére engedélyezhető segély szempontjából, a nevezett miniszterek külön engedélye nélkül, számba nem vehető. E rendelkezést a törvény indokolása azzal magyarázza, hogy a családnak segélye a lakásilletékekkel együtt községenként már három igényjogosult mellett is 2.56 és 3.96 K. közt mozoghat. Noha pedig a közönséges munkás napi keresménye a faluhelyen a napi 3 K-t ritkán éri el és így a segély összege ennél semmi esetre sem lehet nagyobb, annál fogva, hogy az összeírásnál a bevonultak átlagos napi keresetét a valóságosnál nagyobb összegben jelentették be és vették fel, a család helyenként ennél magasabb segélyhez is hozzájuthat. Többféle ellenvetés tehető ez ellen a rendelkezés ellen. De elég talán annak a megemlítése, hogy e rendelkezés keltének idejében a megélhetési költségek a háború kitörésének időpontjához képest már 25°-kal emelkedtek. Előrelátható volt és tényleg bekövetkezett a további lényeges emelkedés is. És így még ha csakugyan tartani is kellett attól, hogy a család segélye itt-ott a hadbavonultnak kereseténél számszerűen magasabb összegként jelentkezik, ez is csak a megélhetés drágulásának legfőljebb részleges kiegyenlítésére szolgált volna.

Mert a többi bajnak súlyát is sokszorososan fokozó legnagyobb baj éppen az volt, hogy a hadisegélynek tételei a megélhetési költségek szüntelen emelkedése dacára állandóak maradtak, ötszörösükre kellett már amazoknak emelkedniök. míg végül a közhatalom, sok nyomatékos sürgetés után, a há-

borúnak már utolsó esztendejében, rászánta magát arra, hogy a hadisegély tételeit is felemelje.²²⁰ Az 1916. év vége felé csak a nagy létszámú családok tekintetében hoztak be némi könnyítést a hadisegély összegét korlátozó számos rendelkezés alól.²²¹ Az erre vonatkozó rendelet ugyanis akkép intézkedett, hogy az olyan családnál, amelynek legalább négy segélyre jogosult tagja volt, a három és fél családtagon²²² túl minden egyes családtagnak a teljes segélyre van igénye még akkor is, ha így a család napi összességéül túl is haladja a hadbavonult családfenntartónak a bevonulás előtti időben elért átlagos napibéréül, illetőleg keresetét. Felhatalmazta továbbá ez a rendelet a segélyt megállapító hatóságot (a járási főszolgabírót, illetőleg a városi polgármestert), hogy szoknál a segélyjogosult családoknál, amelyekben három vagy ennél több 8 éven aluli gyermek van és amely családoknak megélhetését a jelzett hatóság véleménye szerint a segély nem biztosítja, a kettőn felül levő 8 éven aluli gyermek közül egyet vagy kettőt, indokolt esetben többet is, nem fél, hanem teljes összegű segélyben részesítsen.²²³ Bizonyára volt jelentőségük ezeknek a könnyítéseknek is. De a segélytétéleknek a viszonyokhoz mért alacsonyágát még ott sem egyenlíthették ki, ahol a rendelet egyáltalán alkalmazásra kerülhetett.²²⁴

²²⁰ A hadisegélynek törvény szerint a katonai átvonulási élelmezési illetékkel egyenlőnek kell lenni. Noha ezt az illetéket, amelyet békében utoljára 1914-ben állapítottak meg, 1917-ig az utolsó békebeli tétéleknek háromnégyszeresére emelték, a hadisegélyt még mindig az átvonulási élelmezési illetéknek 1914-ben megállapított összege szerint számították és fizették. Ausztriában már a háború kezdetén is magasabbak voltak a segélytétélek, mint Magyarországon. Ott már a háború kezdetén helységenként napi 85 5 és 150 fillér között váltakozott, míg Magyarországon 57 és 88 fillér között. Ausztriában közben ismételen emelték a segélyt. Magyarországon egyáltalán nem. Ha kétségtelenül igaz is, hogy az élelmezési viszonyok a háború alatt Ausztriában még nehezebbek voltak, mint Magyarországon, ez a különbség sem indokolhatta a különbségnek azt a fokát, amely a két állam közt a hadisegély dolgában létezett. Ausztriában nem volt különbség felnőt és gyermek, törvényes és törvénytelen házastárs közt és a segély akkor is járt, ha a családtagnak rendes foglalkozása volt. Ausztriában bizottság döntött a segély összege fölött, amelynek voltak az alsóbb társadalmi osztályokhoz tartozó tagjai is (munkások) és még az így hozó t határozatot is meg lehetett fellebbezni a közigazgatási bírósághoz.

²²¹ 138,000/1916 P. M.

²²² A 8 éven aluli gyermek, miután a felnőtöt megillető segélynek csak a felét kapta, 1/2 családtagnak számított.

²²³ Ebben az időben a liter tej ára Budapesten 62 f. és a 8 évesnél fiatalabb gyermek napi segélye 39 f. volt. De a tej ára felemelkedett már 81, 86, 107 fillérre is, míg végül a gyermekek napi segélyét, akiknek élelmezése pedig az adott viszonyok közt még nehezebb és költségesebb volt, mint a felnőtteké, egy színvonalra hozták emezekével.

²²⁴ Az 1914: XLV. t. c-nek és végrehajtási rendeletének összes intézkedéseivel nem foglalkozhatunk itten. A már jelzettekén kívül további egykettőről, mégis meg kell hogy emlékezzünk. Így arról, amely a segélyezett családot rászorítja, hogy a segélynek lakásilleték címén kapott részét, az összsegélynek egyharmadát, mely csak ott járt, ahol a család bérelt lakásban

Soká tartott, míg a hadisegélyügy méltányosabb rendezése az 1917. november 3-án kihirdetett 1917: XIII. t. c-ben adóit felhatalmazás alapján tényleg bekövetkezett. Az új rendszer 1918 február havában lépett életbe.²²⁵ Igényjogosulttá válik most már azoknak a családja is, akik akár még a mozgósítás előtt, akár azután 1—4 évig tartó tényleges katonai szolgálati kötelezettségük címén vonultak be. Igényjogosult most már nemcsak az a családtag, akit a bevonult már a bevonulás időpontjában eltartott, hanem az is, aki csak a bevonulás után szorul rá arra, hogy a bevonult tartsa el ct. Igényjogosult továbbá most már a bevonulttal közös háztartásban élő, de házasságra nem lépett nő is, ha ebből a viszonyból gyermek származott vagy ha a nő betegség miatt vagy egyéb okból munka- és keresésképtelen.

Az új rendezés során felemelik végre a hadisegély összegét is. A segély a családtagok száma és aszerint változik, hogy a család községben, városban vagy Budapesten avagy a Budapesttel egy tekintet alá eső Fiumében vagy Pozsonyban lakik-e. A segély legkisebb összege, 1 családtag után, községekben havi 36, városokban 42, Budapesten 48 K.; legnagyobb összege, 10-nél több családtag után községekben havi 200, városokban 220, Budapesten 240 K. A segély összege természetesen nincs arányban így sem a megélhetési költségeknek emelkedésével, amint ez utóbbiak pl. Budapesten az újabb rendszer életbelépéséig már mintegy ötszörösére emelkedtek a békebelieknek, míg a hadisegély egy személy után csak 2.7-szeresére a réginek és a családtagok számának nöttével még ez az arány is folyton rosszabbodik, annyira, hogy az ötnél több tagból álló családok a segélynek ez újabb megállapításával egyáltalán nem nyernek semmit. Az addig folyton romlott és végül is már tarthatatlan állapotba azonban legalább a segélyezettnek egy részére és legalább átmenetileg, ez a reform

lakott, tényleg lakbértartozásának törlesztésére fordítsa. Amennyiben ugyanis a lakásilletékkel is segélyezett család nem fordítja azt egész összegében a lakbér törlesztésére, a lakásilletéknek megfelelő részét vissza kell tartani és csak akkor lehet a család részére utólag kifizetni, ha beigazolja, hogy lakbértartozását a lakásilleték visszatartott összegének erejéig törlesztette. Továbbá orról, amely annak biztosítása végett, hogy a segélyt rendeltetésére fordítsák, akképen rendelkezik, hogy amennyiben a segély felvételére jogosult egyén a segélyben részesített gyermek eltartásáról kellőképpen nem gondoskodik, a segélynek az illető gyermekre eső részét be kell szüntetni és a gyámhatóság rendelkezése az ilyen gyermeket állami gyermekmenhelyen, a 15 évesnél idősebb gyermeket pedig arra alkalmas egyénnél, egyesületnél, intézetnél vagy intézménynél kell elhelyezni. Az így elhelyezett gyermek után tartásdíjat kell fizetni, amely azonban nem lehet nagyobb annál, amit az állami gyermekmenhely a nevelőszülőknek fizet. A 15 évesnél idősebb gyermek után a tartásdíj ennek az összegnek 1 ½-szeresére emelhető. Semmi esetre sem haladhatja meg azonban a tartásdíj a hadisegélynek az így elhelyezett gyermekekre eső részét.

²²⁵ A 12000/1918 P. M. rendelettel életbe léptetett 480,000/1917. sz. Utasítás a hadbavonultak családjainak segélyezése tárgyában.

is érezhető javulást hozott. Mégpedig annál inkább, mert az újonnan megállapított lakbérsegélyt megadják most már azokon kívül, akik bérelt lakásban laknak, az olyan munkásház birtokában levő családnak is, amelynek tulajdonjogát a család rendszeresen visszatérő szolgáltatás fejében szerzi csak meg, sőt Budapesten és a szomszédos járások községeiben még az olyan házak tulajdonosainak is, amelyek adósággal túl vannak terhelve. A fentemlített tulajdonképeni hadisegélyen kívül fizetett lakbérsegélynek a családtagok száma szerint változó legkisebb összege községekben havi 10, városokban 20, Budapesten, Fiúméban és Pozsonyban 35 K., legnagyobb összege pedig havi 25, 50, illetve 90 K., bérelt lakásoknál azonban mindig csak legfőlebb a tényleg fizetett bér.

Új eljárást vezet be a rendelet a segély megállapítására is. A segélyigénylőket hadisegélyvéleményező bizottságok írják össze.²²⁶ E bizottságoknak öt tagjuk van: községekben a községi jegyző és a bíró és a községi képviselőtestület által választott három tag, városokban az összeírással megbízott tisztviselő és ezenkívül rendezett tanácsú városokban a városi képviselőtestület, törvényhatósági városokban a városi tanács által választott négy tag. Az összeírásba mindenkit fel kell venni, aki hadisegélyért jelentkezik. A bizottság alapos tájékozódás, esetleg környezettanulmány alapján teszi meg javaslatát. E javaslat alapján a segélyezés kérdésében továbbra is a főszolgabíró, illetve a polgármester határoz, de határozata ellen felfolyamodásnak van helye a minden törvényhatóság területén felállított hadisegély-felszólamlási bizottsághoz. E bizottság elnöke a törvényhatóság első tisztviselője, hét tagot a törvényhatósági bizottság választ az illető törvényhatóság nagykorú tagjai közül, nemre való tekintet nélkül, egy tagot pedig az illetékes pénzügyigazgató küld ki a pénzügyigazgatóság tisztviselői közül. Az utasítás elvként állítja fel, hogy az a körülmény, hogy a család valamely tagjának vagy a segélyért jelentkező egyetlen családtagnak saját keresete is van vagy hogy az igénylő a hadbavonultnak polgári foglalkozásából származó jövedelmét egészen vagy részben a hadbavonulás tartama alatt is kapja, egymagában még nem ok arra, hogy őt hadisegélyezésre ne hozzák javaslatba. Ilyen esetben azt kell vizsgálni, hogy rá van-e szorulva mégis az illető személy vagy család a segélyezésre. Ez elv és a jelzett eljárás mellett már elfogadhatóbb a szóban levő utasításban is megismételt az a másik elv, amely szerint nem adható segély annak, aki elfogadható ok nélkül nem keresi megélhetését addigi foglalkozásának folytatásában vagy munkavállalásban. Megszűnik a családtagok részbeni segélyezése, nincs különbség a 8 évesnél

²²⁶ Budapest kivételével, ahol a bizottság teendőit az összeírással megbízott tisztviselők látják el.

fiatalabb és öregebb, a némi keresettel rendelkező, a némi segélyben részesülő és az ilyenekkel nem rendelkező és az ilyenekben nem részesülő családtagok közt. Ha a jelentkező egyetlen családtag rászorul a segélyre, meg kell azt neki adni. Ha pedig több családtag segélyezéséről van szó és a segélyben részesíthető családtagok számához képest megállapítandó hadisegélynek összege a számbavehető viszonyok mérlegelése után többnek jelentkezik, mint amennyi az egész család fenntartására feltétlenül szükséges, a segélyezésre megfelelően kevesebb számú családtagot kell javaslatbahozni.

A rendelet módot ad végül arra is, hogy olyan esetekben, amelyekben a hadisegélyben részesülő családnak különleges támogatásra van szüksége, az időközben megszervezett Országos Hadigondozó Hivataltól²²⁷ rendkívüli segélyt kapjon. A segélykérelmet a hadisegély-veleményező bizottság véleménye alapján a törvényhatóság főispánja (Budapesten a polgármester) intézi el és ha teljesítendőnek tartja, az Országos Hadigondozó Hivatal által rendelkezésére bocsátott összeg terhére folyósítja a segélyt, amelynek összege 50 K.-tól 200 K.-ig terjedhet és melyben ugyanaz a család egy évben kivételesen többször is részesülhet.

Abban, hogy a szóban levő reformot végre megvalósították, bizonyára része volt a szociális belátás tisztulásának is, de még inkább annak, hogy kezdik már felismerni a politikai és a társadalmi viszonyoknak végzetes alakulását és az e mögött rejlő veszélyeket. Ebből a szempontból azonban később jött már ez a reform. Mire megjött, az adott viszonyok közt jóvátehetetlenül elhatalmasodott már a társadalomnak annyiféle méregtől gyötrött szervezetén az a méreg is, amelyet a hadisegélyezésnek a szociális ellátás hiányával, a fiskális szempontok túlzott érvényesítésével a hatósági önkényre felépített és éveken át görcsösen fenntartott rendszere oltott be abba. Az ismertetett törvényi rendelkezések alapján folyósított állami hadisegély összege költségvetési évenként volt: 1914/1915-ben 357.783,972, 1915/1916-ban 621.273,442 K.

²²⁷ L. alább a hadirokkantak ügyének tárgyalásánál.

XXIV.

11. HADIROKKANTAK, HADIÖZVEGYEK, HADIÁRVÁK.

A magyar hadigondozás történetének egyik jeles ismertetője²²⁸ azzal is igazolhatónak véli azt, hogy Magyarország nem akarhatta a háborút, hogy a hadiegészségügyi és a hadigondozási berendezések a háború kitörésekor teljesen hiányoztak. Valóban tízezerrel szállították eleinte teherkocsikban a sebesülteket és a hadegészségügyi igazgatásnak még a háború hetedik hónapjában sem állott módjában a rokkant katonák szakzerű kezelésének biztosítása, a keresőképtelen rokkantak intézeti elhelyezése stb. A háború kitörése után kellett mindent a semmiből előteremteni.

A szükségelt kórházaknak felállítása és berendezése jórészt a magyar vöröskereszt egyesület közvetítésével igénybe vett²⁹ társadalmi áldozatkészségnek segélyével hamarosan sikerült. A magyar vöröskereszt már 1914-ben november elején 2109 intézményben, túlnyomórészt ideiglenes kiegészítő kórházban 82343 ágygal rendelkezett. De a kórházakból rokkantgondozó szervezet hiányában ezrével bocsátják el a csonkultakat és bénultakat a nélkül, hogy ezek a szükséges utókezelésben részesülhetnének. Az 1915. márciusának végén már a húszezret is jóval túlhaladta azoknak a csonkultaknak és bénultaknak a száma, akiket a katonai kórházból a nélkül bocsátottak el, hogy munkaképességüknek helyreállításáról, művégtaggal ellátásukról stb. gondoskodtak volna. Jelentékeny részükkel szemben később sem sikerült az elkövetett mulasztás jóvátétele: a háborús közigazgatás tökéletlenségei miatt a háborúnak számos megrokkant áldozata végleg kiesett a nyilvántartásból. Aránylag hosszú időbe került, míg egyáltalán meghatározták, hogy ki foglalkozzék a rokkantakkal, az állam-e vagy a társadalom. Még tovább tartott, míg a rokkantügyi politikának mind szervezeti, mind anyagi irányelvei *annyira* amennyire kikristályosodtak és gyakorlati megoldásra jutottak. A közhatalom képviselői nem győzik hangoztatni a háború áldozataival szemben fennálló tartozásokat, de nincs fogalmuk sem róla, miként fog-

²²⁸ Petri Pál; A magyar hadigondozás történetének vázlata. 1917. L. még Pettko-Szandtner Aladár: A magyar hadigondozás 1923. Mint a háborús szociálpolitika valamennyi kérdésének, ennek is legszorgalmasabb irodalmi képviselője: Ferenci Imre, aki úgyis mint a Munkanéklüliség elleni küzdelem Magyarországi Egyesületének, a háborús szociálpolitikai eszmék tisztázása körül a legnagyobb érdemeket szerzett tudományos egyesületnek főtitkára és az egyesület nagy érdemű elnöke. Földes Béla mellett annak szellemi vezére, de ezen kívül is számos tanulmányt és cikket írt a rokkantügyi kérdéssről is.

²²⁹ 144234/1914, 15990S/1914 B. M.

janak a tartozások lerovásához. Úgy vélik, mintha patriarchális jótékonykodási alapon is megoldható volna ez a rendkívül sokoldalú, összefogó szervezést és nagy anyagi áldozatokat igénylő probléma és legszívesebben vennék, ha ezeknek az áldozatoknak és az ügy megszervezésének gondját a társadalom vállalná, amely viszont erre éppen a dolog természeténél, a közhatalom kezdeményezésének és közreműködésének nélkülözhetetlenségénél fogva képtelen. A viszonyok kényszere alatt azonban lassanként mégis megindul a munka.

Megkezdte azt a csonkított és benukt katonákról való gondoskodással. A kormány 1915 tavaszán azzal a feladattal, hogy az első sebkezelésben nem gyógyult sérülteket szakszerű utókezelésben részesítse, a csonkítottakat pedig művétagokkal lássa el, felállítja mégpedig inkább társadalmi szervnek jellegével, a Csonkított és Béna Katonákat Gondoó Bizottságot, Az 1915 szeptemberéig ez a Bizottság Budapesten 3, vidéken 1 orvosi utókezelő gyógyintézetet, Budapesten 4, vidéken 1 rokkantiskolát létesített összesen mintegy 5000 rokkantára számított befogadó képességgel. E bizottsággal párhuzamosan működött a Vöröskeresztesület Rokkant Katonákat Gyámolóó és Elhelyező Hivatala, amely amellet, hogy az orvosi kezelésen már túlesett katonák részére lábadozó otthonokat tartott fenn, rokkantak részére munkaközvetítő és elhelyező irodát szervezett⁷³⁰ és megindította törvényhatóságoként, járásonként és községenként a rokkantgyámi szervezet kiépítését. A Vöröskereszt már 1915. augusztusában beszünteti azonban rokkantügyi tevékenységét és teljesen átengedi azt a Csonkított és Béna Katonákat Gondoó Bizottságnak. Viszont körülbelül akkorra tisztázódott már az is, hogy a kellő anyagi eszközökkel nem rendelkező ennek a Bizottságnak intézkedései sem elegendők a sérültek utókezelésének, oktatásának, munkaközvetítésének, a polgári életbe visszatértek gondozásának stb. biztosítására. Hogy egyáltalán nem felelhet meg e *feladatok* összességének semmiféle társadalmi szerv. Hogy az ilyen intézmények létesítése, a szükséges költség előteremtése elsősorban állami feladat, valamint állami feladat kell, hogy legyen az e tárgyú társadalmi kezdeményezéseknek összefoglalása és irányítása i s. Sikerült is ekkorra már oly megállapodást létesíteni, amely szerint e feladat ellátásának költségeit a közös hadügyi tárca vállalja annyiban, amennyiben legfőlebb egy évig napi 3, későbbben 4, 1916 eleje óta pedig, amikor a rokkantügyi gondoskodás a sérülteken kívül a belbeteg rokkantakra is kiterjedt, ez utóbbiak után napi 4, későbbben 5 K. ellátási díjat fizet az *állami* intézetek által orvosi utókezelésben és keresőképességük biztosí-

²³⁰ A szóban levő iroda 1915. augusztusáig, amidőn is a rokkantmunkaközvetítési tevékenységet a Csonkított és Béna Katonákat Gondoó Bizottság vette át tőle, 134 rokkantat helyezett el.

tása érdekében gyakorlati oktatásban részesített minden rokkant után.

Miután a rokkantügyi gondozás anyagi alapjait ezzel úgy ahogy biztosították, a Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottság működésének beszüntetésével a szóban levő ügy intézésére illetékes külön polgári hatóságként felállították a magyar királyi Rokkantügyi Hivatalt azzal a feladattal, hogy a sérülések következtében megbénult vagy megcsonkított, továbbá most már a belbeteg rokkantoknak is gyógyítását intézze, mesterséges testrészeket előállító műhelyeket és gyakorlati oktatással foglalkozó intézeteket létesítsen, munkaközvetítők létesítése útján gondoskodjék a munkára képessé tett rokkantak elhelyezéséről, szervezze és irányítsa a már elhelyezett rokkantoknak gyámolítását, végül pedig a magángazdaságban el nem helyezhető rokkantak részére gazdasági és-ipari kereseti telepeket létesítsen és tartson fenn.²³¹ Bár az így megállapított feladatkör sem öleli fel a hadigondozásnak egész feladatkörét, a Hivatal a neki adott szervezettel, a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel még ennek sem felelhetett meg minden irányban kellő eredménnyel. Az 1915. szeptemberében felállított Rokkantügyi Hivatal az orvosi utókezelő intézeteknek, művésztagkészítő műhelyeknek, 1916 óta a belbeteg rokkantak gyógyítására szolgáló intézeteknek,²³² a rokkantak ki- és átképzésére szolgáló iskoláknak, az egyes intézetekben a pályaválasztási tanácsadóknak és ugyancsak az intézetekkel kapcsolatban, de azonkívül is létesített munkaközvetítő irodáknak egész sorozatát teremtette meg. Olyanok részére, akiket súlyos rokkantságuk miatt nem lehetett megnyugvással a magángazdasági életbe visszabocsátani, kereseti telepeket és műhelyeket létesített,²³³ végül a gyógyíthatatlan betegek részére otthonszerű kórházakat. Az 1917 év márciusáig, amidőn ugyanis a hadigondozásnak megint új szervezetet adtak, az ország különböző vidékein már 10 nagyobb szabású utókezelő intézet; nagyjából klimatikus és egyéb gyógyhelyeken tüdővészések, szív-, gyomor- és idegbajosok részére mintegy 10,000 belbeteg rokkant befogadására alkalmas 8 különleges gyógyintézet;²³⁴ nem szólva az egyes ipari és földműves szakiskolákban a rokkantak kikép-

²³¹ 3000/1915 és 3001/1915 M. E.

²³² 4173/1916 és 4174/1916 M. E.

²³³ Ezek a csupán rokkantakat foglalkoztató kereseti telepek és műhelyek a gyakorlatban nem váltak be.

²³⁴ Különös figyelmet érdemelnek a tüdővészések részére létesített intézmények arra való tekintettel, hogy azokban akarták a tüdővész elleni küzdelem magvait a békeidők számára is megteremteni. Meg is alakult e végből 1916 közepe táján „a tüdővész elleni védekezés országos központja.“ A tüdővész gyógyítására a hadigondozással kapcsolatban létesített nagyszabású intézményektől azonban a trianoni békeszerződés az ilyen intézmények létesítésére alkalmas vidékeknek is leszakításával egytől-egyig megfosztotta az országot.

zésére létesített külön szaktanfolyamokról, egyenesen a rokkantképzés és átképzés céljaira szolgáló 14 különleges, részben ipari, részben mezőgazdasági irányú, továbbá az elemi és a polgári iskolai, valamint általános ismeretekre is oktató rokkant-szakiskola;²³⁵ 6 prothesis-műhely;²³⁶ 14 rokkantügyi intézmény-nyel kapcsolatosan és azonkívül még 6 helyen összesen 20 rokkant munkaközvetítő iroda stb. dicsérte már a Rokkantügyi Hivatal tevékenységét. Az 1917 szeptember 30-ig 40900 ember hagyta el az utókezelő intézeteket még pedig újból arcvonalbeli szolgálatra alkalmassá váltan, vagyis teljesen gyógyultan 6941, katonai segédszolgálatra alkalmas állapotban 11649, végül mint rokkant 22310, akiknek egy része azonban a polgári életben még szintén keresőképes, vagy pedig megélhetésében vagyona révén biztosítva volt. A jelzett időpontig a mesterséges testrészeket előállító műhelyekben 19034 prothesist termeltek.²³⁷ A rokkantiskolákban 5684-en nyertek kiképzést, nem szólva azokról, akiket nem a Rokkantügyi Hivatal rendelkezésére bocsátott kü-

²³⁵ Az oktatási intézeteknek tantervét a Rokkantügyi Hivatal, arra való tekintettel, hogy a hadügyminiszter a rokkantak ellátását az utókezelés, kies átképzés céljára csak egy évig vállalta, a kereskedelem- és földművelésügyi miniszterekkel ennek az 1 évnél alapul vételével állapította meg. Az ipari rokkantiskolák növendékei kiképzésük befejeztével szabályszerű bizonyítványt kaptak, amely őket arra jogosította, hogy az illető mesterséget segéd-minőségben folytassák. A rokkantak továbbá az állami iparoktatási intézetekben e célra szervezett ipari továbbképző (mester-) tanfolyamokon és ipari szaktanfolyamokon is részt vehettek. A mezőgazdasági rokkantiskolák a közéjük tartozó kertészeti, vadőri, méhészeti, vincelléri tanfolyamokkal, valamint az állami földműves, méhészeti és vincellériskolák, amelyek közül 14-ben oktattak rokkantakat, szintén bizonyítvánnyal bocsátották el tanulóikat, hogy e képesítésük alapján elhelyezkedésük biztosítható legyen. Gondoskodtak arról is, hogy azok, akik hadbavonulásuk miatt kénytelenek voltak tanulmányaikat félbeszakítani, elemi vagy polgári iskolai tanulmányaikat a Rokkantügyi Hivatal rokkantiskoláiban befejezhessék. Voltak ezekben az iskolákban gép- és gyorsírási, könyvelői és más rokon tanfolyamok. Külön megemlítést érdemel a rokkantiskolák közt a vak katonák intézete, amelyben különböző ipari foglalkozások (kosárfonás, ecsetkészítés, kefe- és seprőkötés, köszőrüstmesterség, zongorahangolás) mellett telephonkezelésre, tapintható írás-olvasásra, tapintható betűkre berendezett írógéphasználatra és különböző hangszerek kezelésére oktatták ki őket.

²³⁶ A prothesis-műhelyekben a vezető igazgató orvos szabadon határozta meg az ott készíthető prothesisek rendszerét. A műhely technikai vezetőjének is megadták a jogot újabb konstrukciók szerkesztésére. Éppen azért az iskolák számához képest, a prothesisek 6—7 rendszer szerint is készültek.

²³⁷ Még pedig 1955 műlábát, 6101 munkalábát, 370 műkart, 1588 munkakart. 3984 orthopädikus segédeszközt, 3349 Orthopäd cipőt. A rokkantak művétagokkal és gyógyászati segédeszközökkel ellátásának mértékét a Rokkantügyi Hivatal meghallgatásával kiadott hadügyminiszteri rendeletek szabályozták. A rokkantnak minden művétagból és gyógyászati segédeszközből Kettőre volt igénye. Lábból: egy kozmetikus és egy munkalábra; munkaes műkarra és ezekhez későbbben egy műkézre is; két pár Orthopäd cipőre sfb Az említett rendeletek a művétagoknak és gyógyászati segédeszközöknek javításáról, illetőleg a prothesiseknek csonkváltozás, sorvadás stb. esetén szükséges pótlásáról is gondoskodtak.

lön iskolákban oktattak. Végül a rokkantmunkaközvetítők a jelzett időpontig 8282 rokkantat helyeztek el.

A háború utáni, helyesebben a háborút lezáró béke utáni Magyarország szociálpolitikai színvonaláról fájdalommal és csodálkozással nézünk fel ezekre az eredményekre is. A régi Magyarországon adott lehetőségekhez képest azonban úgy érezték, hogy ami a rokkantgondozás terén addig történt, még mindig legfőleg csak a legégetőbb szükségletnek felelt meg és hogy az addig lerakott alapokon tovább kell építeni. Sok történt a rokkantak egészségének helyreállításáért vagy legalább megjavításáért, de még mindig kevés gazdasági létüknek biztosításáért. Számolni kellett azzal is, hogy ezek az egészségükben egyszer már kikezdett emberek elbocsáttatásuk után is rászorulnak még az egészségügyi gondozásra és biztosítani iparkodtak ezt számukra a jövőre is. Szaporodtak azután a hadiözvegyek és a hadiárva, akikkel szemben amellet az anachronistikusan csekély járadék mellett, amelyet az állam biztosítani vélt nekik, lehetetlen volt nem érezni a további gondoskodás kötelességét. Mindezeknek a feladatoknak a Rokkantügyi Hivatal már csak azért sem felelhetett meg, mert szervezete nem tette lehetővé, hogy a különleges gondozásra szorultak az ország távolabbi részeiben is hozzáférhessenek.

Az itt vázolt megfontolások alapján a rokkantgondozást kibővítették hadigondozássá és bevonták abba a rokkantakon kívül a hadiözvegyek és árva, valamint a hadbavonultak családjainak segélyezését. Meg akarták teremteni e végből a közigazgatásba bekapcsolódó társadalmi szervezetnek országosan kiépíteni szándékolt hálózatát azzal a lehetőséggel, hogy az egykor az egész szegényügyi igazgatásnak szervezetévé fejlődjék. Az említettek szerint bővült hatáskörrel 1917 márciusában a Rokkantügyi Hivatal helyébe felállították az Országos Hadi-gondozó Hivalt és ha a feladathoz képest vajmi kevés is volt az, ami az állami hozzájárulásban, valamint a társadalmi gyűjtésekből és adományokból befolyt és rendszerint alapszerűleg kezelt összegekben rendelkezésre állott, azzal, hogy a rendelkezési jogot a felhasználható összes anyagi eszközök fölött ennek a Hivatalnak adták meg, lehetővé tették legalább, hogy az egész hadigondozásban egységesebb szempontok érvényesüljenek.

A rendelet, amely az említett hivalt felállította,²³⁸ jelölte ki először szabatosan azt a feladatkört, amely a szóban levő ügyek ellátásánál az államot, az önkormányzatot és a társadalmat megilleti. Ez a rendelet ismerte el először kifejezetten a hadirokkantoknak, családjaiknak, a hadiözvegyeknek és árva, gondozását és megsegítését olyan nemzeti feladatnak, amelyet az önkormányzati hatóságoknak és a társadalomnak

²³⁸ 900/1917 M. F.

közreműködésével az államnak kell teljesíteni. A hadigondozás helyi társadalmi szerve gyanánt országosan kiépíteni rendelte a hadirokkantak és családjaik, valamint a hadiözvegyek részére a hadigondozó-tanácsadói, a hadiárvak részére pedig a hadigondozó-pártfogói intézményt. A hadigondozók együttműködésének és működésük egyöntetűségének biztosítása érdekében ugyanannak a községnek (városnak) hadigondozóiból hadigondozó bizottságot, a járás összes hadigondozóiból pedig a főszolgabíró, mint a járás élén álló közigazgatási tisztviselő, és a járásorvos bevonásával járási hadigondozó bizottságot szervezett, amely utóbbi választmánya útján működött Minden vármegye székhelyén, valamint minden törvényhatósági joggal felruházott városban megalakítani rendelte továbbá a főispán elnöklete alatt és az alispánnak, mint a törvényhatóság első tisztviselőjének, az árvaszéki elnöknek, a tisztí főorvosnak, a tanfelügyelőnek, a fiatakorúak bírójának stb., valamint azon intézmények kiküldötteinek bevonásával, amelyek a háború kárvallottjainak gondozása terén nagyobb arányú tevékenységet fejtettek ki, a törvényhatósági hadigondozóbizottságot. A hadigondozás ügyének országos vezetése és irányítása végül a miniszterelnök fennhatósága alatt álló Országos Hadigondozó Hivatal feladata, amely mellé a működését főképen szakosztályai-ban kifejtő Országos Hadigondozó Tanács összeállítását írja elő.²³⁹ Miután a hadigondozó-tanácsadói és pártfogói intézmény legtöbb helyütt nem volt képes gyökeret verni, a vázolt szervezetet 1918-ban kiegészítették a valamennyi törvényhatósági és némely járási és községi hadigondozó bizottság mellé beállított, tiszteletdíjjal kinevezett igazgatók vezetése alatt működő hadigondozó népirodákkal,²⁴⁰ hogy a hadigondozottak lakhelyükön vagy ahhoz közel eső helyen mindenestre megtalálják azt a szervet, amelynél kérelmeiket és panaszukat előterjeszthetik és amely ügyüket, ha azon maga nem segíthet, a megoldás felé tereli. A népiroda területén működő hadigondozóbizottságnak, illetőleg e bizottság e célra kijelölt albizottságának utalványozására a népiroda segélyeket is folyósíthatott mégpedig a népiroda területén a hadigondozás céljaira gyűjtött összegekből vagy az ott tett alapítványok jövedelméből vagy más alapokból és ajándékozásokból vagy végül az illetékes szervek által megnevezett hitelekből. Ha a népiroda területén anyagi források nem léteznek e célra, vagy ha azok nem elegendők, a szükséges ellátmányt a Hadigondozó Hivatal utalta ki. A hadigondozó népirodákat felállító rendelet megteremtette végül a rendeletek végrehajtásának, a rendelkezésre álló anyagi eszközök rendeltetésszerű felhasználásának ellenőrzésére és

²³⁹ E tanács szervezetét és ügykörét a 2707/1917 M. E. rendelet állapította meg.

²⁴⁰ 3510/1918 M. E. A népirodák száma a háború végéig 108-ra emelkedett.

az iránti tájékozódás céljából, hogy a hadigondozottak anyagi ellátása, erkölcsi, iskolai és munkáltatás! viszonyai a követelményeknek megfelelnek-e, továbbá a hadigondozás céljait szolgáló egyesületek, intézmények, gyűjtések stb. kezdeményezésére a hadigondozási kormánybiztosi intézményt. A kormánybiztosokat, számszerint 9-et a Hadigondozó Hivatal javaslatára a miniszterelnök nevezte ki.

A Hadigondozó Hivatal átvette a Rokkantügyi Hivatal inlézményeit. De bár ez intézmények férőhelyeinek számát mintegy 20,000-re emelte, az intézeti kezelésre utalt összes rokkantaknak elhelyezése a rokkant-intézetekben mégsem volt lehetséges. A rokkantügyi gondozásra szorulóknak gyógykezelésük befejezése után is a katonai egészségügyi intézetekben kellett vesztegelni, míg a Hadigondozó Hivatal intézményeibe az ott megürült helyekre felvehetőek voltak. Minden egyéb kártól eltekintve, súlyos visszahatással volt ez a rokkantaknak lelkiállapotára, akik érthető türelmetlenséggel várták, hogy otthonukba visszakerülhessenek és hogy a jövőjükre vonatkozó lehetőségekkel számot vethessenek. Rá kellett tehát térni arra, hogy azokat a belbetegeket, nevezetesen azokat a tüdőbetegeket, akiknek baja aránylag könnyebb természetű volt, a gyógyuláshoz szükséges feltételek előzetes biztosítása mellett családjuk ápolásába bocsássák. A családi ápolásba bocsátottaknak a közös hadügyi tárca megadta azt az összeget, amelyet a Hadigondozó Hivatal intézeteiben ápoltak ellátása címén fizetett. Az ilyen betegeket a helyi hatóságoknak kellett a szükséges orvosi felügyelet alá helyezni,²⁴¹ e mellett azonban, miután a hadsereg kötelékébe tartoztak, a katonai egészségügyi ellenőrzés is kiterjedt rájuk.

Lassanként kialakultak a gazdasági életbe már kibocsátott ama rokkantak támogatásának elvei is, akiknek megélhetését az arra feltétlenül elégtelen nyugdíj nem biztosíthatta és akiknek az a tőke, amely foglalkozásuk üzéséhez kellett volna, nem állott rendelkezésükre. Ezt a támogatást különösen a következő módzatok valamelyike szerint nyújtották: Azoknak, akiket a a Hivatal rokkantiskoláiban képeztek ki valamely iparra, az illető ipar gyakorlásához szükséges szerszámfelszerelést adtak. A magukat önállósítani akaró ilyen iparosoknak kézi gépeket bocsájtottak rendelkezésükre mégpedig előbb csak használatra azzal, hogy a tulajdonjog később, 3—5 évi eredményes használat után száll reájuk. A földműves rokkantakat gazdasági gépeknek és eszközöknek adományozásával, igavonó és haszonállatok, zöldség- és vetőmag beszerzésére szolgáló segéllyel támogatták.²⁴² Iparos-, kereskedő-, földműves-rok-

²⁴⁰ 99178/1917 B. M.

²⁴¹ A Hadigondozó Hivatalnak vonatkozó rendelete érteimében az a hadirokkant és özvegy, aki igazolja családos és vagyontalan voltát és a segélyezésre vonatkozó egyéb követelményeknek is megfelel, 300 K.-ig terjedő

kantáknak segély- avagy kölcsönképpen forgatókét, földműveseknek házuk javítására vagy bővítésére pénzsegélyt adtak. Megnyitották végül a hadigondozottak (tehát a rokkantakon kívül az özvegyek és árvák) részére az ingatlanszerzésnek, továbbá annak lehetőségét, hogy már meglévő ingatlanuk tehermentesüljön és hogy az így szerzett vagy tehermentesített ingatlan „hadi telek“ elnevezéssel állandóan e rendeltetésére maradjon. A „hadi telek“-re vonatkozó rendelet szerint²⁴³ az ingatlant a Hadigondozó Hivatal vásárolja, vagy pedig az adakozók által felajánlott ingatlanokat használják fel e célra. Rokkantsági járadékuknak lekötésével maguk a hadigondozottak is hozzájárulhatnak az ilyen ingatlan vételéhez. Irányadó szempont, hogy a gondozott a foglalkozásának megfelelő ingatlanhoz jusson: az iparos kertés házhoz, a földműves házhoz, szántóhoz, réthez stb. A felek, nevezetesen a gondozott és az átruházó megegyezéséhez képest a telekkönyvben feljegyezhető az ingatlan hadi telek jellege azzal a hatállyal, hogy azt elidegeníteni vagy megterhelni csak a Hadigondozó Hivatal jóváhagyásával lehet, továbbá, hogy afölött a tulajdonos még végintézkedéssel sem rendelkezhetik akként, hogy azt a törvényes öröklésre jogosítottnak családjától elvonhassa. A rendelet módot ad arra, hogy a hadigondozott haditeleknak nyilváníthassa a saját ingatlanát is, valamint arra, hogy a hadigondozott által bérelt ingatlanra rávezethető legyen a hadihatszónbérlet jellege azzal a hatállyal, hogy az ingatlan bérlete annak eladása vagy elárverezése esetén is biztosítva maradjon a gondozottnak.

A közhatalom más vonatkozásokban is igyekezett a hadirokkantak megélhetését biztosítani. Már az 1915: XIII. t. c. 5. §-a felhatalmazta az illetékes minisztereket illetve a minisztériumot arra, hogy amennyiben a háború következtében szükséges, rendkívüli intézkedéseket tehessenek és a fennálló, törvényektől eltérő könnyítéseket állapíthassanak meg a tanintézetek tanulmányi és vizsgarendjére, továbbá tanintézeteken kívül szervezett képesítő vizsgákra nézve.²⁴⁴ E törvényi felha-

szarvasmarha-, 500 K. igásló-, 100 K. sertés-, 150 K. kecske-, 200 K. házi-nyúl- és 300 K.-ig terjedő szárnyas beszerzési segélyben részesülhet. Egyszerre több ily segély folyósítható részükre, amely esetben a segélyek 500 K.-t meghaladó részét kamatmentes előlegnek kell tekinteni, amelyet a rokkantsági illetőleg özvegyi járadékoknak végleges megállapítása után tetszőleges részletekben lehet visszafizetni, a visszafizetést azonban a Hadigondozó Hivatal méltánylást érdemlő esetekben el is engedheti. Természetbeni földség- és vetőmagsegélyt, kérelmükre, azok a rokkantak és özvegyek kaphatnak, akiknek a zöldségtermelésre alkalmas földterületük van, a zöldségkereset-hez értenek és nem rendelkeznek a szükséges vetőmagokkal.

²⁴³ 1820/1917 M. E.

²⁴⁴ E törvényi felhatalmazás alapján, amely jóváhagyta különben az e tárgyban már eddig tett intézkedéseket, a különböző tanintézetekre, továbbá az ügyvédi vizsgára vonatkozó könnyítéseket megállapító rendeleteknek egész sora látott napvilágot. Hatásaikkal, valamint általában a háborúnak a közoktatás ügyére gyakorolt hatásaival, bármily jelentékeny befolyással voltak is azok a társadalmi viszonyok alakulására, ezáltal nem foglalkozhatunk.

talmazás alapján rendelte el a vallás- és közoktatásügyi miniszter hogy a háborúban megrokkant tényleges állományú katonatisztek a VIII. rangosztályig (örnagygig) bezárólag bármilyen felső iskolára beiratkozhatnak, ha valamely katonai intézetben a megfelelő tanfolyamokat vagy a középiskola 8 osztályát elvégezték; sőt hogy tanulmányidejük, ha a katonai akadémiát elvégezték, két, egyébként egy félévvel leszállítható is legyen.²⁴⁵ Az 1916: IV. t. c. felhatalmazta továbbá a minisztériumot, hogy amennyiben a háborúban teljesített katonai szolgálat vagy a háborús események miatt beálló különös méltánylást igénylő körülmények indokolják, az ipari és más gazdasági foglalkozások gyakorlásához megkívánt előfeltételek tekintetében rendelettel kivételes intézkedéseket tehessen és a törvénytől eltérő könnyítéseket állapíthasson meg. Rendelettel ezen az alapon szállították le a hadirokkantak javára az ipari foglalkozások önálló üzéséhez egyébként megkívánt gyakorlati idői, sőt engedték is azt el teljesen a rokkantiskolákban nyert kiképzés, illetőleg a kiképzés után ott letett szakvizsga alapján.²⁴⁶ A belügyminiszter előnyös felvételi lehetőségeket biztosított a rokkantaknak a községi közigazgatási (jegyzői) tanfolyamokra.²⁴⁷ Ugyancsak a belügyminiszter nyomatékosan felhívta a közigazgatási hatóságokat és a fennhatósága alá tartozó intézeteket, hogy a megüresedő felügyelői, szolgálai állásokat lehetőleg olyan rokkantakkal töltsék be, akik régi foglalkozásukat nem folytathatják és új foglalkozásra átképezhetők nem voltak és hogy evégből az előírt adatok közlésével minden ilyen munkaalkalmat jelentsenek be a Rokkantügyi Hivatalnak. Utasítást adott arra is, hogy a háborús közigazgatás folytán a községi jegyzői irodákban felszaporodott teendők ellátására a Rokkantügyi Hivatal előzetes megkérdezésével erre alkalmas rokkantakat alkalmazzanak.²⁴⁸ A vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett az iránt, hogy a hadiszolgálatban megrokkant volt állami tanítók és tanárok, akik az oktatásra képtelenné váltak, más irányú alkalmazásban nyerjenek tovább is foglalkozást.²⁴⁹ A pénzügyminiszter, hogy a szeszes italok kimérésére és kis mértékben árusítására, valamint a dohány árusítására szóló engedélyeket első sorban hadigondozottaknak, rokkantaknak, hadiözvegyeknek kell adni, miért is az engedély kiadása előtt a Hadigondozó Hivatalt mindig meg kell hallgatni.²⁵⁰

Lehetetlen itt mindazokra a rendelkezésekre és intézkedésekre kitérni, amelyekkel a közhatalom, túlnyomóan a Rok-

²⁴⁵ 9000/1915 V. K. M.

²⁴⁶ 3053/1916 M. E., 1784/1917, 60888/1918 K. M.

²⁴⁷ 119000/1916 B. M.

²⁴⁸ 41492/1915 és 22451/1916 eln. B. M.

²⁴⁹ 83668/1918 V. M.

²⁵⁰ 28829/1918 P. M.

kantügyi, illetőleg a Hadigondozó Hivatal kezdeményezésére a rokkantak helyzetének javítását megkísérelte.²⁵¹ Sok történet e téren, de sok oka volt annak is, hogy az eredmények távolról se feleltek meg annak a kétségtelen jóakaratra és buzgalomra, amely a közhatalmat e problémának bizonyára nem könnyű megoldásában vezette. Mindenekelőtt későn, hosszas tapogalozás és kísérletezés után, már csak a háborúnak utolsó esztendejében alakultak ki a rokkantügyi politikának helyes irányelvei. A háború első idejében egyáltalán nem is sejtették még a probléma jelentőségét. Nincs még különleges intézmény, amely a rokkantak ügyével foglalkoznék és így a katonaság ezrével bocsátotta haza kórházaiból a rokkantakat anélkül, hogy azok bárminő szociális gondoskodásban részesülhettek volna és a háborús közigazgatás hiányosságai miatt anélkül, hogy legalább utólag lettek volna a hadigondozás szárnyai alá visszavezethetők. Meg volt már azután a rokkantügyi szervezet. Szabatosan meg voltak már állapítva azok a módok, amelyek szerint a katonaság a rokkantakat a hadigondozásnak átadni tartozott volna. De azért a háború végéig sem lehetett elérni azt, hogy ezek a szabályok tényleg hiánytalanul minden esetben érvényesüljenek. Nem rendelkezett azután a szervezet a kellő anyagi eszközökkel — olyan baj, amelynek bénító hatásaitól végesvéig sem tudott a magyar rokkantügyi politika szabadulni. Maguk az eljárásukat irányító elvek sem voltak mindig megfelelőek. Ezek teltek el, míg a gondoskodás a belbefejező rokkantakra is kiterjedt. Abban az elismerésre méltó buzgalomban, hogy a rokkantaknak elbocsátásuk után kereseteket biztosítsanak, nagy számmal képeztek át új foglalkozásra olyan rokkantakat, akiket megfelelő támogatással régebbi foglalkozásukban is megtarthattak volna.²⁵² A pályaválasztási tanácsadást rábízta az utókezelő intézetekben alkalmazott egy-egy személyre. És már csak a háború utolsó évében kezdtek nagyobb súlyt helyezni arra, hogy a rokkantakat, különösen, ha előzőleg mezőgazdasággal foglalkozott, régi foglalkozásában meghagyják, a pályaválasztási tanácsadásba pedig bevonjanak munkaadókat és munkásokat és módot adjanak a rokkantnak arra, hogy sorsát mind az elhagyni, mind a választani szándékolt foglalkozásbeli szaktársaival megbeszélhesse. Sok

²⁵¹ A Hadigondozó Hivatalnak mindent felölelő figyelmére jellemző pl. a háború vége felé kibocsátóit az a rendelet, amely a hadigondozó népirodáknak és az anyakönyvvezetőknek bevonásával még a rokkantak házasságközvetítését is megszervezni iparkodott. 133940/1918 B. M.

²⁵² Ferenczi Imrénének adatai szerint a hivatalosan elhelyezett rokkantoknak csak 60 %-a maradt régi foglalkozásában, főképp azért, mert a megfelelő egészséges elvek nélkül működő hivatalos gondozó szervek a mezőgazdasági munkásoknak igen nagy számát ipari üzemekben helyezték el. Az így elhelyezett rokkantoknak 38, a mezőgazdaságban elhelyezetteknek 11%-a foglalkozott azelőtt más foglalkozási körben. Népjóléti Közlöny 1918. március 3-i 4. szám.

időbe került, amint láttuk, míg az elbocsátott rokkantak további gondozására hivatott szervezet kiépült. A szükséges intézmények hiányában a rokkantak nagy része nem láthatott megfelelő munkához és arra szorult, hogy mások tartsák el. Egyáltalán nem került viszont sor azoknak a munkaügyi követelményeknek megvalósítására, amelyeknek kétszeres jelentőséget éppen az a körülmény kölcsönzött, hogy nélkülök az újra képzelt rokkant munkások sorsa is elég bizonytalanul alakulhatott. Különösen hiányzott ebben a részben a munkaadó- és munkásszervezeteknek oly irányú elhatározó befolyásolása, hogy a rokkantak foglalkoztatásáról külön megállapodásokkal gondoskodjanak.²⁵³ A legnagyobb baj pedig a rokkantjáradékoknak alacsony megszabása, amely nem engedte meg azt sem, hogy a sok ezer mezőgazdasági foglalkozású rokkant e járadék lekötése ellenében jusson hozzá a megélhetését biztosító csekély földbirtokhoz. Kétségtelen viszont, hogy bár hosszabb tapogatózás után a magyar rokkantügyi politika is kezdett már rátérni e súlyos probléma helyes megoldásának az útjára. A háború kimenetele és az azt követő események azonban ezeket a biztató fejleményeket is tönkretették. Az országba betört ellenség a halalmába esett utókezelő intézeteknek és rokkantkórházaknak még irattárát és nyilvántartásait is elpusztította. Leszakították az ország testéről azokat a vidékeket, amelyeken a belbeteg katonák gyógyítására szolgáló intézmények létesültek. Azok az alapok pedig, amelyek, nagyjából társadalmi gyűjtések eredményeképpen, a hadigondozás céljait szolgálták, a háború követő hosszú gazdasági válság alatt a pénzzel együtt elértéktelenedtek.

²⁵³ Munkaadó és munkásszervezet közf. még a háború alatt létrejött ilyféle megállapodásról csak egyről van tudomásunk, arról, amelyek a budapesti grafikai és rokoniparosok főnökegyesülete kötött a könyvnyomdai, öntő, litographiai, kémigraphiai, könyvkötő és vonatozó munkásság szervezeteivel. E szerint a rokkantak az egyes üzemekben az ott dolgozó munkáslétszám arányában helyezendők el mégpedig mindenekelőtt azokban az üzemekben, amelyekben hadbavonulásuk előtt dolgoztak. Ha az üzem kisebb, semhogy az arányosan reá eső rokkantat el tudná helyezni, pénzzel válthatja meg kötelezettségét. Az így befolyt összegeket segélyezési célokra kell fordítani. A munkabér a bértáblázatban megállapított bérnél annnyival lehet alacsonyabb, amennyivel a rokkant munkateljesítménye alacsonyabb az illető munkakörben megkívánt teljes munkateljesítménynél. A munkaképességnek ezt a csökkenését az érdekelt szervezetek tagjaiból összeállított közös bizottság bírálja el. Ha az ez alapon megállapított bér alacsonyabb az illető munkakörre nézve a bértáblázatban megállapított bérminimumnál, a rokkant munkaképességének újabb megvizsgálását követelheti mégpedig először 2 hónap, azután további 3 hónap elteltével, azontúl pedig 6 hónaponként. Munkahiányból származó felmondásoknál kívánatos, hogy rokkantaknak lehetőleg ne mondjanak fel. Az érdekelt szakszervezetek vezetőségei gondoskodnak arról, hogy a munkásoknál érvényre jusson az a felfogás, miszerint a rokkantakkal egy üzemben dolgozó munkásság erkölcsi kötelessége a rokkantat munkájában támogatni, azt megkönnyíteni. A vele való előzékeny és kollegiális bánásmóddal arra kell törekedni, hogy az őt ért sorscsapást a barátságos környezetben könnyebben elviselhesse. Szakszervezeti Értesítő 1916 évf. 18. 1.

A hadiözvegyek és árvák helyzete sem volt könnyebb a rokkantakénál. Ez is az állami ellátás szomorúan alacsony mértékének volt következménye, amit még tetézett az állami ellátás megállapítására irányuló eljárás nehézsége, nevezetesen pedig az erre jellemző az a körülmény, hogy az özvegy- és árvajáradékot és az ezek kiegészítésére a háború folyamata alatt hozott törvényekkel éppen csak a háború tartamára biztosított évi segélyeket a család már csak egy-két évvel a családfő elhalálása után szokta megkapni. Ezen az alapvető bajon nem segíthettek azok az egyébként legjobb szándéktól sugalt rendeletek, amelyekkel az árvaszékeket mindjárt a háború kitörése után a hadiárváknak fokozott gondozására és ezzel kapcsolatban arra utasították, hogy elsőrendű kötelességüknek tekintsék az olyan jótékony személyeknek és egyesületeknek felkutatását, akik hadiárváknak eltartására, esetleg örökbe fogadására vagy az állami gyermekmenhely védelmébe fogadott ilyen árvák eltartási költségeinek fizetésére hajlandók.²⁵⁴ A hadiözvegyek és a hadiárvák javára a magánjótékony-ság elég figyelemreméltó összegeket hozott ugyan össze. Tényleg nagyon is kevés volt azonban az olyan hadiárva, akit jótékony családok fogadtak magukhoz, még kevesebb az olyan, akit örökbe fogadtak. A hadiárvák gondozása így elsősorban a jótékony egyesületekre, ezek közt is első sorban a Gyermekvédő Ligára,²⁵⁵ majd a háború későbbi folyamán a Hadigondozó Hivatal felállítása után erre a hivatalra hárult. A Hadigondozó Hivatalnak, sajnos, nem sok ideje volt már arra, hogy a hadiárvák gondozása terén jelentékenyebb eredményeket mutathasson fel. Igyekezett megszervezni a hadiárvapártfogók intézményét,²⁵⁶ hogy ezeknek irányításával és ellenőrzésével az árvák legnagyobb része meghagyható legyen az egyéni gondozást leginkább biztosító eredeti környezetében. Igyekezett azután az olyan árvákat, akiknek nem voltak megbízható hozzátartozóik, árvaházakban, otthonokban, az állami gyermekvédelem intézményeiben²⁵⁷ elhelyezni. Majd midőn a hadiárváknak 1917. év vége felé fogatosított összeírása alkalmával kitűnt, hogy sok még az olyan hadiárva, akinek elhelyezése kívánatos, de aki addig elhelyezhető nem volt, maga is hozzalátott hadiárvaházak létesítéséhez.²⁰⁸ Tehetségesebb, továbbá olyan gyermekek istápolása céljából, akiknek szülőiről, társadalmi helyzetükre és egyéb életviszonyaikra figyelemmel feltehető volt, hogy életben maradásuk, illetve teljes munkaképesség-

²⁵⁴ L. pl. 161000/1914 B. M.

²⁵⁵ L. fentebb 59. lap. A Gyermekvédő Liga 1916-ban 732, 1917-ben 938, 1918-ban 985 hadiárváról és hadba vonult gyermekéről gondoskodott.

²⁵⁶ L. fentebb 196. lap.

²⁵⁷ A háború végének idejében intézeti ellátásban volt 3219 hadiárva, illetőleg súlyosan rokkantnak gyermeke, míg az állami gyermekvédelem közel 10.000 hadiárváról gondoskodott.

²⁵⁸ Három ilyen árvaházat létesített mintegy 350 férőhellyel.

gük megmaradása esetében gyermekeiket magasabb kiképzésben részesítették volna, a kormány az 1917: XIII. t. c. 7. §-ában nyert felhatalmazás alapján évi 1,500,000 K.-t bocsátott a Hadigondozó Hivatal kezelésében álló „Hadiárvaalap“ rendelkezésére és az abból adományozható évi 400—800 K. közt váltakozó ösztöndíjak elnyerésének módját rendelettel szabályozta.²⁵⁹ Megkezdte azután a Hadigondozó Hivatal a beteg, különösen pedig a tuberkulózisban szenvedő hadiárvaok gyógyítására és elhelyezésére szolgáló intézmények kiépítését. A háború elvesztével együtt ezeknek a kezdeményezéseknek legnagyobb része is megakadt vagy éppen elveszett.

A hadiözvegyekért az állami hadigondozás említésre méltó tevékenységet nem kezdeményezett.

Az állam hadigondozási politikájának közelebbi megismerhetése és megítélhetése céljából lássuk már most, miként szabta meg az állam a háború legközvetlenebb áldozatainak, a rokkantaknak és a háborúban elesettek vagy a háború következtében meghaltak hozzátartozóinak járadékait és hozzávetőleg mily anyagi eszközök álltak rendelkezésére a háború ez áldozatairól való szociális gondoskodásnak.

Az előbbit illetőleg többször meg kellett már emlékeznünk arról, mily szűkösen állapította meg annak idején a békebeli törvényhozás a rokkantaknak, az özvegyeknek és az árváknak járadékát. Aránytalanul csekélyek voltak e járadékok már akkor, mikor megszabták azokat, az idők folyamán pedig tovább nőtt ez az aránytalanság. A háború alatt kialakult viszonyok közt azonban már teljesen elvesztették eredeti rendeltetésüknek megfelelő jelentőségüket. Már a háború kezdetén olyan volt a helyzet, hogy a rokkant és családja kevesebbet kapott a rokkantellátás alapján, továbbá a család kevesebbet kapott az elhalt családfenntartó után, mint amennyi hadisegélyképen járt neki addig, míg a családfenntartó, bár künn a harctéren, de épen és egészségesen életben volt. Ebből a szempontból nem kicsinyelhető tehát már a hadisegélyekről szóló 1882: XXI. t. c.-nek az a rendelkezése sem, hogy a hadisegélyt a családfenntartó elhalálózásától számított hat hónapig még tovább kell fizetni és azt csak abban az esetben szabad beszüntetni, ha az állandó katonai ellátást, nevezetesen az özvegyi nyugdíjat és az árvák nevelési járulékát ezen az időn belül megállapították és annak egy napra eső része eléri vagy meghaladja a hadisegélynek egy napi összegét; míg ez utóbbi feltétel hiányában e hat hónapon át az állandó katonai ellátás mellett ennek és a hadisegélynek különbözetét is meg kell adni a családnak. Tényleg, az eljárás nehézkessége miatt ritka eset volt az, hogy a rokkantnak, az özvegynek és az árváknak állandó katonai ellátását a jelzett hat hónap alatt megállapították volna. És így,

²⁵⁹ 2000/1917 M. E.

még teljesebbé kellett tenni és tették is az említett rendelkezésnek méltányosságát, azzal a további rendelkezéssel, amely szerint, ha a családfenntartónak rokkantsága olyan mérvű, hogy családját keresetével eltartani nem tudja és ha akár a rokkant, akár az elesett családjának megélhetése egyébként ? biztosítva nincsen, a hadisegélyt a rokkantság címén járó, ille tőleg az özvegyet és az árvákat megillető katonai ellátás megállapításáig tovább kell folyósítani.²⁶⁰ Ettől eltekintve azonban ez az eljárás azon a visszásságon, hogy a családnak különben ugyancsak ki nem elégitő állami segélye a családfenntartó megrokkánása, illetőleg elhalálózása előtt az esetek túlnyomó részében magasabb volt, mint a végleges rokkant-, illetőleg özvegyi és árvaellátás, legfőlebb csak átmenetileg segített. Arra, hogy a rokkantsági járadékot és az elesettek özvegyeinek és árváinak végleges ellátását a kor által megkövetelt színvonalra emelje, a törvényhozás egyelőre nem vállalkozott. E helyett az 1915: XV. t. c. 7. §-a felhatalmazta a minisztériumot, hogy a legénységi állományhoz tartozó azokat az egyéneket, akik a háború alatt vagy annak következtében megrokkantak, valamint az elesett, eltűnt vagy meghalt ily egyének hátra hagyottait, ha hitelt érdemlően igazolják, hogy arra rászorultak, legfőlebb a háború befejezése után hat hónapig, a törvényszerű ellátáson felül előzetes havi részletekben fizetendő segélyekben részesíthesse. A szóban levő törvényben megállapított ideiglenes segélyeket a rokkantak, özvegyek és árvák állami ellátásának könnyebb áttekintése céljából a következő oldalon levő két táblázat tünteti fel.

Az 1917 IX. t. c. 6. §-a a viszonyok kényszere alatt kénytelen volt felemelni az árváknak ideiglenes segélyét. A rokkant gyermekeinek segélye emellett tovább is a régi maradt. Az árvák nevelési járuléka ehhez képest 1917 szeptember 1-től fogva következőképen alakult:

A törvényesen megállapított neveltetési járulék		Az 1917. évi IX. tc.-kel megállapított ideiglenes segély					
		minden egyes törvényes, vagy utólag törvényesített			minden egyes törvénytelen árva részére, ha az anya özvegyi járadékot		
apátlan	teljesen	apátlan	1 vagy 2	2-nél több	élvez	nem élvez és az árvák száma	
			teljesen			1 vagy 2	2-nél több
á r v a r é s z é r e							
48	72	96	192	132	144	264	204

²⁶⁰ 25900/1915 és 45000/1915 H. M. Úgy látszik azonban, hogy ezeket a rendeleteket nem alkalmazzák következetesen, mert későbbben is állandó es mind keserűbb a panasz a miatt, hogy a hadisegélyt a katona elesésétől számított hat hónap eltelte után beszüntetik, tekintet nélkül arra, hogy az özvegynek és az árváknak folyósítják-e a katonai ellátást vagy sem.

I. A rokkantak részére az addigi törvényi évi ellátáson felül engedélyezett ideiglenes évi segélyek koronában.

Rangfokozat	A törvényesen megállapított rokkant járadék ²⁶¹ korona	Az 1915. évi XV. tc.-kel megállapított ideiglenes segély					
		a rokkant részére abban az esetben			a rokkant		
		ha keresőképessége a háború előtti foglalkozásában		ha teljesen munkaképtelen	törvényes felesége	minden egyes törvénytelen gyermekre	atyja, anyja, nagyatya, nagyanya
		20-50	50-100				
Közlegény	72	} 60	120	180	60	36	60 ²⁶²
Őrvezető	96						
Tizedes	120						
Szakaszvezető	144						
Őrmester	168						
Törzsőrmester	192						

II. Az özvegyek és árvák részére az eddigi törvényi évi ellátáson felül engedélyezett ideiglenes évi segélyek koronában:

Rangfokozat	A törvényesen megállapított özvegyi járadék ²⁶³ nevelési járuléka, minden eg. és törvényes vagy utólag törvényesített	Az 1915. évi XV. tc.-kel megállapított ideiglenes segély													
		az özvegy	minden egyes törvényes vagy utólag törvényesített				minden egyes törvénytelen árva részére, ha az anya özvegyi járadékot				nem élvez és az árvák száma				
			apátlan	teljesen	árva részére	az állatlan árva				élvez	1	2	3	4 és több	
						1	2	3	4 és több						
Közlegény	108	} 48	72	120	12	36	30	24	18	60	108	102	96	90	60
Őrvezető	144														
Tizedes	180														
Szakaszvezető	216														
Őrmester kisebb zsolddal .	270														
Őrmester nagyobb zsolddal	360														
Törzsőrmester	450														

²⁶¹ Az esetleges sebesülési pótdíjakat lásd a 80 l.

²⁶² De legfeljebb összesen: 120 korona.

²⁶³ Ha az özvegy keresőképtelen és vagyontalan, minden rangfokozatban évi 96 K. segélyre van igénye.

²⁶⁴ De legfeljebb összesen: 120 korona.

Látni való, hogy az 1915. és 1917. évi rendelkezések szerint az ideiglenes segélyt megadják már a törvénytelen gyermekeknek is. De a törvénytelen gyermek, épen úgy, mint a törvényes gyermekén kívül minden más családtag csak abban az esetben részesülhet e segélyben, ha az előtt is a rokkant vagy elesett (eltűnt, meghalt) tartotta el. A fiúgyermeknek ez a segélyezése csak a 16., a leányoké csak a 14. életévnek betöltéséig tart. Az ideiglenes segélyeknek egy évi összege a törvényszerű katonai ellátásnak összegével együtt, de a sebesülési pótdíj nélkül,²⁶⁵ semmi esetre sem haladhatja meg a rokkantnak, illetve elesettnek korábbi foglalkozásában elért legutóbbi átlagos évi keresetét. A törvény felhatalmazza a minisztériumot, hogy a felmerülő beigazolt szükséghez képest és amennyiben az a rokkant eddigi életmódjának megfelelő megélhetésének biztosítása érdekében szükséges, a teljesen munkaképtelen rokkantnak a fentebb jelzett mértéken túlmenő államszegélyeket is engedélyezhessen olyképen, hogy a rokkant összjövedelme évi 600 K.-t elérjen.

A törvényhozás, helyesebben a kormány — mert hiszen Magyarországon már békében is, de még inkább a háborúban minden a kormány kezdeményezésén fordult meg — hosszú ideig vonakodott attól, hogy a rokkantak, hadiözvegyek- és árvák ellátási igényeit korszerűbben, véglegesen szabályozza. Eveken keresztül azt hangoztatta, hogy az erre vonatkozó határozást a háború befejezését követő időkre kell fenntartani, amikor ismeretessé válnak már ugyanis a háború folytán felmerülő igények és kielégítendő szükségletek és ismeretes már az ország teljesítőképessége is. Ez a pénzügyi szempontból bizonyára kifogástalan állásfoglalás sem magyarázza meg azonban, miért nem lehetett a rokkantak, özvegyek és árvák ellátását legalább ideiglenesen, nevezetesen legalább a rendkívüli viszonyok tartamára arányba hozni ezekkel a viszonyokkal. Miért nem lehetett ezeknek a háborúban legsúlyosabban próbára tett száz^ ezreknek megnyugtatóra és a többi milliók erkölcsi érzésének és az állam iránti bizalmának és hűségének megszilárdítására teljesíteni azt a mindenfelől hangoztatott és nagyon is megokolt követelményt, hogy a rokkantak, özvegyek és árvák ellátási igényeinek a háború utáni időre ígért méltányosabb végleges megállapításáig, adjanak nekik legalább annyit, amennyi a hadisegélyük volt.²⁶⁶ Nem tették meg ezt. Ehelyett a korábbi

²⁶⁵ L. ezt fentebb a 80. lapon.

²⁶⁶ Mit jelentett ez a gyakorlatban, azt a következő példák tanúsítják: 1918 január 1-től fogva a hadisegély Budapesten a családtagok száma szerint 48—240, a külön lakbérsegély 35—90 K. A hadbavonult felesége — ha nincs más segélyjogosult — legalább $48+35 = 83$ K.-t kapott tehát havonta. Ezzel szemben az elesett közlegény özvegye, tehát a hadiözvegyek zöme évi 108, ha teljesen vagyontalan és keresőképtelen évi 204 K. nyugdíjat és esetleg évi 20 K. ideiglenes segélyt vagyis összesen 228. illetve 304 K. évi vagyis 19, ill. 25.33 K. havi segélyt kapott, kevesebbet tehát, mint negyed-

állásfoglalásnak feladatával még a háború folyamata alatt, 1918 közepe táján, a kormány előterjesztette a rokkantak, özvegyek és árvák katonai ellátásáról szóló törvényjavaslatot. Rendes időben, rendes pénz- és árviszonyok között e törvényjavaslat rendelkezései csakugyan lényegesen enyhítettek volna a rokkantak, özvegyek és árvák ellátásának eddigi méltatlanságain. A kilátásba helyezett szolgáltatások tényleg a rendes gazdasági viszonyokra voltak szabva. Ellenben a törvényjavaslat benyújtásának idejét jellemző viszonyok közt — amelyeket akkor persze csak átmenetieknek tartottak és amelyekről nem gondolták, hogy a háború után addig elképzelhetetlenül tovább fognak még romlani — szolgáltatásai távolról sem érték el a tényleges szükségletet. Nem került azonban sor ennek a kipróbálására. A háború végéig ebből a törvényjavaslatból sem lett törvény és így nem maradt egyéb jelentősége mint annak elvi elismerése, hogy az államnak a rokkantakkal, özvegyekkel és árvákkal szemben vannak hosszú időn át teljesített elmulasztott és végül is teljesítetlenül hagyott kötelességei.

Ha már most azt vizsgáljuk, mily anyagi eszközök állottak rendelkezésére a rokkantak, özvegyek és árvák gondozására létesített, az idők folyamán egymást felváltó szervezeteknek, megállapíthatjuk a következőket:²⁶⁷

Az 1915 márciusában létesített Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottságnak, ennek a még tisztán társadalmi jellegű szervnek, egyáltalán nem voltak még saját bevételi forrásai. A működéséhez szükséges anyagi eszközöket, 900,000 K.-t, az Országos Hadsegélyző Bizottság bocsátotta kölcsönképen rendelkezésére. Jobban állott e tekintetben az előbb megnevezett bizottságot a hadigondozásban felváltó Rokkantügyi Hivatal. Ez a hivatal működését már azokra az összegekre alapíthatta, amelyeket a katonaság a rokkantak ellátási és ápolási díja címén minden rokkant után legfőlebb egy évig fizetett és azokra, amelyekkel ugyancsak a katonaság havonként tegfőlebb 450,000 K. erejéig, a rokkantügyi intézmények beruházásaihoz járult hozzá. A katonaságtól fizetett ezeket az összegeket a Rokkantügyi, illetőleg későbbben a Hadigondozó Hivatal alaként kezelte, amely alapnak évi forgalma körülbelül 30 millió koronára rúgott. A Rokkantügyi Hivatalt illették meg azután azok az összegek, amelyek a közellátás biztosítására kibocsátott kormányrendeletek alapján elkobzott készletek és bűnjelek értékesítéséből folytak be, továbbá amelyeket e rendeletek alap-

ul, harmadrészét a hadisegélynek. A hadbavonult gyermekek négy családtag esetében átlag havi 34 K. hadisegély illette az esetleges lakbérsegélyen kívül, mivel szemben a közlegény *hadiárvája* évi 48 K. nevelési járulékot és évi J2, 1917 szeptember 1-től fogva évi 96 K. ideiglenes segélyt, havonta tehát összesen 6, illetve 12 K.-f, naponta pedig 16, illetve 32 fillért kapott akkor is, amikor liter tej ára 107 f. volt.

²⁶⁷ A szóban levő adatokat jórészt Petri Pálnak már idézett munkájából vesszük: 41 és köv. l.

ján kártérítés címén szabtak ki.²⁶⁸ Ezek a bevételi források a Rokkantügyi Hivatal helyébe lépő Hadigondozó Hivatal javára is fennmaradtak. De meg is szaporodtak még azzal a mintegy évi 24 millió K.-val, melyet a kormány 1917-től fogva a hadigondozás céljaira életbe léptetett jövedelmi adónak hozadéka-ból bocsátott e hivatal rendelkezésére. Megemlékeztünk már továbbá a hadsegítési és népjóléti célokra nyereségykölcsönt engedélyező 1917: XII. t. c.-ről,²⁶⁹ — ennek hozadéka-ból összesen 9,701,189 K. jutott a Hadigondozó Hivatalnak. Ugyancsak megemlékeztünk már az 1917: XIII. t. c.-ről, amely szerint az állam évi 1,500,000 K.-t állított be költségvetésében a Hadigondozó Hivatal kezelésében álló „Hadiárvaalap“ céljaira. A hadigondozás céljaira társadalmi gyűjtésekből és adományokból befolyt pénzek — amennyiben nem egyenesen a helyi hadigondozás céljaira ajánlották fel azokat — szintén a Hadigondozó Hivatal kezelésébe kerültek. A Hivatal ezeket a pénzeket is alapokként kezelte. Az említett alapok valamennyiének állapota 1917 szeptember 30-án a következő volt: 1.) Rokkantak általános alapja (a hadügyminisztérium említett hozzájárulásaiból) 2,051,951 K. 2.) Rokkantak segélyalapja (vak katonák segélyezésére, kertés házak építésére stb.) 8,878,000 K. 3.) Hadiözvegyek és árvák segélyalapja (az állam által rendelkezésre bocsátott másfél millió, a beteg hadiárvák, a középosztály hadiárvái részére befolyt adományok stb.) 11,401,000 K. 4.) Tüdővész elleni védekezésre szolgáló alap 2,369.000 K. 5.) A nyereségykölcsön hozadéka a jelzett időpontig 5,600,000 K. Végül 7.) Többrendbeli más csekélyebb alap együtt 3,493,000, K., vagyis az összes alapok állaga 1917 szeptember 30-án 33,763,000 K.²⁷⁰

A hadigondozásban részesülő személyek számát illetőleg csak a háború előtti Magyarország népességének alig több mint egyharmad részét magában foglaló Trianon-Magyarországra nézve vannak, mégpedig legkorábban az 1923. év közepére nézve adataink. Nevezetesen Trianon-Magyarország gondoskodása a jelzett időpontban kiterjedt: 74,644 hadirokkantra, 74,411 hadiözvegyre, 116,826 hadiárvára, amely utóbbiak közül sem atyja, sem anyja nem volt 23.454-nek, atya nélkül volt 93.372.²⁷¹

²⁶⁸ 2072/1915, 311/1915, 3925/1915, 370/1916, továbbá már a Hadigondozó Hivatal idejében: 2192/1917, 3687/1917. M. E.

²⁶⁹ L. föntebb 203. l.

²⁷⁰ Ezeken az alapokon kívül a Hadigondozó Hivatal felügyelete alatt állott az is, hogy a hadigondozás helyi szervei miként használják fel a helyi rokkantügyi célokra adományozott és gyűjtött összegeket: 3546 1918 M. E. — Volt azután egynémely magánalapítvány is a hadigondozás céljára. Ilyen volt a kalocsai érsek alapítványa 102 kertés ház építésére rokkantak számára, melyekből azonban csak 52 épült, továbbá egynémely városnak és községnek hasonló alapítványa, ugyanilyen természetű katonai alapítványok az egyes hadseregekhez, ezredkekhez stb. tartozó rokkantak részére, amelyek azonban a bekövetkezett viszonyok folytán jórészt teljesen elértéktelenedtek.

²⁷¹ L. Peltkó-Szandtner i. m. 66. l.

XXV.

SZEGÉNYÜGY.

A háborús társadalmi viszonyoknak egyik legjellegzetesebb tünete a szegénységnek óriási elburjánzása. A gazdasági szempontból meddő katonai szolgálat a rokkantság, több millió keresőképes férfi hősi halála, az egész gazdasági élet hirtelen átépítése, a fogyasztási készletek fokozatos felhasználása több millió egyént megfosztott attól az életlehetőségtől, amelyet addig saját munkájuk vagy a családfenntartó munkája biztosított nekik. Nem kevésbé félelmetesen, mint a külső ellenség, felvonult a szegénység kísértete, hogy az emberek kenyerét, egészségét, életét elvegye, erkölcsüket megfertőzze és a szenvedések tüzeiben feloldja ama kötelékeket, amelyek az egyest a társadalomhoz és az államhoz fűzik. Miként a külső ellenség ellen, a szegénység veszedelme ellen is fel kellett tehát venni a harcot. Ez a harc nem lett volna könnyű abban az esetben sem, ha a szegényügy igazgatását már a békeidőben gondosabban és behatóbban megszervezték volna, mint amennyire ez tényleg történt. A megfelelő békebeli alapépítmény hiányában ez most annál nehezebbé vált, bármennyire igyekezett is az állam és a társadalom és igyekeztek a városok is, hogy ebben a szegénység ellen folytatott küzdelemben becsületesen részt vegyenek.

Ami különösen az *államot* illeti, ebben a tekintetben utalhatunk arra a már tárgyalt erőfeszítésre, amelyet a hadigondozás, a bevonultak támasz nélkül maradt hozzátartozóinak, a hadirokkantaknak, a hadiözvegyeknek és a hadiárváknak támogatása érdekében kifejtett. Bár ez az erő kifejtés messze távol volt attól, hogy a tényleges szükségleteknek megfeleljen és bár tevékenységét a szervezés némely hibája is súlyosan befolyásolta, a pénzügyi megterhelést, amelyet ez az államnak okozott, bizonyára nem szabad lebecsülni. Mindamellettt azonban az állam nem is elégedett meg ennyivel, hanem felkarolta a háború áldozatainak néhány egyéb csoportját is. A megfelelő segélyszolgálat ellátása végett csakhamar a háború kitörése után megalakult az Országos Hadsegélyző Bizottság (hivatalosan: Országos Bizottság a bevonultak családtagjainak támogatására), azzal a rendeltetéssel, hogy egyfelől segítse azokat a háború következtében különösen sújtott személyeket, akiken a törvényes háborús segéllyel nem lehetett segíteni, vagy azért, mert ezt egyáltalán nem kapták, vagy pedig, mert ez különleges körülményeik, magasabb társadalmi állásuk következtében túlságosan csekély; másfelől pedig, hogy előmozdítsa az ellenséges betörések következtében elpusztult vidékek újjáépítését. Az Országos Bizottság minden községben helyibizottságot létesített, Budapesten azonban a helyibizottságok teendőit a kerü-

leti segélyező bizottságok látták el, amelyek a kerületi előjárók, mint a szegényügyi igazgatás szervei mellett ténykedő közjótékonyossági és gyermekvédelmi bizottságok mellett alakultak meg és a Budapesti Központi Segélyező Bizottságnak voltak alávetve. Az állam a hadsegélyezés céljaira az 1914:XLVÍ. t.c-vel létesített jövedelmi adó hozamának jelentékeny részét átengedte a nevezett Országos Bizottságnak,²⁷² amely viszont ezt az államtól kapott bevételét társadalmi gyűjtések és adományok útján nem csekély összegekkel kiegészítette. Az 1917. évi október 11. napjáig, amikor is ezt a bizottságot az *Országos Hadi-gondozó Hivatalba* beolvasztották,²⁷³ hadsegélyezési célokra 59 millió koronát fordított.²⁷⁴

Az államon kívül természetesen a *városok és a községek* is kénytelenek voltak szegénysegélyezési tevékenységüket fokozni. Ezen a téren különösen figyelemreméltó munkát végzett *Budapest székesfőváros*. Csakhamar a háború kitörése után létesítették a *Budapesti Központi Segélyező Bizottságot*, ameb mint az Országos Segélyező Bizottság helyi szerve 11 szakosztályban a nyilvános szegénysegélyezés minden terén igen üdvös tevékenységet fejtett ki. Az 1916. évben a fővárosi szegényellátás egész igazgatását átszervezték, amikor is törvényes feladatkörét a népjóléti ellátás egyéb feladataival bővítették. Ettől fogva a segélyezés nemcsak a pusztá létfenntartás biztosítására szorítkozik. Kiterjed most már azoknak az eszközöknek a nyújtására is, amelyek a gyermekek iskolázására és rendszeres nevelésére, a gazdasági és a szociális megerősítésre, a szellemi képzés fejlesztésére, a jobb táplálkozásra, a lakásvi-szonyok javítására, a szórakozások nemesítésére stb. stb. szükségesek. Tökéletesítették a fővárosi szegényügy igazgatási szervezetét is annyiban, hogy a hatósági és a társadalmi szervek együttműködését eredményesebbé tették. A népjóléti igazgatás élén áll a városi tanács, illetőleg annak közjótékonyossági ügyosztálya. Hatósági személy elnöklete alatt tanácsadó szervként működik a *Közjótékonyossági Bizottság*, amely a törvényhatósági bizottság által saját kebeléből választott 20 tagból áll. A jóléti szervezet központi közege a *Népjóléti Központ*, amelynek feladata, hogy a társadalmi jóléti intézményeket nyilvántartsa és tevékenységüket a hatósági jóléti tevékenységgel összhangba

²⁷² Az állam a szóbanlevő jövedelmi adó hozamának másik részét ugyanilyen célokra egyes városoknak engedte át. Az Országos Bizottság és a városok részére együttesen az 1914/15, 1915/16, 1916/17 és 1917/18 költségvetési években 92,961.743 K. 65 f. összeg utalványoztatott.

²⁷³ 6124/1917 M. E. sz. rendelet.

²⁷⁴ Észak- és Dél-Magyarországnak az orosz és a szerb betörések következtében elpusztult vidékei segélyezésére 10.671000 koronát, kamatmentes kölcsönképen pedig 3,400.000 koronát, Erdély újjáépítésére 14,000.000 koronát, egyéb hadsegélyezési célokra Budapesten 17,000.000 koronát, vidéken 14,000.000 koronát fordított.

hozza. A közsegélyezésnek, a közsegélyre szorulóknak közvetlen felügyeletének és egyéni gondozásának végrehajtó szerve továbbra is a Budapesten elsőfokú közigazgatási hatóságként eljáró *kerületi előljáró*. A szegénygondozás egész területére kiterjedő hatáskörrel minden egyes kerületi előljáró mellett *Népjóléti Kerületi Bizottság* működik, amelyben hatósági személyek és az önkormányzati szervek képviselői mellett a kerületben működő jótékonyági és népjóléti egyesületek is helyet foglalnak. Minden kerületen belül megfelelő számú *Népjóléti Körzet* működik az illető körzethez tartozó népjóléti megbízottak összefogása, hiányos ismereteik kiegészítése és a kerületi, valamint a központi jóléti szervek céljainak érvényre juttatása végett. A népjóléti *igazgatás* legalsó fokán az előbb említett *népjóléti megbízottak* működnek, mégpedig tekintettel feladataikra és ezek között az egyéni gondozásra, továbbá a tulajdonképeni patronagemunkára, mint ennek az igazgatásnak legfontosabb szervei. Állásuk tiszteletbeli. Részben a törvényhatósági bizottság választja, részben a polgármester kinevezi őket és a kerületi előljáró kezébe fogadalmat tesznek. Kötelességük a gondozásukra bízott szűkölködők életviszonyait kinyomozni és figyelemmel kísérni és a megállapított bajokat egyeseknek, a társadalomnak, a hatóságoknak igénybevételével orvosolni. Kötelességük eljárni minden ügyben, amelyben a kerületi előljáró, a tanács, az árvaszék vagy valamely más hatóság, a Népjóléti Központ vagy valamely társadalmi alakulat, valamely egyesület igénybe veszi őket. Egy-egy népjóléti megbízott legfeljebb hat családot gondoz, amelyek irányában eljárását a népjóléti megbízottak részére kiadott utasítás szerint intézni és a gondozottakról a megszabott módon naplót vezetni köteles. A hatósági és a társadalmi jótékonyág szükséges összhangjának biztosítása végett létesítették a Népjóléti Központ által vezetett *Közjótékonyági nyilvántartást* amelynek adatai nemcsak a hatóságoknak, hanem a jótékonyági egyesületek igazolt képviselőinek, valamint a népjóléti megbízottaknak is rendelkezésére állanak. Az összes jótékonyági egyesületek, amelyek a fővárostól vagy az államtól segélyben részesülnek, kötelesek — a többi jótékonyági egyesület pedig buzdítva van — arra, hogy az általuk támogatott egyének személyi és egyéb adatait feljegyzés végett a nyilvántartó irodának havonként bejelentésük. A hatóság és a társadalom együttműködésének biztosítása, valamint a segélyezettnek megfelelő ellenőrzésének lehetővé tétele végett köteles a kerületi előljáró minden szűkölködőt, akit nyilvántartásába felvesz, igazolvánnyal ellátni, amelyből kitűnjék, hogy a hatóság a közsegélyezésre szorultságát viszonyainak megvizsgálása alapján megállapította. A hatóság, a jótékonyági és jóléti egyesületek, sőt az egyes emberbarátok is az általuk nyújtott segélyeket kölcsönös tájékoztatás végett ebbe az igazolványba bejegyzik.

A szegényügynek ez a szervezete a legmagasabb rwdű volt mindabban, amit ezen a téren Magyarországon addig alkottak. Ennek a szervezetnek útján Budapest szegénységélyezése valóban számottevő szolgáltatásokat tett. Erről fogalmat adhatnak a következő számok. Eltekintve azokról az összegektől, amelyeket a Budapestről bevonultak hozzátartozói az államtól törvényes segélyként kaptak és amelyeknek összege az 1914/16 években 9,809.030, illetve 36,840.714, illetve 47,453.403 koronát tett ki, továbbá azokról az összegektől, amelyeket 106,597, illetve 232,137 és 1,066.197 korona összegben rendkívüli segélyként szintén az állam juttatott a megjelölt személyeknek, Budapest városának községi kiadásai közjótékonyági célokra az 1914-1918 években 4,442.993, illetőleg 4,313.385, illetőleg 5,947.040, illetőleg 6.450.829, végül 8,102.236 koronát tettek ki. A társadalom áldozatkészségének jellemzésére pedig a következő számok szolgálhatnak: A Budapesten működő jótékony egyletek, számszerint mintegy 60, az első háborús évben, vagyis 1914 augusztus 1-től 1915 július 31-ig²⁷⁵ szétosztottak Budapesten készpénzsegélyben 1,742.140 koronát; szétosztottak továbbá 4,315.959 népkonyha-adagot, egyébként élelmiszerekben pedig 9650 q kenyeret és 150.000 db. zsemlevét, 373,044 l. tejet, 60 q húst, 4 q szalonnát, 186 q cukrot, 72 q kávé, 8234 q burgonyát, 224 q babot, 39.5 q egyéb főzeléket, 1193 q egyéb nyersanyagot, 855 q lisztet, 155.5 q rizst, 3.37 q darát, 54.2 q sót stb. és élelmiszerek helyett 110.000 korona készpénzt. Elszállásolást nyújtottak 301.988 esetben, felruháztak 5759 személyt 40.544 korona költséggel, munkalehetőséget teremtettek foglalkoztató műhelyekben 111.871 személynek 705.466 korona munkakeresménnyel. Melegedő szobákban elláttak 1356 személyt 440 adag teával és 23,905 adag levessel, 638 adag főzeléssel és 23.905 adag kenyérral. Fűtősegélyképpen szétosztottak 1744 q szenet. Jogi tanácsot és jogvédelmet nyújtottak 14.165 személynek. Gondoztak 1750 gyermekágyast és 18,566 csecsemőt. Gondoztak napközi otthonokban 85.914, árvaházakban 11,410, az állami gyermekmenhelyeken kívül 16,381 szűkölködő, elárvult, elhagyott és züllött gyermeket. Patronageba fogadtak 1282 személyt, intézeti ápolást nyújtottak testi fogyatkozásban szenvedő 3567 személynek, elláttak 3566 szegény aggot és sínylődot, menházakban és otthonokban eltartottak 18.289 személyt, ingyenes orvosi gyógykezelésben részesítettek 289.183 személyt, iskoláztattak 1411 személyt és zenei kiképzésben részesítettek 787 személyt. Mindezt egyetlen esztendőben. Bizonyára jelentékeny szolgáltatások ezek, bár nem összességükben hadi szolgáltatások, minthogy tekintélyes részük

²⁷⁵ A további háborús évekre vonatkozó összeállítások hiányoznak. Az első háborús év tekintetében lásd Budapest Közjótékonyági Évkönyvét, továbbá Hamvai Sándor: Budapest háborús jótékonyága 1915.

már a békeidőben is megvolt. Annál magasabb értékelést érdemelnek azonban, mert hiszen a társadalom áldozatkészségét ugyanabban az időben a bevonultaknak küldött szeretetadományok, különösen pedig a sebesült és a beteg katonák gyógykezelése és ellátása is a végsőig igénybe vette. Így pl. a szóban levő első háborús évben pusztán a főváros és a fővárosi társadalom által a katonák gyógykezelésére rendelkezésre bocsátott ágyak száma nagyrészt csak a háború tartamára berendezett 121 kórházban 40 380 volt. A háború továbbfolytatásával azonban óriási mértékben növekedett a nyomor is, míg ellenben a társadalmi erők, amelyeknek a harcot megfelelően fokozódó hatályossággal kellett volna folytatniuk, mindinkább elapadtak.

A népesedési mozgalomnak a háború folytán bekövetkezett gyászos fordulatával különösen a *gyermekvédelem* gondolata volt az, amely a társadalmi jótékonyaságot fokozott tevékenységre sarkalta. A szerencsétlen viszonyok következtében természetesen jelentékeny mértékben szaporodik azoknak a gyermekeknek a száma, akik az állami gondozásra szorulnak, míg az állam teherbíró képessége párhuzamosan állandóan csökken. A 17 *állami gyermekmenhely* kötelékébe tartozó gyermekek száma az 1914—1918 években: 56.993, 60.543, 61.384, 77.638, 81.374 volt, de mondani sem kell, hogy az állami gyermekmenhelyek és az általuk ellátás és nevelés végett magánosoknál elhelyezett gyermekek is súlyosan szenvedtek a háborús viszonyok következtében. Csak arra kívánunk rámutatni, hogy az állam által a nevelőszülőknek fizetett tartásdíj, az időközben bekövetkezett 6—8-szoros drágulás dacára, egészen jelentéktelen módosulásokkal az egész háború tartama alatt nem volt több, mint a békeidőkben.²⁷⁶ A születések száma ijesztő mértékben csökken, a csecsemőhalandóság ijesztően növekszik — valóban elegendő ok arra, hogy a gyermekek, különösen pedig a csecsemők és az anyák védelmére hatalmas társadalmi toborzás induljon meg.

A már békeidőben is nagyérdemű gyermekvédelmi társadalmi szervezet, az *Országos Gyermekvédő Liga*, a háborúban megsokszorozítja tevékenységét.²⁷⁷

²⁷⁶ A háború kitörése idejében a havi tartásdíj az első életév betöltéséig 14 korona, az 1—2 éves gyermeké 10 korona, a 2—7 évesé 8 K., a 7—15 évesé 10 K., a szellemi vagy testi fogyatkozásban szenvedő gyermekek ezeknek az összegeknek másfélszerese volt. Ezeket az összegeket a háború végéig csak annyiban módosították, hogy 1917 november t-től a gyermek havi tartásdíját 1—2 éves korig 10-ről 14 és 2—7 éves korig 8-ról 10 koronára emelték. Egyébként az állami gyermekmenhelyekre fordított költség az 1914/1915 költségvetési évben 8.698.232 K., az 1915/16 költségvetési évben 8.856.877 K., az 1916/17 költségvetési évben 14.016.055 K., az 1917/18 költségvetési évben 17093.319 K., és végül az 1918 július 1-től október 31-ig 6.809.453 K. volt.

²⁷⁷ Az Országos Gyermekvédő Ligának a háború végén Budapesten és környékén 8 anya- és csecsemővédő otthona volt 145 anya és 275 csecsemő felvételére, továbbá 4 orvosi rendelőintézete; Budapesten és a vidéken 8 hadiárvaotthona 485 gyermek részére; 6 nevelőintézete, 450 züllött és javító nevelésre szoruló gyermek részére, 8 iparostanoncotthon 475 tanoncnak, 5 gyer-

Az anyák és a csecsemők védelmére megalakult 1915; évben a *Stefánia Szövetség*. Ezt a Budapesti Központi Segélyző Bizottság kezdeményezésére az anya- és csecsemővédelmi országszerte ellátó egyesületeknek egységes kötelékbe foglalásával azzal a feladattal létesítették, hogy szülőotthonokat, csecsemőotthonokat, csecsemőgondozó-, tanácsadó-és rendelőintézeteket létesítsen, a terhesség alatti munka törvényes szabályozására, az anyák és a csecsemők fokozott jogvédelmére, az orvosok szociális kiképzésének emelésére, a szülésznők kiképzési színvonalának és anyagi helyzetük javításának fokozására munkálkodjék. Az első nagy gyakorlati jelentőségű lépés, amely a szövetség megalakulását nyomon követte, az volt, hogy a hívatásos *anya- és csecsemővédőnők* intézményét létesítette és az addig is tevékenykedett önkéntes anyavédőnőket saját szolgálatába állította azzal a feladattal, hogy ezek minden szülő nőt, akinek segítségükre szüksége lehet, meglátogassanak, az eset részleteiről beható vizsgálat után az irodának jelentést tegyenek, az egészségügyi tanácsadás részleteit az orvossal megbeszéljék, az anyagi támogatáshoz szükséges eszközöket az illetékes intézményeknél beszerezzék, a hatóságoknál jogvédelem irányában eljárjanak stb. Látogatásaik leggyakoribbak a lebetegedés és az elválasztás időszakában. Védőnökként csak olyan nőket alkalmaznak, akik a Szövetség által megtartott tanfolyamot sikerrel végezték. Már 1917 közepén 32 védőnő működött Budapesten, a központi iroda eddig az időpontig 13.725 csecsemőre felügyelt. A védőnői intézmény csakhamar kiterjedte vidékre is. Az 1917. év közepéig a Szövetség fiókjainál, mégpedig 10 vidéki városban, már hívatásos anya- és csecsemővédőnők működtek.²⁷⁸

mekfürdőintézete, 235 gyermek egyidejű felvételére, végül 1 intézete gyengeelméjű gyermekek felvételére, 100 gyermekre való befogadóképességgel. Az 1918. év végén 985 hadiárvat és összesen 1598 gyermeket gondozott. A trianoni békeszerződés az említett intézmények közül egy csecsemőotthont, három hadiárvaházat (105 hellyel), egy javító nevelőintézetet (110 hellyel), öt tanoncotthont (265 hellyel), három fürdőintézetet (75 hellyel) elszakított az országtól.

²⁷⁸ A védőnők sokfelé ágazó tevékenysége minden tekintetben igen sikeres volt. Tevékenységükről pl. a jogvédelem tekintetében Budapest gyámhatóságának 1916. évi jelentése odanyilatkozik, hogy különösen a törvénytelen gyermekek jogvédelme tekintetében kiválóan jó szolgálatokat tettek. E jelentés szerint szaporodott a tényállásfelvételek száma, ezenkívül ezek gyorsabban és pontosabban történtek. A gyermekek személyes felügyelete következtében az anyák tartózkodóhelye és kívánságai mindig ismertek, aminek következtében a hívatásos gyám könnyebben talál érintkezést a természetes apával, Szaporodik a peren kívüli egyezségek, az örökbefogadások, a házasságok, a törvényesítések, a fizetőképes természetes apák száma; a kereset ez ellent gyorsabban beadható, a hívatásos gyám gyorsabban megkapja a marasztaló *ítéletet*, sürgősebb elintéztést nyer a végrehajtási eljárás, szaporodik a keresetek és a marasztaló ítéletek száma és növekednek a behajtott összegek, a gyámhatóságok nyilvántartása pontosabbá válik és mindennek következtében csökken a törvénytelen gyermekek halandósága.

A Stefánia Szövetség által kezdeményezett toborzó munka, lelkes és sikeres tevékenysége arra indították a kormányt, amelyet az 1917-ben trónralépett fiatal király szociális programjának keresztülvitelére neveztek ki, hogy a védőnők intézményét az egész ország területén rendszeresítse. Az 1917. év végén megjelent rendelet²⁷⁹ ennek az intézménynek az egész ország területén való szervezésével, átvitt állami hatáskörben, a Stefánia Szövetséget bizta meg. E rendelet értelmében minden községben vagy a községnek olyan részében, amelynek lakossága 6—7000 körül van, hivatásos védőnőt kell alkalmazni. Hivatásos védőnőket kell alkalmazni a kisebb községekben is, ha azokat, a közlekedési viszonyokra való tekintettel, védőnői körzetbe lehet összefoglalni, a többi kisebb községben ellenben a védőnői munkakört mellékfoglalkozásban (tanítónők, óvónők és más alkalmas személyek) látják el. A helyi védőnők felügyeletét és ellenőrzését törvényhatósági biztosok (a gyermekmenhelyek igazgatói, tisztii főorvosok vagy más alkalmas személyek) gyakorolják, akikhez szintén hivatásos védőnőket kell beosztani. A központi vezetés, a hozzájuk beosztott központi védőnőkkel és a központi irodákkal, az országos biztosok feladata. Az intézmény szervezésének és tevékenységének költségei az állam és a társadalom között megoszlottak volna akként, hogy a védőnők kiképzésének és a központi irodáknak költségei, az országos és a törvényhatósági biztosok, valamint az országos és a törvényhatósági védőnők tiszteletdíjai és mindezeknek utazási költségei, úgyszintén az egészségügyi támogatások és a tízezernél kevesebb lakossal bíró helységeken alkalmazott védőnők díjazásának egyrésze az államot terheltek volna; a társadalmi feladatok ellátására és a társadalom által viselendő költségek vállalására pedig minden törvényhatóságban az anya- és csecsemővédelem törvényhatósági egyesületét kellett volna létesíteni. Az intézménynek az egész országban való megszervezésére öt évet, működésének megkezdésére pedig az 1918. év kezdetét irányozták elő. A szervezés a háború befejezéséig már meglehetősen előrehaladt. Mint sok más tekintetben is, az állam ezt a szociális munkát szintén a nemzeti kisebbségektől lakott vidékeken kezdte meg, amelyeket az országtól utóbb elszakítottak. A trianoni Magyarország felett pedig éveknek kellett elmúlniuk, amíg a legmélyebb nyomorba taszított ország a már korábban kezdeményezett és a szerencsétlen körülmények között elejtett szervező munkát újból megkezdhetette.

²⁷⁹ 135840/1917. B. M.

XXVI.

LAKÁSÜGY.

A háború kezdetén az üres lakások száma a szokotthoz képest lényegesen szaporodott. Egyes bevonultak háztartása feloszlott, az egyedül maradt nők hozzátartozóikhoz költöztek, egyrésztük a városból falura vonult ki. Így pl. Budapesten az üres lakások száma az 1911., 1912. és 1913. évben évi átlagban mindössze 891, 893 és 819, vagyis az összes lakásoknak még 0.5 százaléka sem volt.²⁸⁰ Ez a szám a hadüzenet pillanatában azonnal a magasba szökött és 1915. év közepéig tovább is állandóan emelkedett, úgy hogy az üres lakások száma Budapesten évi átlagban az említett két esztendőben már 1520, illetőleg 3590 volt. Az ellenséges betörések elől való menekülés és az egyébkénti háborús gazdasági viszonyok következtében utóbb ismét megtelnek, különösen a városi lakások, amelyeknek megfelelő szaporítását majdnem a háború végéig szándékosan mellőzték, az időközben beállott körülmények folytán pedig lakóházak építésére még a legjobb akarral is alig lehetett gondolni. Így pl. Budapesten az üresen álló lakások száma évi átlagban az 1916. évben 1730-ra, az 1917. évben 305-re, végül az 1918. évben 70-re csökkent.

A lakásépítési tevékenységnek csaknem teljes megszűnésével a mindinkább élessé váló lakáshiányon kivételes rendelkezésekkel igyekeznek segíteni. A kezdet — bár még nem a lakáshiányra való tekintettel — nyomban a háború kitörése után az első moratóriumrendeletben történt.²⁸¹ Ez a rendelet ugyanis a bevonultaknak illetőleg velük közös háztartásban élő hozzátartozóiknak halasztást engedett az esedékes lakásbér megfizetésére. A második moratóriumrendelet²⁸² ezt a kedvezményt azokra a bevonultakra, illetőleg azoknak a bevonultaknak hozzátartozóira korlátozta, akik szabályszerű szolgálati illetményeiket vagy legalább is ezeknek lakpénz fejében meghatározott részét tovább nem kapják vagy közpénzből lakpénztámogatásban nem részesülnek és azokra, akik a nekik továbbfizetett lakpénzt vagy a nekik engedélyezett lakássegélyt a bérbeadónak átengedik. A harmadik moratóriumrendelet²⁸³ megszünteti a lakásnak a lakbér nemfizetése miatt való felmondhatóságát a bevonultakon felül mind ama bérlők tekintetében is, a

²⁸⁰ Figyelemmel arra a lakáspolitikai elvre, amely szerint nem lehet egészséges lakásviszonyokról beszélni ott, ahol a lakásoknak legalább 3 %-a nem üres. a fenti adat maga is jellemző a békebeli Budapest lakásügyi viszonyaira.

²⁸¹ 5175/1914 M. E.

²⁸² 8045/1914 M. E.

²⁸³ 7938/1914 M. E.

kik a lakbért hetenként vagy havonként kötelesek fizetni és azoknak is, akik a lakbért hosszabb időközökben (rendszerint negyedévenként) kötelesek fizetni, megadja a havonkénti részletfizetés kedvezményét, mindé t esetben azzal az eddig csak a bevonultak javára érvényes feltétellel, hogy amennyiben a bérlőnek szolgálati viszonyból folyó lakpénze van, ezt a bérbeadónak átengedi.

Mindezek a rendelkezések a bérbeadót csak abban a tekintetben korlátozták, hogy a bérösszeg nem fizetése esetében a bérletet azonnali hatállyal felmondhassa. Egyáltalán nem korlátozták azonban abban, hogy a szerződést a szabályszerű felmondási idő megtartásával felbontsa. Az a jendelet, amely a moratóriumot megszüntette,²⁸⁴ a bérfizetés tekintetében már addig nyújtott halasztás fenntartásával, még messzebb ment és elrendelte, hogy annak a bevonultnak lakását, amely lakásnak évi bére Budapesten 1501, a 20,000 lakost meghaladó helységeken 1000, egyéb helységeken 700 koronát nem halad meg, a szabályszerű felmondási határidő megtartásával sem szabad felmondani, ha a bérlő vagy hozzátartozója fizetési kötelezettségét havi részletekben teljesíti vagy ha a szolgálati illetményként kapott lakpénzét vagy az ilyen címen kapott közsegélyezésének összegét es ezenfelül a lakás vagy egyrészének albérletbe adásából származó jövedelmet bérfizetési kötelezettségének teljesítésére fordítja. Ez a rendelet tartalmazza első ízben a lakbérfeemelést is, de egyelőre csak ama bérlők javára, akiknek a rendelet szerint felmondani sem szabad.

Nem állhattak meg azonban ezen a ponton sem. Az 1916. év végén a felmondás és a lakbéremelés tilalmát a többi bérlő jelentékeny része javára is fel kellett állítani, mégpedig azok javára, akik lakásukért Budapesten 5000, a 20,000-t meghaladó lakosságú helységeken 3500 és egyebütt 2500 korona összeget meg nem haladó évi lakbért kötelesek fizetni.²⁸⁵ A bérbeadó a bérszerződést csak abban az esetben jogosult megszüntetni, ha olyan okra hivatkozhatik, amely őt azonnali hatályú felmondásra jogosítja.²⁸⁶ Jellemző a háborús észjárásra, hogy amikor

²⁸⁴ 2807/1915 M. E.

²⁸⁵ 3787/1916 M. E.

²⁸⁶ A bérbeadónak ezt a jogát az 590/1917 M. E. sz. rendelet új lehetőségekkel bővítette. E szerint felmondási joga van abban az esetben is, ha a vele szemben megengedett felmondás következtében ő maga saját lakásából kiköltözni kénytelen, vagy ha más községből akar beköltözni; továbbá, ha a házat új építkezés miatt lebontani kívánja vagy ha a ház kiürítése annak bővítése vagy mellőzhetetlen javítása miatt szükséges. Ugyanez a rendelet *lakbérleti bizottságok* létesítését is elrendeli, mégpedig egyfelől a bérbeadó és a bevonult illetőleg ennek hozzátartozói között a lakbérfizetés elhalasztása tekintetében támadt viták kiegyenlítése, másfelől a felmondás jogosságának eldöntése végeit. A bizottság elnöke az igazságügyminiszter (80133/1917 számú) rendelete értelmében hivatásos bíró (járásbíró), a többi két tag közül egyiket a bérbeadók, másikat a bérlők jegyzékéből az elnök hívja be.

az államhatalom ennek a rendelkezésnek terhét minden kárpótlás nélkül a háztulajdonosokra rója, másfelől azonban új; építkezést létesíteni rajta kívül más senki nem bír, ugyanakkor a bérbeadókkal és a bérlőkkel szemben senki más javára el nem ismert azt a kivételes kedvezményt tartja fenn magának, amely szerint közhivatalok és intézmények bérlete, a bérösszegre való tekintet nélkül, nem mondható fel, ellenben az egyébként fel nem mondható bérletek is felmondhatók, ha az illető lakások közhivatalok vagy intézmények elhelyezésére szükségesek.

Az 1917. év végén az eddigi összes rendelkezéseket egybefoglalták és kiegészítették.²⁸⁷ Ettől kezdve a lakásokat, a bérösszeg nagyságára való tekintet nélkül, nem lehet felmondani, ama kivételes eseteket azonban, amelyek alapján a felmondás mégis megtörténhetik, kiegészítik azzal, amely szerint a lakásra magának a bérbeadónak vagy leszármazójának életbevágó érdekből múlhatatlan szüksége van és ebben az esetben a bérlőnek megfelelő, de nem drágább lakást szerez és átköltözködési költségeit is fedezi. A rendelet szerint a nagyobb lakások bérét sem szabad már „aránytalanul“ emelni. A bútorozott lakások és albérletek bérösszegének legnagyobb mértéke is megállapított és egy két hónappal később az albérletek felmondhatatlansága is kimondatott.²⁸⁸

Míndezek a rendelkezések élénk világításba helyezik az időközben égetővé vált lakásszükséget és bár ennek a szükségnek egyes következményeit — természetesen más bajok árán — enyhítik is, magán a lakásszükségen nem segítenek. Ennek a feladatnak ellátására és az említett rendelkezések végrehajtásánál keletkező vitás esetek elintézésére is a rendelet minden városban és községben, ahol szükséges vagy amelyet a belügyminiszter erre kötelez, *lakáshivatal* felállítását írja elő, amelynek feladatait ott, ahol ily hivatal nincsen, az önkormányzat egyik tisztviselője látja el. A lakáshivatal feladata ama bérleti tárgyak legmagasabb bérének megállapítása, amelyek tekintetében maga a rendelet nem állapít meg valamely meghatározott összeget; feladata továbbá a lakáshiány enyhítésére szükséges kivételes rendelkezések elrendelése és fogantatása, a megürült helyiségek nyilvántartása, bérbeadásuk ellenőrzése és közvetítése, általában a lakáshiány megszüntetése érdekében szükséges hatósági teendők ellátása. A lakáshivatal a lakáshiány enyhítése végett az üresen álló helyiségeket, továbbá azokat a bérbeadott lakásokat, amelyeket tényleg nem lakják, a nyári lakásokat, amelyeket rendszerint bérbe adnak, az árúk raktározására vagy felhalmozására, irodai és üzleti célokra használt lakásokat igénybe veheti és azokat, akik

²⁸⁷ 4170/1917 M. E.

²⁸⁸ 631/1918. M. E.

egy lakásrészeket addig is albérletbe adtak, kötelezheti, hogy ezt tovább is megtegyék. Igénybevétel helyett kötelezheti azt a felet, akinek a helyiség felett rendelkezési joga van, hogy ezt a lakáshivatal által hozzáutalt személyek egyikének, záros határidőn belül, megegyezően alapuló vagy a hivatal által meghatározott feltételekkel bérbeadja. A bérbeadó köteles minden lakásnak vagy minden lakásrésznek megürülését, valamint bérbeadását szabályszerűen bejelenteni. Ha a megürülés bejelentésétől számított 14 napon belül nem jelenti, hogy a helyiséget bérbeadta, a lakáshivatal kötelezheti a bérbeadót, hogy adja bérbe a helyiséget annak, akit ő maga megnevez. Az új bérlő a lakáshivaltól igazolványt kap, ily igazolvány nélkül egyáltalán nem szabad valamely lakásba beköltözni. Ha valaki valamely más helységből kíván átköltözni, a hivatal az igazolvány kiadását megtagadhatja. Bérelt lakás vagy lakásrész átengedése fejében a meghatározott legmagasabb lakbéren kívül nem követelhető semmiféle lelépési vagy végkielégítési összeg, vagy bármely más ellenszolgáltatás. Valamely lakás bérlete vagy valamely bérlet átruházása nem tehető függővé az ott levő bútorok megvásárlásától. Hivatali és irodai célokra lakóhelyiségeket, ideértve a szállodákat is, csak a lakáshivatal engedélyével szabad használni vagy bérbeadni stb.

A lakáshivatalokkal új szervezetet illesztettek a közigazgatásba, mégpedig a legszerencsétlenebb kilátásokkal. Az ellenőrzési és a rendelkezési jog, amelyet ezek a hivatalok gyakoroltak, a ténykedésükből a bérbeadókra valamint a bérlőkre hárult zaklatások dacára már a háború tartama alatt teljesen elégtelennek bizonyult az égető lakásszükséglet megszüntetésére, azonban a helyzet ebben a tekintetben is a leszerelés után vált egészen végzetessé. Minthogy a meglévő lakásokkal a legjogosultabb lakásigényeknek is legfeljebb csak csekély töredékét lehetett kielégíteni és így az igazságosság és a méltányosság szempontjainak ebben a vonatkozásban is alig lehetett érvényt szerezni, a lakásért való versenyfutás eredményét gyakran, mégpedig minél inkább romlottak a viszonyok, annál gyakrabban, egészen más szempontok döntötték el. E hivatalok létesítésétől és működésétől a forrongó elégedetlenség csillapítását várták. Az adott körülmények között multhatatlan csalódás azonban ezt még inkább fokozta.

A lakáshiány hatásai a házasságok és a válások számára, a közegészségügyre, a halandóságra, a közerkölcsre, egész szörnyűségükben csak a háború befejezése után jelentkeztek és a veszteségek is, amelyeket a lakóházakba befektetett tőke a pénz elértéktelenedése és annak következtében szenvedett, hogy erre való tekintet nélkül, nagyobb bajok elkerülése végett a béreket rögzítették, egész nagyságukban szintén csak ebben az időben tűntek ki. Már a háború vége felé felismerték azonban, hogy a lakáshiánnyal kapcsolatos minden ba-

jon pusztán a bérlet felmondásának és a bér fokozásának tilalmával segíteni nem lehet és hogy a segítségnek egyedüli valóságos eszköze a lakásépítés. Bár addig a közhatalom rendelkezései az adott körülmények között csak itt-ott jelentkező építési magánkezdeményezés megfojtására irányultak,²⁸⁹ most már igyekeztek az évek mulasztásait valamiképpen méuis kipótolni. Ezért létesítették a *Lakásügyi Országos Tanácsot*²⁹⁰ és az *Országos Lakásépítési Miniszteri Biztosságot*. Összeírják az ország területén található összes építési anyagok (tégla, tetőcserép, cement, mész stb.) készletét²⁹¹ és ezt, valamint a jövőben termelendő ilyenmű anyagokat zár alá helyezik és megállapítják irányárukat. Az 1918 év közepén az állam 121 millió koronát bocsájt az Országos Lakásépítési Biztosság rendelkezésére állami kislakások építése céljából. Mindez: azonban későn jött; az a néhány hónap, amely a háború befejezéséig még hátra volt, alig volt elegendő az összeg felhasználására vonatkozó előmunkálatokra.

Budapest székesfővárosban pl. a háború alatt történt lakásépítési tevékenység, összehasonlítva az 1910—1913. évivel, az újonnan létesített szobák számában kifejezve a következőképen alakult:

	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Az újonnan keletkezett szobák száma	21881	25903	26221	2407	9174	5305	1215	801	1124
A lebontás folytán megszűnt szobák száma	3598	3410	1938	971	1156	138	949	60	54
A rendelkezésre álló szobák új álléte	18283	22493	24283	8436	8018	5167	266	751	1071

²⁸⁹ Így pl. még 1917. évben is a belügyminiszter egyik rendelete (7960/1917 elnöki) elrendeli a folyamatban lévő összes magánépítkezések összeírását, abból a kifejezett célból, hogy a hadviseléshez szükséges munkák biztosítása végett azoknak „időleges” megszüntetése iránt lehessen intézkedni.

²⁹⁰ 38.647/1918 K. M.

²⁹¹ A fát már előbb közüzemi gazdálkodásba vonták.

XXVII

**KÖZEGÉSZSÉGÜGY. NÉPESEDÉSI MOZGALOM.
(HÁZASSÁGOK, SZÜLETÉSEK, HALANDÓSÁG.)**

Egyik osztrák forrás szerint²⁹² a tulajdonképeni (Horvát-Szlavonországok nélküli) Magyarország lakossága háborús elhal-
takban kb. 500.000 embert veszített. Ezer-ezer lakosra 25,7, a
tiszta magyar és német vidéknek ezer-ezer lakosára 28, több
magyar vármegyének lakosságában több mint 35 háborús el-
halt esett. Azokban a korosztályokban, amelyek a háború ki-
törése időpontjában 17—34 évesek voltak, Magyarország vérál-
dozata 50—70%-ig emelkedett.

A háborús viszonyok azonban a polgári lakosság halan-
dósági és egészségügyi viszonyait is lényegesen megrontották.
Már pedig nem lehet azt állítani, hogy az állam az adott le-
hetőségek között nem tett meg mindent, hogy a közegészség-
ügy területén ezt a szomorú irányzatot megállítsa. A hanyatlás
okai azonban sokkal mélyebben fekdtek, sem hogy összes
kihatásaikat egészségügyi intézkedésekkel megelőzni lehetett
volna. Bizonyára a kormány és a hatóságok egészségügyi erő-
feszítéseinek eredménye volt, hogy különösen azok a fertőző
betegségek, amelyek a hadszíntérré vált szomszédos országok-
ban a békeidőben is otthonosak voltak (pl. a Balkánon és Ga-
licia és Oroszország közeli részeiben a kiütéses tífusz), arány-
lag csak oly kevés áldozatot szedtek polgári lakosságunk köré-
ben Ugyanez mondható azokról a betegségekről is, amelyek
a háború kíséretében más időkben is megjelenni szoktak s
amelyeknek veszélyessége a mozgósított tömegek nagysága és
életviszonyaik fokozott egészségtelensége következtében most
még nagyobb volt.

A fertőző betegségek veszélye a polgári lakosságot első-
sorban természetesen a mozgósított hadsereg részéről fenye-
gette. Nyomban a háború kitörése után ezért a hataion 14 meg-
figyelő állomást létesítettek, mégpedig nemcsak a hadszíntérről
visszatérő sebesültek és betegek első gyógykezelése céljából,

²⁹² Winkler számításai a bécsi hadi statisztikai hivatal adatai alapján,
amelyeket Buday László idéz: „A megcsontított Magyarország. 1921.“ című
művében. Gabányi Jánosnak a Magyar Katonai Közlöny 1925. évi júliusi
számában „A magyarok a világháborúban“ címen megjelent cikke szerint
különböző hivatalos adatok alapján a világháborúban Magyarországból be-
vonultak száma 3,381.785, a katonai szolgálatra alkalmas, de a szolgálat
alól felmentettek száma 300 000 volt; a háború következtében elhaltaknak
a magyar birodalomra esett száma 530.965, ami azt jelenti, hogy a Magyar-
országból bevonult védkötelezettek több mint 15 %-a hősi halált halt. Ugyanaz
a szerző a magyar sebesültek számát 1.5 millióra, vagyis a bevonultaknak
több mint 50 %-ára, a Magyarországból bevonult hadifoglyok számát 837.000-re
becsüli.

a veszélyeztetett területeken működő vasúti személyzetet kolera ellen beoltásuk.²⁹³ Nyomban a háború kiütése után intézkedés történik a községi járványkórházak karbahelyezése iránt.²⁹⁴ Az egyes járványos betegségek elterjedésének megakadályozása végett egymásután a rendeletek egész sora jelenik meg. Különösen súlyt helyeznek a hazatérő katonák részéről fenyegető nemi betegségek elterjedésének megakadályozására és az egész lakosság kedvezőtlen életviszonyai következtében mindinkább terjedő tuberkulózis leküzdésére.²⁹⁵ A nemi betegségek ellen irányuló tevékenység vezetésére kormánybiztost rendelnek ki és az orvosok továbbképzésére külön tanfolyamokat tartanak, amivel kapcsolatban az állam a tanfolyamon résztvevő minden orvosnak ebből származó költségét bizonyos mértékben megtéríti.²⁹⁶ A tuberkulózis ellen irányuló küzdelem céljából behatóbbá teszik az ebből a célból már békeidőben létezett Országos Bizottságnak és az annak élén álló kormánybiztosnak tevékenységét; minden egyes törvényhatóság területére igyekeznek a tuberkulózis ellen irányuló küzdelem céljából a társadalmi szervet (megyei egyesületek, szövetségek, stb. alakjában), úgyszintén a patronage-bizottságokat megalakítani, végül gondoskodnak a tüdőtuberkulózis miatt hazabocsátott katonák egészségügyi felügyeletéről.²⁹⁷

Ezeknek és a közegészségügy követelményeinek megvalósítására irányuló egyéb rendeleteknek²⁹⁸ az egészségügyi állapotok teljes pusztulásának megelőzésére gyakorolt hatását fel sem lehet becsülni. A közegészségügy hanyatlása azonban ennek dacára kétségtelen. Hogyan is lehetne ez másképpen! A táplálkozás, a ruházkodás, a lakás hiányossága, a túlfeszített munka, a gyötrő gond és az idegeket szüntelen feszültségben tartó nyugtalanság megtörte a lakosság ellenállóképességét és amilyen mértékben nőnek a megbetegedés esélyei, ugyanabban a mértékben csökkennek a gyógyulásai. Az orvosok jelentékeny része katonai szolgálatot teljesít. Különösen a vidéken annyira égető az orvoshiány, hogy a községi és körorvosi feladatok bármily módon való ellátásának biztosítására intéz-

²⁹³ 58.969/1915 B. M.

²⁹⁴ 187283/1914 B. M.

²⁹⁵ A kolera ügyében a 7248/1914 M. E., 38.269/1914 B. M., 117.247/1916 B. M./85.467/1917 B.M., a kiütéses hagymáz tekintetében a 203700/1913 B. M., 149.4)6/1917 B. M., a hasi hagymáz tekintetében a 22.150/1915 B. M. és 88 063/1918 B. M., a hólyagos himlő tekintetében a 8171/1915 B. M., és 11.200/1916 B. M., a visszatérő láz tekintetében a 21371/(915 B. M., az agy és a hátgerincagy járványos gyulladása tekintetében a 81.500/1915 B. M., a rossz táplálkozás következtében (kukoricakenyér) fenyegető pellagra betegség tekintetében a 24.392/1917 B. M., a nemi betegségek tekintetében a 10.609/1915 B. M. sz. rendelet.

²⁹⁶ 32600/1916 B. M.. 58993/1916 B. M.

²⁹⁷ 54583/1916 B. M.. 51770/1918 B. M., 120563/1918 B. M.

²⁹⁸ Kiemeljük ezek közül különösen a 76,796/1818 B. M. sz. rendeletet.

hanem a hadtápterről az ország belsejébe igyekvő összes katonai és polgári egyének megfigyelése és fertőtlenítése céljából is. Gondosan fertőtlenítik a vasúti vonatokat és elrendelik, hogy “&edni kellett, hogy a magas korú, nyugdíjas orvosok is behívassanak szolgálattételre és hogy az orvosi karnak az utolsó évfolyamokba tartozó hallgatói is beállíthatók legyenek ebbe a szolgálatba.²⁹⁹ A gyógyszerek megdrágulnak. Minthogy az ország a háborúra egyáltalán nem volt felkészülve, ennek kitörésekor intézkedni kellett, hogy a kórházak fekvőhelyeit a katonaság részére tartsák fenn. Ezen a téren némi javulás csak az 1916. évben következik be, amikor t. i., különösen a társadalom áldozatkészségének eredményeképpen már megfelelő számú katonai kórház állott rendelkezésre, aminek következtében a kórházak fekvőhelyeit ismét a polgári lakosság rendelkezésére lehetett bocsátani.³⁰⁰ Ekkor azonban a kórházi berendezések, amelyeknek pótlása, különösen a fehérmű és a kötőszerek tekintetében mind nehezebbé vált, már siralmas állapotban voltak. Egymásután jelennek meg a rendeletek, amelyek a kórházakat a fehérművel való takarékosagra, sőt csakhamar azok is, amelyek a vászonmaradványok és hulladékok beszolgáltatására kötelezik³⁰¹ és az iránt is rendelkezni kellett, hogy a kórházak az elhasznált kötszereket összegyűjtsék és felújítás végett beszolgáltassák, sőt végül arra is kényszerülnek, hogy a kötszereket is pótanyagokból állítsák elő.³⁰² Önként érthető, hogy az ilyen körülmények az egészségügyi viszonyokat megrendítették és hogy a leggondosabb megelőző rendszabályok sem gátolhatták meg a polgári lakosság halandóságának növekedését.

A népesedési mozgalomra a halandóság növekedésén felül pusztító hatást gyakorolt a házasságoknak és a születéseknek könnyen mérhető csökkenése is. Az utolsó békeévben, sőt még az 1914. évben is a lakosság természetes szaporodásának arányszáma + 11 %. Ellenben már az 1915. évtől kezdve, pusztán a polgári lakosság haláleseteinek száma is évről-évre fokozott mértékben meghaladja a születések számát annyira, hogy az 1918. évben magában a polgári lakosságban 192.031 emberrel többen halnak meg, mint ahányan születnek, úgy, hogy a népesség természetes szaporodásának arányszáma ebben az évben már — 104%. Önként érthető, hogy a népesség szaporodásának arányszáma még ennél is sokkal kedvezőtlenebb volna, ha azoknak számát, akik ebben az évben katonai szol-

²⁹⁹ 162.830/1914 B. M.

³⁰⁰ 30.469/1916 B. M.

³⁰¹ 100.588/1917 B. M., 70,322/1918 B. M., 74,315/1917 B. M., 137.205/1917

³⁰² 39.541/1918 B. M.

gálatot teljesítettek, az összlakosság számából levonhatnánk vagy pedig ha a katonai szolgálatban elhaltak számát a polgári lakosság halálozási számához hozzáadhatnánk.

A tulajdonképeni (vagyis Horvát-Szlavonországok figyelmen kívül hagyásával) Magyarország lakossága házassági és születési számainak, halandósága alakulásának és természetes népszaporodásának megvilágítására a következő adatok szolgálnak.³⁰³

Házasságkötések.

Év	Házasságkötések	Felbontott házasságok	1000 lélekre esett házasságkötés
	s z á m a		
1913	172.050	7842	9.2
1914	136.337	6906	7.2
1915	60.948	2625	3.2
1916	62.866	2323	3.4
1917	75.745	2739	4.11
1918	126.894	—*	6.9

* Adatok nincsenek

Születések.

Év	Ö s s z e s					1000 születés közül			
	születések száma	születések közül				élve	halva	törvényes	törvénytelen
		az élve	a halva	a törvényes	a törvénytelen				
1913	654.099	640566	13533	593332	60767	97.9	2.1	90.7	9.3
1914	662.187	648865	13322	604619	57568	98.0	2.0	91.3	8.7
1915	454.630	445426	9204	410468	44162	98.0	2.0	90.3	9.7
1916	320.886	314016	6870	288849	32037	97.9	2.1	90.0	10.0
1917	303.583	297024	6559	270242	33341	97.8	2.2	89.0	11.0
1918	288.106	281333	6773	253727	34379	97.6	2.4	88.1	11.9

³⁰³ „A Magyar Szentkorona országainak 1913—1918 évi népmozgalma.“ Szerkeszti és kiadja a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1924.

Halandóság a katonai szolgálatban elhaltakon kívül.

Év	Összes halá- esetek száma	Az elhaltak közül			100 elhalt közül volt			Az 1 éven aluli elhaltak aránya az élve születettekhez
		7 éven felül	7 éven alul	1 éven alul	7 éven felüli	7 éven aluli	1 éven aluli	
		elhaltak száma						
1913	432928	238202	194726	128756	55.0	45.0	29.8	20.1
1914	439924	246119	193805	127774	55.9	44.1	29.1	19.7
1915	474972	271920	203052	117386	57.2	42.8	42.7	26.4
1916	391820	249491	142329	68615	63.7	36.3	17.5	21.8
1917	384628	265853	118775	64019	69.1	30.9	16.6	21.6
1918	473364	350967	122397	61172	74.1	25.9	12.9	21.8

A születési és a halandósági táblázatok a következő megállapításokat engedik: 1. A születések száma állandóan csökken, már az 1915. évtől kezdve a békeidőbelinek felére száll le és tovább is hanyatlik. 2. A halva születettek és még inkább a törvénytelen születésűek arányszáma állandóan növekszik. 3. Annak *dacára*, hogy a táblázat csak a polgári lakosság körében történt halálesetekre terjed ki és hogy a polgári lakosság a bevonulások következtében a békebeli számhoz képest több millióval csökkent, az összes halálesetek száma 1915-ben és 1918-ban a békebelihez képest jelentékenyen növekedett. 4. Az összes halálesetek száma növekedett, annak *dacára*, hogy a gyermekhalandóság száma, amely békeidőben az összes haláleseteknek jelentékeny százalékát tette ki, a születések számának csökkenése következtében jelentékenyen fogyott. Ebből természetszerűleg következik a 7 éven felüli személnyek összhalálzási, valamint viszonylagos halálzási arányszámának lényeges és folyton növekvő emelkedése. 5. Az elhalt gyermekek összes és viszonylagos számának csökkenése — ami éppen a születések csökkenésének következménye — egyáltalán nem jelenti a gyermekhalandóság csökkenését. Ellenkezőleg, a csecsemőkorban elhalt gyermekek arányszáma t. i. ezeknek a születések számához viszonyított aránya állandó emelkedést mutat. Mindezek a jelenségek természetesen visszatükröződnek a népesedési mozgalom alakulásában, illetőleg a népesség szaporodásában és fogyásában is.

A népesség természetes szaporodása és fogyása.

Év	Az össznépességből 1000 lélekre esett		A polgári lakosság szaporodása (+) vagy fogyása (-)	
	Születés	a polgári lakosságban halálozás	szám szerint	az össznépességben 1000 lélekre számítva
1913	34.3	23.2	+207,618	+11.1
1914	34.5	23.4	+208,941	+11.1
1915	23.6	25.2	-29,546	-1.6
1916	16.8	20.9	-77,804	-4.1
1917	16.0	20.7	-87,604	-4.7
1918	15.3	25.7	-192,031	-10.4

Itt ismételtén rá kell mutatnunk arra, hogy ezek az adatok nem adnak egészen pontos fogalmat a népességmozgalomról. A népességmozgalom a valóságban sokkal kedvezőtlenebb volt, mint amennyire azt ezek az adatok mutatják. Először is nem tartalmazzák ezek az adatok azokat, akik a katonai szolgálatban haltak meg. Másodsor pedig a polgári lakosságban való halálozások száma az összlakosság számával van szembehelyezve. Ha a polgári lakosság számát a katonai lakosságétól évről évre el lehetne különíteni és ha ilyen eljárás útján a polgári lakosság körében elhaltak számát nem az összlakosság, hanem a több millióval kevesebb polgári lakosság számával lehetne viszonylatba helyezni, a polgári lakoságnak a háborús évek alatti halandóságára és megfogyására vonatkozó arányszámok, a valóságnak megfelelően, jóval magasabbra emelkednének.

Az egészségügyi viszonyok megvilágítására szolgálhatnak a következő adatok is:

100 elhalt közül

Év	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Orvosi gyógykezelésben részesült:	56.3	53.8	52.6	53.7	54.2	54.3
A halál okát orvos állapította meg:	62.3	60.0	56.8	57.3	57.9	55.1

A polgári népesség körében fertőző betegségben elhaltak száma.

Év	A fertőző- betegségben elhaltak száma	A polgári népes- ség körében tör- tént halálozá- sok százalékban	Az összné- pességben 1000 lélekre számítva	Az ezek közül tuberkulo- zisban elhaltak száma	
				a halál esetek %ában	az össznépes- ségben 1000 lé- lekre számítva
1913	97.835	2.60	5.24	13.54	3.14
1914	94.504	21.48	5.22	12.58	2.94
1915	113.204	23.84	6.01	13.32	3.37
1916	101.902	26.01	5.43	15.22	3.18
1917	93.388	24.28	5.02	15.87	3.24
1918	140.856 ³⁰⁴	29.76	7.65	13.83	3.55

Az életviszonyok megnehezedésére jellemző, hogy agg-
kori végegyengülésben meghalt:

1913	1914	1915	1916	1917	1918 évben:
60.034	64.191	73.592	67.547	75.959	76.117

XXVIII.

BŰNÖZÉS.

A háborús viszonyok önként érthetőleg jelentékeny vál-
tozást idéztek elő a büntetendő cselekmények tekintetében is.
Annak a népességi csoportnak, amelyhez tartozók közönséges
viszonyok között leggyakrabban követnek el büntetendő cse-
lekményeket, t. i. a 17. és 50. életév közötti férfiaknak nagy-
része, sőt az ezeknél idősebbek is hadba vonultak és így kies-
tek a polgári bíraskodás hatásköréből. Sőt sokan voltak olya-
nok is, akik bár meghagyattak polgári foglalkozásukban, de
katonai bíraskodás alá helyeztetek, valamint sok cselekmény
volt, amelyekben a bíraskodás a katonai igazságszolgáltatás
hatáskörébe utaltatott abban az esetben is, ha polgári szemé-
lyek követték el. Ezek a körülmények jelentékeny visszaesést
idéztek elő a polgári bíróságok hatáskörébe tartozó bünteten-
dő cselekmények számában. Meg kell jegyezni, hogy itt egyál-
talanban csak a polgári bíróságok hatáskörébe tartozó bűncse-
lekményekre gondolhatunk, mert a katonai büntető bírasko-
dást, illetőleg azt, hogy a katonai büntető bíraskodásban hány

³⁰⁴ Az influenzajárvány, amely ebben az évben dühöngött, egymagá-
ban 53.021 személyt vitt el.

magyar állampolgárt ítélték el jogerősen, alig lehet valaha kel-
lőképen adatszerűen megvilágítani. Egyébként azonban a há-
borús állapotok a polgári lakosság bűnügyeinek szaporodását
idézték elő. A megélhetési viszonyok megnehezedtek. A csa-
lád fenntartása az asszonyra hárult, mégpedig olyan körülmé-
nyek között, amelyek a létért való küzdelmet sokszorosan meg-
nehezítették. A gyermeknevelés a családban, miként az isko-
lában, pusztulásnak indul. A háború antiszociális erkölcsé lé-
pésről-lépésre megfertőzi a polgári erkölcsöket is. Sőt újabb»
táplálékhoz is jut a kriminalitás ama számos háborús jogi sza-
bály következtében, amelyek az eddigi gazdasági, jogi és er-
kölcsei felfogással egyenes ellentétben, az egyesek jog- és er-
kölcsei érzésében gyakran zavart idéznek elő.

Hogy mindezek a tényezők miképpen befolyásolták a bün-
tetendő cselekmények alakulását, erről a következő adatok
hozzávetőleges fogalmat adhatnak.

Mellőzve a közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartozó
könnyű természetű kihágásokat, a rendes bíróságok által jog-
erősen elítéltek száma, ide nem értve a különleges büntetőél-
járás alá helyezett 12—18 éves fiatakorúakat, a következő volt:

Év	1913	1914	1915	1916	1917 ³⁰⁵
A járásbíróságok hatáskörébe tartozó cselekmények miatt (enyhébb esetek)	87469	72102	51339	46951	46502
A törvényszékek hatáskörébe tartozó cselekmények miatt (súlyosabb esetek)	28984	23697	20886	15525	17602
Összesen	116473	95799	722 5	62476	64104

Ezek a számok azoknak a számát is magukban foglalják,
akiket a rendes bíróságok hatáskörébe tartozó kihágás (a leg-
enyhébb minősítésű büntetendő cselekmény) miatt ítélték el.
Ha ezeket, valamint a becsületsértés vétsége miatt elítélteket
figyelman kívül hagyjuk és csak azokat vesszük számításba,
akiket egyéb vétségek, valamint büntettek miatt elítéltek, ezek
között azonban az ily büntetendő cselekmények miatt jogerő-
sen elítélt fiatakorúakat is, a következő számokat kapjuk:

³⁰⁵ Az 1918. év adatai a régi Magyarország területére vonatkozólag hiányoznak. A korábbi évekre vonatkozó adatokat a Statisztikai Évkönyv ko-
rábbi évfolyamai tartalmazzák.

Év:	1913	1914	1915	1916	1917
Büntett vagy vétség miatt — ide nem értve a becsületsértést — elítéltek száma	69670	60210	53416	49824	55409
e z e k k ö z ü l :					
Az állam vagy a társadalom ellen	7326 (10'5%)	7693 (12'7%)	11224 (21%)	4385 (8'8%)	3990 (7'1%)
A személy ellen	28286 (40'6%)	22466 (37'3%)	15487 (28'9%)	13942 (28%)	13254 (24'1%)
A vagyon ellen	34058 (48'9%)	30058 (50'0%)	32705 (50'1%)	31497 (63'2%)	38165 (68'8%)
t o v á b b á :					
férfiak	58431 (83'9%)	49322 (81'9%)	36159 (67'7%)	30227 (60'7%)	31620 (56'9%)
nők	11239 (16'1%)	10895 (18'1%)	17257 (32'3%)	19597 (39'3%)	23929 (43'1%)

A 12 évüket (a büntetőjogi felelősség korhatárát) meghaladó 100.000 nőre esik jogerősen elítélt:

Év:	1913	1914	1915	1916	1917
Jogerősen elítélt	175	173	270	307	374

Az elítélt nők száma:

Év:	1913	1914	1915	1916	1917
Az állam vagy a társadalom ellen	712 (6'5%)	1186 (10'9%)	1170 (6'8%)	1080 (5'5%)	1243 (5'2%)
A személy ellen	4068 (36'2%)	3577 (32'8%)	4937 (28'6%)	6049 (30'9%)	6048 (25'3%)
A vagyon ellen	6459 (57'3%)	6132 (56'3%)	11150 (64'6%)	12468 (63'6%)	16628 (69'5%)

Megállapítható, hogy a jogerősen elítéltek száma a békeidőbelihez képest állandóan fogy és csak 1917-ben ugrik fel ismét. Az állam és a társadalom ellen irányuló büntetendő' cselekmények száma a háború első két évében szaporodik, hogy azután, a férfiak mind nagyobb számának katonai szolgálatra való behívásával, annál inkább csökkenjen. Évről-évre tartó jelentékeny csökkenés mutatkozik a személy ellen irányuló bűncselekmények számában is, ami szintén az egyre tartó behívások következménye. Ellenben a vagyon elleni bűncselekmények száma, bár a békebelivel szemben már az 1914. évben is csökkent, mégis évről évre szaporodik, hogy az 1917. évben, jelentékeny ugrással, messze meghaladja a békebelit.

Ami a bűnözésnek a nemek szerint megkülönböztetett népesedési csoportokhoz képest való megoszlását illeti, abból a tényből hogy a jogerősen elítéli férfiakkal száma 45.9%-kal (58.431-ről 31.620-ra) csökkent, semmi esetre sem szabad a férfinen kriminalitásának csökkenésére következtetni. A bűnözésnek legjobban kitett férfiakkal még magasabb %-a ugyanis az, amely — miként már említettük — a behívások következtében a polgári igazságszolgáltatás hatásköréből kivonott. Egész élesen szembeütnek azonban a női nein bűnözésének növekedése. Ez a növekedés valamenyi büntetendő cselekmény tekintetében 313%. A 12. életévet meghaladó 100.000 női személyre az 1913. évben 175, az 1917. évben pedig már 374 jogerősen elítélt esett. A növekedés a büntetendő cselekmények mindhárom neménél megállapítható. Az állam és a társadalom ellen irányuló büntetendő cselekményeknél 76 % ot, a személy ellen irányulóknál 48.6%-ot tesz ki és a legnagyobb a vagyon elleni bűncselekményeknél: 157%, ami azt jelenti, hogy ilyen cselekmény miatt 1917-ben már csaknem háromszor annyi nőt ítéltek el jogerősen, mint a békében Szomorú szám szerinti megerősítése ez annak a ténynek, hogy milyen végzetes hatással volt a háború a nők erkölcsire is és hogy milyen súlyos volt a létért való küzdelem, amelybe a háború a nőket is belesodorta.

Alig kedvezőbb a (12—18 év közötti) fiatalok kriminalitása. A vétségek és büntettek miatt jogerősen elítélt fiatalok száma volt:

Év	1913	1914	1915	1916	1917
Jogerősen elítélt	9959	9456	11993	14948	16668
A vétségek és büntettek miatt összes elítélteknek %ában	13	16	22	30	30
100 000 fiatalokúra esett fiatalok elítélt	414	409	519	645	721

A kriminalitás növekedése állandó és az 1913. évtől 1917. évig 74.3 %. Ha a fiatalok büntetendő cselekményeinek indokait vizsgáljuk, a következő adatokat találjuk:³⁰⁶

Év	1913	1914	1915	1916	1917
Elhanyagolt nevelés	3983	3142	3682	4927	5388
Erkölcstelen környezet	1402	1200	1350	1330	1261
Rossz anyagi körülmények	457	587	567	785	826
Büntetendő cselekményekre hajlamosság	1048	1223	1727	2037	1996
Bosszú	1028	880	1106	952	918
Nyerességvágy	1252	1251	1884	2283	2377
Pajkosság, könnyelműség, megdondatlanság	1925	2252	2678	3213	3854
Egyéb ok	371	224	544	468	382

³⁰⁶ A számok az elítélt fiatalok számával azért nem egyeznek.

Elhanyagolt nevelés, rossz anyagi körülmények, a kriminalitásra, a nyereségvágyra, a könnyelműségekre való hajlam növekedése, ezek a bűnözés szaporodásának főokai. Mindezek azonban kísérő jelenségei a háborús viszonyoknak, amelyek kihaiásaikkal az ifjúság egész fejlődési irányát megszbáják és különösen szerencsétlen körülmények között menthetetlenül a bűncselekményekig menő sülyedésbe taszítják.

XXIX.

ADÓREFORM. FÖLDREFORM. FELEKEZETEK. NEMZETISÉGEK. VÁLASZTÓI JOG.

Eddigi megállapításainkban a társadalmi jelenségeknek és viszonyoknak több csoportja vonult el szemeink előtt. Egyetlen egyet sem találunk közöttük, amelyet a háború nem vitt romlásba. Keveset találunk, amelynek tekintetében az állam és a társadalom képesnek mutatkozott a háború káros kihatásának csak megközelítő ellensúlyozására is. Lehetetlen az itteni keretben a háború pusztításait és az állam és a társadalom ezekkel szemben való tehetetlenséget az állami és a társadalmi élet minden vonatkozásában kimutatni. Előadásunk azonban még hézagosabb volna, mint amilyen szükségképen egyébként is az, ha nem kísérelnők meg, néhány további vonással kiegészíteni ama szomorú társadalmi züllésnek és önmarcangolásnak leírását, amelyet a háború és ezenfelül az a politika is, amely a háború következményeivel és társadalmi veszélyeivel nem tudott vagy nem akart számolni, szükségképen maga után vont. Kimerítő tárgyalása annak az adópolitikának, amelyet a háborús viszonyok kikényszerítések, a földreform, amelyet a háború alatt létesíteni ajánlatosnak gondoltak, más munkáknak a tárgya. Mégis meg kell emlékezni ezekről itt is, tekintettel arra a körülményre, hogy az említett ügyek bizonyos vonatkozásokban maguk is tényezői és fegyverei lettek azoknak az ellentéteknek, amelyek a különböző foglalkozásokat, felekezeteket, nemzetségeket többé kevésbé éles harcba sorakoztatták egymás ellen. Annak megvilágítására, hogy a politikai vezetőknek mily kevés sejtelmük volt a háború kihatásairól, végül néhány megjegyzést kell tenni a választójog kérdésének alakulásáról is.

Már a háború előtt, az adóreform tárgyalása alkalmával, egyfelől a falusi, mezőgazdasági, másfelől a városi, kereskedő- és ipari népesség meglehetősen éles ellentétbe jutottak. A tör-

mert egy és ugyanaz az elítélt a büntetendő cselekményt több indokból is elkövethette.

vényhozás tagjai túlnyomó részben az előbbihez tartoztak, az utóbbiak pedig sérelmezték, hogy az adókat, véleményük szerint aránytalanul nagy részben, az ő terhükre hárították. Az ellentét a háború alatt még inkább kiélesedett, amikor t. i. a háborús kiadásoknak legalább részbeni fedezésére új adókat kellett bevezetni. A különböző foglalkozási körökhöz tartozó társadalmi osztályok elegendő egyéb okot is véltek találni arra, hogy a megélhetés megnehezédése miatt kölcsönösen egymást vádolják és támadják.

Ennek az ellentétnek különleges szint kölcsönzött az, hogy a vállalkozói tőke jórészt a zsidók kezében volt, valamint az, hogy ennek a felekezetnek hozzátartozói folytatlak ipari és kereskedelmi vállalkozói tevékenységet. A keresztény középosztály jórészt földbirtokosokból állott. Ez az osztály az osztrák önkényuralomnak az 1848—49. évi szabadságharcot követően 1867-ig ellene folytatott pusztító hadjárata folytán birtokát jelentékeny részben elvesztette, bár nem menthető attól a vádtól, hogy a lecsúszást részben saját hibái is okozták. Így ez az osztály az értelmiségi hivatásokban helyezkedett el, különösen pedig elfoglalta az ország közigazgatását és igazságszolgáltatását, jórészt minden érzék és hajlam nélkül, a korszerű kapitalizmustól átítatott gazdasági élet tekintetében. A zsidóság úgyszólván légtüres térben helyezkedett el, amikor felkapta az ipari, a kereskedelmi és a pénzügyi vállalkozói tevékenységet, az ipari szellemet, a mezőgazdaságnak is nagy előnyére, ebbe is bevezette és így végül maga lett elsősorban a vállalkozói tőke, a pénzügyi hatalom képviselője Magyarországon. Ha nem is nyílt színen, de mégis csakhamar érvényesült ez a pénzhatalom politikai téren is. Elég ok arra, hogy a zsidóság, mint a tőke politikai hatalmának kezelője, szállka legyen mindazok szemében, akik a tőke állásfoglalását, illetőleg állásfoglalásának irányzatát nem helyeslik.

Mindez nem jelenti azt, hogy az egész zsidóság egységesen a tőke szolgálatában állott. Ellenkezőleg, hozzátartozói megoszlanak az összes foglalkozási ágak,³⁰⁷ társadalmi rétegek, politikai irányzatok között, sőt a munkásmozgalom vezetői között is aránylag nagy számban voltak zsidók. Önként érthető, hogy ez a körülmény sem volt alkalmas arra, hogy a zsidóság népszerűségét az uralkodó társadalmi osztályok szemében növelje. Meg kell állapítani pedig, hogy a zsidóság nagyobb része már teljesen áthasonult, hogy érzelmei és meggyőződése szerint magyar. De akadálya az áthasonulásnak a galíciai állandó bevándorlás, amely mindig újabb és újabb idegen elemeket sodor az áthasonulás fejlődésében levő zsidóság soraihoz. Akadálya továbbá az egybeforrásnak az az ellenszenv is,

³⁰⁷ Csak napszámosok és mezőgazdasági munkások találhatók közülük ritkábban.

amellyel a keresztény társadalom nagyrésze a zsidósággal szemben viseltetik, nem kis mértékben a foglalkozás és az ezen alapuló világfelfogás különbözősége miatt. Az egybeforrásnak ezek az akadályai a háború alatt még fokozódtak is. Az orosz betörés a menekülő galíciai zsidók nagy tömegét szorította Magyarországra. Igaz ugyan, hogy ezeket oly gyorsan, amennyire lehetett, visszatartották Ausztriába. De nem lehetett megakadályozni, hogy elég sokan közülük ne maradjanak Magyarországon, ahol más kereset hiányában életüket az egyébként is ritkábbá vált kereseti lehetőségek hajhászásával, gyakrabban a háború folyamán gyűlöletessé vált és szigorúan tilos lánckereskedelem útján igyekeztek tengetni. De az egybeforrás egyébként sem jutott még oly messze, hogy a keresztény társadalom ugyanazt a mértéket alkalmazza a zsidóknál, mint saját hozzátartozóinál, nevezetesen, hogy az egyeseket mint ilyeneket ítélte volna meg, esetleges idegenszerűségükből ne következett volna összességük idegen voltára és hogy az egyesek vélt vagy valódi hibája miatt ne tette volna felelőssé vagy ne ítélte volna el összességüket.

Így válik érthetővé, hogy az a harc, amely tulajdonképpen különböző foglalkozásnemek, a falusi és a városi lakosság érdekellentétéből és különböző társadalmi osztályok egyképpen jogos vagy jogtalan ellentétéből származott, végül zajos támadó antiszemitizmussá fejlődött. Előmozdította ezt az idegek ziláltsága, az értelem és az erkölcs megzavarodása, a nemzeti érzés elfajulása és türelmetlensége, a keresztény alap gondolat meghamisítása, amelyek az emberiségre együttesen hozták a háborút, és ezt az erre hajlamosoknál kiélezték. Mindezek a körülmények érthetővé teszik, hogy az említett antiszemita mozgalom, nem kis kárára a nemzeti társadalomnak, már a háború alatt mutatkozott, mégpedig olyanoknál is, akik egyébként liberálisoknak gondolták magukat.

Nem kevésbé visszások voltak eredményei annak a tödbirtokreformkísérletnek is, amelyet az utolsó előtti háborús év vége felé, 1917-ben kezdeményeztek. Ennek az említett évnek október havában az ingatlanok forgalmáról kibocsátott rendelet⁸⁰⁸ értelmében ennek a rendeletnek hatálybanléte alatt, néhány kivételtől eltekintve, ingatlanokat csak a hatóság hozzájárulásával szabad elidegeníteni vagy tíz évet meghaladó időtartamra haszonbérbe venni vagy adni. A hatósági jóváhagyás elnyerése végett kötelesek a felek az ingatlan elidegenítésére vonatkozó minden jogügyletet a hatóságnak bejelenteni. A földművelésügyi miniszter attól a naptól számított 30 napon belül, amely napon a hatóság elutasító határozata jogerőre emelkedett, felszólíthatja az eladót, hogy az ingatlant készpénzfizetés

⁸⁰⁸ A 4000/1917 M.E. sz. rendelet, amelyet később a rendeletek egész sora egészített ki.

fejében engedje át az államnak vagy annak, akit a földművelésügyi miniszter erre kijelöl. A földművelésügyi miniszter e joggal csak abban az esetben él, ha arról van szó, hogy az ingatlan hadirokkantnak, hadiözvegynak vagy hadiárvának, vagy egyáltalán hadi szolgálatot teljesített személynek jusson, vagy ha az ingatlan mezőgazdasági munkáslakások építése, kisbirtokosok megerősítése vagy szaporításuk végett szükséges. Ha a földművelésügyi miniszter azt találja, hogy a megelőző vételi szerződésben megállapított vételár nem felel meg az ingatlan értékének, megkeresésére az értéket bírói becslés útján kell megállapítani és az ingatlant a bírói becstérték fejében kell átengedni. Ennek a rendeletnek hatálya kezdetben csak a határon vagy ahhoz közel fekvő 32 megyére és 3 törvényhatósági jogú városra terjed ki, hatályossági területét azonban fokról-fokra jobban kiterjesztették, amíg végül 1918. év közepén hatályát az egész országra, sőt egyes városok belterületére is megállapították.³⁰⁹

A birtokpolitikai cél, amelyet e rendeletek kibocsátásánál szem előtt tartottak, bizonyára nem az volt elsősorban, hogy az egészségtelen birtokmegoszlást, amely az egész magyar társadalmi életet fenyegette, megszüntesse. Erre a célra is szolgáltak ugyan, mert hiszen lehetetlen volt ezt nem tenni. A fő szempont azonban mégis az volt, hogy a birtokszerzést lehetetlenné tegyék olyanok részére, akik tekintetében ez közérdekből nem látszott kívánatosnak. Már pedig az, hogy kinek a birtokszerzése nem volt kívánatos, könnyen megállapítható abból a tényből, hogy a rendelet hatálya az első időben különösen a nemzetiségek lakta vidékekre és ezeken ama városoknak belterületére szorítkozott, amelyek a galíciai bevándorlás útirányában feküdtek és közönségesen első tartózkodó helyei voltak a galíciai bevándorlóknak. A nemzetiségek birtokszerzésének korlátozására irányuló rendszabály könnyebb megértése végett röviden foglalkoznunk kell a nemzetiségi kérdés háborús alakulásával, a társadalmi problémák eme legsúlyosabbikával is.

Közvetlenül a háború előtt az akkori miniszterelnök közvetlen tárgyalásokat folytatott a román nemzetiségi párttal annak a kérdésnek tisztázására, hogy tulajdonképpen mit kíván ez a párt nemzeti törekvéseinek kielégítésére és hogy ezek alapján a nemzeti ellentétek kiegyenlítése egyáltalán lehetséges-e. A román nemzetiségi párt a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló 1868: XLIV. t. c. pontos végrehajtását követelte, amely törvény e kérdésnek olyan szabályozását foglalja magában, amelyhez hasonló még ma is alig van a világon. Amikor pedig a román nemzetiségi párt erre elegendő biztosítékot nem kaphatott, a tárgyalások megszakadtak ugyan, de

³⁰⁹ 55.000/1918 F. M., 104500/1918 F. M.

legalább azzal az eredménnyel, hogy azok a kételyek, amelyeket a pártok kölcsönös őszinteségük tekintetében addig táplálhattak, lényegesen enyhültek. A háború kitörése azután, legalább is a haza védelme tekintetében, a nemzetiségi érdekek legengesztelhetlenebb képviselőit is közös táborba hozta a magyarsággal. Az összes nemzetiségek minden alkalmat felhasználtak a hazához és a királyhoz való hűségük ünnepléses nyilvánítására. A nemzetiségeknek ez a loyális magatartása viszont már az 1914. év őszén arra indította a kormányt, hogy a nemzetiségi üzemek miatt elítélteknek kegyelmet adjon. Csakhamar a háború kitörése után rendelet jelent meg, amely az állami iskolákban a magyar nyelv mellett a nem magyar anyanyelvnek kiegészítőként való használatát engedélyezte, különösen pedig lehetővé tette, hogy az állami elemi iskolákban a nem magyar anyanyelvű tanulókat a magyar nyelven való olvasás és írás mellett anyanyelvükön való olvasásra és írásra is tanítsák.³¹⁰ Végül megadják a nemzetiségeknek azt a jogot, hogy saját színeiket, amennyiben nem azonosak valamelyik idegen állam jelvényeivel, akadály nélkül nyilvánosan használhassák, ha a magyar nemzeti színek legalább ugyanabban a mértékben érvényesülnek.³¹¹

A nemzetiségi viszályok hosszas időszaka után a nemzetiségek kölcsönös viszonyában jobb időszak látszott bekövetkezni. A nemzetiségek hivatott képviselői, főpapjaik, országgyűlési képviselőik, a nemzetiségi vidékek törvényhatóságai éles nyilatkozatokban visszautasítják az ententenak az ő „felszabadításukra“ hirdetett törekvéseit. Kapcsolatban Wilson nyilatkozatával, amely szerint a nemzetiségeket az „idegenuralom“ alól felszabadítani kívánja, a királyhoz feliratot intéznek, amelyben e nyilatkozat ellen tiltakozást emelnek és kijelentik, hogy Magyarországnak szabad és egyenjogú polgárai, hogy nincs egyetlen törvény sem, amely a jogok, a szabadságok és a kötelességek tekintetében különbséget tenne magyar és nem magyar anyanyelvű polgárok között, hogy rendíthetetlenül ragaszkodnak magyar hazájuk területi épségéhez és ahhoz, hogy továbbra is a magyar szent korona uralma alatt éljenek. Így az osztrák nemzetiségeknek az osztrák parlamentben megnyilvánuló elszakadási törekvései sem találnak visszhangra a magyarországi nemzetiségeknél; az előbbieknél minden törekvése, hogy a fáklyát, amellyel saját hazájukat minden sarkán felgyújtották, házi használatra rátukmálják a magyarországi nemzetiségekre is, hiábavalónak látszik. Ellenkezőleg a felsőmagyarországi tótok lakta megyék 1917-ben erősen tiltakoznak a csehek arra irányuló törekvései ellen, hogy e vármegyéket Magyarországtól elszakítsák és az általuk alapítani szándékolt

³¹⁰ 114.000/1914 V. K. M.

³¹¹ 82C0/1914 B. M eln.

Csehszlovákiába bekebelezzék. Ugyanígy tiltakoznak a magyarországi ruthének az ausztriai ukrán törekvések ellen.

Hogy ezek a szakadatlanul, minden alkalommal ismételt állásfoglalások őszinték voltak e, ma ép oly kevésbé lehet kétségbevonni, mint ahogy nem lehet minden kétségen kívül állónak tekinteni. Bizonyos annyi, hogy a magyar nemzetiségek kivétel nélkül híven és kötelességtudóan harcoltak a háborúban mindvégig, amit az osztrák nemzetiségekről általában állítani nem lehet. Bizonyos az is, hogy a román betörés idejében a különböző harcvonalakon harcoló erdélyi román ezredek elvezényelésüket otthonuknak a román ellenségtől való megvédésére ép oly nyomatékosan kívánták, mint az erdélyi magyar ezredek. Bizonyos még az is, hogy a nemzetiségek „felszabadítása“, az általuk lakott vidékeknek Magyarországtól való elszakítása a végrehajtásuk következtében hírhedtté vált Wilson-féle elvek alapján annak a lehetőségnek megengedése nélkül történt, hogy a nemzetiségek államhűségéről meggyőződést szerezni lehetett volna. Hiszen a győző hatalmak a hovatartozás kérdésében, minden nyomás ellenére, elzárkóztak a népszavazástól,³¹² ami kétségtelenül megengedi azt a feltevést, hogy a népszavazástól nem vártak kedvező eredményt a maguk részére.

A háború fúriáinak azonban sikerült megzavarnia azt az összhangot is, amely, legalább a háború alatt, a hadi cél, Magyarország területi épségének megóvása tekintetében a magyarságot és Magyarország nemzeti kisebbségeit egymással egybekapcsolta. A román betörés 1916. év nyárutolján a magyar elemeket százezreivel Erdélyből való menekülésre készítette. Ez a menekülés, a betörés teljes váratlansága és meglepő volta következtében, valósággal csapásszerűleg történt. Az emberek vagyonuk hátragyásával menekültek. A román had-

³¹² ismeretes, hogy Horvát-Szlavonországoftól eltekintve és csak a fülajdonképeni Magyarországot véve figyelembe, a trianoni béke az ország területének 67,8 %-át elvette, mégpedig úgy, hogy Csehszlovákiának a „felszabadítandó“ 1,702.000 tóton kívül 1,084.000 magyar és ezenkívül 770.000 egyéb nemzetiségű lakost, a szerbek, horvátok és szlovének királyságának a „felszabadítandó“ 384.000 szerben és 88.000 horvátot kívül 458.000 magyar és 570.000 egyéb nemzetiségű lakost, Romániának a „felszabadítandó“ 2,800.000 románon kívül 1,705.000 magyar és ezenkívül 760 000 egyéb nemzetiségű lakost, Német-Ausztriának 250.000 német, 80 000 magyar és 65.000 egyéb nemzetiségű lakost ítélte oda. így tehát az 5,222 000 tóti, román, szerb, horvát és német „felszabadítása“ címén 3,333.000 magyar és 2,165.000 egyéb nemzetiségű lakost, összesen 5,408 000 embert, a földrajzi, a gazdasági, a történeti és a Wilsoni nemzetiségi elv megsúfolásával kiragadtak az 1000 éves állam kötelékéből és odaadták, mint nemzeti kisebbségeket, az entente-hatalmak védenecinek. Az emberiség történelme, a nemzetek kölcsönös viszonya eddig is a hitszegés szakadatlan láncolata volt. Az emberiség erkölcsait megfertőző erkölcselensége a nemzetközi viszonylatoknak azonban sohasem merészkedett odáig, mint ebben az esetben, amikor az erkölcs köpenybe burkolt wilsoni elveket Magyarországgal szemben ily módon alkalmazták.

sereg az otthonmaradottak közül több száz magyart legyilkolt és kirabolta az üzleteket, a gazdaságokat és a lakásokat. Most már az otthon maradt románok csőcselékét is elfogta a rablás vágya és találkoztak az értelmiség, különösen pedig a román lelkészek körében is olyan személyek, akik a fosztogatások élére álltak. A magyarság elkeseredettségét még fokozta az a körülmény is, hogy aránylag nem jelentéktelen számban és szintén az értelmiség körében, mégpedig túlnyomólag a papok és a tanítók között olyan személyek is találkoztak, akik a román betörés alatt meginogva, annak védszárnyai alatt politikai hűtlenséget követtek el. A román betörés alatt megnyilvánult álnokság és a hazai románok, habár csak csekély töredékének magatartása a háborús izgalmak közepette, a háborús erkölcsök befolyása alatt, egyáltalán a háborús viszonyok között, a közhatalom részéről olyan megtorlást vont maga után, amely esetleg ártatlanoknak is szenvedést okozott. A román hadsereg kiűzését felségsértési perek és internálások követték, amely események magukban is elkeserítették a románok vezetőit és őket felületes általánosításokkal szemben tiltakozásra készítették. Még nagyobb baj volt azonban, hogy a közhatalom egyesek magatartásához általános érvényű politikai következményeket fűzött. Miután nyilvánvaló volt, hogy azok, akik felségsértést követtek el, többnyire a görögkeleti papok és a román felekezeti iskolákban működő tanítók sorából kerültek ki, egyfelől a román tanítóképző intézeteket és az ezekben adott tanítás egész menetét szigorú felügyelet alá helyezték, másfelől a román elemi iskolák egyrészét, azokat t. i., amelyeket vezetőik magatartása hírbe hozott, államosítani szándékoztak.

Az ártatlanul elszenvedett viszontagságos sors között, a jövő biztosítása végett, még messzebbmenő védelmi rendszabályok alkalmazására gondoltak. Ilyennek kínálkozott a már említett földreform kísérlete is. Tényleg pedig a földbirtok megosztásában a csaknem kizárólag magyarlakta alföldön voltak a legnagyobb visszasságok.

Ennek tulajdonítható, hogy a belátásos férfiak már hosszabb idő óta, bár sajnosan kevés eredménnyel, azt a gondolatot hirdették, hogy az alföldön a nagybirtokoknak legalább egy része feldaraboltsáék, a nagybirtok pedig inkább a határon helyezkedjék el és ott a neki kínálkozó erdőgazdálkodást folytassa. Viszont a határterületek megerősítésének szempontja ezeknek olyan elemekkel való betelepítését kívánta, amelyek, mint az alföldi magyar parasztság, feltétlenül a legteljesebb mértékben megbízhatók. Mindenesetre valamiképen el kell súlyozni kívánták azt a tevékenységet, amelyet a román nemzeti pénzintézetek, a magyar és a német elem kiszorításával, a románok telepítése tekintetében eddig oly nagy sikerrel folytattak. Ebből az alapgondolatból keletkezett a földreform említett kísérlete, amelyet rövidesen kiterjesztettek az egész or-

szágra abból a célból, hogy a birtokokat, amelyek egyébként is elégtelen számban kerültek eladásra, ne vonják el a mezőgazdasági népességtől olyan vevők, akik addig a mezőgazdaságtól egyáltalán távolállottak. A magánjog álláspontjáról, a tulajdonjog megbecsülésének szempontjából tekintve ez a reform bizonyára sokkal enyhébb volt, mint az, amelyet a háború befejezése után több európai államban és ezek között Magyarországon is foganatosítottak. Hiszen nem vették el a földet senkitől, aki nem nyilvánította eladó szándékát. Azután a vételár, amelyen a földet átvették, többnyire ugyanaz volt, amelyet már a korábbi szabadkézi eladásnál is fizettek. Ez a reform azonban nem tudta kielégíteni a szükségletet és így nem is érthette el azt a társadalmpolitikai célt, amelyet megfelelő reform, vagy legalábbis ennek előkészítése jelentett volna, t. i. a földéhes mezőgazdasági proletariátus kielégítését. Ebben a tekintetben csak félrendsabálynak mutatkozott, amelynek a birtokpolitikával arányban nem álló eredménye csak a nemzetiségek elkeseredése volt. Ez az elkeseredés pedig annál érthetőbb, mint-hogy az említett rendszabály végrehajtását a háború alatt egyébként is már túl nagy hatalmat gyakorolt, elfogulatlansága és pártatlansága tekintetében nem minden kifogáson kívül álló közigazgatási hatóságra bízta.

Így szaporították a felekezeti és a nemzeti egyenetlenségek, a lázas izgalomban elejtett szavak, a szenvedélytől sugalmazott, elhamarkodott tettek azt a sok bajt, azt a társadalmi nyomorúságot, amellyel a háború az országot elárasztotta. Vajha legalább a társadalom és különösen az alsóbb néposztályok szenvedéseit enyhítő készség és a megfelelő tettek is annyira készen lettek volna! De láttuk már, hogy ez távolról sem volt minden tekintetben így. Bár nem zárkóztak el a nép szenvedéseitől, sőt részvételt is voltak iránta, de makacsul elzárkóztak minden törekvéstől, amely a nép szenvedéseit legalább jogainak kiterjesztésével kívánta enyhíteni. Nem akarták belátni, hogy semmi, még a jelenlévő nyomor és a fenyegető veszély sem rendíti meg a népet és ássa alá annak erkölceit annyira, mint a reménytelenség.

Az 1916. év végén lépett trónra a fiatal király. A háborús szenvedések és rettenetes következményeik hiábavalóságának tragikus előérzetében megígérte a választói jog kiterjesztését és a népjólét fokozott ápolását. Az országgyűlés többsége ellenszegült a választói jog olyan kiterjesztésének, amely a király szándékainak megfelelt volna és ellenzékbe vonult. Visszaélve a kényszerhelyzettel, amely az új választások kiírását a háború alatt lehetetlenné tette és anélkül, hogy törődött volna az alsó néposztályok megdöbbenetével, megakadályozta a népjóléti minisztérium megszervezését, amely a munkaügyet, a közegészségügyet, a lakásügyet, a szegényügyet, a gyermekvédelmet és a rokkantgondozást egyesítette volna, mindezeknek

^hatályosabb ellátása végett. Annak dacára, hogy kénytelen volt beismerni, hogy az a választójogi reform, amelyet 65 évi tespedés után az 1913. évben az engedélyezett minimális jogkiterjesztéssel elégedetlen tömegek viharos ellentmondása között hajszolt keresztül, még saját várakozásainak sem felel meg, a kisebbségi kormány által nagy gonddal kidolgozott, egészbenvéve mérsékelt választójogi törvényjavaslatot még sem engedi a többség érvényesülni. E javaslat alapelveit a haladó polgárságot és a munkásságot képviselő pártok megállapodása állapította meg, amely tehát, bár az általános, egyenlő és titkos szavazásos választójogtól még igen messze volt, mégis alkalmas volt arra, hogy ezí a kérdést, amely már évtized óta izgatta a kedélyeket és a társadalom meghasonlásához nagyban hozzájárult, nyugvópontra juttassa. Gazdagon kifizetődői volna, ha ezért az eredményért még meggyőződésbeli áldozatot is hoznak Hiszen a háború már végéhez közeledett és a nép szenvedélye, amelyet a parlamenti többség csökönysége szított és élesztett, az örületig fokozódott. Ugyanez a többség, amely tulajdonképpen az ezidőszerint választói joggal biroknak is csak kisebbségét képviseli, ellenben megszokta, hogy akaratát engedmény nélkül rákényszerítse az országra, a háború utolsó évének drága hónapjait szörszálhasogatással tölti, abban a tekintetben, miképen lehetne a nemzetiségek és a munkásság, különösen pedig a mezőgazdasági munkásság szavazati arányát csekélységgel leszorítani. Jóhiszeműsége kétségbe nem vonható, még kevésbbé azonban tragikus rövidlátása. Attól tartott, hogy a nemzetiségi és a társadalmi kérdés a háború után az eddiginél is nagyobb jelentőségre jut és a választói jog szabályozásával a rázkódtatás nélküli fokozatos átmenetet kívánták megvalósítani. Nem látták, hogy a nemzetiségi kérdést a háború kimenetele dönti el és hogy a szociális fejlődés fokozatosságát semmi sem veszélyezteti annyira, mint a tömegek végsőkig való felizgatása és hogy erre elsősorban a hatalmon levő parlamenti többség csökönysége alkalmas. A cél pedig, amelynek eléréséért saját álláspontjukat kíméletlenül érvényre juttatni megkísérelték, az volt, hogy a választóknak a kormány választójogi törvényjavaslatában célbavett számát a választói jogosultság jogcímének megfelelő módosításával, 3,152 000-ről 2,714.000-re. vagyis 437.300-al. tehát 13.9 %-kal csökkentsék és hogy a magyarságnak és a nemzetiségeknek választói arányszámát, mely a kormányjavaslat szerint 61.6, illetőleg 38.4 % volt, az említett módosítás útján a magyarság javára 12 %-kal akként javítsák, hogy a választók 62.8 %-a magyar, 37.2 %-a pedig valamely nemzetiséghez tartozó legyen. A választók számának csökkentése természetesen az alsó néposztályok rovására történt, mégpedig kevésbbé az ipari, mint inkább a mezőgazdasági munkások lóvására. Ez a javaslat sem teljesíthette azonban rendeltetését. A háború vége megakadályozta törvényerőre emelkedését. A

fokozatos átmenetre irányuló szándék hajótörést szenvedett a háború befejezését követő tragikus eseményeken.

XXX.

BEFEJEZÉS.

Leírásunk végéhez érkeztünk. A következtetés nem nehéz. A háború a társadalmi viszonyok ziláltságát és bomlását eredményezte.

A természetjogi viszony, amelyben az államok egymással élnek és amelyet nemzetközi jogszolgáltatás és végrehajtó hatalom hiányában békeidőben is csak kevéssé mérsékelnek a nemzetközi szerződések, a háborúban minden korlátját veszti. Ami azonban az ember természetjoga tekintetében helytálló, hogy t. i. „nem az ész, hanem a mohóság és a hatalom szabja meg“ és hogy a természetjog szerint az ember jogosult „amit ő helyesen vagy helytelenül maga számára hasznosnak tekint, bármiképpen, erőszak, csalás vagy könyörgés útján, egyáltalán ahogy könnyebb“ eltulajdonítani,³¹³ az állam természetjogára is vonatkozik. Bár az is igaz, hogy az embernek sokkal előnyösebb az ész törvényei és útmutatása szerint, amely mégis csak az ember valódi érdekét szolgálja, mint a természet rendje szerint élni, amelyben az ember nem szerepel, mint öncél. Az ember törekvése ugyanis olyan rendhez igazodik, amelyet az ész törvényei és nem a természet törvényei állapítanak meg. A megfontolt belátás törvényei azonban, amelyek a kölcsönös viszonyokon az állam törvényei és erkölcsi parancsok alakjában az egyesek javára uralkodnak, teljesen háttérbe szorulnak a háborúban, amikor t. i. éppen a természetjog újbóli előtérbe jutása folytán az erőszak, a csalárdság, az erkölcsi szempontból legelvetendőbb eszközök jutnak előtérbe.

Lehetetlen azonban, hogy akkor, amikor az állam és az ő parancsára egyesek, elnyomva az ész és a belátás követelményeit, a természeti jogot legnyersebb alakjában érvényesítik kifelé, ez az állam belső életére és az állampolgárok kölcsönös viszonyára visszahatást ne gyakoroljon. Az emberi szellem képtelen arra a kettősségre, amely szerint egyfelől önző, gonosz, ravasz, egyáltalán minden erkölcs hiányában legyen, másfelől azonban tovább is becsületes, belátásos és jó maradjon, így válik a háború a társadalomellenes ösztönök.

³¹³ Spinoza: Tractatus Theologico-Politicus Kap. XVI.

leg hatalmasabb létrehozójává. A vak véletlen uralma vagy on, szabadságon és életem pl. szerencsejátékossá változtatja azt, aki egyébként is könnyelműségre hajlik. Az ellenség lehető kíméletlen megsemmisítésének dicsősége gyáva embertelenségre csábítja azt, aki egyébként is hajlamos a kíméletlenségre. Ilyképen még a félig-meddig jó erkölcsű ember is olyanná változik át, akinek gondolkozását és cselekményeit csak a természet jog irányítja. Ez azonban annál biztosabban bekövetkezik, mert szorongatott helyzetében, végső szükségében, ellentétben tulajdonképeni hivatásával és az értelemnek a békében uralomra jutott törvényeivel, maga az állam is több tekintetben kénytelen még saját polgárai irányában is a természet jogi álláspontot elfoglalni. Ezzel együtt jár, hogy az állam kétségtelen társadalmi nevelő befolyását saját polgáraitra is akként gyakorolja, hogy példája nyomán a még meg nem szűnt és legfeljebb szunnyadó hajlamaik újra élednek, a természet jognak megfelelő ököljognak, az erőszak és a csalás fegyvereinek egymás ellen való alkalmazására is. A meglévő hajlam pedig annál könnyebben úrrá lesz felettük, minthogy a háború és az államnak a háború következtében beállott helyzete folytán anyagi körülményeik tényleg nehezebbekké válnak és nélkülözik azt a biztonságot, amelyet békében a belátás uralma biztosít. így közeledik az ember ismét ahhoz az őállapothoz, amikor cselekedeteit a természet jog irányítja.

Ezek a körülmények többé-kevésbé minden hadviselő államban az erkölcs hátrányát, a társadalmi ellentétek kiélesedését idézték elő, sőt a szellemi és anyagi kapcsok következtében, amelyek az összes polgárosult nemzeteket egymáshoz fűzik, ezek az okok bizonyára nem maradtak hatás nélkül a semleges országok gondolkozására és erkölcsére sem. Hogy azonban a háború Magyarországon még súlyosabb megrázkódtatást idézett elő, mint az országok többségében, különleges okokra vezethető vissza.

Ha már az állam oly körülmények közé jut, amelyekben sorsát nem a belátás, az erkölcs, hanem a természeti jog, különösen pedig az dönti el, hogy erőszak, csalás, képmutatás, hűtlenség, minden erkölcsi aggodalom mellőzése útján meg tud e menekülni a fenyegető veszélytől, úgy saját érdekében helyesen cselekszik, ha nem riad vissza a természet jog mindezen fegyvereinek használatától. Ezekhez járul különösen az ellenségre vonatkozóan, hogy saját polgárait olyan bizalmatlansággal, olyan embertelen gyűlölettel töltsse el, hogy ennek lángjában eloszoljon a hadviselési eszközök méltatlanságának tudata, hogy ebben elfelejtsék és ne érezzék, hogy az állam velük szemben is ezeket az eszközöket használja. Nem kevésbé szükséges, hogy a természet jognak ezt a feltámadását, annak szükségét, hogy az ököljogot némely tekintetben saját polgáiraival szemben is alkalmazni kell, irányukban fokozott szociális gondozással eny-

hítse minden vonatkozásban, amelyet a háború megenged. Tény azonban, hogy Magyarország hűtlenné válni nem tudott. Tény az is, hogy a bizalmatlanság és a vak gyűlölet propagandáját, amely az ellenségesen szembenálló népek gondolkodását felforgatta, ezekkel szemben Magyarországon egyáltalán nem vagy csak sokkal kisebb mértékben gyakoroltuk. Magyarország polgárai az államnak velük szemben alkalmazott kényszerrendszabályait azonban éppen ezért annál kevésbé tudták elviselni. Végül tény az is, hogy sok hiányzott ahhoz, hogy a magyar állam polgárai részére elég szociális gondozást nyújtott volna. Az állam az ő népét és annak lelkierőjét emberfeletti próbának vetette alá. A magyar híven harcolt a csataterén. A csataterén és otthon hősiességének, lemondásának és önfeláldozásának megható jeleit szolgáltatta. De nem tudta ellenségét annyira gyűlölni és saját faját, amint ez az állam szociális gondozásában jelentkezik, abban a mértékben szeretni, hogy végzetes szociális rázkódtatások nélkül állhatta volna meg a háborút. Az államnak a háború idején való mulasztása ellen jelentkező reakció torzképét mutatja a háború utáni úgynevezett fajvédelem, amely nem szociális gondozás, hanem a faji tudat és a fajgyűlölet olyan érzelmeinek belenevelésével kívánta a nép jelenét és jövőjét biztosítani, amely, a háború természete szerint a háború idején még érthető és menthető, béke idején azonban egyenesen az emberiség erkölcsi romlását idézheti elő.

Ennek a veszélyes fajvédő törekvésnek a háború utáni felkerekedése azonban szintén megtalálja magyarozatát, ha meggondoljuk, hogy az úgynevezett béke mit követett el Magyarországgal. Nem ok nélkül történt, hogy a tulajdonképeni társadalmi rázkódtatások csak a háború után zúdultak Magyarországra. Bármily szörnyű is volt a háború vetése, a kísértetek, amelyek az országot a háború befejezése után meglátogatták, csak közvetve és csak kizrészből származtak belőle. A gonosztett, amelyet az országon feldarabolásával elkövettek, a narkózis, amelybe a feldarabolás műtétének megkönnyítése végett a bolsevizmus képében kívülről is, a kelet és a nyugat párhuzamos bűnös ténykedésével ügyesen elsüllyesztették, sokkal hatásosabb tényezői voltak a borzalmas nyomornak, a gyászos társadalmi züllésnek, amelyeknek az ország a háború után áldozatául esett. A háború erkölcstelenségét demoralizáló hatásában lényegesen meghaladta az az erkölcstelenség, amelyet Magyarország ellen a háború után elkövettek.

A békeszerződés XIII. része (A munka szervezése) helyesen mondja, hogy „az általános békét csak úgy lehet elérni, ha alapja a szociális igazságosság.“ A szociális igazságosság megvalósításától azonban messze távol maradunk, ha ezt kizárólag a munkaviszony emberséges kialakításának előmozdításában keressük. A munkaviszony emberséges kialakításának

is meg vannak további feltételei, amelyeknek hiányában a szociális igazságtalanság és a szociális nyomor ellen irányuló harcot a társadalmi életnek nemcsak a munkaviszonyon kívül eső területén, hanem a munkaviszony határain belül sem lehet fölvenni.

A békeszerződés megállapítása, amely szerint „bármely nemzet vonakodása, valóban emberséges munkaviszonyokat teremteni, más nemzeteknek a munkások saját országukban való helyzetének javítására irányuló törekvését is akadályozza,“ teljesen helytálló. A tétel azonban éppen olyan helyesen, de valamivel átfogóbban úgy is szólhat, hogy az egyik állam társadalmi züllése a többi állam társadalmi viszonyait is veszélyezteti. Ha pedig ez a tétel helyes, úgy a cöveket, amelyet valamely nemzet élő szervezetébe bűnös megtévedéssel bevettek és amely ott soha nem csillapodó vérzést, soha nem szűnő lázat okoz, a gennyedő sebből a leggyorsabban ki kell húzni. Még mielőtt Szent Ágoston szavai ebben a vonatkozásban is teljesülnek:

„VICTI VICTORIBUS LEGES DEDERUNT.”